

Құчқор НОРҚОБИЛ

ҰРУШ ТУГАСА, АЙТИНГ, ҚАЙТИБ КЕЛАМАН

Қўчқор НОРҚОБИЛ

УРУШ ТУГАСА, АЙТИНГ, ҚАЙТИБ КЕЛАМАН

ЯНГИ АСР АВЛОДИ
Тошкент
2021

Nizomiy nomli
T D P U
kutubxonasi

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84 (5Ў)7

Н-79

Норқобил, Қўчқор

Уруш тугаса, айтинг, қайтиб келаман: қиссалар, ҳикоялар.

/ Қўчқор Норқобил. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021 йил.
– 320 бет.

ISBN 978-9943-20-796-7

Қўчқор Норқобил асарлари халқчиллиги, самимийлиги билан аҳамиятли. Ижодкорнинг яна бир ютуғи унинг уруш ҳикояларида яққол намоён бўлади. Урушни қўрмаган ижодкорнинг бу мавзуда тасвирлари қанчалик бўёқдор бўлмасин, уруш қўрган ёзувчининг ёзгани оқ-қора рангларда тасвирланса-да, анчайин салмоқли, жонли чиқади. Уруш қўрганларга у ҳақда ёзиш осон эмас, тасвирлаш, хотирлаш азоб. Ва айти шу азоб таъсири ўқувчига-да ўтади. Китобхонни изтиробга солади. Мазкур китоб мутолаасида шу каби кечинмаларни бошдан ўтказамиз. Ёзувчи ижодидаги қисса ва ҳикоялардан таркиб топган тўпلام мутолааси, сиз азиз китобхонларга манзур бўлишидан умидвормиз.

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84 (5Ў)7

ISBN 978-9943-20-796-7

© Қўчқор Норқобил, «Уруш тугаса, айтинг, қайтиб келаман».
«Янги аср авлоди», 2021 йил.

ҚИССАЛАР

«АЗИЗАМ, ТАБАССУМ ҚИЛ!»

*Ҳаётни бориचा тасвирлаш нечоғлик қийин.
Кўриб турганларингни қоғозга тушира
билсанг ва шунга ўзинг ҳам ишонсанг, яхши.
Агар буни эплай олмасанг, ёзганларинг сени
бадном қилади.*

Муаллиф

I

Ташқари тиниқ эди. (У айни шундай дейишни яхши кўради.) Дераза раҳига суяниб, боғ адоғигача чўзилган йўлакка разм солди. Йўлак оққа бўялган ҳашаматли темир эшикка бориб тақалади. Тўрт кундирки, ҳар куни эрталаб ўрнидан туриши ҳамоно ана шу эшикка қарайди. Тўғри, ҳали қоровул уйғонмаган бўлади. Эшик ҳам ёпиқ. Азонлаб касалхонага биров йўқлаб келмаслигини ҳам яхши билади. Негадир, шу ёққа, дарвоза томон тез-тез қараб қўяверади. Чой ичаётганда, бирор китобни мутолаа қилиб чарчаганда ёки бекорчиликдан нима қиларини билмай диққати ошган паллада.

Касалхона ҳовлисидаги боғ баҳор нафасини сезиб, уйғонай-уйғонай деб турибди. Ҳаво илиқ, ёқимли. Ўрик куртаклари бўртиб қолган. Эрта-индин гулга киради. Ана шунда бир ажиб манзара намоён бўлади. Ҳар ҳолда гул яхши, кўнглинг кўтарилади. Яшагинг келади. «Сурхонга аллақачон баҳор кепқўйди, бодом гуллаганига ўн беш кун бўлди», деган ўй ўтди хаёлидан. Шоир нега гулни яхши кўришини, умуман, гулни яхши кўрадими ўзи, тушунолмай қолди. «Йўқ, гулни яхши кўрмасам керак. Шунчаки, баҳорда қийғос гулга кирган дов-дарахт яшаш яхши деган ўйни кўнглимга жо этгани учун гулни

севсам керак», деб ўйлади. Қизик, баъзи бировлар тўйлар, туғилган кунлар, байрамлар қолиб, шу касалхонага, беморни кўргани ҳам гул кўтариб келишади. Ажойиб кунларда-ку тушунарли. Бетоб одамга нега гул беришадди? «Шу ерга тушганинг яхши бўлибди, табриклаймиз», дейишганими бу? «Деразангга шу гулни қўйиб қўй, кайфиятинг кўтарилади», дейишгани бўлса керак. Умуман олганда, ҳамма нарсани яхши-ёмон томонга бурса бўлади. Шоир дераза қанотини очиб қўйди. Эрта баҳор ҳиди, енгил насимлар уфуриб кирди хонага. Очiq деразадан узоқлашаётиб боғ адоғидаги темир эшикка яна бир разм солди. Қоровул деганиям шунча ухлайдими... Очиб қўйса ўлармикин? Ўрнига чўзилди. Тўрт кундирки, хотинини шу эшикдан кириб келишини кутиб ўша ёққа қарайди. Қаерда, хотини эса ухлаётганда, китоб ўқиётганда ёки чалқанча ётиб хаёл сураётганда палатага бостириб келади. Ёнида ўғли ёки қизини эргаштириб олган бўлади.

– Адажон! – деб бўйнига осилади ўғли (ё қизи)...

– Э-э... – эсанкираб қолади. Бағрига босади. Вой, бунча ширин бўлмаса. Кўнгли ийиб кетади. Барно эса: «Тузук-мисиз, яхшимисиз, камчилик йўқми»дан нарига ўтмай, каравот бошидаги тумбага ул-бул нарса қўйган бўлади. Чорак соат ўтар-ўтмас она-бола уйга қайтишга тараддудланади. Кичкина қизчасига қўшнининг боласи қараб қолган. Кеч қолишса бўлмайди. Дили оғрийдимиш. Бу атама Барноники. Унингча, ҳеч кимнинг дили оғримаслиги керак... Кўп гапиради шу сўзни... «Вой дилини оғритманг, дили оғрибди-да... сиз ҳам қайсарсиз-да, дили оғрийди, деб ўйламадингизми?» Қачонки хотини шу сўзни оғзига олса тамом – мурсояю мадорага чек қўйилади. Шоир жим бўлади – хотинининг гапи гап. Шоир емак столи устидан ёзувчи Шукур Холмирзаевнинг қайта нашрдан чиққан «Ўн саккизга кирмаган ким бор...» китобини олиб, тагин чалқанча тушган қўйи ўқий бошлади. У бу китобни аввалги нашрда уч марта ўқиб чиққан. Ҳар гал мутолаа ниҳоясида ҳайратга тушган. Қандай

қилиб шундай ёзиш мумкин? Бунчалар кучли бўлмаса, Шукур ака. Биронта ортиқча сўз йўқ китобида. Ҳаммасининг ўрни бор. Кўнглидаги туйғу ва ҳаяжонни қоғозга тўкиш жараёни ҳам одам боласи учун осон кечмайди-ку, ахир. Дилингдагини ёзиб бериш, ҳаммани ўз ҳолатингга солиш... Илҳомдан бошқа яна нимадир керакдир. Ана шу нимани эса ҳеч ким билмайди... Шоир шундай кайфиятда китобдаги манзаралар ичра, юқоридаги ўй-хаёлларга берилар, ўқигани сари ўша нимадирни ахтарар, иккинчи бир томондан эса китобдан жазиллаб сачраган ўт унинг борлигини чулғаб, куйдирар эди. У китобнинг анчагина саҳифасини ўқиб қўйди. Бироз толиққандай бўлди, лекин қўлдан қўйгиси келмади. Очиқ саҳифани юзига босди. «Эҳ, Холмирзаев, Холмирзаев! Агар шу одам уруш кўрганда борми, менга ўхшаб майда-чуйда нарсаларни ёзиб ўтирмасди. Ҳар лаҳзани, урушнинг ҳар кунини битта китоб қиларди...» Унинг ичида оғриқ қўзғалди. Ўрнидан даст туриб, тумба устидаги сигаретга ёпишди. Нонушта қилмай эрталабдан тутатганиданми, кечаси билан ухлай олмаганиданми – кўнгли беҳузур бўлди. Икки-уч бор тортиб, чала хумор ҳолда сигаретни кулдонда эзгилади. Деразага тирсаклаб ташқарига қаради. Дарвоза очилибди. Яхши. «Бугун битта-ярим дўстларим келади, бир амаллаб кунни ўтказаман. Эртага уйга боришга жавоб оларман. Нима қипти, бир кунга. Врач кечаги гапига тармашиб қолмас, рухсат берар...», деган юпанч билан ўзини овутди. Шоирнинг касалхонага тушганига тўрт кун бўлди. Олдин қайсарлиги тутиб юраверди. Ўтказиб юбораман, хасталикни енгаман, деди. Йўқ, бўлмади. Юраги сиқилиб, нафас олиши оғирлашди. Боши ғувиллаб оғриди. Ишда охирги куни бужмайиб ўтирганча, боши билан столга йиқилди. Ўзига келтиришиб, ҳамкасблари уйига олиб келишди. Бош муҳаррир орага тушиб, касалхонага ётқизишди. Ҳа, дарвоқе, бош муҳаррир ҳам зўр шоир. Олов.

Шоир халқи содда ва меҳрибон бўлади-да, бош муҳаррир бўлишига қарамай ўша шоир касалхона бош ҳаками

билан гаплашиб, Ўзбекистондаги кучли ёш шоир шу, менинг ўринбосарим бўлади, дебди. Шоирнинг ўша кuni бир саҳифа мақоласи босилган «Ўзбекистон овози»ни касалхона маъмуриятига бериб юборибди. Хуллас, шоирга бу ерда назорат кучайди. Алоҳида хона. Телевизор. Врачнинг хонасига кириб, бемалол телефон килиши мумкин. Овқатни ҳам палатага олиб келиб беришади. Дори-дармон, укол ўз вақтида. Бир дақиқа ҳам кечикмайди.

Ҳамшира эрталабки нонушта келтирди. Ярим соатдан кейин уколга, деб чиқиб кетди. Шоир қандай қилиб бўлса ҳам бош врачнинг кўнглини юмшатиш чораларини излади. Тузукроқ баҳонами, сабаб тополмади. Кеча кечқурун бош ҳаким бу масалага чек қўйди:

«Мана жой. Нима камчилигингиз бор? Ҳаммасини «есть», қиламиз. Лекин, уйга ярим кунга ҳам жавоб бермайман. Нима қипти? Ҳаётда ҳамма нарса бўлиши мумкин. Кўнглингизга қараб сизга ёмонлик қилишим мумкинлигини сезаяпсизми, ахир? Хўп, туғилган кунингиз бўлса, шу ерда иккаламиз бирга нишонлаймиз».

– Ахир, уйда жўралар, ака-укалар...

– Тўғри... Қиттай-қиттай, ўйин-кулги. Кейин яна, аҳволингиз, аввалгидай-а, шундайми?

– Сўз бераман... Ичмайман.

– Тушунган йигитсиз... Нима қиласиз, ортиқча гапни. Шахсан мен сизга асло рухсат бермайман. Бу ерда мен тартиб-интизомга, керак бўлса, сизнинг соғлигингиз, айтаверайми, ҳаётингиз учун жавоб бераман. Мақолани эса зўр ёзган экансиз, яна ана шундай мақолалар ёзаман, деган ниятингиз бўлса, укам, гапимга қулоқ солинг. Ҳозирча хайр! – Бош ҳаким жиддий ва самимий қараш билан бош силкиб, чиқиб кетди.

Шоир бўлиб-ўтган шу гап-сўзларни эслади: бу бир сўзли одам, барибир жавоб бермайди. Онангни эмгур, армиядаги офицер бўп кет-ей», – деб ғудради. Столдаги сутли овқатдан бир-икки татиб кўрди. Бўлмади. У умуман сутли овқатни, ширинликни еяолмайди. Ҳозир хотиним

кеп қолса ажабмас, тузукроқ нарса келтирар, деган ўй билан столдаги идиш-товоқни йиғиштиришга уринди.

Ташқарида одамлар ғимирлаб қолган. Катта эшик ланг очик. «Тез ёрдам»лар, касалхонага келган енгил машиналар кириб-чиқиб турибди. Қоровул эса ўтган-кетган машиналарга, ҳайдовчиларга бош эгиб салом беради. Уларнинг дуосини олади. Пулиниям олади. Ҳа, йўқса, кириб кўрсин-чи... Ана, машинасини эшик ортида қолдирсин. Эҳ, тавба, ҳамма жойда пул ўлгур. Ҳаммаси оламан, дейди... Савоб ҳам, салом ҳам пул бўлиб бораяпти. Балки чолга ҳам қийиндир... Болалари йўқдир. Ёлғиздир. Хўп, болалари бор, дейлик. Уларнинг ҳам рўзғори, бола-чақаси, иссиқ-совуғи бор. Бугун ҳеч ким ўзидан ортмайди. Чоли тушмагур, камзулининг устидан ўнг кўксига қиррали нишон тақиб олган. Демак, урушда бўлган. Жанг кўрган. Одам отган. Ҳаёт-да энди бу. Лекин шу кўксидагини бекор кўз-кўз қиялпти-да. Урушда бўлган одамнинг ўтган-кетган ҳайдовчилардан қўл чўзиб, пул сўраши яхшимас.

Шоир ўз фикрини ўзи тасдиқлаб, деразани қарсиллатиб ёпди. Телевизор қўйди. «Ассалом, Ўзбекистон» бўляпти. Кўрсатувни Собир Содик деган шоир олиб боряпти. Агар телевизор тортиб кетмаса, у яхши шоир, ҳозирги ёшларнинг ичида дадили шу. Лирик кайфият билан эркаланиб ёзади у. Собир билан шоир университетда бирга ўқишди. Оралари анчагина яқин. Ўрталарида борди-келди ҳам бор. Собирнинг шеъриятида водийга хос бир ёқимтой, чиройли тавозе, ички бир оғриқ, жуда гўзал образлилик мавжуд. Кейин у осмондан шеър қидирмайдиган шоир... Буниси (ўзи) бошқачароқ – чапани, исён, дард, ҳаяжон. Хуллас, икки қутб. Одамнинг табиати юриш-туришида, қарашларида тўлиқ намоён бўлади. Ижодкор ҳам худди шундай. Ўзидан келиб чиқиб ёзади, ижодига униб-ўсган жойининг нуқси уриб қолади. Воҳанинг таъсири бор. Ҳа, таъсирланса тош ҳам тарс ёрилади.

Телевизорда айтилаётган жуда жўн, алмойи-жалмойи қўшиқ шоирнинг энсасини қотирди. Кўзини юмди. Бо-

шини ёстиқ остига беркитди. Шундай палағда нарсани бутун мамлакатга қўшиқ деб айтаётган дикиллаксифатни сўқди. Қараса, ҳали-бери тугамайдигандай. Бошида оғриқ турди. Ҳе, пандавоқи. Уялмайсанми, шуни қўшиқ дегани. Сенга буни қайси ҳалигифуруш ёзиб берди. У ўрнидан даст туриб, телевизорни ўчирди. Кейинги пайтлар жиззаки бўлиб кетаётганини, арзимас нарсаларга эътибор бериб жизғанаги чиқиб қолаётганини сизди. Аммо бугун телевизорга чиқиб халққа алжираб куйлаб, ювиқсизлик қилишни арзимас нарса ҳам деб бўлмайдиди...

У каравотга узала тушди. Хаёлга толди. Доимо ана шундай маҳали – туғилган кунида бир гап чиқиб туриши тайин. У иримга ишонмайди. Лекин бугун оғриниб қўйди. Ўтган йили туғилган кунида ҳам хаста эди. Олдинги йили хотинининг акаси ўлди. Қайси бир йили сафарда эди – самолёт учмади. Афғондалигида туғилган кунининг икки йилида ҳам госпиталда бўлди. Яна бир йили қизи сариқ касал бўлди. Бу йил бундай. Асаби қўзийди, орқа мия шамоллабди. Хуллас, ётиш керак. Шоир бошида қўзғалган оғриқни ўтказиб юбориш учун кўзларини юмди. Қанийди, ухлай олса... Бошини иккита темир орасига олиб аллақандай куч қисаётгандай. Бош томирлари тортилиб, қақшаб оғрияпти...

У базўр ётган жойида тумба тортмасини очиб дори ичди. Кўзлари ич-ичига тортиб кетяпти... Ўрнидан турайдеса, ҳалиги темир қўллар бошини мажақлаб, эзғилаб ташлайди. Йўқ, оғриққа чидаб бўлмайди. У каравот чети тегиб турган деворга суяниб, ўрнидан турмоқчи бўлди... Эплай олмади. Жойига қайтиб йиқилди. Ҳозир бошида нимадир овоз чиқариб, даҳшатли ғувиллайди.

Шунгача нимадир қилиш керак. У бор овози билан бақирди...

– Дўхтир... Вой...

Хонада нимадир тарақлади. Эшик очилди, шекилли... Бир зумда шоирнинг тепасида бўлимдаги шифокорлар, ҳамширалар йиғилди. Икки-уч хил укол қилишди. Қон

босими кўтарилиб кетибди. Туш маҳали ўзига келди. Боши анча енгиллашиб қолган. Ёнида Барнони кўрди. Қизи оёқ учида ўтирибди. Оёғини уқалаяпти. Қовоғида оғирлик сезди. Жилмайгиси келди, уддалай олмади. Бош силкиб қўйди. Кейин ҳамшира кириб қизини ҳам, хотинини ҳам олиб чиқиб кетди.

II

– Контузия асорати. Яхши даволанмаган. Бугун сиқилганга ўхшайди.

– Яна укол берайми?

– Албатта. Седуксин беринг. Томирга магний жўнатинг. Йигирма фоизли мониза қўйинг. Лазекс борми, яхши. Ўнликдан укол килинг. Хонадан ортиқча кишиларни чиқаринг. Сиз доимо ёнида бўлинг.

– Бу сафаргиси ўтиши қийин кечса керак.

– Телевизорга нима бор, олиш керак. Олиб чиқинг, телевизорни!

– Ўзингиз айтувдингиз...

– Олиб чиқинг...

Шоир тепасидагилар билан гаплашгиси келиб, уларни кўришни истади. Уколлар таъсирида яна уйқуга кетди. Бошини лойқа сув қоплагандай, умуман, ўзини бўтана ичида ғарқ бўлаётгандек сезди. Нима бўлаётганини англай олмади. Қаердадир, кимлардир узук-юлуқ гапиряпти. Ҳар замонда бошининг орқа томиридан ушлаб кимдир қаттиқ тортяпти. Шу азоб беряпти. Бошининг орқасидан ўтган ингичка ип – томирни бояги қўл тортиши билан ихрайди, шунда кимларнингдир овози яна кучаяди. Аёл кишининг овози... Йўқ, эркак ҳам гапиряпти. Кейин жони бир оз ором топди. Бош оғриғидан қутулгандек бўлди. Овозлар ҳам ўчди. Ҳамшира пешонасига кафтини босди. Иссиғи пасайибди. Қон босими ҳануз баланд. Тағин битта укол қилди. У бош ҳақимнинг айтганига мувофиқ, тумба ичидаги ортиқча нарсаларни йиғиштириб қўйди. Қиз Хемингуэй, Ремарк, Эдгор По, Бальзак, Лер-

монтов, Пикуль каби таниш-нотаниш улуғларнинг китобини елим халтага жойлади. Беморнинг ортидан келувчиларга бериб юбораман, деб ўйлади. Унга китоб ўқиш ҳам мумкин эмас. Ўзи эса шоир ётган каравот ёнидаги ўриндиқда мунғайиб ўтирган кўйи «Ўн саккизга кирмаган ким бор...»ни ўқий бошлади. Айтиш мумкинки, қиз дастлаб китобни вақт ўтказиш учун ўқиётган бўлса, бориб-бориб ҳаяжонга тушди, саҳифалардан бош кўтаролмай қолди. Бунча таниш воқеалар? (Ҳамшира қиз адабиётчилар тилида манзаралар демоқчи.) Бунчалар ҳаётий. Худди кўриб тургандек бўласан-а? Қиз кўнгли китобга ошно бўлди. Ҳамшира ўн саккизда эди.

Шоир кўзини очди. Ёнида унинг ҳол-аҳволига жавобгар қиз китоб ўқияпти. «Мен эса тузукроқ нарса ёзолмадим... Демак, шунча кунларим беҳуда кетибди». Шоирнинг ичини оловли бир ўкинч куйдириб ўтди.

Ҳа, у уруш ҳақида ёзмоқ юкини елкасига олган эди. Лекин, ўзининг тахминича, бу ишни эплай олмади. Мана, умр дегани ҳам шамолдай учаркан... Йўқ, умр шам, шу шамни умринг шамоли истаган пайтида ўчириши мумкин. Сендан сўраб ўтирмайди. Сен эса бошқалар кўрмаган урушни ўз кўзинг билан кўргансан, сен зўр ёзасан, деб ихраниди. Шоирнинг юраги санчди. Кўзига ёш келди. Гапирмоқчи бўлиб тисланди. Ҳамшира уни тинчлантирди. Кўкрагидан оҳиста ушлаб, «жиминг» ишорасини қилди.

– Китоб..., – у шундай деди, – китоб яхши китоб экан, – қиз негадир миннатдорона боқди.

– Мен... яхши ёзаман ҳали... – у қийналди.

– Ухланг. Илтимос. Сизга гапириш мумкинмас. Озгина ухланг, ўтиб кетади.

Қиз беморга дори ичирди.

«Мен кўп нарсалар қилишим керак эди...»

Шоир «Кулиб тур, азизим» деган романига уч йил олдин қўл урди. Негадир кейин ёзолмади. Юраги бетламади. Чала қолди...

Иккала томонида одам бўйи баробар пахса девор тикланган йўл қишлоққа олиб боради. Икки чақирим

юрилгач, қўрғонлар бошланади. У кузатувчилик қилаётган жанговар машина (БМП-2) қишлоққа кираверишда тўхтади. Машина устидаги пиёдалар деворни паналаб қишлоққа киришди. Орқада взводнинг тўртта ҳарбий машинаси келиб тўхтади ва уларда ўрнашган пиёда аскарлар ҳам худди шу тарзда қишлоқ оралаб кетишди.

Кузнинг сокин тонги. Яланғоч дарахтлар қилт этмайди. Совуқ этни жунжиктиради. Бу сирли сокинлик ичра ўлим ваҳми кезади. Кичик уйлар, хароба ҳовлилар рассом тасвирлаган аллақандай сувратни эсга соларди. Кобулдан Саланг тоғларига озиқ-овқат олиб ўтаётган машиналарни қўриқлаб туриши лозим. Бу ер ўлим маскани, деб номланган Чорикорнинг бошланиш қисми. Пиёдалар қишлоққа кириб бўлди. Машиналарда ҳайдовчи ва кузатувчи-отувчилар қолди. У БМП-2 ичкарисига кириб, бошидаги шлемафон учини алоқага ўрнатди. Машинанинг отув милини рўпарадаги ҳовлига тўғрилаб, снаряд лентасини юқорига сурди. Отишга мослаб қўйди. Пулемёт лентасини отишга тайёрлади. Ўқ-дори етарли. Ҳайдовчи билан ички алоқани текширди. Жойида.

– Ринат, нега бунча жимлик? – деди ички алоқада ҳайдовчига.

Овози қалтираб чиқди.

– Билмадим. Отишга тайёрланиб тур. Ташқи алоқада комбат ҳеч нарсa демадимиз?..

– Йўқ, демади.

– Агар қочиb чиқиш керак бўлса, орқадаги учта машина бизга халақит беради.

– Агар орқадан ҳужум қилишса-чи?

– Унда машинани олдинга қаратиб ҳайдайман. Сен тўхтовсиз отаверасан. Алоқани узма.

– Ҳўп.

Беш дақиқа ўтди. Жимлик. Бундай пайтда имонинг олти, гумонинг етти бўлади. Қўрқув ичингни кемириб, тўкиб адойи тамом қилади. Тезроқ бошлансайди, деб сабрсизлик билан ўзингни даҳшат комига ургинг келаверади. Ҳатто тезроқ ўлгинг ҳам келади. (Буни олдида

вахимадан нафаси қайтган жангчилар яхши ҳис қилишади.) Ичкаридан, қишлоқ тарафдан ўқ овози эшитилмасди. Қишлоқ гўёки бир аждаҳо, бу юҳо бутун бошли взводни ютиб юборгандек эди. Бу осудалик ичида мудҳиш кўргилик борлигини ҳис қила бошлади. Отув мили белгисини кўрсатувчи ойнакдан боқиб, башняни ток билан айлантириб, ўнгу сўлга қараб чиқди.

– Эшитяпсанми? – деди Ринат ички алоқада безовталик билан.

– Нимани? – деб сўради у.

– Комбат алоқада ҳеч нарса демадимми?

– Уф... Йўқ... Комбатингни ҳам, взводни ҳам ер ютганга ўхшайди. Энди мени чалғитмагин...

У оёқларини асабий қимирлатиб, қалтираган кўйи машина ичкарисида чека бошлади. Сигарет тутунини босиб-босиб тортар, ботини музлаб борарди. Урушда энг даҳшати шу: қачон, қай маҳал жанг бошланиб, сени ўққа тутишларини кутиб ўтириш. Бир маҳал ташқи алоқада комбатнинг хириллоқ овози эшитилди.

– «Размах!» «Размах?» Мен «Сена»... Мен «Сена», қабулга ўтаман.

– Мен «Размах», – деб жавоб берди қишлоқ ичкарисига ўн дақиқа олдин кириб жойлашган взвод командири.

– «Размах»! Мен «Сена»! Ип ортидан серсоқоллар¹ таёқ² ва бодринг³ ушлаб ўтишяпти... Фақат олдинга қараб олтиш бир⁴.

– Мен «Размах»! Сизни тушундим. Ҳамма қутичалар, мен «Размах», соат 12.00 бўйича 61.

– Ринат! Тайёрлан... Машинани ёқ. Олдинга юр. Қопқонга тушибмиз. Биз қуршовдамиз, – деди у ҳайдовчига.

Алоқада қий-чув бошланди. Қопқада жойлашган ойнак орқали у орқага қаради. Шу заҳоти гумбурлаган овоз эшитилди. Ортдаги машина портлаб кетди.

¹ Серсоқоллар – душман.

² Таёқ – қурол.

³ Бодринг – миномет.

⁴ Олтиш бир – ҳаракатлан.

– Ринат, бос! Тез. Ҳайда.

Машина олдга силжиди. Шу маҳал қўрғонлардан миномёт ва гранатомётлар ишлаб қолди. Саллали душманлар тўп-тўп бўлиб чиқишиб машиналарга қарата ўт очди. Алоқада қий-чув бошланди. У сўл қўли билан пулемёт, ўнг қўли билан снаряд тугмасини босди. Башняни ўнгу сўлга автоматик равишда буриб, кўзи тушган душманга қарата отаверди. Машина хароба бинолар ичкарисига кириб борди. Қишлоқнинг қоқ ўртасига бориб қолди. Бу жой душманнинг уяси эди. Пиёдалар учун қочиб чиқиш йўллари беркилганди. У машинага қараб югуриб келаётган пиёда аскарни кўрди. Аскар жон-жаҳди билан чопяпти. Шу маҳал девор панасидан уни пойлаб турган душман гранатомёти олов пуркади. Оний бир ҳолатда аскар танаси тир тўзғиб кетди. У шахд билан башняни душманга қарата буриб, пушкадан кетма-кет снаряд отди. Девор култепага айланди. Душман бурда-бурда бўлиб кетди. У қўрқувни унутди. Умуман карахт ҳолга тушди. Сўлдаги ҳовлиларнинг биридан чопиб чиқаётган душманни кўрди.

– Ринат, чапга! Чапга ол! Машина душманга тўғри бўлди. Устидан ҳайда онағарнинг! Бос. Тезроқ бос! Қув!

Душман қўлидаги қурол билан рўпарадаги яқинлашиб қолган баҳайбат машинани кўриб, ҳеч нарса қилолмаслигини сезди ва қўрқувнинг зўридан ўзини девор панасига олишни ҳам унутиб, урра қочди.

– Бос! Тезроқ бос!

Душман жон ҳолатда югурди. Машина паст-баландликдан чайқалиб олдга учади. Ниҳоят, душман машинанинг занжирли ғилдираклари остида қолади. У қутуриб боради. Ринат қутуради. Машина қутуради. Башня тинимсиз айланади. Отув мили оғзидан олов сочиб, снаряд отади. Пулемёт тинимсиз ишлайди. Ичкаридан порох ҳиди, ачимсиқ тутун ўрлайди.

– Ўнг томонга от, ўнгга от!

У башняни ўнгга олади. Япасқи уй деразасидан автомат ўт очаяпти. Уй бурчагида ўз взводдошининг ўлигини кўрди. У отув милини деразага тўғрилади. Ва отди.

– Мана сенга! Мана! Мана! – телбанамо қичқира бошлади.

– Тўхтат энди! Тўхтат...

Рўпарадаги кулба чанг тўзон ичида қолди. Машина чуқур ариқдан тумшуғи ерга тегиб силкиниб ўтди. Унинг юзи тўғридаги кузатув мосламасига тегди. Оғриқни мутлақо сезмади. Башня тепасидаги қутига гранатомёт снаряди келиб тегди. Қути сочилиб кетди. Душман ордан отди.

– Тезроқ ҳайда! Қочиб қолайлик. Онасини...

Ринат машинани хавфсиз йўл – бепоён токзор ичига бурди. БМП-2 чуқур ариқли токзорни, пушталар узра гоҳ пасайиб, гоҳ юқорилаб кесиб ўтарди. Бу анча ишончли уриниш эди. Алоқадан комбатнинг шанғиллагани эшитилди.

– Ҳамма «Размах» қутиларига буюраман. Барчангиз «Размах» – ўн тўртинчи қутининг орқасидан юринглар... «Размах» ўн тўртинчининг ортидан олтмиш бир...

Токзор тугаб, яланглик бошланди. Машина ўкдай учадди. Катта йўлга чиқиб олинса бўлди. Қисм ўша жойда тўпланади. Ўн чақирим йўл босгандан сўнг қўшни қишлоқ бошланди. Қишлоқни тор йўл кесиб ўтади. Ринат БМП-2ни тор қўча четидаги деворга қарата бурди. Машина деворни ўпириб ўтди. Ивирсиган, тўзғиб кетган, хонавайрон бир ҳовлига кириб борди. Кулба ичидан беш яшарлар чамасидаги болакай югуриб чиқди ва девор томон чопа кетди. Ринат машинани тўхтатиб, кабинадан бошини чиқарди... Кабинадан АКСУ автоматини олиб болага тўғрилади.

– Нима қилаяпсан? Шошма!

– Отаман. Ҳаммасини отаман. Уруғини куйдираман...

У башнядан чиқиб, ўзини Ринатнинг устига ташлади. Бўғиб олди. Юзига тарсаки туширди. Ринат бор овоз билан бақирар, тентакнамо бўлиб қичқирар, «Отаман, сени ҳам отаман, ўзимни ҳам отаман, ҳаммангни отаман!», деб уввос соларди. Машинадан тушиб қўлида қурол, телбанамо қўйи ҳовлини гир айланиб, дод солиб югура бошла-

ди. У кабинадаги сув идишини олиб, Ринатнинг йўлини тўсиб чиқди. Силтаб йиқитди. Бошидан идишдаги бор сувни куйиб юборди. Ринатнинг овози ўчди. Атрофига аланглаб қаради. Манглайини чангаллаб, унсиз эзилиб-эзилиб йиғлади. У Ринатни суяб машинага олиб келди. Бўғзига нимадир тикилди. У ҳам йиғлади... Хароба ичидан чиқиб келган жувон эса икки қўлини фалакка чўзиб ув солар, шафқатсиз шўро аскарини қарғар, афтидан Ринат иккисига Худодан ўлим сўрар, ҳозиргина қўрқиб қочган боласини улар отиб ўлдирдилар, деган ўй билан зор қақшар эди.

Лекин болакай қочган томондан бошқа машиналар ҳам келаётгани аниқ, шўро аскарлари мислсиз ғазабга минган эди.

Зум ўтмай орқадан келиб тўхтаган БМП-2 устидаги аскарлар аёлга ўқ узди. Аёл бир силтанди, қўли ҳавола-ниб, ичкарига сўнгги бора талпинди. Башня мили кулбани нишонга олди. Кетма-кет снаряд учди. Деворлари тўкилган кулба ичидан қип-қизил кўйлак кийган қизалоқ чириллаб чиқиб, ўзини аёл устига отди.

У кўзларини чирт юмиб олди. Машина юргандай бўлди... Алоқадан буйруқ келди...

– Отишмани тўхтатинглар. Тезроқ йўлга чиқинглар. Нима қиляпсанлар?

Урушда вақт қандай ўтганини сезмайсан. Взвод катта йўлда тўхтаган қисмга келиб қўшилганда, куёш уфққа оғган эди. Взводдан олти нафар жангчи омон қолди. Битта машина ёниб кетди. Ўн олти нафар жангчи ҳалок бўлди. Ўнта аскар яраланган эди.

Кечга бориб оғир артиллерия қишлоқни ўққа тутди. Самолётлар бомба ташлади. Унинг қулоқлари шанғиллаб, иситмаси кўтарилиб, кўз олди қоронғилашиб борарди. Қисм фельдшери узатган ампула таъсир қилмади. Ринат «Охотничье» сигаретига наша «юклаб» тутди. Икки бора босиб тортди. Бир оз чалғиди, оғриқ пасайгандай бўлди. Кейин замбилга солишди. Тепасида меровланиб

турган Ринатни кўрди. Кўзини юмди. Қовоқлари шишиб борарди гўё. Боши зил-замбил.

– Тезроқ, вертолётга олиб чиқинглар, – деган гап қулоғига чалинди.

Кейин нима бўлди – билмайди.

* * *

Бошида гўнғир-гўнғир қилаётганларни пайқаб-пайқамай ётибди. У госпиталдаман, деган хаёлга борди. Тириклигига амин бўлди.

– Боши қаттиқ лат еган. Контузия. Бу урушнинг асорати. Касали компрессияга айланса чатоқ бўлади. Олдини олиш зарур. Тутқаноғи тутяпти.

Улар беморга тездан оғриқни оладиган укол қилишди.

– Миясидаги шиш оғриқ беряпти.

– Дўхтир, айтган дорингизни хотини топиб келди.

– Ҳозирмас. Етарли.

– Олдига ҳеч кимни қўйманг...

– Икки соатдан кейин сизга қўнғироқ қиламан, дўхтир...

– Яхши, профессор.

У тепасида айтилган гапларни узук-юлуқ эшитиб турар, лекин идрок этолмасди.

– Ринат... Ринат, – деди зўрға.

– Тутқаноғи тутяпти, тагин. Глюкоза қуяйлик.

– Ринат. Воҳ бошим... От, Ринат!

Шифохона бош врач, невролог дўхтир ҳамда аллақадан чақирилган профессор палатани тарк этишди. Ҳамшира унинг қон босимини ўлчади... Томирига пирогетам уколини юборди. Стол устида ҳозиргина Барно келтирган финоборбитал, маннитол, лазекс ва турли хил дорилар турарди.

Ташқарида баҳорий безовталиқ. Ҳаво тоза. Осмон мусаффо. Тирикликка жон кира бошлаган. Ҳовлидаги ўриндиқда кенжа қизчасини бағрига босиб, Барно у ётган палата деразасига боқиб, юм-юм йиғлаяпти. Лаблари пирпираб учади. Эндигина йигирма беш ёшга кирган жу-

вон урушни қарғаб, қирғин-баротларни лаънатлаб-лаънатлаб йиғлаяпти.

Ким билсин, уруш туфайли хонавайрон бўлган, бошига мусибат тушган кишиларнинг қарғиши-ю бегуноҳ болақайларнинг оҳ-зорлари боис ҳам эри шу жазога мустаҳқидир. Бироқ, жувон бу ҳақда сира ўйламас эди. У эрига Яратгандан шифо сўрарди...

III

– Ринат, от. А-а-а-а! От!

Одам ўлим чангалида қолганда ҳамма нарса кинотас-вирдаин кўз олдидан лип-лип этиб ўтаверади. Оний бир пайтда, масалан, қаршингда турган душман сени отиб ўлдириши мумкинлигини англаган маҳалинг, яқинларинг, ўзинг учун қадрдон нарсалар хаёлингда бирма-бир жонланади.

Шоирнинг аҳволи оғир эди. Бу дард уни олиб кетиши ҳам мумкин. Ҳозирги ҳолатида унинг умри биргина Аллоҳнинг изнида эди. Буни шифокорлар ҳам дил-дилдан ҳис қилар, ўзи билан ўзи бўлиб ётган беморга фақат Парвардигор даво бериши мумкинлигини англашарди. Дўхтирларки шу кўйга тушибдим, демак, унинг тирик қолишига мўъжиза деб қарамоқ керак. Кун бўйи берилган дори-уколлар унчалик таъсир қилмасди.

Унинг бошидаги оғриқ мия чайқалиши ё эзилиш эмас, балки касали компрессияга айланиб бўлган эди. Бошдаги зўриқиш, юқори ҳарорат беморни ҳушидан кеткизарди. Тутканоқ ичида жон таслим қилиши ҳам ҳеч гап эмас эди. Бундай пайтда ўз-ўзидан кўз томирлари ҳам тортилиб, таранглашиб боради.

Кўзини очди. Шифт. Бошини қимирлатишга мажоли йўқ. Юқорига базўр қараб кўрди. Қовоғидан аллақандай куч босаётгандай бўлди. Боши орқага тортиб кетяпти. Ихраб юборди. Пешонасини кимдир пайпаслади. Киприкларини очолмади. Тағин ҳушини йўқотди. Бошининг ичига кириб олиб нимадир тариллар, борган сайин

У-8924/7

kutubxonasi

мияси ташқарига отилиб чиққудай бўлар, кўз олдида оқ ҳарир булутлар сузар, гоҳида бу оқлик зимистонлик ичра ғарқ бўлар, шунда орқа миясини аллақандай темир қўл жон-жаҳди билан суғуриб олишга уринарди. Жони бўғзига тиқилиб, оғриқ зўридан талвасага тушарди.

Бир зумда палатада дўхтирлар тўпланди. Эрталабки профессор, бош врач, невролог, ҳамшира, яна иккита дўхтир шоирнинг тепасида ҳозир бўлишди.

– Глюкоза қуйинглар. Пироцетам уколини томирига юбориш керак. Бошқа дориларни таъсири сезилмади, – деди профессор.

Осма укол қўйдилар. Профессор айтган ампулани беморнинг томирига жўнатишди. Бир оз ўтиб, шайтонлаб ётган бемор тинчлангандай бўлди. Жонига шу дорилар бир озгина ором берди. У уйқуга кетди. Мияси тиниқлаша бошлади.

IV

Шоир телевидениеда туппа-тузук ишлаб юрганди. Кўрсатувлари ҳам эл оғзига тушиб қолган эди. Кўпинча долзарб мавзуларда жонли эфирда чиқар, шундай бўлса-да, у олиб бораётган кўрсатувлар томошабини бефарқ қолдирмас эди. Бюрократлар, эскича фикрдаги раҳбарлар, порахўрларнинг ҳиқилдоғига ёпишадиган мавзуларга қўл урарди. Қайсар эди. «Ҳаётни борица ҳикоя қиламан, шундайлигича кўрсатаман, экраннинг вазифаси шу, унга тикилиб турган миллионлаб нигоҳларга чўп сўқолмайман, экранда алдаш шу халққа нисбатан хиёнатдир», деб ўйларди. Ва шу тушунча билан иш юритарди. Унинг бу феъл-атвори айримларга ёқмади. Улар унинг устидан ишхонасига шикоят ёзишди. Қўли баландроқлари эса тўғридан-тўғри телевидение раҳбариятига ультиматум қўйди: «Шу болангизни тартибга солинг, ё ишдан кеткизинг!» У парво қилмади. Бадий кенгаш тузилиб, телебошловчилар синовидан ўтказилди. Шоирга эфирга чиқишга рухсат беришмади. Нега? Экранда

ғамгин кўринар эмиш. «Майли», деди. Кўрсатувларга сценарий ёзиб, муҳаррирлик қилиб юраверди. Кунлардан бир куни кўрсатуви жонли эфирга қўйилган тележурналист бетоб бўлиб қолган экан, ишга келмади. Дирекция бошлиғи шоирни чақириб, «Оғайни, қутқаринг, бир амаллаб йигирма дақиқалик кўрсатувни олиб боринг», деди. «Ким келади, кимни чақирасизлар, қайси мавзуда?» Ҳеч ким билмайди. «Энди ўзингиздан қолар гап йўқ, биродар, ҳозир қайси йўналиш долзарб – бирорта олимними, сиёсатшуносними, чақириб суҳбатлашинг».

Суҳбат бўлиб ўтди. Матбуот зиммасидаги масъулият хусусида. Шоир топган суҳбатдош ҳам дангал ва дадил сўзлади. «Ҳозирги газеталар деярли бир хил йўналишда чоп этиляпти. ЎЗА ахборотлари ва мақолаларини кўчириб босиш билан чекланиб қоляпти, газеталар шижоат кўрсатишмаяпти». Бу кўрсатув ҳам катта газеталардан бирининг бош муҳарририга ёқмабди. У телевидение раҳбариятига кўнғироқ қилди. Дирекция бошлиғидан тортиб, оддий маъмургача тушунтириш хати ёзди. Шоир оқ қарғадай ажралиб, «ёмонотлиқ» бўлиб қолди. Буларнинг ҳаммаси унинг энсасини қотиради.

* * *

Жазирама ёз куни. Қуёш нури ерга тигдай санчилади. Беадоқ далада хотин-халаж чопиқ қияпти. Йўл четида дала шийпони. Шундоқ катта йўлдан кўриниб турибди. Нафас олсанг олов ютадиган даражадаги иссиқда ишлаётган аёлларга, офтобда қуриб-қорайиб бораётган оналарга қараб ич-ичингдан тутайсан. Уларни ҳеч ким далага уриб-сўкиб ҳайдамагандир, ахир. Бирор бир манфаати бордир. Майли, шундай экан, чопиқчи аёллар овқатланиб, ҳордиқ оладиган дала шийпонида аҳвол қандай экан? Шоир телеоператорни эргаштириб шийпонга кирди. Бу шармандалик эди. Шийпон молхонадан ҳам хароб, ичи ўйилиб ётарди. Тўшамчи солинмаган. Пешоб ҳиди анқийди. Боғча опа алюмин товоқда қатиқ эзаяпти. Ший-

поннинг ярмига офтоб келиб қолган. Ўн қадам наридаги чуқурликда ҳар хил кимёвий дорилар уюми. Уюм ёнидан ўтган ариқ шийпон ҳовлисидаги ёғоч сўри тагидан оқадди. Боғча опа ариқдан сўлоқмондек чўмичда сув олиб, товоққа қуйиб, қатикни суюлтиришга киришарди.

Бундан ҳам даҳшатли манзара, шийпоннинг кунчиқар томони, ўнгай бетида баҳайбат учта ҳайкал қад ростлаб турибди. Ярашмаган ямоққа ўхшаш бу манзаранинг даҳшатли томони шундаки, истиқлолнинг учинчи йили кетаётган бир пайтда миллатни, халқни таназзулга учрашига сабаб бўлган, салтанат даҳоларининг ҳайкаллари атрофига райҳонлар, алвон гуллар экилган эди. Бу ёқда болалар афтода аҳволда. Учта «доҳий»нинг ҳайкали эса «Бу кунингдан ўл, қирилиб кет ҳамманг, эҳ нодонлар», дейишаётгандай.

Шоирни титроқ босди.

– Қани бригадир?.. Қаерга кетди у? – деб сўради у куй-маланаётган опадан.

– Билмасам, журиб эди. Чопиқ бошига кетгандирда...

– Шу сувни ичаяпсизми?.. Нега шийпон хароб. Манави гўрсўхталарнинг ҳайкали атрофига ким гул экди?.. Эҳ... – тишлари ғижирлади шоирнинг.

Юрагида санчиқ турди. Аёлга гапириш бефойда эди. Одам боласи шунчалар ўз қадрини ерга урадимиз?! Бу ернинг раисини кўзи борми, ҳокими қаёққа қарайди? Уйинг куйгур мана шу катта йўлдан ҳар куни ўн маротаба ўтади. Раиснинг ҳам, ҳокимнинг ҳам уйига шу катта асфальт кўча олиб боради. Энг катта кўча шу. Тошкентга олиб боради. Истиқлолни кўлга киритганимизга уч йил бўлса-ю, бу энағарлар ҳалиям ўша, доҳийларга сиғиниб юрса! Атрофини гулу райҳонга кўмганини кўр!

– Ол, тасвирга тушир, – деди операторга, – аввал шийпоннинг шармандали аҳволини ол, кейин болаларга қарат камерани, бугун бизда шундай жойлар борлигини ҳамма билсин. Кейин манави «доҳий»ларни ол. Бу ердаги раҳбарлар уларни ҳалиям ўз отасидай иззат қилишни билсинлар.

Шоир жаҳл устида аччиқ-аччиқ, кесиб-кесиб гапирди, операторгами, анқовсираб турган, офтобда қорайиб кетган муштипаргами, ўзигами, англай олмади. Ҳар ҳолда ичидагини тўкиб солди.

Ердан чиқдими, осмондан тушдими, бригадир пайдо бўлди.

– Нима гап, мухбир укалар, – деди қалтираб-салтираб...

– Шийпонни, манави аҳволни суратга олаяпмиз...

– Эртан тузатамиз... Қани, журинг, бир пиёла чай ичайлик. Журинг оға, ҳей анави жой салқин... Жўл журиб кегансизар...

Бригадир нима бўлаётганини англамай, хаёлоти бўлиб қараб турди. Шўрлик деҳқон-да, барибир. Газет ўқишгаям, телевизор кўришгаям вақти бўлмайди. Бунинг қўлидан нима келарди. Ҳов анави белидан пасти офтобда қолиб ухлаётган болакайга гапирдинг нима, бунга гапирдинг нима?

– Манави ҳайкаллар нима қип турибди?

– Нима қилайик, олайиқма?

Унга гапириш фойдасиз эди...

– Кеча Термиздан катталар келиб эди. Даламизди моқтаб кетди. Ғўзамиз авж, укалар. Майли, ҳайкаллар ҳам нон-ош сўрамаса, турибди-да.

Юраги эзилди шоирнинг. Жони сим-сим оғриди. Бошини ерга эгиб, индамай изига қайтди.

...Кўрсатув пайванддан чиқди. Кечқурун эфирга узатилиши керак. Раҳбар уни ҳузурига чақирди.

– Кўрсатувинг бўлмайди!

– Нега?

– Шуни эфирга бериб бўладими?

– Нега, бу ахир... ҳаёт-ку?.. Қачонгача?..

– Шундай нарсаларнинг борлиги кулгили, – деди бошлиқ тебраниб.

– Ахир камеранинг кўзи алдамайди-ку. Ўзингиз тасвирда кўриб турибсиз. Кечки теледастурда ҳам бор... «Йигирма биру ўттизда «Миллат» кўрсатуви», деб ёзиб қўйилган.

– Мени тушунасанми?! Нима сени деб, бошқалар гап эшитиши керакми? Қачон қараса, шунақа нарсаларни топиб юрасан.

– Бу нарса эмас. Шу бугуннинг гапи. Бугун айтмасак, эртага кеч бўлади. Матбуот айрим кишилар олдида таъзим қиладиган бўлса, бундай тарбиявий воситанинг боридан йўғи.

– Менга нима деяпсан?.. Сен борган жойнинг ҳокими юқорига қўнғироқ қилибди...

– Шунинг учун кўрсатувни... эфирга узатишга рухсат бермаяпсизми? Ўша ҳоким учун миллат қисмати ҳам, эртаси ҳам бир пул. Агар шу кўрсатувни бермасак, ўшандай калтабинлар яна кучаяди. Устимиздан кулади. Телевидениени мазах қилади. Биласизми, ўша куни, туман ҳокими менга нима деди? «Яхши, гапга кўнмадинг. Барибир кўрсатувинг чиқмайди, тирикчилигинг бўлса айт, қилиб берай, сен ҳам давра кўрган одамдирсан, ахир», деб мени муттаҳам қилмоқчи бўлди. Охири нима деди, дейми? «Сенсиз ҳам таклифимга юрадиганлар топилади», деди.

Бошлиқ ўйга чўмган бўлиб, бир нуқтага тикилиб турди.

– Яхши, сен боравер. Керак бўлсанг, чақираман.

Шоирни бошқа чақирмади. Кўрсатув эфирга берилмади. Кассетани кимдир билмасдан ўчириб юборибди.

Орадан бир ой ўтиб, қайсидир вилоятда бир порахўрлик фoš этилди. Гапнинг учи вилоят ҳокимининг оёғидан тортадигандек эди. Кўрсатув бу гал силлиққина эфирга кетди-ю, эртасига сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетди. Вилоят ҳокими тўполон кўтарибди. Кеча кўрсатувни экранда намойиш қилиш зарурлигини маъқуллаб шоирни табриклаган кичик раҳбарларнинг ҳам бугун қовоғи уюлиб турибди. Эрталаб раҳбарнинг хонасида йиғилиш бўлди. Ҳамма ўринбосарлар, раҳбарлар ва шоир. Бири қўйиб-бири оляпти. Шоирни сиёсий жиҳатдан саводсизликда, умуман, журналистикани тушунмасликда айблашди. Хўп, шундай экан, шу ердагиларнинг кўпчилиги кеча кўрсатувни қабул қилиб олиш жараёнида роса мақташган

эди-ку. Булар ким? Одамми шулар? Буларнинг юзи нечта? Ичларида шайтон яшириниб олганми? Уларнинг боти-нида хоинлик ўрнашиб олганми? Буларнинг ичи борми? Суврати-ю сийрати борми буларнинг? Нега шунчалар ўриндиғига ёпишиб, чумчуқ пир этса, юраклари шир эта-ди? Шулар билан телевидениенинг савиясини кўтариб бўладими? Яхши журналистлар кўп. Лекин, телевидение раҳбарларн ичида уларни қўллайдиган шижоатли, дов-юраги борми ўзи? Шоир ҳақиқатни энди англади. Булар-га суяниб бўлмайди. Буларнинг беқарор кайфияти баҳор ҳавосига ўхшаб кетарди. Булар учун миллат ҳам, мафкура ҳам, истиқлол ҳам... (тилига гап келмади).

Йиғин вилоятдаги вазиятни ўрганиб, холис кўрсатув тайёрлаш учун телевидениедан бошқа тележурналистлар-ни юборадиган бўлишди. Юқори идоралардан шу масала бўйича комиссия тузилибди. Вилоят ҳокими жанжал кўта-раётган эмиш. Шоирга алам қилгани шу бўлдики – соқол-той раҳбар билан, жип-жиплаган аёл раҳбар рус тилида гапирди. Шоирнинг устидан мағзава ағдардилар. Шу жойга келганда унинг тоқати-тоқ бўлиб, сабр косаси синди.

– Нега бунча ваҳима соласиз? Ана, судга берсин. Агар мен ноҳақ бўлсам жавоб беришга тайёрман. Мен ўз қад-римни биламан. Бировга оёқости бўлиб қараб туравер-майман. Шу миллат, шу халқнинг фарзандимиз ҳамма-миз. Унинг дардини айтмасак, келажагимиз йўлидаги тўсиқларни ошкора кўрсатмасак, телевидениенинг нима кераги бор? Ҳатто ўз она тилида гапиришни эплолмай-диган айрим раҳбарларнинг ҳозирги бетутуруқ гапла-рини сира тушунмаяпман. Улар кимнинг ёнини олаяпти? Халқними ё бир тўда муттаҳамларними? Лоақал, тили-мизни ҳурмат қилмайдиган, ўзбек бўла туриб ўзбекчани билмайдиган, бундай кимсаларнинг ижод аҳли ишлай-диган ишхонада раҳбарлик қилиши ўзи мантиқсизлик.

Шоир титраб-қақшади. Ҳалиги аёл ўрнидан туриб кетди.

– Просто кошмар, – деди.

Ҳамманинг рангидан қон қочди.

Аёл эшикка етганда чарм халтачасида уяли телефоннинг жиринглаши эшитилди.

– Алло! Слушаю. Сейчас еду. Да, просто так... ничего...

Эшикни тарақлатиб ёпиб кетди. Аёлнинг амали телевидениеда баланд эди. Шунинг учун бўлса керак, мажлис тугади-қўйди.

Ташқарида кичик раҳбар шоирни қўлтиқлаб, таскин берган бўлди.

– Хафа бўлманг. Ўйлашгаям арзимамайди.

– Ўйлашга арзимаса нимага арзийди? Ўлганларгина фикрламайди.

Суйкалганнинг капалаги учди.

Кечки кузак ҳавоси совий бошлаган. Борлиқдан намлик уфурарди.

Ёмғир томчилай бошлади. Осмон билан ер бир-бирига яқинлашиб бораётгандай, кишида эзгин кайфият уйғотарди. Шоирнинг юраги санчди. Босиб-босиб чекиб эди, бошига оғриқ кирди. У ишхонадан тезроқ узоқлашиш мақсадида шахдам қадам ташлади. Санъат саройидан ўтиб, йўл четидаги емакхонага қараб юрди. Икки юз грамм отиб олишни ва ҳаммасига қўл силкишни истади.

Миясида бир фикр айланарди: «Ўлган одамларгина фикрламайди Ўлган одамларгина фикрламайди...»

– Ўлган одамларгина фикрламайди. Ўлмаслик керак...

У нега бундай деётганини ўзи сезмади. Бош оғриғи пасая бошлади.

Атрофга аланглади. Эшик қия очик турибди. Ҳамшира йўлакда столга кўксини бериб алланималарни ёзарди. Шоирнинг уйғонганини сезиб ичкарига кирди. Чехраси самимий, боқишлари беозор.

– Яхши бўлди турганингиз. Ҳозир сизга лимонли чой опкеламан. Анчагина ухладингиз, – деди у ҳеч нарса билмагандек.

– Шу... бошим оғриб тортишди, кейин ухладим, шекилли.

– Йўқ, сиз чарчаган экансиз. Укол қилдим. Кўпроқ ухладингиз, холос. Ҳозир... Аҳволингиз анча тузук. Қани энди, рухсатингиз билан манави лимонли чойни ичиб олинг. Қани, қўлингизни беринг.

Қиз унинг қон босимини ўлчади.

– Яхши. Бошингизнинг оғриғи ҳам пасайибди, чоғи. Энди ором оласиз. Дарвоқе, Барно опам билан ҳам танишиб олдик. Келиб кетдилар. Ухлаётгандингиз, безовта қилмайин, дедилар. Сизга товук шўрва олиб кептилар. Ҳозир, ҳеч бўлмаса, ярим косагина ичиб олинг.

– Барно кетдими?

– Кечроқ келадилар... Аҳволингиз яхши эди, хотиржам бўлиб жўнадилар. Ялиниб-ёлвордилар, мана шу шўрвани ичаркансиз. Қани, озгина бошингизни кутаринг. Йўқ, косани ўзим ушлаб тураман.

Шоир қошиққа чўзган ўнг қўлида оғриқ сезди. Игна излари қизариб турарди. Сўл қўлида ҳам худди шундай. Шоир ҳамширага саволомуз қаради.

– Энди хавотир олманг, ўзингизни аянг. Ўтиб кетади.

Шоир шўрвадан уч-тўрт қошиқ ҳўплаган бўлди. Бошидаги «тутқи» яна тортилди.

– Мен ётай...

Меҳрибонлик қилаётган қиз қаршисида хижолат тортди.

– Майли. Сиз кўпроқ ухлаб, камроқ фикрлашингиз керак. Ҳозир сизга финобарбитал қиламан. Олдин манавини ичиб олинг.

«Камроқ фикрлашингиз керак». Шоирнинг лаблари беихтиёр пичирлади: «Ўлган одамларгина фикрламайдилар». Қачон, қаерда айтувди бу гапни? Эслай олмади. Унинг мияси чарчаган, ўйлаш учун ҳеч бир куч тополмасди ўзида. Идрокини кетма-кет берилган дори-уколлар босиб, жиловлаб турарди. У шу ҳолида қаршисида эмранибгина турган, уни деб ўзини койитаётган, соғайиб кетишини жон-дилидан истаётган қизга нимадир дегиси, яхши гап айтгиси келди. Ўзини қарздор, деб билиб, уялгандай бўлди. Бирор гап айтиб ўртадаги хижолат туманини тарқатгиси келарди.

Шоир ҳамширанинг бурчи шундай, мен беморман, у менга қараши керак, деб тушунолмасди. Унинг учун бурч совуққонликка ўхшаган бир нарса эди, инсон меҳри олдида бош эгиш ва бу туйғуни эъозлаш керак, деб тушунарди у.

Бу кайфият унда болалигидаёқ пайдо бўлган эди. Ким яхши гапирса, ўша одамни қалбига яқин оларди. Айёрликни билмасди. Ҳамқишлоқлар ток юмшатиш, лойсувоқ ёки ўт ўришга ҳашарга чақирса бас, ҳаммадан олдин борарди. Шу одамнинг иши тушибди, деб бошқа ўртоқларига нисбатан кўпроқ ишлар, тиним билмасди. Ҳашар охирига етмагунча кетмасди. Гўёки, у бу ердан кетса, иш тўхтаб қоладигандай тасаввур қиларди.

Ёшлигида эшакнинг устида ўт таширди, негаки уйдаги барча мол-ҳолнинг ташвиши унинг бўйнида эди. Саратоннинг жизғанагида ҳам далама-дала ўт ахтариб юрарди. Чап қўлининг бармоқларини неча бора ўроққа олдириб бўлганди. Каналнинг ости, каналнинг усти, Обшир қишлоқ даласи, говтўда, жона, чорбоғ, беш гектар, оқ тепа, бақироқ қўл сингари ёввойи ўт кўп далалар ҳалак, шоирнинг болалиги ҳалак, чўлоқ эшаги ҳалак эди у паллалар. Лагерь, оромгоҳ нималигини билмасди. Билгани шу – дала, хуржун тўла ўт, еб тўймас мол-ҳол эди. Юқори синфга ўтганда отасининг жонига ора кирди. Ота-бола пахса ура бошлашди. Дастлаб уялгандай бўлди. Бировларнинг ишини қилиш, деворини уриб беришга юзи чидамади. Лекин отасига раҳми келди. Бир ўзи оилани боқишга қийналиб қоляпти. Кейин ота-боланинг бирга пахса уришига одамлар ҳам кўникди. Домлалар, мактабдошлари ҳам ўрганиб қолишди. Синфдош қизларидан ҳам уялмайдиган бўлди. Отасининг бир гапини юрагига муҳрлаб олди: «Фақат ўз меҳнатинг билан унасан. Ҳалол топганинг татийди».

Кунлари қийинчилик билан кечганиданми, эзилганни кўрса, кўнгли ачийди, бағри куяди. Ўзига нисбатан яхшилик қилганларни бошига кўтаргиси келади.

Шоир ўзини яхши ҳис қила бошлади. Ҳарорати тушиб, жиққа терлабди. Ҳамшира дори-дармон терилган стол

устидан аллақандай шишага шприц тиқиб, суюқликни тортиб оляпти.

– Синглим, энди буниси қандай укол бўлди? – деди у зада бўлган оҳангда.

– Қўрқманг, ачитмайди. Лазекс. Мускул орасига юборамиз. Асабингизни тинчлантиради.

– Раҳмат. Бу яхшиликларингизни қачон қайтараман... Мендан қайтмаса, Худодан қайтсин.

– Мен сизга нима яхшилик қилибман... уялтирманг. Орқангизни ўгиринг, шуни ҳам олсангиз тузалиб кетасиз. Вой-бў, жуда терлабсиз-ку. Бу яхшилик аломати.

– Синглим, сизнинг олдингизда барибир қарздорман...

– Унда бундай қиламиз... Худди Шукур Холмирзаевникидай ҳаётий китоблар топиб берасиз. Соғайиб кетсангиз, кейин шеърларингиздан ўқиб берасиз.

– Келишдик. Шукур аканинг китоби ёқдими?

– Зўр экан, энди ўқиб тугатяпман.

– Янгангиз келса айтаман, уйда у кишининг бошқа китоблариям бор, олиб келади. Сизга совға қиламан.

– Вой, бунча зўр...

– Адабиётни яхши кўрасизми?

– Ҳа. Майли, гаплашиб ҳам олдик... Энди уколдан кейин бироз мизғиб олиб... Режимга риоя қилсак, тузалиб кетасиз.

Кун бўйи оғриқ хуружидан чарчаган шоирни яна уйку элитди. Толғинлик уйку орасида ўтиб кетаётганидан қувонган ҳамшира беморнинг бошига оҳиста қўл юбормоқчи эди, ўз хатти-ҳаракатидан уялиб, қўлини қайтиб тортди. Атрофга аланглаб қаради-ю, дув қизариб эшик томонга юрди.

Сарҳадсиз текислик. Атроф оппоқ туман қўйнида. Шоир қушдай енгил бўлиб югуриб бораяпти. Хаёли осмон қадар кенг. Негадир тинимсиз кулади. Ялангоёқ чопиб бораяпти. Ям-яшил майсалар оёғига хуш ёқади. Бундай гўзал кеча ҳеч қачон бўлмайди, бу эзгулик кечаси, деб қичқиради у. Борлиқ оппоқ рангга ғарқ бўлган.

Фалакда юлдузлар зўрға кўринади. Нур ёғмайди, дейишганди, бекор гап экан, мана, оқ нур ҳам ёғаркан, дейди ўз-ўзига: ...Шу маҳал қаршисида уфқранг шойи либосга бурканиб олган катта энаси (раҳматли момосини эна дерди) турганини кўрди. Энам тирик экан-да, деб из-из йиғлаяпти. Катта энаси эса кўлинн силкиб, қайт ишорасини қилди. Келган томонига кўлини нуқиб, алланималардир демоқчи бўларди. Шоир тўхтаб, орқага қаради. Ортида учта фарзанди, Барнони кўрди. Улар қўл силтаб чорлашаяпти. Раҳматли энаси ҳамон орқангга қайт, деб ишора қилаяпти. Бир фарзандларига, бир катта энасига қарайди. Шу пайт катта энаси кўздан ғойиб бўлди. Энам мени фарзандларимга ташлаб кетди, деган ўй келиб урилди хаёлига. Болалари ёнига қайтди. Уларни бир-бир кучиб, дув-дув кўз ёши тўкаверди. «Энам мени олиб кетмади, қайтиб келдим. Сизлар билан қоламан, – деб уларни бағрига боса бошлади. – Энам мени олиб кетмади... Қайтиб келдим. Сизлар билан қоламан...» Барно унинг кўз ёшларини артаётганмиш.

У туйқус кўзини очди. Тепасида учта фарзанди билан Барно турибди. Барно унинг чаккаларига тушган кўз ёшларини рўмолчаси билан артарди.

– Дадаси, ҳар нарса деб кўрқитманг бизни. Мана келдик. Анчагина тузуксиз. Ҳаммаси ўтиб кетди энди. Қани, адажонларинг билан кўришинглар...

У фарзандларининг қўлларини кўзига босди. Ўзини ўнглаб олди. Айни дамда чиройи очилди.

– Дадаси, кеч бўлиб қолди. Мана, қайнатма шўрва олиб келдик... Овқатланиб олинг, зўрға кирдик, икки дақиқага. Катта дўхтир кўриб қолмасин ишқилиб. Барака топгур Гўзалга ёлвордик, рухсат берди. Ўзи эшик олдида қоровуллик қилиб турибди. Дўхтирлар сезиб қолишса унга ҳам гап тегади.

Шоир фарзандларини кўриб кўнгли кўтарилди. Улар билан хушлашаётган чоғда эса фикри ёришгандай бўлди.

V

Шоирнинг ўй-хаёли ўша кундан бери зимистон эди. Ўлим тўшагига олиб келган ўша кунги воқеа фарзандлари кўзидаги хавотиру ҳадик олдида бир чақага ҳам арзимаслигини у ҳозир, мана шу дамда, фарзандларини бағрига босаётганида чуқур ҳис қилди. Бу ҳол унга қанот бағишладди. Уруш асабини емира бошлаган инсон учун бу дунёда энг ишончли суянчиқнинг борлиги нақадар ёқимли эди. Унинг учун бирдан бир суянч фарзандлари – оиласи эди.

VI

Хуллас, шоир телевидение биносидан худди биров ортидан қувиб келаётганидек, гўёки қайрилиб қараса уни чақириб қолиши мумкиндек, тез-тез юриб, муюлишдаги емакхонага бурилди. Ҳозиргина содир бўлган ҳодиса ҳақида ўйламасликка ҳаракат қиларди. Лекин, ўз-ўзидан ғазаби тошаётганини ҳис этди. «Одам боласи шунчалар ҳам тутуруқсиз, турланувчан бўладими-а? «Кап-катта одамлар. Нима дейишяпти?!» дерди ўзига ўзи.

Совуқ этни жунжиктирарди. Ёмғир кучайди. Муздай шамол урила бошлади юзига. Об-ҳавонинг тундлиги шоирнинг кайфиятига яраша эди. У ёмғирпўши ёқасини кўтариб олди.

Емакхона рўпарасидаги бекатда шоир Камол Шукурни кўрди. Улар бирга ишлашади. Уйига кетяпти чоғи. Шоир ҳамкасбини имлаб чақирди: емакхонага ишора қилиб, ҳалигидан уришга чорлади. Бекатдаги шоир ҳам шуни кутиб турганидан шу томонга юрди.

Стolni шоирона қилишди – битта ароқ, салат, қовурилган картошка, икки шиша минерал сув.

– Ҳавоям на у ёқлик ва бу ёқлик, тавба, – деди шоир кўлларини бир-бирига ишқаб. – Олдикми?

– Энди ёғади. Совуқлашяпти. Осмонга булут чиқаверса кўнглим сиқилади, – деди шериги.

– Яхшилик учун.

Улар бир кўтаришда идишни қуритиб, столдаги бор нарсалардан татиб кўрган бўлишди.

– Қаёққа кетяпсиз, ҳали иш тугамади-ку?..

– Уйга. Эртанги кўрсатувга сценарий ёзмоқчийдим. Ишхонани биласиз, ғалванинг уяси – униси киради, буниси чиқади, чалғийсиз. Ўзингизга йўл бўлсин?

– Мен шу ерга. Жиндай отиб олиб, дунёни унутиб уйга жўнашни мўлжаллаб турибман. Мана, сиз шерик бўлдингиз, бу жуда яхши.

– Бугун «отиш»ни шунчаки кўнглингиз тусаганмиди?..

– Ҳа. Аниқроғи, шундай бўлиб қолди. Ярим соат аввал мени роса «дўппослашди». Очиғи, миямни эговлашди. Казо-казоларнинг дашномларидан кейин, бу ёққа югурдим.

– Нима бўлди?..

– Э, арзимаёди. Ўзингизга таниш ҳол. Кеча мақталган кўрсатув... «кимларгадир ёқмаган шекилли, буларнинг бошига гурзи билан туширган. Энди гурзи еб гандираклаганлар менга осилишяпти. Э, одамнинг биқиқ ўйлаб, майда қаричлашга мажбур бўлиб қолганидан кўрқиш керак экан. Хуллас, бугун телевидениеда ким ёмон – мен ёмон. Қани, биттадан урайлик. Ўйламайлик, булар ўтқинчи...

– Қани, оламиз, гапингиз рост. Шу майда-чуйдаларга ўралашиб қолмаслик лозим. Ҳозир ижодингиз чаккимас. «Ёшлик»да босилган «Қоронғи уй» қиссангизни ўқиб чиқдим. Зўр. «Дарё ортидаги йиғи» китобингизда ҳам, бу асарингизда ҳам уруш фожиасини шафқатсиз чизгансиз. Яхши. Шу йўлни маҳкам тутиш керак. Қолганлари капейка... Адабиётда ўчмайдиган қилиб олов ёқиш керак. Абдулло акадай, Шукур ака, Усмон акалардай гуриллаб ёниш керак... Гугуртингизни беринг...

Камол Шукур сигарет тутатди.

Шоирнинг кайфияти анча тетиклашди. Ўз дардига ўралиб аза очишдан кўра, ўлмайдиган, энг юксак мавзу, тоза тушунча – ижод ҳақида суҳбатлашаётганидан, қаршисидаги ўзбекнинг навқирон шоири билан фикрлашиб ўтирганидан анча ҳаяжонда эди. Бу ҳол жудаям ёқимли эди.

Улар тағин биттадан сипқаришди. Гаплари тобора қовушиб борарди.

– Менга фарқи йўқ. Минғир-синғир қилаверишса, бу ишхонада ишламаслигим ҳам мумкин. Лекин шу майда-чуйда, ипирисқи гап-сузлар ҳам қалбингни кемириб тургани чатоқ. Ўлай агар, телеюлдуз бўлиш орзуси кўнглим кўчасидан ўтмаган. Мен буни сира-сира истамайман. Фақат ёзсам дейман. Эҳ, ёзиш учун эса яна ўша ланаъти уруш, азоблар ҳақида ўйлашга мажбурлигим мени қийнайди.

– Одам ўзига яқин ва таниш манзарани яхши тасвирлайди. Уруш ҳақида ёзишнинг ўзи бўлмайди. Бу дунё адабиётини қаритган мавзу. Лекин мен ишонаман, сиз ўзбек прозасига уруш мавзусини дадил олиб кираоласиз. Сиз учун бошқа йўл йўқ. Худо насиб қилса, кўрамиз, китобларингиз тала-тала бўлиб кетади. Уруш ҳақидаги кичик бир ҳикоя ёки ёстикдай романни, бу фалон жойда содир этилган уруш тўғрисидаги асар деб эмас, инсониятнинг фожiasi, ёвузлиги ҳақидаги асар, деб қаралмоғи керак. Ана шундай даражадаги асарни яратиш ҳар қандай ёзувчининг қўлидан келавермайди. Уруш асари Инсон ва унинг таҳқирланган орзулари, ўққа учган муҳаббати, издан чиққан ҳаётини ҳикоя қилмоғи лозим. Уруш адабиёти тириклик ва ўлим, ээгулик ва ёвузлик оралиғидаги мунгли бир қўшиқдир. Ҳамма миллат ва элатларга тушунарли қўшиқ. Мисол учун, афғон уруши. Вьетнам уруши, Иккинчи жаҳон уруши, ёйинки ер юзидаги барча урушларни битта ном билан – уруш деб аташ керак. Демак, инсонни жиддий ўйга толдирадиган, башарият кўнглига оғриқ солувчи дард бу. Қолган нарсаларга чалғиманг. Урушни кўргансиз... Ёзинг. Ҳозир куч-қувватингиз бор. Кўп гапирдим... Манови ҳаёлимни айлантирди, шекилли? Оламизми?

– Қани, олдик. Хурсандман. Очиғи, Камол ака, Хемингуэй, Ремарк, Толстойлар тасвирлаб кетган урушлар замин қадар, ҳаёт қадар китобхон юрагини ларзага солаверади. Ҳарорат ҳам бор, совуққонлик ҳам бор, севги ҳам бор, ўлим ҳам бор – қисқаси ҳаёт бор. Уруш. Уруш... Уруш... Менинг

кўнглимда нима ғам бор?.. Ўзимга аён, ака... Афсус, айрим хумкаллалар шунчалар бир паст ишларни қилиб, асабимни кўзитганига тутаб кетаман... Нега унақасан, унга ён бос, бунга ён бос, ҳалигини ҳурматини қил, у катта, бу катта – мансаби бор... Э, шуларни бир зиёли деб, шулар билан бирга нафас олиб бўладими? Майли, шундай палағда бўлиб дунёга келган экансан, нима қиласан бошқаларни ҳам ўзингнинг сафингга тортиб. Бугун... шундай шармандали ҳолатни кўрдим, айтгулик-дегулиги йўқ...

– Э, қўйинг, шуларни. Бир тийинга қиммат нарсалар булар...

– Узр. Яна чалғидим. Бир роман қоралайпман. Қўлёмасини бераман. Ўқиб кўрасиз. Ўзи урушдан қайтган, лекин мен урушдан қайтиб келмадим, деб китоб ёзаётган бир ёзувчининг ҳаёти ҳақида ... Ҳа, шундай... Уруш кўрган одамнинг урушда қолиб, уруш ичида яшаши тўғрисида бир асар...

– Ғалати фикрлар...

– Ака, бир гап айтаман... Яқинда Шукур акага, Холмирзаевга... Э, охири қолибди, келинг, кўтарайлик шуниям... Яхши бўлаяпти...

– Энг гўзал туйғу, адабиёт учун...

– Адабиёт учун.

Охиргисини ҳам олдилар. Аччиқ салат ҳам тугади.

– Ҳўш... Нима деятувдим. Уф, шуни ўзи яхши. Лекин, кўрғур эсни олади...

– Ҳозир... ҳозир...

– Ҳа, Шукур ака деятувдингиз.

– Во! Яқинда Шукур ака билан бирга чой ичдик. Шукур ака, дедим, бир гап айттайинми, дедим. Айт, деди. Ўртада манавиндан бор эди. Кайфиятимиз чаккимас эди. Ҳўш, ҳа, кейин Шукур акага ҳалиги гапни айтдим. У кишининг чехраси ғалати бўлди, қошлари уюлди... Менга ўқрайиб қарагандай бўлди. Разм солдим. Мени кўрмайпти. Кейин, ерга қараб сукутга чўмди-да, яна менга анграйиб қара-

ди. «Дахшат-а?», деди Сўнг кўзларига лик-лик ёш келди. Йиғлаяпти.

– Нима дедингиз?

– Шукур акага: «Мен яқинда қишлоққа бордим. Афғонда бўлган дўстим ўзини осиб қўйибди. Кейинги пайтлар одамови бўлиб қолган экан», дедим. «Нега шундай бўлибди, биласизми?», деди у мунгли оҳангда. Ҳеч нарса деёлмай қотиб туравердим. «Ҳа, билмайсиз. Агар урушдан қайтган одамнинг нима сабабдан ўзини осиб қўйишини тушунтиришга қурбингиз етса эди... У бекорга ўзини осмаган. Мана сизга урушнинг аянчли тасвири. Шунга ёзиш керак...», деди Шукур ака. Уф, ҳа, майли.

– Кейин нима бўлди?

– Кейин Шукур ака туз тотмай ўтираверди. Ароқ ҳам ичмади. «Ука, кетайлик», деди секингина. Эҳ...

– Ака, яна битта олайлик. Ҳозир... барвақт. Уйдаям нима қиламиз?

– Етар, балки.

– Йўқ. Бир кўнгил очилди-да.

– Майли...

Улар яна биттани стол устига дўққайтириб қўйдилар. Бу гал газакка шўр бодринг, сузма, тўрт бўлак қовурилган балиқ буюришди. Қадахлар тўлғазилди. Ҳамсухбатлар бир-бирига энгашиброқ ўтирдилар.

– Баъзи бировлар, ҳамма нарсаси етарли бўлгандагина, тўқ яшасагина ёзувчи-шоирлар яхши ижод қиладилар, деб ўйлайдилар. Бир қараганда шу гап...

– Оч бўлсангиз ҳам кўнглингиз хотиржам бўлиши керак, ака... менимча.

– Менимча ҳам шу гап тўғри... Бошимни олди... манами...

– Камол ака, мана менинг ижод ташвишимни ҳаётдаги ташвишларим босиб кетганга ўхшайди. Мана, таниш-билишлардан қарз-ҳавола қилиб, қарздор... бўлиб уй олдим... Билмайман, қандай қутуламан. Лекин... лекин. Уйинг, оиланг бўлмаса ҳам... пойтахтда яшаб бўлмайди-да.

– Майли, омон бўлайлик... Энг асосийси, ижодни маҳкам ушлаш керак.

– Эй, бари бир тийин... Қани... биргаликда... Уф... гугуртингизни узатинг. Хўш, мен ҳали урушни гапирдим... Она сини... урушни. Яраландим... Кейин... қисмимизда бир йўқ санчаstdа бир ҳамшира қиз бор эди. У менинг яраларимни боғларди. Кейин Баграмдаги жангга у ҳам чиққан экан. Иси Аня эди... Машинаси минани босибди, портаб кетди. Қизнинг чап юзидан ва сўл қўлига асколка тегди. Кобулга, госпиталга олиб бордик... Аёл кишининг ярадор бўлиб қонига бўялиб ётиши аянчли кўринаркан. Шунда ўзимни тутолмай, йиғлаганман. Уч ойдан кейин контузия бўлиб, госпиталга тушдим. Аняни кўриб қолдим. Қўли тирсагидан кесиб ташланган. Оқсаб ҳам юрибди. Оёғи ҳам жароҳатланган экан. Юзини айтгилиги йўқ Қарасангиз, кўрқиб кетасиз. Мени таниди. Қараб турди. Айтдим-ку, санчаstdа ярамни боғлар эди, деб. Ёнимга келолмади. Бурилиб кетди. Шунда бунақанги кунларни лаънатлаганман. Тириклигим учун ўзимдан ҳам нафратланганман. Гулдай очилиб юрган жувон майиб-мажруҳ боқсанг этинг жимирлайдиган хунук бир махлуққа айланиб қолган эди. Ким билсин, балки урушга пул топиш учун келгандир, балки ҳаётнинг тақозоси билан келишга мажбур бўлгандир... Ҳар ҳолда, ҳанузгача шу қиёфа, шу ҳолат ёдимга тушса, юрагим музлаб кетади.

– Даҳшат.

– Даҳшат ҳам гапми, ака... Энди ўша аёл бир умр урушни қарғаб, ич-ичидан эзилиб ўтади. Наридорса у ҳозир ўттизга киргандир. Ҳа, ўттиз ёшида ўтинга айланган гўзаллик.. Уруш оловига улоқтирилган гул... Кайфим ошди... Узр.

– Турамизми?

– Турдик.

Ташқарида ғира-шира қоронғилик чўкиб борарди. Эзиб ёмғир ёғар, кенг кўчадан машиналар сув сачратиб ўтарди. Йўлакда кўлмакчалар пайдо бўлган. Дарахтлардан узилиб тушган сўнгги япроқларни ёмғир савалаб бетон йўлка билан битга қилиб ташламоқчидек эди.

Шоир сигарет тутатди. Нам ҳавода сигарет тутуни буралиб юқори ўрлади. Бу ҳолат шоир учун мароқли эди. Ёмғир. Ғира-ширалик. Салқин ҳаво... У кейинги бекатгача яёв юргиси келди. Борликда алланечук маҳзунлик бор эди. Кузнинг ўзига хос бу манзараси айни чоғда шоирга хуш ёқар эди. Унинг кайфияти анча баланд эди.

Ҳозирги улфатчилик жуда мароқли ўтди. «Агар юрагинг оғирлик қилса, ўзинг кўтаришга дош беролмасанг, яқин, садоқатли биродарларинг кўмак берадилар», деган ўй ўтди хаёлидан. Шоир ўз фалсафасидан мағрурланиб, жилмайиб қўйди.

VII

– Аҳволи қандай?

– Ухлаяпти, дўхтир.

– Қон босими, ҳароратини ўлчадингизми?

– Анча тузук, тушиб қолди. Алаҳсираши йўқолди.

Икки соатдан бери ухлаяпти.

– Ўтиб кетгани чин бўлсин. Асаблари чарчаган. Урушда боши лат етган. Яхши даволанмаган. Бугунга келиб эски дард, хуруж қияпти. Беморга фақат тинчлик, хотиржамлик керак. Ҳаётдаги турли хил ташвишлар ҳам зарба бўлган. Бундай касаллик билан оғриган бемор учун аччиқланиш сира-сира мумкин эмас. Ўқигансиз, тушунасиз. Иложи борица беморга хотиржамлик зарурлигини унутманг. Ҳеч кимни олдига қўйманг. Соат тўққиз бўлди. Анча кеч. Бунақа пайтда ҳеч ким келмаса керак. Ҳа, эсимдан чиқай дебди, хотинига айтинг, ҳеч қандай дори-дармонга овора бўлмасин. Афғонда бўлганлар учун алоҳида захира бор. Бепул ажратилади дорилар. Эрталаб профессорнинг олдида одамни хижолат қилдингиз. Ким айтган эди, хотинига дори олиб кел, деб? – бош врач ҳамширага саволомуз қаради.

– Врач Исмоилов айтувди.

– Эси жойидами унинг! Айтинг, эрталаб менинг олдимга кирсин! Бўпти, эҳтиёт бўлинг. Мен кетдим. Бирор

кор-ҳол юз берса, уйга қўнғироқ қилинглар... Айтмоқчи, Исмоилов қани?

– Тепадаги беморнинг ҳузурида...

– Бундан ҳам оғир бемормикан? Ахир, кўриб туриб-сизлар-ку бунинг аҳволини... Айтиб чиқинг бу ёққа... Тепадаги қанақа касал у...

– Прокурор бор-ку. Эртага жавоб бериладиган... Кетади, – деди ҳамшира.

– Оббо! Нега шунақа булар?! Нега одамига қараб ирғишлайди булар... Нима бошқалар одам эмасми? Нима, касалхонада ҳамма бир хил бемор эканлигини, беморнинг фақат оғир ёки енгили бўлиши мумкинлиги булар тушунишмайдими-а? Тушунишади... Лекин, эҳ... Чақиринг Исмоиловни!

Ҳамшира хонадан югургилаб чиқиб кетди. Бош врач асабий ҳолда ортига қайтиб, шоирнинг ёнига келди. Хайрият, ухляпти. Уйқуси тоза. Боши енгил тортган.

– Чақирдингизми, Акром Тоҳирович?!

Остонада Исмоилов кўринди.

– Ука, биз учун ҳозирча жиддий ва ҳушёрлик билан назорат қилишимиз, бутун диққат-эътиборимизни қаратишимиз лозим бўлган, аҳволи оғир касал мана бу киши. Тушундингизми?

– Туш... тушундим... Акром Тоҳирович. Мен беморни қон босимини ўлчаётган эдим...

– Сиз мени яхши тушундингизми?

– Тушундим.

– Ғўзалга тайинладим, ҳушёр турунглари. Шу қаватдан жилманг. Ҳар чорак соатда бемордан хабар олиб турунг. Ҳа, айтмоқчи, нега беморнинг хотинига дори олиб келишини буюрдингиз? Сизга ким айтди, шундай қилиш керак деб?

– Мен... мен. Ўзингиз белгилаган дориларни айтувдим.

– Мен сизга шу дориларни беморнинг ёнидан сотиб оламиз, деб айтдимми?

– Йўқ... йўқ.

– Исмоилов, одамда фаросат бўлиши керак. Одамда виждон бўлиши керак. Касаллик варақасини ўқинг. Кўзингиз борми? Мен сизни огоҳлантираман. Бундай ўйинни охирги марта қилинг. Қулоғингизга қуйиб олинг. Тепа палатадаги прокурор, раис ва ҳоказоларнинг, Худога шукр, аҳволи анча тузук. Уларга бир нарса керак бўлса, ана, Гўзал боради. Тушунарлими? Сиздакаларнинг тили билан айтганда, ётган бемор ҳам «кичкина» одам эмас.

– Туш... тушундим.

Бош врач Исмоиловга бир ўқрайиб қаради-да, палатадан чиқиб кетди. Исмоловнинг жони товонига тушди. Ҳамшира қиз йўлақда қангу манг бўлиб турарди. У бўлиб ўтган воқеани пайқамаганликка олиб, ўриндиққа чўкди ва столга энкайиб нималарнидир ёза бошлади.

– Кайфиятни расво қилди. Бемор бирор каттанинг одами? – деб сўради у Гўзалдан.

– Нега энди... Йўқ. Жудаям яхши одам, холос. Тузалиб кетсин ишқилиб.

Гўзал бу гапларни ўзига айтдими, Исмоиловга айтдими, тушуниб бўлмас эди. Унинг кўзлари бир нуқтада қадалганча қотган эди. У палатага кириб, тумба устидаги идишларни йиғиштирди. Нон бўлагини елим халтага солиб, тумба ичига қўяётиб китобга ўхшаш ёндафтарни тушириб юборди. Қора муқовали, ўртасида сариқ телефон аппарати тасвирланган ёндафтар саҳифалари очилиб қолди. Гўзал беихтиёр ўқиди:

«Агар юрагинг оғирлик қилиб, кўтаролмасанг, садоқатли дўстларинг бор, қўмак беради...»

Ғалати эди. Гўзал кейинги қаторни ўқиди:

«У бўлмаганида мен аллақачон бошқа ерда ётар эдим...»

Қиз ҳаяжонга тушди. Юзидан чўғ сачради. Ичида алла нечук оғриқ сезгандай бўлди. Шу лаҳзанинг ўзида ўша, «У ким экан», деган фикр хаёлини чақмоқдай ёриб ўтди. Кейин бу гапдан ўзи уялиб кетди. Ён дафтарни ёпди-да, тумбанинг иккинчи тахтчасига солиб қўйди. «Ўн саккизга кирмаган ким бор...»нинг сўнгги саҳифаларини ўқий бошлади.

Шоир тинчгина мизғирди. Юзини бир оз оқаринқиранини ҳисобга олмаганда, дунёнинг ташвишу ғамларидан холи, бахтиёр бир одамдек ухлар эди.

– Аҳволи қалай? – Исмоилов эшикдан бошини сукди.

– Ухлаяпти, дорининг ҳожати йўқ.

– Мен хонадаман. Телевизорда «Қора камар»ни бера-япти. Бир гап бўлса чиқарсиз, – Исмоиловнинг боши қандай пайдо бўлган бўлса, ана шундай эшик ортида ғойиб бўлди.

Қиз «Ўн саккизга кирмаган ким бор...»ни тугатиб, анчагача хаёлга толди. Қанақадир ўзига таниш воқеалар эсига тушди. Доим шунақа. Қандай китоб ўқимасин, ўз ҳаётига тааллуқли ҳодисалар эсига тушаверади. Гўёки, дунёнинг барча китобларидан Гўзал деган бир қизнинг ҳаёти, қарашлари акс этиши керакдай.

У негадир ўша, тумба ичидаги қалин муқовали ён дафтарни варақлагиси келаётганини ҳис этди. Қайсидир бир куч дилидаги бу истакни аланга олди-рар, очиғи, қизиқиши ортиб борар, буни шунчаки бир ҳавас деб изоҳлаб бўлмасди.

Гўзал тумба қопқасини авайлаб очди-да, ёндафтарни варақлаб кўра бошлади. Бармоқларига ўт югургандай бўлди. У нега бу йигит билан шунчалар қизиқиб, ўзига яқин олаётганини ўзи англамаган ҳолда ғайриихтиёрий ҳаракат қилар эди. Ёндафтар саҳифасида катта ҳарфлар билан «янги романимга қўшимчалар», деб ёзилган жойга кўзи тушган эди. Чумоли изидек майда ҳарфда ёзилган дастхатни ўқиш қийин бўлса-да, у ботиний бир титроқ билан ўқий кетди.

VIII

«...Мен ўлимдан кўрқмайман. Азизим, фақат сен табасум қил, қайғуга чўкма, узр, мен бошқача бўлишини истаган эдим. Ҳозир ўз дарду ташвишларинг етмаганидек, менинг ҳам ҳасратимга шерик бўлишинг керак. Лекин, мен нима қилай? Кимгадир айтишим керак-ку. Мени биргина сен тушунасан. Сен билан яшаётганимдан бах-

тиёрман. Сени севаман. Сен мени ҳаётга қайтариб қолдинг. Суянч бўлдинг. Фарзандлар кўрдик. Агар сизлар бўлмасангиз, бу ҳаёт маънисиз эди, оғриқлар гирдобиди фарқ бўлаётган кема янглиғ, менинг ишончу умидларимни аллақачон сўндирарди. Ҳаёт нима? Тириклик. Тирикликнинг моҳияти нимада? Ўз қадрингни топмоғингда! Кимгадир кераклигингни ҳис қилиб яшаётганинга! Худога шукр, сенга азоб берсам-да, сенга кераклигимни англаб қоламан. Шунда ўзимдан хурсанд бўлиб кетаман. Барножон, бугун жиддийроқ гаплашамиз. Романим, ўзим ҳақимда. Биласан буни. Лекин тугатолмаяпман. Ўлим ҳақида гапириш оғир. Ўлим ҳақида ёзиш, ундан оғир. У ҳар қандай қаламни музлатиб қўяркан. Сен деярли ҳар куни бир манзарани ҳаёлингга келтириб, ундан нафратланиб, ғам-андухга тушиб яшай оласанми?

Менимча, энг оғир гуноҳ иш қилган кимсаларнинг ёвузликлари ана шундай кўз олдида қотиб қолса керак. Мен ҳам ана шундай дардга дучор бўлганман. Ҳеч кўз олдимдан кетмайди баъзи воқеалар. Эслаганим сари, ўйлаганим сари, миям зир-зир қақшайди. Ҳамма-ҳаммасидан қутулгим келади, чорасини тополмайман. Шунда ҳаёлимга бир фикр ярқ уриладию, дилим чароғон тортиб кетади. Ўлим! Ўлибгина қутулиш мумкинмикан? Бироқ, шу онда сен, фарзандларим кўз олдимга келасизлар. Ўзимдан жирканиб кетаман. Майли, ижодим чала қолади. Мен романимни тугаллай олмадим, деб ўзига ортиқча бино қўядиганлардан эмасман. Сенинг олдингда бу ҳаёт шунчаки мазмунсиз ва аҳамиятсиз экан, билгинки, ижодимни сенга тенглаштириб, сен каби азиз билиш мен учун умуман аҳамиятсиздир, бу кулгили. Сенинг шу нарсани тушуниб етишингни жудаям хоҳлаётганимни сезсанг эди Барно, сен қуйида ёзганларимни ўқиб, ҳаёлимни ҳар куни банд қиладиган манзарага бир назар сол. Майли, бугун шундай қарорга келдим. Буни ҳаёт билан ўлим оралиғида жанг қилавериб, ҳориган одамнинг ёзганлари, деб қабул қил.

...Мени кўпинча тушларимда оппоқ салла ўраган ёки товоқ телпакли, устида узун кўйлак ва иштонли, соқол кўйган кишилар қўлида қурол билан қувлашади. Игна ютган ит каби ўзимни кўярга жой тополмай, қочаман. Гоҳида тутиб олишади, уларнинг кўзларида ўт чақнайди. Озгин ва чайир бу одамлар – бизга қарши жанг қилишган, улар мени дарахтга боғлашади. Рўпарамда қуролини ҳас-са каби ерга тираб мени томоша қилишади. Шунда улардан бири қуролни манглайимга тўғрилайди. Бошқалари тиржайиб қаҳр билан қараб турадилар. Ҳалиги ғазабкор менга яқинлашаверади. Автомат милини пешонамга теккизади. Қўлини тепкига олиб боради. Мен жон ваҳмида бақираман-да... Уйғониб кетаман. Сен ўрнингдан сапчиб туриб ошхонага югурасан. Нималарнидир пичирлаб, косада муздай сув олиб келасан. Ўзимга келолмай қалтирайман. Сенинг олдингда уялиб, ожизларча, нотавонларча ерга қарайман. Бошимдан тер оқади. Анчага довур ухлолмайман. Гоҳида сенинг ўксиб-ўксиб йиғлаётганинг, Худога нола қилаётганинг эшитилади.

Менга бу воқеаларни ҳикоя қилиш, қоғозга тушириш нечоғлик азоб. Лекин қалбим шаррос қуяётган баҳор осмони сингари тунд, адоқсиз ҳасратларга лиммо-лим. Мени ё қайғу адо қилади, ёки мен қайғунинг даҳшатини тўлалигича намоён қиламан. Мен урушни фош этаман ёки уруш мени ғам ўтида ёқиб кул қилади. Уруш устидан ғалаба қозониш учун эса унинг юзига тик қарай олсам бас.

...Қисмда икки кундирки, осудалик. Ўтган кунни жангдан қайтдик. Аскарлар уст-бошини тартибга келтирди. Ҳаммомга тушдик. Саф майдони яна фэйзга тўлди. Аскарлар на офицерлар хоналарида ишлаётган жувонлар казармалар олдидан калта белкўйлак, кўкраги очик бурма кофта кийиб ўтишадиган бўлишди. Полкнинг ўртаси қумга тўлғазилиб, икки ёқлама картондан тикланган казармалар олди, чекиш жойлари кепкасини бошга дол қилиб, эгнига оппоқ ёқали аскарий кийим илган йи-

гитлар билан гавжумлашди. Оёқларида гармонсифат фасонга келтирилган кирза этиклар чунонам мойланганки, қуёш нури тегса ялтиллайди. Лабининг бир бурчига сигарет қистириб олган, айрим олифта йигитлар (демак, улар яқинда уйга қайтишади) унчалик пўрим кийинмаган ёш аскарларга ҳар замонда иш буюриб қўядилар.

- Оёқ тозалагични олиб ке.
- Дўконга бориб ке.
- Ма, сигарет олиб ке.
- Тасмамни тозалаб тур.
- Иванни чақир казармадан...

Хуллас, иши йўқ итини суғорар. Ташқаридан кузатсангиз, хаёлингизга келмайди кечагина шу йигитлар лойга беланиб, афт-ангори қорамтир тусга кириб, жон олиб, жон беришади. Ўлимга чап бериб қолишади. Топшириқни аъло даражада бажаришади. Уларнинг кўпчилиги орден ва медаллар олишган. Ҳаттоки, улар ичида «Қаҳрамон» нишонига эга бўлганлари ҳам бор. Шу олифта, шу босар-тусарини билмайдигандай туюлган, «безори» йигитлар ўлимга дуч келавериб, жанг қилавериб, пишиб кетишган. Улар бугунчалик хурсандчилик қилишаётир. Эртага эса яна ўлим сари юз буришади, ир-кит-сирқит ҳолда қонга беланиб, жанг майдонида ажал билан олишадилар. Улар бугунчалик тирикман, эртага нима бўларкин, деб ўзларини қийнаб, юрагини нимталаб тонгни қарши олишади. Шунинг учун жангсиз кунлар полк майдони файзга тўлади. Қисм жангга чиқиб кетган кезлар полк ичи жим-жит бўлиб қолади. Бу ерда қолган баъзи ярадорлар, ҳар хил юмушларда ишлагани келган жувонлар каби ўйчан сукутга чўмиб, жим юришади. Қисм урушга кетган пайтда полкда ўйин-кулги бўлмайди. Атрофи тоғлар билан ўралган жойда ўрнашган қисмимиз ҳудудида эса кўриқловчи батальон, артиллериялар, жангчилар, миномётчилар хушёр туришади.

Бугун эса бошқача. Жангсиз, талафотсиз кун қисмдаги картон девор казармалар ёнидан турли-туман атирлар

бўйини таратиб ўтиб қоладиган аёллар аскарларнинг кўзини куйдиради. Ҳаммаси гап отади. Оғзи ёмонлар тап-тортмай уларни ҳалигинга... таклиф қилади. Руснинг меҳрибон, такаббур, самимий аёллари бунга парво қилмайдилар. Айримлари жойида шахд тўхтаб:

– Кечқурун. Кел модулга, кел. Ўзим сенинг ақлингни киритаман, – дейди.

Баҳорнинг чароғон кунлари, тиниқ осмон заминга яқинлашиб қолгандай бўлади. Полкнинг жанубида кўри-ниб турган катта қишлоқдаги дов-дарахтлар, боғлар қий-ғос гулга кирган. Олам ёруғ. Беғубор. Баҳорий муаттарлик ҳукмрон. Шундай ёрқинлик дилдаги ғуборларни кўтариб кетади. Уруш бўлаётганига ҳам ишонгинг келмайди.

Кеч кириши билан эса казарма бурчагида тўда-тўда бўлиб наша чеккан, ароқ ичган, хуллас, тараллабедод аскарларнинг учарвойлари аёллар модулига (казарма), офицерлар ошхонасига, сув тортиш мосламаси биносига, клубга, қисм тиббиёт пунктига, полк дўконига, хуллас, тўғри келган жойга, бу ерга ишлашга келган рус аёллари билан маишат қилгани кетади. Улар жангдан қайтаётиб, катта-кичик қишлоқлар, шаҳарлар дўконларидан ўмарган ёки афғон дўкандорларидан кўрқитиб олган японӣ рўмолию, магнитофонларини, фаранг атирини, тақинчоқларини, қисқаси, нимаики топган бўлсалар, Россиянинг тантиқ жувонларига илинадилар. Бу ёғини полкдаги жувонларнинг ўзлари эплайдилар. Одам боласи урушда ҳам, даҳшат ичида ҳам доимо аёлга, гўзалликка интилиб яшаркан. Бугун тирикман, эрта ўлиб кетишим мумкин, деган аскар аёл меҳри, унинг ҳароратли эркалаши боис, урушга ўз тириклигини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Аскарлар офицерларнинг кўзини шамғалат қилиб жувонларга яқинлашсалар, жувонлар эса эрта-индин жувонмарг бўлиб, ўлиб кетувчи бу гўдакларга раҳми келганликлари учун ҳам борлиғини ҳадя этадилар. Шундай қилиб, урушдаги ҳаётнинг ҳам ўзига яраша фароғатли онлари бўлади. Шу жувонлар бу ерда – ҳар куни

Ўлим домига бориб жанг қилувчи аскарлар масканида осмондан тушган фаришталарга қиёсланадилар. Хуллас, шўро ўз фарзандларини беҳудага ўлимга юборар эди ва ора-орада уларни ўз аёллари билан «сийлаб» ҳам қўярди. Мабодо, уларни биз шунчаки фоҳишалар деб атасак, янглишардик. Улар бизни қутуриб кетмаслигимиз учун ҳам бу ерларга келгандир, десак тўғри бўлар, балки.

Ана шундай кунларнинг бирида бутун рота кутилмаганда казарма олдида саф тортди. Тушлик овқат маҳалига анча эрта эди. Биз жангга чиқиш учун топшириқ келган, деб ўйласак, жанг ваҳимаси икки-уч кун олдин етиб келарди. Рота командири шахдам қадамлар билан казармадан чиқиб келди. Ўзига хос сиполик ва дўстона кайфиятда бошини ғоз тутиб:

– Салом, бургутлар, – деди.

– Соғ-саломатлик тилаймиз, ўртоқ катта лейтенант, – қичқирди аскарлар бор овози билан полкни бошларига кўтариб.

– Кайфиятлар аъломи, бургутлар?!

– Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант, – бирваракайига қичқирди рота.

– Эшитмадим, – деди рота командири керилинқираб кўз қири билан сафга боқиб, – кайфиятлар аъломи, бургутлар?!

– Худди шундай, ўртоқ катта лейтенант!!! – саф гум-бурлаб жавоб қайтарди.

– Бу бошқа гап! Яшанглар! Хўш, гап бундай. Икки соатдан кейин бизнинг ротадан битта БМП-2 йўлга чиқади. Қаергалигини штабдаги офицерлар тушунтиради. Махфий топшириқ. Шунинг учун 614-машина – механик Ринат Исанбаев ҳамда отувчи-оператор Норқобилов, пиёда аскар Михайлов ҳозирлик кўринглар. Сапёрлар взводидан битта БМП-2 ажратилади. Штабдан иккита офицер ҳам боради. Бизнинг машинадагиларга санчастан битта доктор қўшилади. Сен машинага раҳбарлик қиласан, – деди у менга. – Хуллас, соат ўн иккида полкдан иккита БМП-2 чиқиб кетиши шарт. Саволлар борми?

– Йўқ, ўртоқ катта лейтенант, – яна жўровоз бўлди рота.
 – Тарқалинглар. Сен бу ёққа кел, – деб чақирди командир. – Вазият жиддий, – деди у, тирсагимдан тутиб чекиш жойига бошларкан. – Эҳтиёт бўл. Штаб офицерларининг буйруғига биноан иш юрит. Хушёр бўл. Сенга ишонаман. Агар топшириқни омон-эсон бажарсанг, «Қизил Юлдуз»га ёзаман. Уйингга ҳаммадан олдин кетасан. Уч ой қолди-я. Ўтиб кетади. Ҳозир механик билан техника паркига бориб машинани текшириб кўринглар. Ўқдори етарли бўлсин. Уч кунлик озиқ-овқат ол! Балки эртароқ қайтарсизлар, лекин ортиқчаси зиён қилмайди. Хуш, бўпти. Икки соат вақтларинг қолди. Тушлик йўлда бўлади.

Қисм штаби ёнида тўхтадик. Сапёрларнинг машинаси ҳам етиб келди. Штабдан иккита офицер чиқди. Уларнинг бири, яъни кўзойнак таққан, йигирма бешга ҳам кирмаган ёш офицер бизнинг машинага чиқди. Пиёда аскар Михайлов олдиндаги сапёрлар машинасига жойлашди.

– Сен қариямисан? (Кўп хизмат қилганмисан, демоқчи) – деб сўради.

– Қарияман. Яқинда уйга...

– Яхши. Ҳамма нарсанг жойидами?

– Тушунмадим.

– Манави пушка, башня, яхши ишлайдими?

– Албатта.

– Яхши отоласанми?

– Ҳа.

– Механик ҳам қариями?

– Ҳа.

Офицер ҳамма нарсани сўрайвериб сил қилиб юборди. Энсам қотди. Шўрлик Афғонистонга кечагина келгани сезилиб турарди. Бу биринчи жанги бўлса керак...

– Кеча келдингизми? – деб сўрадим пайтини топиб.

– Нега энди? Ўн кун бўлди.

– Тушунарли, – дедим эснаб, – демак, мўрт экансиз, хали хомсиз. Пишмагансиз. Ҳечқиси йўқ, ўрганиб кетасиз. Битта-яримта дайди ўқ яралаб ўтгач, ўқдан тез учадиган бўлиб урушга кўникиб қоласиз.

Мен атайлаб шундай дедим. Офицернинг ранги оқарди. У ёқ-бу ёққа кимираб қўйди. Асабига беҳато уриб овозини ўчирганимдан хурсанд бўлиб, бошимни ирғаб хуштак чала бошладим. Ёш офицер сигарет тутатди. Чекасани, ишорасини қилди.

– Ҳозирча йўқ. Жангдан кейин керак бўлади, дедим.

– Шундай де?

– Албатта. Бугун рота командири: «Топшириқни ба-жарсанг «Қизил Юлдуз»га тавсия қилинасан», деди. Демак, ўлимга кетаяпмиз. Тирик қайтсак, орденни кўрамиз. Йўқса, тобутимиз билан бирга уйга жўнатишмоқчи...

– Ахир, бутун полк юриш қилганда талафот кўриш мумкин, – дейишади-ку?

– Талафот, қанақа талафот? Ким айтди сизга бутун бошли полкка қирғин келтирувчи душман иккита машинани жимгина қўйвориб, оқ йўл тилайди, деб?

– Бу гал урушга чиқмаяпмиз-ку?

– Нима бало, курортга кетаяпмизми? Э, ана нозанин, дўхтир хоним тўрвачасини кўтариб келяпти. Айтганингиз чиқиб қолди-ку, оҳ-оҳ, курортга кетаётганга ўхшаймиз. Хоним, бекорга чиқмаётгандир, ҳарҳолда!

Лейтенант машинага яқинлашиб қолган врач аёлга ғалати қараш қилди.

Жувон лейтенантга салом берди. Лейтенант ўлганининг кунидан базўр алик олди. Врач орқа эшик орқали машина устига кўтарилди. Тилла соч, кўк кўз, чеҳраси тип-тиниқ, адл қоматли жувонга ҳарбий кийим жуда ярашган, унинг ҳаракатлари чаққон эди. У тўрвасини башня ёнига ташлаб, лейтенантнинг ёнидан жой олди. Аёлга афтидан тўлиқ тушунтириш берилган, олдиндаги вази-фадан манави кўрқоқ лейтенантнинг ҳам хабари бор, лекин у бу ишнинг моҳиятини тўлиқ англаб етолмаган эди. Мен эса қаёққа кетаяпмиз, нима учун, қачон қайтишимиз кераклигини билмасдим. Фақат ёнимдаги қизикувчан лейтенантга суяниб бўлмаслигини сезиб қолгандим.

– Ўртоқ прапорщик, қайси манзилларга саёҳат қиламиз? – деб сўрадим аёлдан.

- Гардезга.
- Вазифа аниқми?
- Ҳа.
- Демак, биз яралансак, сиз... шунинг учун?..
- Худо асрасин.

Олдиндаги машинадагилар жойлашиб бўлишди. Юриш тараддудига тушишди. Мен сапёрлар взводи машинасида ўрнашган офицердан сўрадим:

- Ўртоқ майор. Бизнинг атамамиз қанақа?
- «Бубен». Бизнинг машина «Бубен-1», сизлар «Бубен 2».
- Тушундим. Алоқани қайси частотага қўяй?
- Тўққиз юз саксон олтига. Тезроқ ула. Мен билан алоқада бўл!
- Хўп бўлади!

Шу пайт полк штабидан биттадан қоп орқалаган тўртта аскар чиқди-да, тўғри биз томонга юра бошлади.

- Ўртоқ лейтенант, булар ҳам биз билан боришадими?
- Йўқ. Юкларни бизга беришади. Машинанинг десант бўлмасини оч. Уларни ўша жойга соламиз.

Мен машинадан тушиб, орқа эшикларни очдим. Десант бўлмаларига иккитадан қилиб қопларни жойлаштирдик. Қоплар зил-замбил оғир эди.

- Бу нима? – сўрадим аскарлардан.
- Пул.
- Шунча пулни қаерга... нима учун?
- Мен қаёқдан билай. Ҳарҳолда буларни ёқиб овқат пиширмасанглар керак, – деди аскар.

Машиналар жойидан жилди. Гардезгача уч соатлик йўл. Кобулдан чиққач, катта қишлоқ бошланади. Сўнгра икки томони тоғлар билан ўралган йўлга тушамиз. Тоғли довондан ҳар томонни кузатиб боряпмиз. Аёлнинг парвойи фалак. Кўриниб турибди, жанглarga чиқавериб, сипо тортиб қолган.

- Ўртоқ прапоршчик, исми-шарифингизни нима деб айтай?

– Нина Григорьевна.

– Хурсандман, Нина хоним!

Мен машина ичкарисига тушиб ўз жойимни эгалладим. Нина Григорьевна ва лейтенант башня тепасида қолишди. Кузатгич ойнак орқали атрофга разм солдим. Яланглик. Заминга яшиллик югурган. Йўл четидан ярим чақирим нарида қишлоқ бошланади. Кичик уйчалар атрофи одам бели баравар кўтарилган паст деворлар билан ўралган ҳовлиларда ғимирлаётган аҳолини кўриш мумкин. Болалар, хотин-халаж, қиз-жувонлар кундалик юмуш гирдобиди. Улар қишлоқнинг шундай ёнгинасидаги йўлдан ўтиб бораётган шўро армияси машиналарига эътибор беришмасди. Бу йўлдан ҳар куни неча маротаба техника ўтади. Аҳоли эса ўрганиб қолган. Кобулга яқин жойлашгани, атрофи шўро полклари билан ўраб олингани боис, қишлоқда душман бўлиши, бу қишлоқнинг шўравига қарши қурол ўқталиши мумкин эмас эди. Қишлоқ аҳли ноилложликдан нафасини ичига ютиб яшарди. Бош кўтарса, шу ердан бирорта ўқ учса қишлоқнинг ёниб кул бўлиши, ер баробар текисланиши аниқ. Агар шу қишлоққа қарата жанг қилиш зарурати туғилса, теваракда жойлашган қисмлардаги артиллериядан ўқ отилса кифоя. Бу ҳам етмагандай қисмларнинг биқинида шўро армияси ўрнашиб олган. Совет полклари, ҳарбий техникалари, турли хил қурол-яроғларга эга инқилоб қалқонлари бўлмиш афғон армияси қишлоқда бирорта нохуш ҳол юз бермаслиги учун жон-жаҳди билан курашар, хўжасига содиқ ит каби қишлоқ осойишталиги учун жонини беришга шай эди. Буларда асосан инқилоб душманларига қарши курашиш иштиёқидан кўра, шўро армиясининг ғзаби қайнаб, қовоқ-тумшуғи осилишидан чўчиш ҳисси минг чандон баланд эди. Агар шўро кўшини Афғонистонни тарк этса, буларнинг ҳоли хароб бўларди. Шунда сарондойлар учун иккита йўл қолади – ўлиш ёки душман томонга ўтиб инқилобни бўғизлаш. Бироқ афғон армияси учун иккинчи йўлни танлаши ҳақиқатга яқинроқ эди.

Муюлишга келганда афғон армиясининг постига дуч келдик. Майор машинадан тушиб, афғон офицери билан

ниманидир гаплашди. Афғон тиржайди. Мен башнядан бошимни чиқариб, автоматимни олдим-да, ўзимни бепарво тутиб, қуролни ҳалиги офицерга тўғрилаган бўлдим. Пушкани тушириб, алоқа мосламаси сими чиқиб турган бинога мўлжалладим. БМП-2 отув милини алоқа биносига тўғрилаб қўйилиши барибир афғон офицерига таъсир қилди. У бошини силкиб-силкиб, сунъий табассум қилиб четга сурилди. Йўлни очишди. Ўтаётиб автоматни мўлжаллаб, офицерга кўзимни қисиб қўйдим. У довдираб қолди. Лейтенант атрофга қизиқиб қараб турарди.

– Қизиқ, – деб қўйди у, орқага – афғон пости томонга қараб.

– Қизиғи, кейинроқ, жанг майдонида бўлади, – дедим.

– Ҳа-я, албатта, – деди лейтенант.

Нина Григорьевна менга қараб турди-да, кулимсиради. Кейин лейтенантга назар ташлади. Унинг бу қарашидан: «Ҳали шу билан урушга боряпманми?», деган фикрни англаш мумкин эди. У ҳар ҳолда лейтенантга раҳми келиб қарагани аниқ эди. Мен пайтдан фойдаландим.

– Нина Григорьевна, ўртоқ лейтенантнинг бугун урушга биринчи бор чиқиши. Айтишади-ку, биринчи жанг биринчи бўса каби ҳаяжонли кечади, деб.

Лейтенант, елкасини қисиб, бизга ҳазил қилмоқчи бўлди. Лекин эплотмади. Аёл шарақлаб кулиб юборди. Аскар кийими чўнтагидан сигарет олиб тутатди. Мен машина ичкарасидан нави паст бўлса-да, ўзимнинг «Охотничье» сигаретимни олдим. Машина қишлоққа туташ сўқмоққа яқинлашганда йўл четида қўлини силкиб турган болакайга «ниманг бор?», ишорасини қилиб бош ирғадим. Бола исқирт кийимда, яшил читдан тикилган қўйлак-иштонда, оёқ яланг эди. У озғин қўлини ёнидаги тўрвачасига тикиб, кулчага ўхшаш, дум-думалоқ нарсалиб кўрсатди. Бош ва жимжилоқ бармоғини тик қилиб, ўрталик уч бармоғини буклаб, бош бармоғини оғизга олиб келди. Мен тушундим. Наша экан. Бу ёққа от, маъносида қўлимни силкитдим-да, жанг тўрвадан гўшт, кар-

тошка, куюқ сут солинган темир идишларни отдим. Улар боланинг оёғи остига тушди. Бола консерва идишларни чаққонлик билан олди-да, олдинга қараб югургилади ва қўлидаги кулча шаклига келтирилиб тайёрланган чарс, яъни нашани биз томонга ирғитди.

– Нима бу? – лейтенант қўлига олиб қизиқсинди.

– Кулча, – дедим.

– Мен жиддий сўраяпман.

– Чарс. Биласизми? Керак бўлади...

Лейтенант менга маъноли қараб, қўлида чўғ ушлагандай типирчилади. «Отиб юбормасин», деган ўй билан чарсни қўлидан юлиб олдим-да, машина ичига, ўриндиққа ташладим. Нина Григорьевна бизга шунчаки, бемаъно қараб турар, айна дамда ҳеч нарсани ўйламас, куруқ, аммо жозибали суврат бўлиб, машина устида қўққайиб ўтирарди. Кепкаси гирдидан чиқиб турган малларанг сочлари енгил шамолда титранар, тиниқ ва беғубор кўк кўзларини олисларга тикканди. Қабоҳату разолат бижғиб ётган бу кир дунё – уруш қучоғига хоҳиш-иродаси билан ўзини ташлаган хушрўй рус аёлининг хаёлидан айна дамда нима кечаётгани биргина ўзига аён эди. Шундай бўлса-да, унинг орамизда бўлиши ёқимли бир ҳол эди. Манави лейтенантнинг ҳозир бу аёл ҳақида қандай ўй-хаёлда эканини билмадим-у, лекин аёл билан ёнма-ён турганим боис кайфиятим аъло эди. Очиғи, лейтенант мени умуман қизиқтирмай қўйган эди. Унда кўнгил, фаросат борлигига ҳам шубҳа қила бошлагандим. Кўрқоқлиги шундоғам билиниб турибди.

Текис йўл тугаб, тошлоқ кўча бошланди, зум ўтмай ўйдим-чуқурда машина силтанишга тушди. Гардез худудига етиб келдик. Яна ўн чақиримдан сўнг қишлоққа етамиз. Олдинги машинадаги майор алоқага чиқиб, жанговар ҳолатга киришимизни буюрди. Лейтенант шоша-пиша каска ва эгнига зирҳли кийимни илиб олди. Прапоршчик аёл эса бемалол, ўша-ўша ҳолатда ўтирар, зирҳ кийимни башня ёнида, жувоннинг оёғи остида ётарди.

– Нимаси даҳшат? Ёш офицер аскарга ёқмаган, отиб қўйган, – дедим кесатиб, – ёки шўрлик лейтенантга ўлгани учун орден берилгани даҳшатми?

Лейтенантнинг уни учди. Мен у билан ўчакишиб қолгандим. Буни аёл сизди. У тўрвасидан узум соки солинган темир идишчани олиб, очқич билан икки томонини тешиб очди-да, симира бошлади. Мен қорним очиққанини сиздим. Ичкари тушиб жанг тўрвамдан гўшт солинган темир идишни олиб, очқич билан очдим. Идишдан гўшт олиб, қуритилган нон билан едим. Узум соки ичдим. Энди юқорига чиқаман, деб турганимда ички алоқада Ринатнинг овози эшитилди:

– Қара, тўғримизда афғонлар юрибди. Эҳтиёт бўлиш керак.

Мен рўпарамдаги одамларни кўрдим. Улар қуролсиз эди. Қишлоқ аҳли. Биз томонга келяпти.

– Булар душман эмас, – дедим.

– Биламан, душман эмас. Шундай бўлса ҳам айтдим-қўйдим-да. Кўрқаяпти, деб ўйлама тагин.

– Сен менинг энг довюрак дўстимсан, – дедим уни мақтаб.

Башнядан бошимни ташқари чиқариб атрофга қарадим. Биз қишлоққа кириб боргандик. Машина устида лейтенант тевааракка аланг-жалаңг боқарди. Қуролини кўксига тираб олган. Кўрққани шундоқ сезилиб турибди. Аёл эса бепарво. Олдга қараб ўтирибди. Шундай бўлса-да, анча хушёр.

Қишлоқни оралаб ўтдик. Ўқ отилмади. Ўн еттинчи кузатув нуқтасига етиб бордик. Атрофи баланд девор билан ўралган қалъа. Унинг уч тарафида махсус истехкомлар қурилиб, танклар қўйилган эди. Кузатувчи аскарлар ҳар кунги ишимиз шу, атрофни кузатиб турибмиз, дегандек, қўлини иягига тираб хаёл суриб туришарди.

Ичкарида эса ўчоқ, тандир, қудуқ, супа. Қисқаси, кўрғон бой кишининг ҳовлиси экани билиниб турибди. Ҳовлининг кунботарида сарҳадсиз тоқзор. Узум навда-

– Ўртоқ прапоршчик Нина Григорьевна, бошланиб қолса керак, ҳозир. Бир гап бўлса, ўзингизни машина ичкарисига уринг, лейтенант ташқарида қолаверсин, – деган маънода гап қилдим.

– Раҳмат, – деди у кулимсираб.

Кулги жувонга ярашар, у кулса янаям очилиб кетар эди.

– Нина Григорьевна, ҳозир аниқ нима қилишимиз керак. Бизга кўпинча кўзда тутилган манзилга боргач, топшириқ берилади. Балки сиз биларсиз? – мен атайлаб лейтенантдан сўрамадим.

Лейтенант менга гўёки: «Сен билмасанг, мен биламан аскар», деган мазмунда қараб қўйди. Бироқ Нина Григорьевнанинг шаддодлиги ҳам бор экан. У энди бизга эл бўла бошлади чоғи, нима сабабдан бораётганимизни икки оғиз сўз билан айтди-қўйди:

– Разведвзвод кеча шу қишлоққа кирган. Жанг бўлган. Иккита жангчининг ўлиги қолган. Шуларни олиб қайтамиз. Душман тараф билан келишилган.

Кутилмаган гапдан анқайиб қолдим. Мен қишлоқ ичкарисига, ўзимизникилар ҳимояда турган кузатув нуқталарига боряпмиз, улар орасида душман билан келишмовчилик содир бўлгандир, пул шунинг учун керакдир, деб ўйлаб келардим. Чунки қишлоқлар атрофидаги кузатув нуқталаридаги аскарларимиз доимо душманга у-бу нарсга бериб туришар, баъзида шу йўл билан жон сақлашлари сир эмас эди.

– Демак, душман билан юзма-юз келамиз. Ўтган йили, энди афғонга келган пайтим, ёш аскарлардан бири билмасдан офицерни отиб қўйди. Офицер ёш эди. Аскарни эса Жалолободга, учинчи батальонга жўнатишди. Ҳалиги офицерга ўлимидан сўнг «Қизил Юлдуз» ордени беришди. Ҳа, шармисорлик бу, – дедим, мавзуни буриб, ўзимни чалғитиш учун.

– Бу қандай бемаънилик. Даҳшат, – деб гапга қўшилди лейтенант.

лари пиндик отиб, барг чиқариб қолган. Сўл томонда эса улкан боғ ястанган. Ўриклар оппоқ гулга кирган. Қўрғон ичкарисидаги кенг хоналарнинг бирида йигирма чоғли аскарга ётоқ жой ҳозирланган. Кейингиси ошхона. У ёғида офицерлар ётоғи. Кичик хонага алоқа қурилмалари, турли хил ускуналар ўрнатилган. Ҳовли сатҳида ҳар хил ўқ гилзалари, БМП-2, танк снарядлари сочилиб ётарди. Супа ёнида снарядлар жойлашган қутилар тахланиб турар, бериқдаги чуқурда ток тарқатувчи двигатель кўринарди.

Биз машиналарни токзор бошланишига, кунботарга қаратиб қўйдик. Майор қўрғон ичкарисига кириб, офицерлар билан нималарнидир гаплашяпти.

– Нина Григорьевна, бутун бошли полкни юз чоғли душман зир титратади. Тупканинг тубидаги бу нуқтани душман йўқ қилиб юбормагани ғалати.

– Буларга ишонма. Булар душман билан дўст. Буларга тегмайди, – деди у кулимсираб.

Шу пайт ичкаридан майор чиқиб келди. Шу ердаги аскарлардан бири ўқ-дори солинган машинанинг десант бўлмасини очди. Каттакон қутиларни тушириб тахлади. Бизнинг машинадаги тўрт қоп афғони пулни олдилар. Қўрғонда жанговар ҳолат эълон қилинди. Врач аёл командир ўриндиғига жойлашиб, люкни ёпиб қўйди. Лейтенант пастда, машина тагида ётиб тўғрини кузата бошлади. Кўп ўтмай кунботардаги токзорга туташ йўлда, биз «бурбухайка» деб аталувчи юк машинаси кўринди. Биз билан келган майор, қўрғондан бир офицер ва тўртта аскар, тўртта қопни кўтариб, токзорни оралаб «бурбухайка» томонга юришди. Улар узумзор ўртасига бориб тўхтаб туришди. Офицер қўлидаги оқ байроқни ҳавода силкиди. «Бурбухайка» тўхтади. Ичидан олти нафар афғон тушди. Иккитаси олдинда қолган, тўрттаси иккита замбилни кўтариб, бизникилар томон юрди. Биз вужудимиз кўзга айланиб, уларни кузатиб турибмиз. Мен отув милини тушириб афғонларга тўғрилаб қўйдим. Иккала томон бир-бири билан учрашди. Аскарлар қопни топшириб замбилни олишди.

Шунда тоқзор четидаги йўлдан отув мили орқага қаратиб бурилган БТР елдай учиб борди ва «бурбухайка» олдида тўхтади. БТР устидаги аскарлар ҳозиргина биз келтирган ўқ-дориларни ерга ағдарди. Шу заҳоти БТР орқага қайтди.

Биз иккита полкдошимизнинг мурдасини олиб изимизга бурилдик, йўлга тушдик. Ҳамманинг кайфияти ёмон. Десант бўлмаларида энди ўлик олиб қайтаётгандик. Ўйдим-чуқурлик тугаб, қишлоққа киришимиз билан олдиндаги машина ёнида портлаш содир бўлди. Ён томондан чийиллаб келаётган снаряд товуши эшитилди. Узоқдан қалъалардан кузатиб турган душман бизни олис масофага учувчи ракета билан ўққа тутаётганди.

– Нима бу, нега ахир? Биз келишганмиз-ку?! – лейтенант эсанкираб қичқириб юборди.

– Ҳа, ифлослар, отишяпти. Ринат, тезроқ ҳайда!

Ён-атрофга кетма-кет снаряд туша бошлади. Бир чақирим юрмасимиздан автомат ўқлари тепамиздан чийиллаб учди. Ёнимиздаги қалъаларда душман бекиниб олганини сездик. Лейтенант қўрқанидан тектакнамо қичқириб, бақириб юборди. Прапоршчик башня орқали ичкарига тушди-да, десант бўлмага – ўликнинг ёнига ўтди. Лейтенант командир ўриндиғига ўтириб олди. Мен тепадаги қопқани ёпдим. Ўнг томонга ўт очдим. Қалъа деворларидан чанг-тўзон кўтарилди. Бир маҳал девор ортидан олов сачрагандай бўлди. Гранатомёт ишлаб қолди. Снаряд машинанинг ёнгинасида портлади. Башня устига темир парчалари келиб тушди. Мен гранатомёт отилган жойга снаряд ёғдирдим. Пулемётдан ҳам ўт очдим. Узлуксиз отилган овоз эшитилди. Машина таққа тўхтади. Бошим зарб билан алоқа қутисига урилди. Шундай бўлса-да, душман ўрнашган томонга ўт очаведим.

– Олдимиздаги машинани гранатомёт билан уришди, – Ринат алоқада қичқириб юборди.

– Нима қилиш керак?

– Занжир узилибди. Пастки қисмидан тегибди.

– Тўхтат!

Машина тўхтади. Мен башняни қалъа томонга бурдим. Ринат механик хонасидан олдиндаги машина томон югурди. Ёнимда лейтенант бошини кузатув ойнасига тираб, қунишиб олган. Ҳеч қаерга қарамайди. Дағ-дағ титрайди.

– Ўртоқ лейтенант, чиқиб, десант бўлмасини очинг. Олдинги машинани уришибди... Улар бизга киришади, – дедим бақириб.

Вақт жуда тигиз эди. Мени бир куч бошқарар, қўрқув деган туйғу шу пайт менга бегона эди. Миям зўриққанидан ваҳимани унутиб қўйгандим. Лейтенант баттар қунишяпти. Мен уни туртдим. Қалтираб-қақшаб қараб, яна писиб олди. Жаҳлим чиқиб силтадим... Шу орада қалъа томон қарадим-да, отув милини ўнгга-чапга буриб, автоматик равишда снаряд отдим.

– Чиқ, сенга айтяпман, эчки. Ҳе онангни... тур, десант бўлмасини оч, – аччиқ устида лейтенантнинг бошига туширдим.

У талмовсираб, анграйиб менга қаради.

– Онангни фалон қилай... Десантни оч!.. Десантни.

Бефойда. Ўзим қопқани очиб ташқарига чиқдим. Шу маҳал вариллаб ўқлар учиб ўтди. Машина тепасидан юриб, орқага ўтдим-да, десант бўлмани очдим. Ринат олдинги БМП-2 томондан югуриб келиб, ўзини механикка урди. Машинанинг пушкеси тинимсиз ўт очяпти. Демак, юқори қисми талафот кўрмаган. Чап десант бўлмасидаги туйнукдан автоматини чиқариб, Нина Григорьевна ўт-очар, гилзалар тарақлар, бўлманинг темир сатҳига уриларди. Ринат машинани юргизди. Мен яна пушка ва пулемётнинг ўқ отувчи тугмачаларини бараварига босиб, душман томонни мўлжалга олдим. Шу пайт занжири узилган КМП-2нинг экипажи – оператор-отувчи, механик, Михайлов десантнинг очиқ бўлмасига кириб олишди. Майор эшикка яқинлашиб, қўлидаги гранатани талафотга учраган машинага қарата ирғитиб, ўзини ичкарига урди. Мен энди душман йўлимизни тўсади, деб ўйладим. Айтганим тўғри чиқди. Ички алоқада Ринат қичқириб юборди:

– Олдимизда духлар! От!

Зудлик билан башняни тўғрига айлантирдим. Машининг чап занжири олдида портлаган снаряд парчалари башня тепасига келиб тушди. Кузатув ойнасини чанг қоплади.

– Тўғрига от. От. Отавер... Қаршимиздан чиқишяпти.

Мен ҳеч нарса кўрмасам ҳам тўғрига қарата отавердим. Худонинг қудрати билан қишлоқдан соғ-омон чиқиб олдик. Текис йўлда кетаётибмиз. Десант бўлмасидагиларга энгашиб қарадим. Ҳамма ўз ўйи билан банд.

– Бу ёғида энди қишлоқ йўқ. Хавфсиз. Машинани тўхтатайми? Десантагилар тепага чиқишсин. Ўликларни босиб ташлашди, – деди Ринат.

– Майли.

Иккала бўлмадагилар юқорига чиқишди. Мен ҳам башня тепасига чиқиб ўтирдим. Баҳорнинг тоза ҳавосидан тўйиб нафас олдим. Томоғимга порох ҳиди ўрнашиб қолган эди. Майор отув милига суяниб сигарет тутатяпти. Михайловнинг оёғини осколка ялаб ўтибди. Нина Григорьевна унинг ярасини боғлаяпти. Лейтенант бошини ерга эгиб олган. Чурқ этмайди. Машина Кобул сари яқинлашиб бормоқда.

Мен эрталаб йўлда афғон бола берган кулчасифат чарсни олиб ушатдим-да, «Охотничье» сигарет тамакиси билан аралаштириб эзғиладим. Таранг қилиб сигарет қоғозини тўлдириб «юкладим». Бошим ғувиллар, ҳозирги жанг шууримни музлатиб қўйган эди гўё. Чарсдан босиб-босиб иккита тортдим. Ўзимни енгил ҳис қилдим. Майор ҳеч нима демади. Чарсни Михайловга узатдим. У ҳам икки-уч тортган бўлди-да, ярасини боғлаб қўйган врачга мулозамат қилди. Аёл бош чайқади. Юзим бироз совигандай бўлди. Уйқум келди. Бемаъно, тентакнамо юришимизнинг азобларини унутиш, уларни эсламаслик учун ҳам, манови кўрқоқмурда лейтенантваччани кўрмаслик учун ҳам ҳозир чарс чекдим. Ўзимни ичкарига олдим. Қовоғим оғирлашди. Кўзим олдида булутлар сузиб юргандай бўлди.

Бир нарса қаттиқ тарақлаб, машина силкиниб кетди. Мен бошимни башнядан чиқардим. Машина устида майор думалаб ётар, чаккасидан оққан қон жанг тўрваси атрофига ёйилиб борарди. Михайлов ғужанак бўлиб олган, бор овоз билан бақирар, силкиниб-силкиниб қўярди. Душман машинанинг қоқ белидан гранатомёт билан урганди. Галасидан ажралган турна каби адашиб қолган, яъни колоннадан холи келаётган машинани бу ерларда ёш бола ҳам ўққа тутиши ҳеч гап эмас эди. Бу ердаги уйларда гранатомёт, ўқ-дори, қурол борлигига шубҳа қилмасак ҳам бўларди. Нина Григорьевна майорнинг юзини ўнглаб, чалқанча ётқизди. У типирчилар, хириллаб нафас олар, бўйнидан қон сизар, елкаси орасига темир парчаси кириб кетган эди. Аёл унга оғриқни тўхтатувчи укол юборди. Ярасига бинт босди. Қон тўхтамас, майорнинг юзи оқариб борарди. Шу заҳоти снаряд отилган томонни машинадан ўққа тутдим. Тўғри келган ҳовлига ўқ ёғдиравердим. Ҳовлиларда қий-чув бошланиб, хотин-халаж, болалар югургилар, баъзилари силтаниб қулар, мен эса ҳушим кўтарилиб, қутуриб борардим. Ичкарида лейтенант елка қисиб қалтираб ўтирар, менга нурсиз кўзларини тикар, юзида қон йўқ, худди майорнинг юзидай оқариб кетган, дағ-дағ титрарди. У кўзимга жудаям жирканч кўриниб кетди. Шу маҳал қопқани очиб, бошимга уриб, алланималар деб бақираётган Нина Григорьевнага қарадим. У башня устида энгашиб, тепадан ичкарига, менга отишни тўхтат, деб қичқирар эди. Мен башнядан ярим белим билан кўтарилдим. Тутқаноқ тутгандай ўзимни бошқаролмасдим.

– Кобулга яқинлашдик. Отишни бас қил, – бақирди аёл.

– Бу ифлослар барибир бизни отиш пайида бўладилар. Нима бўпти... Кобулда ҳам отишимиз керак буларни.

– Ўзингни бос!.. Мумкин эмас. Ринатга айт, машинани тўхтатсин.

Машина тўхтади. Майор ҳеч нарса билмай афтодаҳол ётарди. Базўр инқиллаб қўярди... Овози шунчалар беҳол

ва ожиз эдики, шу мунгли инграши билан унинг жони чиқиб бораётганга ўхшарди. Мен уни опичлаб, десант бўлмасига олиб кирдим. Михайловнинг яраси енгил. Уни ўнг бўлмага жойлаштирдим. Бўлмадаги мурдалар сафига иккита ярадор кўшилди.

Мен башнядан ичкарига кириб, лейтенантни силкидим.

– Ташқарига чиқ-да, десант бўлмасига кир. Тепада ҳеч ким қолмади. Битта аёлнинг ўзи тепада кетаверсинми? Чиқ, ташқарига, – дедим.

Лейтенант ялинганнамо оҳангда деди:

– Ахир бўлмада ярадорлар, мурдалар бор-ку.

– Ҳой, ит, сенинг мурдадан нима фарқинг бор. Бир аёлчалик юрагинг йўқ, ифлос. Чиқ тепага, онангни... Ҳозир отиб ташлайман, – автоматни олиб, унинг кўкрагига тирадим.

Лейтенант телбанома қиёфада ташқарига кўтарилди.

– Тез-тез, чаққонроқ бўл.

Уни турткилаб ташқарига чиқардим. Нина Григорьевна ичкарига, командир ўриндиғига жойлашди. Унинг кийимлари, ваҳм оралаган юзига қон сачраган эди.

Ринат машинани елдай учириб ҳайдаяпти. Кобул шаҳрига кириб келдик. Нина Григорьевна кузатув ойнасига юзини босиб юм-юм йиғлар, унинг кўз ёшлари юзида қотган қонни ювиб борарди.

Мен «Охотничие» сигаретига наша ўраб чека бошладим. Нина Григорьевна эзғин қиёфада қараб, кўлини чўзди. Мен яримлаган сигаретни унга тутдим. Аёл босиб-босиб икки бора тортди-да, кўзларини чирт юмди. Мен туман ичида қолгандай бўлдим. Суягим енгиллашди. Нина Григорьевна ҳам узоқда, анча олисларда кўрингандай бўлди.

Қисмга етиб келганмиз чамамда, Ринат машина қопқасини очиб, бошимга муштлаб уряпти.

– Нима дейсан?

– Уйғондингми? Туш. Комбат келди. Ўликларни олиб кетишди. Сени сўраяпти.

Ёнимга қарадим. Нина Григорьевна жойида йўқ. Қалтираган ҳолда машинадан чиқдим. Пастда батальон ко-

мандири турибди. У машинага яқин келиб, қўлини чўзди. Сакраб пастга тушдим. Батальон командири мени бағрига босди.

– Яша! Сен чин эркаксан. Чарчадингми? – деди елкамга қоқиб.

– Йўқ. Ҳаммаси жойида, ўртоқ майор!

– Кўзларинг қип-қизариб кетибди. Чайқалиб турибсан. Чарчабсан. Ҳозир казармага бориб ухла. Сенга икки кун дам. Йўқламага чиқиб юрма. Қисм командири сизларга ташаккур айтди. Сени бугуннинг ўзидаёқ «Қизил Юлдуз»га тавсия қиламан. Ҳаммаларинг жасорат кўрсатдинглар. Топшириқ бажарилди.

Кўнглим айнияти. Комбатнинг тезроқ даф бўлишини истаяпман. У чайқалиб турганимни фаҳмласа-да, билмасликка оларди.

Казармада икки кун донг қотиб ухладим. Тушлик ва кечки пайтлар ёш аскарларни дўконга ароққа юбордим. Шкафимда жангга чиққан кезлар бериладиган «Қуруқ овқат» – темир қутида сақланувчи гўшт, сули бўтқаси, қуюқ сут бор эди. Овқатланаман, ухлайман. Айқаш-уйқаш манзаралар намоён бўлади. Нина Григорьевнанинг қон сизган чехраси, ўша ўлик аскарлар қиёфаси, яранган майор, йиғлаётган лейтенант, сон-саноксиз техникалар, қурол ўқталган саллалар, маҳаллий кийимдаги афғонлар хаёлимдан бир-бир ўтар, уйқу аралаш кимлар биландир гаплашардим. Бу – жудаям оғир ҳол эди...»

...Гўзал шу мисраларни ўқиб, ёшли кўзларини беморга тикди. У қизга қараб турибди. Қиз саросимага тушди.

– Мен, мени кечиринг. Уйғондингизми?

– Бироз ухладим. Бу – жудаям оғир ҳол эди. Энди яхшиман.

«Бу жудаям оғир ҳол эди...» Қиз ҳозиргина ўқиганларини такрорлаган шоирга қараб анграйиб қолди.

– Ўқийверинг. Барибир китоб ёзмоқчи эмасман...

– Нега? Яхши, таъсирли-ку?

– Гап фақат таъсирли нарсаларда эмас.

Шоир оғрингандай бўлди.

Шу маҳал эшик очилиб, дўхтир Исмоилов кириб келди.

– О, бемор уйғонибди. Кайфият қалай? – Сўнгра Гўзалга қараб сўз қотди: – «Қора камар» яхши видеофильм экан. Қойил. Зўр экан. Кўрмадингиз-да...

Гўзал шоирга маъноли қаради.

– Ана, кўрдингизми, Шукур ака зўр, «Қора камар»ни Шукур ака ёзган, – деди шоир жилмайиб, – бир кун сизни таништириб қўяман. Китобига дастхат ёзиб беради.

Шоирнинг кайфияти яхши эди, қиз ҳам жилмайиб турарди. Исмоилов уларга ғалати қараш қилди.

IX

Куз ёмғири эзиб ёғаетган ўша кеч шоирнинг хонадонда бундай гап-сўз бўлиб ўтар эди:

– Дадаси, бугун кўп ичибсиз. Соғлиғингизни ўйланг. Сизга мумкин эмас-ку.

Барно чайқалиб ўтирган эрига ёстик узатди. Шоир узала тушди. Аянчли кулди.

– Камол Шукур билан бирга эдим. Кайфиятим бир кўтарилди... Ўзим ҳам майда-чуйда ишларга аралашиб қолибман. Хиқ...

– Қўйинг, эътибор берманг.

– Мен, мен... энди телевидениеда ишламоқчи эмасман.

– Шунинг учун шунча... куйиняпсизми?

– Йўқ... йўқ... Менга қаранг... Одам, барибир йиқилмаслиги керак, кайфим ошди, тўғри. Лекин ақлим жойида. Эшинг... Бугун мажлис чақиршиб, мени муҳокама қилишди. Қўённинг юрагини кўтариб юрмаганим учун. Эҳ, одамлар, одамлар... Гап шу – эртага ариза ёзаман... Иш топилар.

– Овқатланмасангиз, ухланг энди...

– Эҳ, Хиқ. Ухлаб бўладими!.. Бугун яна телефон қилдими?

– Ким?

– Кимни назарда тутаётганимни яхши биласиз. Уф-ф, жонга тегди... Шу Бурҳоновдан бекор қарз олдим. Бундан кўра ётоқхонада яшаганимиз минг авло эди. Уй-уй, деб хит қилдингиз... бу нима гап? Ҳар куни... телефон. Пулни топ, деб ўшқиради.

– Пул топгунимизча индамайди, қачон қайтарсак ҳам рози дедингиз-ку...

– Ҳа. Бурҳонов шу пулга қараб қолгани йўқ. Мансабдор.

– Нега унда бунча кўнғироқ қилади?

– Ишни ўзим хом қилганман. Ўшанда унинг вилоятдаги ташкилоти танқид қилиниши керак экан. Бошлиғи бизнинг қишлоқдан. Олдимга келди. Анча-мунча ялинди. Орага туш, деди. Отанг салом айтди, энанг сўраб қолди, деди. Тўхтатайлик, деди. Хўжайини, шу Бурҳонов ҳам илтимос қилганини гапирди. Мен бу ишга аралашмайман, дедим. Хафа бўлди. Кетди, шалвираб... Эртасига Бурҳоновнинг ўзи кўнғироқ қилди. Ука, бир учрашайлик гап бор, деди. Учрашдик, у яхши шоир экансиз, биз ёрдам берайлик. Уйсиз юрсангиз уят бўлади, деди. Мен, уни адабиётни, шоирни яхши кўраркан, деб ўйладим. Майли, дедим. Хи-иқ. Кейин мен сиз қарз беринг, мен уй олай, фақат кейин қайтараман, дедим. Эсингиздами, кечкурун шофёри пул ташлаб кетди. Лекин, танқидга аралашмайман, дедим. Барибир телевизор танқид қилди. Ҳалиги раҳбар, қишлоқдошим ишдан кетди. Кейин Бурҳонов мендан пулимни қайтар, деди. У номардлик қилди. Қарзни қайтариш муддати менга боғлиқ эди... Қачон пул топсам бераман, дегандим. Энди бир гапни такрорлагани-такрорлаган. Бировдан олиб берувдим, қўймапти, қистаяпти, дейди. Раҳбар одамнинг гапини қаранг. Ишхонага ҳам ҳар куни кўнғироқ қилиб безор қилди. Эртага ўзи борса керак. Бошим қотиб қолди. Бу дунёда яхшилик учун, самимий кўмак берадиган одам йўқ экан. Бурҳоновнинг туваги тиллодан... миллионлаб пули бор. У менга қарз учун берган пулини бир кунлик майшатиға сарфлайди. Агар худди ўша кунгидай бирор-

та танқидий кўрсатувнинг исини сезса, яна пул кўтариб югургилайди. У шундай одам. Отанг, ака-уканг ёрдам бермаса қийин экан. Тошкентга келиб, ёзувчи бўлишинг учун бу ёғинг бақувват бўлиши керак экан. Йўқса, ётоқхонама-ётоқхона, ижарама-ижара сарсонинг чиқиб, ароқ ичиб, пивога чўмилиб, жигаринг эзилиб, хор бўласан экан. Эй ҳаёт, яшаш бунча қийин. Ўзим тенги ижодкор ошналаримнинг ҳам аҳволи меникидан яхшимас. Ётоқ, ижара, қарзга олинган уй... Ҳаммасининг дарди бир хил. Лекин улар ёзаяпти. Мен-чи? Каллам қарз тўлаш билан банд. Ишхонадаги опа процентга қарз берди. Судхўрлик бу. Лекин, уйсиз қолишдан қўрқиб шартига кўндим. Қишлоқдан майиз, сигир-қўйларни сотиб олиб келган пулни опага бердим. Индамай олди. Энди отамдан пул сўрай олмайман. Мени деб бечора шип-шийдам бўлди. Бор-е, деб қишлоққа кетсак, томорқа йўқ. Уй қуриш керак.

– Қўйинг, бир гап бўлар. Яна мазангиз қочади... Мана, чой, бир пиёла иссиқ ичинг. Қўйинг, сиқилманг, бир гап бўлар. Бошингиз омон бўлсин. Хўп, десангиз, эртага дадамга кўнғироқ қиламан. Ёрдам берадилар.

– Э, йўқ. Куёвим тамом бўпти, дейди. Сўраманг.

– Унда нима қиламиз?..

– Қишлоққа бораман. Тоғамдан сўрайман. Охирги умидим ундан... Ҳа... Эртага ишхонага аризани топшириб, қишлоққа жўнайман. Бурҳонов яна телефон қилса... пул қидириб кетди, денг. У энди мени тинч қўймайди, уф... Ичим куйиб кетяпти. Сув опкенг. Йўқ, чоймас, сув.

Барно косада сув келтирди. У муштдай бўлиб, ожиз ва мунғайиб қолган эрига ачиниб қаради. Ич-ичидан ўзини койиди. Ётоқхонада яшамаймиз, уй олинг, деб хархаша қилганини эслаб, эзилди.

Шоир хизматдан келиб, университетнинг журналистика факультетида ўқишни давом эттирди. У иккинчи курсда эканида Барно биринчи курсда таҳсил оларди. Нимаси биландир қиз йигитни қалбига яқин олди. Йигитнинг қарашлари, хатти-ҳаракати бошқалардан ажра-

либ турарди. Деярли ҳар куни газеталарда мақолалари босилиб чиқарди. Факультетдаги талабалар ичида ҳам обрўси баланд эди. Учинчи курсда «Шарқ юлдузи» журналида қиссаси эълон қилинди-ю, талабалар орасида шоирнинг обрўси ошиб кетди. Сўнг шеърӣй китобчаси чоп этилди, катта шоир оқ йўл тилади.

Танаффусда йўлак бурчагидаги ўриндикда ёлғиз ўзи чекиб ўтирар, деярли ҳеч кимга қўшилмасди. У бор-йўғи даврага қўшилиб кетолмасди. У ўзини анчагина кексасиб қолгандек ҳис этар, ёшлик завқи, шодланиш шоир учун бегона эди.

Шоир танаффусга чиқиб ўриндикда, ўтирган кезлари бурчакдаги дарс жадвали илинган тахта ёнига биринчи курсда ўқийдиган бир қиз келарди-да, жадвални кўриб бўлиб шоирга салом берарди-да, сўнгра хурсанд алфозда дугоналари, тўдасига югургиларди. Гўёки жажжигина қизалоқнинг бошидан силаб қўлига ширинлик тутсанг, қувониб чопқиллашига ўхшаб кетарди бу. Кейинчалик шоир ўриндикда ҳаяжон билан, сабрсизлик билан кутадиган бўлди уни. Қиз ҳам дарс жадвал тахтасига келиб, тикилишни ва шоирга салом беришни канда қилмасди. Кунлар шундай ўтарди.

Бир куни ёшлар газетасида шоирнинг туркум шеърлари эълон қилинди. Дарсда ўта билимдон, қаттиққўл домла, раҳматли Очил Тоғаев шоирга илиқ гап айтди. Шеърлар унга маъқул келибди. «Эрталаб биринчи курсдаги талабаларга ҳам шеърларингни мақтадим. Эҳтиёт бўл, талтайма», деди устоз. Шоирнинг юраги ғалати бўлди. «Биринчи курсларга ҳам шеърларимни айтган бўлса, у бормикин, у ҳам эшитдимикин, мен ёзганимни билармикин», деган хаёлларга борди. Тезроқ сабоқ тугашини сабрсизлик билан кутар, юраги ҳаприқиб урар, ботинида ҳаяжон, ширин бир оғриқ кўзғалганди.

Ниҳоят, қиз келди. Тахтачага кўз тикди. Ўқиди. Шоирга қаради. Қизнинг чехраси гулгун порлаб, кўзлари чақнардди. Ним табассум инган лаблари пичирлаб, салом берди.

Шоир ҳам ҳаяжон оловида қақшаб, эсанкираган кўйи алик олди. Улар бир зум тикилиб қолишди. Нигоҳлар чақин чақди. Юраклар чинқириб юбораёзди. Вужудларни чақмоқ урди. Унинг бу оламда борлиги, шу ерда, мана шу йўлакда туриши ғайриодатий эди. Негадир, шоир бугун, ўзини бошқаролмас, гангиб қолган эди. Қиз хижолат ичра бош эгиб, ортга қайтди. Йигитнинг юраги орқасига тортди. Ичидан бир нарса узилгандай бўлди.

Энди у узун кечалар муҳаббат оташида қовриларди. Ишқнинг бедаво ўрташларига дош беролмай ох урар, ишқ ханжарини қалбга санчиб, шеърлар битарди. Муҳаббат унга куч берар, илоҳий қудрат намоён бўлар, эҳтиросли жумлалар шуурига қуйилар, ўтли-ўтли шеърлар пайдо бўларди. Шоир қизни кўрмасам ўлиб қолсам керак, деб ўйлар, энди йўлакларда учрашиб туришига қаноатланмас эди. На сабоқ, на бошқа ташвишлар уни чалғитолмас, фикри-хаёли қиз билан банд эди.

Муҳаббат ҳар қандай метин иродали инсонни ҳам ўз йўриғига солади. Шоир ҳамма нарсага рози эди. Фақат қиздан айрилиб қолишни, уни йўқотиб қўйишни тасаввурига сиғдиролмасди. Эҳтиросли одамнинг севгиси аланга олса, куйдириб кул қилади. Апрельнинг чароғон ва озорли кунларида шоир бир курсдоши билан ётоқхонага яқин, ўша пайтда талабалар тилида «жар» деб аталадиган пивоҳонага борди. Кечгача пивоҳўрлик қилдилар. Шоирнинг ғира-шира тасаввурида қизнинг чақнаган кўзлари қотиб қолган, гўёки уни кузатиб турарди.

– Шароф, ошна, мен... мен... уфф... яқинда жинни бўлиб қоламан. Мен уни яхши кўраман... жуда яхши қиз.

– Ким у?.. Кўксингга ўқ бўлиб қадалган? Бунча йиғлайсан? Қиз тикилиб ётибди. Йўқ, деяптими?

– Тўхта... эшит. Йўқ, аввал яна бир бокалдан пиво буюр... яхши. Энди айтаман. Биринчи курсда ўқийди... Кулма, нега куласан, мен сени одам деб... Хуллас, шу қизни севаман. Ҳозир, ётоққа борганда, сен унга менинг севишимни айтасан. Сендан бошқага ишонмайман. Айт, агар кўнглида,

агар кўнглида бошқа бирови бўлса, униям айтсин. Бу ёғи пешона, ошна... Қани, симирайлик... Олдик!

– Менга қара. Сен... менинг дўстимсан. Айтганинг бўлади. Иси нима унинг?

– Барно!

– Яхши. Нима, осмондаги оймиди, сендай шоирга курснинг ҳамма қизлари ошиқ. Майли, қовоғингни осма, кетдик. Ҳозироқ хонасига борамиз...

– Мен боролмайман... Ўзинг айт. Ўзинг ҳал қил.

– Яхши. Пивони пулини тўлайсанми?

– Тўлайман... Мана. Хоҳласанг эртага ҳам келамиз.

– Бўпти, турдик. Сен хонангда бўл... Шест секундда ҳал қиламан...

Улар ётоқхонага келишди. Шоир Шарофнинг амрига бўйсунди. Диванда чўзилиб олди. Юраги қинидан чиқиб кетай, дерди. Кайфи ҳам тарқаб бўлди. Бир маҳал эшик очилди. Шоир ўгирилиб қаради: Шароф. Ўрнидан сакраб турди. Шароф унга ёт ишорасини қилиб, яна қайтиб чиқиб кетди. Йўлакда унинг овози эшитилди... Зум ўтмай эшик очилиб, ичкарига ўқдай учиб кирди-да, шоирнинг устига чойшаб ташлади.

– Кўзингни юм. Ухла. Ўрнингдан кўзгалма.

Шоир нима бўлаётганини англай билмас, Шарофга ботиниб бирор сўз деёлмас, унинг измига бўйсунарди...

Эшик тақиллади.

– Келинг-келинг, – Шароф кимгадир мулозамат қил-япти, – мана, шоирнинг аҳволи чатоқ. Иссиғи баланд. Алаҳсираяпти. Қизлардан бирортасини чақириб ке, деб илтимос қилди. Менимча, дори-пори сўраса керак. Мен топиб келаман, десам номи ғалати, унақа дорини умримда эшитмаганман... Балки сиз биларсиз, деб чақирдим... Ўзимам кўрқиб кетяпман. Ўлиб-нетиб қолмасин... Ҳар ҳолда сиз менга қараганда, биларсиз...

Шоир кўзини очиб, хонада Барно турганини кўрди. Ток ургандай бўлди. Юраги увишди. Юзидан тер оқа бошлади.

– Дўхтир чақирин керак... – Барнонинг овози шунчалар ёқимли эдики... Хонага баҳор насимлари, апрель

борлиғининг муаттар бўйларини олиб келгандек эди. Бу ёқимли ва хуш бўйдан шоир сархуш эди...

– Ҳозир, ҳозир... мен унда тез ёрдамга қўнғироқ қиламан... Сиз ёнида бўлинг... Айтмоқчи, менинг иссиғим ошса, уйимдагилар аччиққина угра ичиришарди. Балки, буни ҳам қилармиз... – Шароф яна шоирнинг тепасига қайтиб, қўлини пешонасига теккизди: – Ие, иссиғи бироз тушгандай... Шу, угра ош бўлганда эди...

– Майли, майли... Мен тайёрлаб бераман. Агар хоҳласанглар, – деди Барно қўнғироқдай овоз билан.

Шоир ўкинчдан йиғлаб юборай, деди. У ҳали ўзига нисбатан бундай меҳр ва ардоқни шу пайтгача туймаган эди.

– Нега хоҳламас экан. Туз тотмади-ку ҳалигача. Ўзим мажбурлаб ичираман. Сизни ташвишга қўядиган бўлди-да.

– Нега... ўзим тайёрлаб келаман.

Барно хонадан шошиб чиқиб кетди.

Шоир ишониб-ишонмай Шарофга қаради. У тиржайиб турарди:

– Энди угра ичадиган бўлдинг. Бугун нима гапинг бўлса айтиб ол. Бўш келма.

– Қандай қилиб?

– Угра ошни ичиб бўласан... Кейин, қўлёмаларингни мен унга бераман... «Ҳозир толиқиб турибди. Илтимос, шуларни машинкалаб беринг», дейман. Унга бераман. Сен бир қоғозга «Барно, сизни севаман. Сиздан бошқа бу оламда ҳеч кимим йўқ», деб ёзасан. Изҳори-дилингни шеърларинг орасига солиб қўямиз. Агар сени севса, шеърларингни қўчириб беради. Йўқса, қўлингга паттангни тутқазади. Бошқа ёр излайсан... Ҳа, ўқрайма. Энди чўзилиб, қачон угра ош келади, деб Худога илтижо қилиб ётавер.

Ўша куни Шароф айтганидай бўлди. Эртасига дўстининг илтимоси билан у дарсга бормади. Ўзини касалликка олди. Барно яна угра ош, кўкат, эндигина бозорга чиққан помидор-бодринг қилиб, касалдан ҳол сўради. Тўғри, бу нарсаларни шоирнинг хонасига ўзи олиб кел-

мади. Шарофдан бериб юборди. Шароф ҳам юзини қаттиқ қилиб, Барнога миннатдорчилик билдирди.

Шоирнинг шеърларини машинкадан чиқаргач, Барнос кечкурун эшик чертди. Остонада Барнони кўриб, жони бўғзига тикилди. Довдиради.

– Кел... келинг... ҳа. Ҳозир... Кириг.

– Йўқ. Яхши шеърлар экан. Мана, олинг.

– ...Чой... ичинг.

– Раҳмат, тузалиб қолдингизми?..

– Худога шукр. Сиз... майли, – шоир гапини йўқотди.

– Агар бир юмушингиз бўлса, айтарсиз. Тагин шеърларингиз бўлса, беринг, мен кўчириб бераман. Майли. Мен бора.

Қизнинг ҳам қаршисидаги йигитдан кўра кўпроқ қийналаётгани, изтиробли алфозда турганини пайқаш қийин эмас эди.

Кунлар ўтди. Улар кўришиш, гаплашиш учун баҳоналар излашадиган бўлишди. Кейинчалик ҳамманинг кўз ўнгиди бирга юришадиган бўлишди. Муҳаббат илоҳи яна бир Лайли ва Мажнунни яратди.

Ёшликнинг гулу гулгун чоғлари, беғубор орзулар ҳаёт синовлари олдида кўп бор ёдга тушди Ҳаёт, турмуш ташвишлари гоҳида севилган юракларда ўкинч, армон ҳисларини уйғотди. Бироқ ўртадаги меҳр-муҳаббат уларни омон сақлади...

* * *

Барно ўз дардини дастурхон қилиб уйкуга кетган эрига ачиниб қаради. «Қийналиб кетди, ишқилиб ўзини олдириб қўймасин», деган ўй кечди хаёлидан. Барно шоирнинг кейинги пайтда ичкиликка ружу қўйганидан хавотирда эди. Шундай чоғда эрининг ёнида туриб, унга кўмаклашиши, кўнглини кўтариши, ортида суянчиғи йўқлигини билдирмаслиги зарурлигини англаб етганди. Агар ҳозир эри ўрнидан туриб, кетдик, қишлоққа бора-

миз, деҳқончилик қиламиз, мен энди ҳеч нарса ёзмайман, шаҳарда яшамаймиз, деса ҳам рози бўларди. У эри билан дунёнинг нарғи четига бориш учун ҳам тайёр эди.

Эртасига ишхонага борди. Ариза ёзиб ишдан бўшади. Нима қиларини билмай, бурчакдаги пивоҳонага кирди. Ичди. Ҳовури босилди... Яна ичди. Дунёни бир оз унутгандай бўлди. Кечқурун уйига тентираб қайтди. Барнони тағин ғам босди. Бу ҳол ҳар куни давом этарди. Бурҳонов кунора кўнғироқ қилиб, ўшқирарди. Шоир эса бошини чангаллаган кўйи чора излар, ҳеч қандай йўл тополмасди. Орада таниш-билиш ёзувчи, шоирлардан қарз сўради. Айримлари ачинди, ёрдам беролмаслигини айтишди. Баъзи бировлари унинг ортидан кулишди. Кўз ўнгида бир шоир турмуш икир-чикирларига ўралашиб, йўқолиб кетаётганидан севинганлар бўлди. Шундай зимистон ва аянчли кунларнинг бирида тоғаси Тошкентга келди. Қайсидир, каттаконлар жойлашадиган меҳмонхонадан кўнғироқ қилди. «Етиб кел», деди. Барнонинг кўнглида ҳам умид учқунлари уйғонди. Эрига тоза кийимлар кийгизди, галстугини тақди. Туфлисини мойлади. Ёлвориб, йиғлаб-сиқтади. «Бегона эмас, тоғамиз. Ҳоким кишида пул бўлади. Қарз сўранг. Қайтарарсиз. Бошқа чорангиз йўқлигини билиб турибсиз-ку. Кеча Бурҳонов уйингни тортиб олиш қўлимдан келади, деб дағдаға қилди. Сизга айтмадим», деди. Шоир эзилди.

Тоғаси ҳашаматли хонада диванда чайқалиб ўтирарди. Ўртадаги айлана стол шоҳона тузатилган. Ичимликлар, ноз-неъматлар тур-тури билан товланиб турибди. Шоирни дастурхонга чорлади.

– Шоир жаноблари, ишлар қандай? Бормай қўйдинг?..
– тоғанинг овози гулдираб чиқди.

– Шу... юрибман... Иш.

– Ишдан кетибсан-ку... Нима бўлди?

– Ёқмади.

– Нима? Телевидениега ким қанча одам етишолмай юрибди-ку, сенга ёқмай қолдими? Ёки айб иш қилдингми?..

– Йўқ.

– Кеча бизнинг районга ҳам телевизорчиларинг борувди. Суриштирсам, бўшатиб юборишди, дейишди. Ҳар хил гаплар қилишди. Мен уларингдан билдирмай сўраб олдим. Энди битта-яримтага танилдим, деганда, бу нимаси?.

– Ким билсин, шундай бўлиб қолди.

– Ким айтади, сени ҳаётни, қийинчилиқни, урушни кўрган деб. Ёш бола эмассан-ку... Катталаринг гапирса хўп десанг, камайиб қоласанми? Шуйтиб бекорчиман де..

– Энди...

– Эндингни қўй. Манавилардан ол. Қани... ичадиларми?

– Йўқ.

– Ҳо, шоирлар ичмаса илҳом қаердан келади? Қани, ол. Ҳаёт шундай. Яхши-ёмон кунлар бўлиб туради. Соғлиқ бўлсин.

Тоға-жиян барабар кўтардилар. Шу пайт остонада пакана, тўладан келган, пўрим кийинган киши пайдо бўлди.

– Ғайбулла Шерматович, бориб келдим, – деди у тоғага хушомадқараш билан мулозамат қилиб.

– Яхши. Ке, ўтир.

Пакана, қуллуқ, дегандай қўлини кўксига қўйиб, столга яқинлашди. Шоирга букилиб қўл узатди. Стулни четроқ суриб ўтирди-да, тоғага жавдираб қаради.

– Танишиб қўй. Шоир жияним. Телевизорга чиқиб турадиғони шу, – деди тоға қўлидаги олмани пичоқ билан арчаркан, ликопчадан кўз узмай.

Пакана дарров шоир томонга бурилиб, таъзим қилди. Илжайди.

– Бу кишини танийман. Телевизорда кўп чиқиб туради, – деди-да, тоғанинг ликопчаси ёнига тушган олма пўчоғини йиғиштириб олди, бўш ликопчага солди.

– Қани, сенам битта урасанми?

Тоғанинг бу гапи ўзига қарата айтилганини сезган пакана дик этиб ўрнидан туриб, шишани қўлига олди. Тоға-жиянга тавозе билан ароқ қўйиб тутди.

– Мен, Ғайбулла Шерматович, ишлар кўпроқ-ку. Ичмасам девдим, – деди жавдираб.

Шу маҳал тоға шапалоқ тортаман деса бетини, тепаман деса кетини тутиб беришга тайёр паканага шоирнинг раҳми келди. Ачинди. Бундай қилиб, хушомад билан қандай яшаётганига ҳайрон қолди.

– Ич, кўп гапирма. Қани, ол анави пиёлани. Нима, кайфинг борми, довдирайсан. Ҳа, шуни ўзингга қуй. Қуй. Тўлатиб қуй. Энди кўтар. Қани шоир, бир нарса де.

Шоир ҳаммага соғлик тилади. Бир кўтаришда ичди. Тоға ҳам шундай қилди. Катта пиёладаги лиқ тўла ароққа қараб мўлтираб турган пакана шошиб қолди.

– Ич. Нега шумшаясан, – деди тоға бир паррак олма тишларкан.

Пакана пиёлани бир кўтариб бўшатди. Бўйнини эгиб, ўриндиққа чўкди. Шу заҳоти ўрнидан дик этиб турди-да, кўксига қўлини қўйиб, тоғага боқди:

– Мен бораверайми, Ғайбулла Шерматович? Нима қилай?

– Шоир билан бизга қуй. Ҳозир сенга иш борга ўхшайди.

Меҳмондорчилик яхши бўлди. Ароқ таъсириданми ҳоким тоғасига шоирнинг меҳри ийди. Иккинчи шишанинг охири кўрингач, ҳоким гапнинг индаллосига кўчди:

– Энди жиян, бир гап. Кеча уканг бор гапни энангга айтибди. Энанг уйга йиғлаб келди. Уй масаласида... – шу жойда гапни узиб паканага ўқрайди. Пакана ғойиб бўлди, – уй олиб қарздор бўлибсан... Хабарим бор. Тошкентда ишим бор эди... Ҳам шу масалангни ҳал қилиб кетишим керак. Тоға шоирга тикилиб қаради:

– Содиқ! Ҳо, Содиқ.

– Лаббай, Ғайбулла Шерматович?! – пакана югуриб кирди.

– Завод нима бўлди?

– Ҳал бўлди. Жойида. Эртага пул туширамиз.

– Ҳозир шоирни уйига олиб борасан.

– Хўп бўлади.

– Шоир, уйдан қанча қарз қолди?

– Шу...

– Айт. Тез бўл, чайналма... Ланжфеъл бўлма, бола. Гапир...

– Икки юз...

– Нима икки юз?

– Икки юз минг...

Тоға мийиғида кулди. Жиян ерга кириб кетай, деб турибди. Содиқ пакана тоға-жиян орасидаги гапга қизиқсиниб, бешиктерватардай тебранди.

– Содиқ, тушундингми? – деди тоға паканага қараб.

– Тушундим-тушундим.

– Бўпти, – тоға кўл чўзди.

Бу хайр, дегани эди. Шоир тоға ёнидан қандай чиққанини билмайди. Пакананинг юзига қарай олмади. Ҳовлида салқин ва тоза ҳаводан энтикиб нафас олди.

– Ака, кетдик, ана машина, – деди пакана қип-қизил «Нексия»га ишора қилиб.

Шоирникига жўнадилар. Шоир миқ этмади. Пакана бепарво, хуштак чалади.

– Каттанинг жияни бўларкансиз-да?

– Шундай.

– Катта зўр ҳоким. Яхши одам.

Шоир жим эди. Эшитмасликка олди. Уйга келишди. Пакана «Нексия»нинг юкхонасини очиб, ярмигача нимадир солинган ялтироқ елим халтани олиб шоирга тутди.

– Нима бу?

Пакана шоирга ҳайратомуз, бақрайиб қаради:

– Катта айтди-ку. Олинг.

– Ҳа-я .. Уйга кирмайсизми?

– Йўқ, бошқа сафар...

Машина ўрнидан жилди. Ўралган елим халтани кўтарганча шоир анграйиб қолди. Кўз ўнгида ҳоким тоғасининг саволомуз тикилиб турган сиймоси гавдаланди. Оёқ-қўли бўшашиб, кўзига ёш келди. Беихтиёр, «Бир куни қайтараман», – деб пичирлади. Ўзини ўнглаб ичкарига юрди ва зинапоялардан ишонч билан кўтарила бошлади.

Ичкарида жон ҳовучлаб кутиб турган Барнонинг оёғи остига пул солинган елим халтани тапиллатиб ташлади. Барно тисланди...

– Ма. Онасини... шу ҳаётни. Ол. Бурҳонов телефон қил-
дими?

– Йўқ... Бу нима, дадаси?

– Пул...

– Тоғангиз... бердиларми?

– Ҳа, ўлдириб олдим.

– Вой, бу нима деганингиз?

– Ўлдирдим...

– Нега ундай дейсиз? – Барно анграйиб турарди.

– Ўлдирдим. Ўзимни ўлдирдим.

Х

Эртаси куни шоир Бурҳоновнинг ҳашаматли қабулхонасида ярим соат сарғайди. Ҳаммадан сўнг котиба унга каттанинг хузурига киришга изн берди.

– Ҳа, мулла, келибдилар-да, – деди Бурҳонов димоғ билан.

У кенг, узун стол ўрнатилган хонанинг тўрида, одам бўйи келадиган қора чармли ўриндиқда юм-юмалоқ бўлиб ўтирарди. Кўзлари ғазабдан йилтиллаб кетди.

Шоир доводирази. Бу ўша кунги кўрсатувни тўхтатайлик, деб ялинган, мулойим Бурҳоновга сира ўхшамасди. Шоир ўзини қўлга олди. У ҳам беписандлик билан елим халтани тарс этказиб столга қўйди.

– Мана, опкелдим. Олинг.

Бурҳонов истехзоли илжайди.

– Шундайми? Ўтиринг-чи. Салом-алик, муомала, деган нарсаси бор. Ҳар ҳолда биз ака-укалармиз. Лекин, сиз гапимизга кирмасангиз ҳам сизга ёмонлик қилган жойимиз йўқ. Бу, ишдан ҳам кетибсиз. Йигит киши бир жойда ўсади, ука. Энди шеър ёзиб, шоир бўлганлар кўп. Лекин, ўша мен зўр деган шоирларингизнинг ҳам чўнтагида ҳемираси йўқ. Ёшсиз, бунча қайсарлик яхши эмас... ахир сиз одамгарчилик қилганингизда эди, мен...

– Сиз пулни сўрамасдингиз. Мен эгри йўлга киролмайман. Қолаверса, ҳақиқатдан бўйин товлай олмайман, камбағалман, лекин ҳаром луқма еб катта бўлмаганман...

– Бўлди қил, шоирвачча!

– Нега энди тутаяпсиз?

– Бас, қанча опкелдинг... Шуни тўртта шеър ёзиб топдим ёки ойлигимни йиғиб олиб келдим деяпсанми? Шу пулинг ҳалолми?

– Мен учун ҳалол. Тоғамдан олдим. Санамадим ҳам. Икки юзта, деди. Ичини очиб ҳам қарамадим.

– Нима? Тоғажонингни мен яхши биламан. Унинг пуллари қаердан келишини ҳам яхши биламан... Сендек ҳақиқатгўйдан ўргилдим.

– Тоғамнинг қандай одамлиги билан сизнинг ишингиз бўлмасин. Лекин кимларгадир ўхшаб номардлик қилмайди. Айтган гапини қайтариб олмайди. Қолаверса, вақти-соати етгач, бу пулни унга қайтараман.

Бурҳонов меш қорнини ушлаб чайқалиб олди. Сўл қўли билан лабини артган кўйи шоирга ўқрайиб қаради.

– Чик, йўқол. Ҳозир, тоға-поғанг билан уруғингни қуритаман!.. Марш отсюда!!

Бурҳоновнинг тутқаноғи тутиб қолди. У титраб-қақшаб, лаблари пирпирар, юзи гезариб кетганди. Шоирнинг миясида чақмоқ чаққандек бўлди. Кутилмаган ҳамладан довдираб эшикка қараб юрди. Остонага бориб ўзини ўнглади-да, ортига тезлик билан бурилиб, оғзига келган гапни тўхтатиб қололмади.

– Онангни... ҳароми! Мен сени ўлдираман!!!

Эшикни тепиб очди-да, шарақлатиб ёпиб чиқиб кетди.

Қабулхонада бундай ҳолни кўрмаган, эсхонасидан айрилган котиба шоирнинг ортидан ўрисчалаб жеркиди:

– Деревьяк!

Шоир бунга эшитди. Тишларини ғижирлатиб қизга ўқрайди:

– Иди ты... знаешь куда?.. – ва ғазаб билан йўлакка отилди.

Ташқари намчил ва совуқ... шоирга ҳаво етишмасди. Катта идорадан равон йўлга чиққунга қадар нафаси қисди. Бўғилди. Оёғидан мадори кетди. У бекатдаги ўриндиққа зўрға етиб келди. Охир чўкди. Асаби зўриққанидан

қўллари қалтирай бошлади. Афтода бир ҳолда чўнтакларини титкилаб, сигарет қутисини топди. Битта сигарет олиб тутатди. Унинг бармоқлари титрарди. Кўз олди қуюқ туман босиб, қоронғи тортди. Унинг бундай аянчли аҳволи ташқаридан қараган одамнинг энсасини қотирар, танаси бошқа дард билмас, деганларидек, юраксиз, калта ўй кимсалар шоирнинг устидан кулиб ўтишлари ҳам мумкин эди. Беҳис каслар табиийки, унинг чидай олмай ўз ёғида қоврилаётганини сезишмасди. Шоирнинг ич-этидан тошаётган ғазаб ва нафрат оловини айна дам ҳеч нарса сўндирилмасди. Чунки бу ўз қадрини билган одамнинг имонини ютиб, шаъни ва номусини тупроққа қориштирган кимсаларга нисбатан исёни эди.

Автобус келиб тўхтади. Шоир уйга қайтишни мўлжаллади. Бошқа каерга ҳам борарди. Кенг дунёда ўзини ёлғиз, нотавон ҳис этди. Яна уй. Хотиннинг мунгли нигоҳига қараб, мунғайиб ўтириши керак. Овунадиган, чалғийдиган нарсанинг ўзи йўқ. Бирор нарса ёзиш учун ҳам кайфият зарур. Кўнглинг тинч, руҳинг хотиржам бўлмаса, нима битасан?! Эркак киши кўчага яратилган, кўчанинг одами. Кап-катта одамнинг ишсиз, уйда қамалиб ўтириши тўғрими? Шоир хаёлига келган ҳар хил ўйлар гирдобида автобус деразасидан боқиб, атрофга шунчаки назар ташлаб борарди.

Нашриёт биноси ёнидан ўтаётганда ҳарбий кийим кийган дум-думалоқ, хўппа семиз кишини кўрди. У баргрезон йўлакда пилдираб келяпти. Йўловчилар орасида алоҳида ажралиб бораётган семиз-пакана шоирнинг таажжубини тоширди. Қаерда кўргандим?.. Ким эди, у?.. Ана, чеҳрасиям таниш. Шоир шунча эслашга уринмасин, хотирасини тиклай олмади. Автобус пакананинг ёнидан ўтгач, шоир ток ургандай сесканиб кетди. Эҳ, бу Бурҳоновнинг худди ўзи-ку! Шаҳд билан деразадан орта қаради. Пакана дўмбиллаб кетиб борарди. Тавба, одам дегани шунчалар ҳам ўхшаш бўладими? Шоир автобус муюлишга етгунга қадар паканадан кўз узмади... Хаёли-

да лип этиб, капитан Купиннинг, батальон командири-нинг ўринбосари, мижгов ва аҳмоқ офицернинг қиёфаси жонланди. Йўловчи кўзларининг чақчайиб боқиши, турқи совуқлиги, бақалоқлиги билан Купинни ёдга соларди. Бундан ўн йил аввал жанг майдонида бўлиб ўтган воқеа шоирнинг ёдига тушди.

* * *

Батальон командири галдаги урушда қатнашмади. Унинг ўрнига ўринбосари – капитан Купин борадиган бўлди. Бу ҳамманинг ғашини келтирди. Ўлгудай калтабин, мақтанчоқ, довдир Купинни оғир жангда батальонни бошқара олмаслигига оддий аскарларнинг ҳам фаҳми етарди. Купин фақат полкда ўралашиб, батальон жангчиларининг кийим-бошини текшириш, казарманинг тозалигини назорат қилиш, дуч келганга бақириб-чақириб, асабини бузишдан бошқа нарсага ярамасди. Негадир у сира жангга чиқмас, бу билан ҳеч ким қизиқмас, бу ҳам етмагандек жон олиб-жон бериб урушда юрадиган, ўқ ёмғири ичида тасодиф боис тирик қайтган аскарларни ҳақоратлайдиган сўконғич бу бақалоқни ҳеч ким тартибга чақирмас эди. Фақат қисмда тухум қўйиб, курк босиб, семирган бадфеъл Купинни аскарлар жуда ёмон кўрар, буни сезган аламзада хомсемиз ҳам уларга захрини сочишдан тийилмас эди. Шундай қилиб, курктовуқ лақабини олган Купин жангга чиқадиغان бўлди...

Ҳар доимгидай батальон саф майдонида тизилди. Купин аскарларнинг жангга тайёргарлигини текшириб кўрди. Ўқ-дорини кам олган аскарларни ўртага чиқариб, болохонадор қилиб сўқди. Айниқса, қуrolингни тозаламагансан, деб ўзбек йигитининг онасини ўртага қўшгани сафдаги ўзбекларни анча ғазаблантирди. Бу ҳам етмагандек, сен ўзбеклар босмачисанлар, сенлар афғонлардан фарқинг йўқ, қўйиб берса, ўшалар томонга ўтиб кетасанлар, қўйлар, аҳмоқлар, деб сасигани ўзбек бола-

ларининг жон-жонидан ўтиб кетди. Сафда турган қахрамонимиз – шоирнинг эса тоқати-тоқ бўлган эди:

– Ўртоқ капитан, мурожаат қилишга рухсат этинг, – деди ниҳоят.

– Рухсат! Нима дейсан?

– Нега сизлар миллатимизни, биз – ўзбекларни бунча ёмон кўрасизлар? Биз ўзимиздан қолган халқ эмасмиз. Ўзимизни эплаб юрамиз. Оримиз мустаҳкам. Ўзбекларни ҳақоратламанг.

– Нима?.. Нима деяпсан?.. Сен... аҳмоқлар, қўйлар... аввал гапингни эплаб гапир... Кўрсаводлигингча ўлиб кетардинглар...

– Биз кўрсавод эмасмиз... Ювуқсиз юрмаймиз. Тоза миллатимиз... Яхши жанг қиялпмиз. Қўрқоқ эмасмиз...

– Ота-бобонг босмачи, қонхўр ўтгач, жанг қиласан-да! Сенларни яшил байроқ остида тўплаш керак. Тушундингми, солдат.

Купин захрини сочди. Кўзидан ўт чақнади.

Шоир нафасини ичига ютиб жим қолди. Ўзини базўр қўлга олди. Купин хезланиб, сафга яқинроқ, шоирнинг қаршисига келди. Шоир лабини тишлаб, юзини сўлга буриб, кўзи билан ер чизди. У Купиннинг совуқ нигоҳи ўқдай қадалиб, авзойида оғриқ бераётганини ҳис қилди.

– Солдат, тўғри тур! Сен мени тушундингми? – деди ғазабнок оҳангда.

Шоир индамади. Сафга сув сепгандай жимлик чўкканди. Қатордаги руслар ва рус офицерлари, бошқа миллат ўғиллари ҳам Купиннинг аҳмоқлигидан нафратланар, ўз курулдошларини ноҳақ ҳақоратланаётганини ҳис қилиб туришарди.

– Тушундингми! Солдат... Ёки сен менга, совет офицерига ҳалигингни қўйиб қўйдингми?

Шоир жим... Сафдошлар жим. Жанг кўрган нигоҳларда мунг. Нафрат... Шоирнинг бўғзига бир сўз тиқилди, лаблари пичирлади: «Ўлдираман! Отиб ўлдираман!»

– Солдат! Тушундингми? – Купин қутура бошлади.

- Йўқ, тушунмадим!
- Нима! Ҳе, онангни...
- Йўқ, тушунмадим.
- Чик, ўртага, солдат...

Шоир икки қадам ташлаб ўртага чикди-да, бурилиб сафга юзма-юз турди...

– Офицер сўзига амал қилмагани, интизомсизлиги, ҳарбий низомга бўйсунмаганлиги учун, оддий аскар Норқобиловга уч кунлик қамоқ эълон қиламан! – деди Купин баланд овозда ва қўшиб қўйди, – албатта, жангдан тирик қайтсанг сени уч кунлик, қамоқ кутади... Бор жойингга!

Шоир Купиннинг буйруғига итоат этди. Ботинида зардоб оқди. Ўкинди. Нега бу бунчалик бизни камситади, буларга нимамиз ёқмайди, нима учун ўлимнинг оғзидан тирик қайтиб келсак-да, довюраклик қилсак-да, жангда чекинмасак-да, бизнинг хизматимиз кўзига кўринмайди, мукофотларни ўзлари олишади, ўзбекни эсдан чиқаришади? Биз буларнинг малайими? Биз буларнинг арпасини хом ўрдикми?.. Ахир афғонлар ҳам бизни сенлар шўрависан, шўравига ўзингни топширгансан, деб ёмон кўради. Шўравидан нафратланиб, бизга ачиниб қарашади. Мусулмонмиз, десак ҳам, йўқ, шўрависан, деб айтишади. Нега энди биз осиеликлар буларнинг қўлида ўйинчоқ бўлишимиз керак? Нега энди булар бизни ўз кўйига солиб ўйнатиши керак? Ўлдираман, онағарни, шу жангда отиб ўлдираман... Шоирнинг ўйлари қаҳрга айланди. У сафда ўз хаёллари билан бўлиб, ўз дарди дунёсига кўмилиб, тарқалинглари, деган буйруқни ҳам эшитмади. Ёнидаги аскарнинг турткилаганидан сўнг ўзига келди.

Батальон Панжшер тоғининг этагида жойлашди. Кеч кириб қолган, аскарлар емак тайёрлашга уринишар, ҳар жой-ҳар жойда гулханлар ёнарди. Қоронғилик қуюқлашгани сари тоғ чўққилари баҳайбат кўрина бошлади. Кўп ўтмай пастлик сари энгашиб бораётгандай ваҳимали тус олди. Диққат билан разм солинса, чўққилар батальон устига ағанаб, босиб қоладигандай туюларди.

Кечки овқатга ҳар ким ўзича уринди. Жанг тўрвалардаги кунлик озуқалардан ҳар ким истаганича тановул қилди. Шоир темир идишдаги гўштни қиздирди. Ринат картошка солинган идишни очди. Гулханни узоқ ёқиш мумкин эмас. Тоғда разведкачилар ва пиёда аскарлар жойлашганига қарамай, жанг удуми бўйича сергак туриш лозим. Душман снарядчилари гулхан атрофидагиларни беҳато нишонга олади. Иккинчи взвод жойлашган ерда гитара чертиб қўшиқ айтаётган аскарнинг мунгли овози юракни сел қиларди. Қўшиқ афғонда ўққа учган аскарлар қақида эди. У тугаши билан Купиннинг буйруғи янгради.

– Тамом! Гулханлар ўчирилсин... Жангда эканликларинг ёддан чиқмасин. Кузатувчилар, ҳушёр туринглар. Ҳар ўн беш минутда ўзим кузатаман. Ким мудраётган бўлса, ўзидан кўрсин. Иягини синдираман. Қани бўл, бу сенларга ҳам тааллуқли. Ўчир гулханни! Овқатни қиздирмай есанг ҳам ўлмайсан. Солдат, нима бало, тушунмаяпсанми? Икки минутдан кейин ким гулхан ёқиб ўтирган бўлса, мендан яхшилик кутмасин. Вақт кетди.

Жангчилар Купиннинг қаҳрли амрига норози оҳангда тўнғиллаб, командирнинг гўрига ғишт қалар, шундан тезроқ қутулишни исташар эди. Офицернинг овози шунчалар совуқ эдики, одамнинг эти учиб, сесканар эди.

– Уф, бунча бемаъни бўлмаса! Одам боласига ўхшамайди, – деди Ринат гулханга сув сепаркан...

– Эрталаб кўрдинг-ку. Мен уни отиб ўлдираман... – деди шоир жиддий оҳангда жазиллаб ўчаётган оловга боқиб...

– Жиддий гапиряпсанми?

– Қасам ичайинми?

– Қўй, керагамас.

– Ундай бўлса, жанг бошлансин, кўрасан... Ўйлайманки, сен ҳеч кимга сотмайсан.

– Бунчалик қаҳрга тўлмагин!

– Миллатни ерга уриб, камситишнинг жазоси шу. Шу армиясидан ҳам, Купинга ўхшаган ёвуз офицерларидан ҳам тўйиб кетдим.

– Яхши офицерлар ҳам кўп-ку! Бизни ўз ўғлидай, укасидай кўрадиган.

– Мен улар ҳақида айтмаяпман. Зўр, ҳақиқий инсон, мард офицерлар кўп. Купиннинг эрталабки гапи кўксимни тешиб ўтди. Бундан кўра юзимга тарсаки тортиб-тепкилагани, яхши эди, – шоирнинг муштлири тугилди, кўзида ғазаб аланга олди.

– Сен уни қандай отмоқчисан? – деди Ринат атрофга олазарак боқиб.

Теварақда аскарлар тўп-тўп бўлишиб ўз ҳолича суҳбат қуришар, унда-бунда қийқириқлар эшитиларди.

– Унга битта ўқ кифоя... Нима мен уни замбаракнинг оғзига солиб отармидим?..

– Жиннисан, ўлай агар. Бу гапларингни қўй, қани, кетдик озроқ мизғиб олайлик, – Ринат тўшамчини йиғиштириб ухлагани машина томон юрди.

Шоир ҳам башняга уйқу кўрпани ирғитаётиб ғудранди:

– Майли, ухлаймиз...

Шу маҳал ҳавода ваҳимали овоз пайдо бўлди. Снаряд учиб келарди. Шоир дарҳол ўзини машинанинг тагига урди. Гумбурлаган портлашдан, атроф ёришиб кетди. Ҳавони яна шундай кетма-кет ванғиллаган овоз йиртиб, батальон ўрнашган жой тўс-тўполон ичида қолди. Борлиқни аскарларнинг чинқириши, дод-фарёди тутди. Снаряд тушиши ҳамон зимистонлик ёришиб, ер лопилаб кетарди. Ана шунда кимдир яраланади, кимдир ҳалок бўлади, тирикларнинг ичини қўрқув емиради, тириклар ерга қапишиб олади. Тирикларнинг юзига ўлим шарпаси урилиб ўтади. Душман батальонни беҳато мўлжалга оляпти. Снарядлар тоғ тарафдан эмас, чап томондан, қишлоқ ичкарисидан учаётган эди.

Қоронгининг кўзи кўр, деганларидек, туйқус хужум бошланганидан гандираклаган аскарлар нима қиларини билмай қолдилар. Взвод командирлари «жангга», деб қичқирар, лекин қаерга, кимга, қайси тарафга қарата ўқ узиш кераклигини билишмас эди. БМП-2лар гуриллаб

ҳаракатга келди. Отув миллари қишлоққа қаратилди... Батальон ўрнашган жойдан анча пастликдаги қишлоққа замбараклар, танклар ўт оча бошлади. Қишлоққа кириб бўлмасди. Йўл четида каттакон дарё оқар, дарёнинг сўл қирғоғидан анча нарида, пастликда жойлашган қишлоқни эгаллаш осон эмасди. Бунинг учун тор кўприкдан ўтишга тўғри келади. Техникаларни қишлоққа қарата йўналтириш сира бефойда. Йўл йўқ. Разведкачи ва пиёдалар эса тоққа чиқиб кетишган. Душманнинг ҳаммаси фақат тоғ томондан бўлади, деб қишлоққа эътибор бермаган. Купин бутун бошли батальонни ҳалокат жари ёқасига келтириб қўйган эди. Аскарлар кўкка қизил мушак отиб, тоғ чўққиларида ўрнашиб олган пиёда аскарларни ёрдамга чақира бошлашди. Аҳвол ниҳоятда оғир эди. Агар душман дарёдан ўтиб келса, бу ердаги техникаларни портлатиб йўқ қилиши, отувчи ва ҳайдовчиларни кириб ташлаши мумкин эди. Уларни ҳимоя қиладиган куч етарли эмас эди. Бу ерда фақат отувчилар ва ҳайдовчилар қолган эди. Бундан ташқари зимистон кечада БМП-2 билан жанг қилиб бўлмайди.

Батальон дарёнинг нариги соҳилидаги қишлоқни ўққа тутди. Қишлоқ ҳам ғазабга минганди. Энди у томондан миномётлар, гранатомётлар, АКМ қуроллари ишга тушди. Машиналарнинг чироғи ўчирилгани билан батальон мислсиз талафот кўрарди. Душман отган снарядлар нишонга тўғри келиб тегарди.

Тоғдаги пиёдалар билан алоқа боғланди. Улар пастга тушишлари керак эди. Унгача бу жаҳаннамдан қутулишнинг бирдан-бир йўли – қочиб қолиш эди.

Пиёдалар ҳадеганда тушавермасди. Чорак соат ичида батальоннинг учта машинаси ёниб кетди. Учала техниканинг ҳам механик-ҳайдовчиси ҳалок бўлди. Ердан ловуллаб олов кўтарилиб портлаш содир бўлар, ана ўша жойга снаряд тушганини фаҳмламоқ мумкин эди, бундан ташқари шу атрофдагилар чинқирар, дод солар, снаряд парчалари кимларнингдир ҳаётига нуқта қўяр эди.

Шоир БМП-2 ичкаригидаги кузатгич ойнасидан ахён-ахёнда ялт-юлт этиб ёруғлик чиқаётган нуқтани топди. Бир чақирим наридаги худди шу жойдан РС снарядлари учаётгани аниқ эди. У отув милини ўша нуқтага тўғрилаб нишонга олди, снаряд етиб борадиган даражадаги масофага махсус белгини сурди, яъни кузатув ойнасидаги чизиқни шкала орқали бир рақамига қўйди. Энди бир чақиримлик нишонни бехато уриш мумкин эди. У узлуксиз равишда ота бошлади. Снарядлар тўғри бориб мўлжалга олинган ерга тушди. Шоир ойнак орқали кузатди. Жимлик. Ялт-юлт йўқолди. Ҳавони ёриб учувчи РС снарядларининг ҳам овози ўчди. Аждарҳонинг бир боши кесилди. Душман ортда ишлаб турган РСга ишонган бўлса керак – дарё яқинига келиб соҳил атрофида автоматлардан ўқ узар, гранатомётларнинг баданглаши эшитилиб қоларди. Душман дарёнинг сўл қирғоридан ўт очар, батальонга жудаям яқинлашиб қолганди. Пиёдалар тушгунга қадар чекинишнинг сира иложи йўқ эди. Яна иккита машина портлади. Энди душманнинг дарё томондан бақир-чақири эшитилиб турар, бу эса аскарларни баттар довдиратиб қўйган эди. Қисм командири алоқага чиқди.

– Барча «Рапира»ларга! Мен «Сатурн»! Қабулга ўтаман.

– «Сатурн!» «Сатурн!» Мен «Рапира-1»! Сизни эшитяпман.

– Яхши, «Рапира-1»!

– «Сатурн!» Мен «Рапира-2»!

– «Сатурн!» Мен «Рапира-3»!

– Барча «Рапира»лар! Юқоридан пиёдалар тушиши билан ортга қараб олтмиш бир «Рапира-1!» Сен биринчи бўлиб йўлга тушасан... «Рапира – юлдуз» қани! Нега мен «Рапира – юлдуз»ни эшитмаяпман...

Пиёдалар тушиши билан ҳамишагидай орқага қочиб чиқишимиз керак эди. Техника чекинишга шайлана бошлади. Қисм командири алоқада «Рапира-юлдуз» қаердасан, деб қўп бора, капитан Купинни сўраяпти. Жавоб йўқ. Купиндан садо йўқ.

– «Рапира-1», мен «Сатурн», қабулга ўтаман...

– «Сатурн», мен «Рапира-1», сизни эштаман...

– Сен «Рапира-юлдуз» жойлашган тўртинчи қутичанинг ёнига бор... Нега алоқага чиқмаяпти. «Рапира-юлдуз» сенинг қутичангга чиқсин! Вақт тиғиз... Таёқлар ҳам тоғдан тушиб бўлишди. Беш минутдан сўнг ип тортинглар-да, олтмиш бир...

– Сизни тушундим, – деди шоир алоқада. Ринат БМП-2ни Купин турган тўртинчи взвод томон ҳайдади... Дарё қирғоғига яқинроқда тўхтаган тўртинчи взводга қарашли БМП-2 тутаб ёнар, машина атрофида ҳеч ким кўринмас, талафот кўрган шериклари томон яқинлашаётган БМП-2га қарата душман автоматдан узлуксиз ўқ отарди. Шоир зудлик билан башняни қишлоққа қаратиб ўт очди... У душманга ўқ отишга имконият бермай турди. Ринат эса ҳайдовчи хонасидан чиқиб ишдан чиққан БМП-2 томон югурди. Башняни очиб ичкарига бош суқди. У ерда кимнидир судрай бошлади... Шоир кузатув ойнаси орқали қараб аҳволни тушунди. Алоқага чиқди.

– «Сатурн!» «Сатурн!» Мен «Рапира-1!» «Рапира-юлдуз» жойлашган нуқтани серсоқоллар ишғол қилибди... Таёқлар икки юз ёки уч юз... ҳолатида... Биз уларни қутичага олаяпмиз...

– Бардам бўл. «Рапира-1», ишга кириш!

Ринат ўққа учган ёки снаряд парчасидан ўлган ҳайдовчини судраб келди. Десант бўлмасини очиб мурдани ичкарига жойлади. Сўнгра энкайган кўйи яна чопиб кетди. Шоир қишлоқни узлуксиз ўққа тутиб, душман шаштини сусайтириб турди. Бу орада пиёдалар техникага ўрнашиб бўлган, батальон орқага чекинаётган эди... Ринат портлаган БМП-2 орқасида узалаётган машина отувчисини топди. Уни ҳам судрамоқчи бўлиб қўлидан тортган эди, сўл қўли узилиб кетди. Снаряд жангчининг чап елкасидан теккан, чап қўли этига зўрға илашиб турган эди. Ринат энгашиб, уни елкасига олди. Боши жангчининг снаряд олиб кетган сўл елкасига тегди. Елкадан сизган қон Ринатнинг бўйнидан сизиб, танасига оқиб

кирди. Қон ҳали совимаган, жангчига снаряд текканига бир-икки дақиқа бўлган эди. Ринат ўз машинаси ёнига келиб, десант бўлмани очаётиб мункиб кетди. Ёнбошига ағнади. Елкасидаги мурда қони унинг юзига оқиб тушди. Илимлик қон ҳидидан кўнгли ўқчиди. У десант бўлмаси эшигини тегиб очди-да, ҳалок бўлган жангчини ичкарига ташлади... Бу пайтда шоир дарё томонга зўр бериб пушка ва пулемётда ўқ ёғдирар, нима қилиб бўлса-да, душманни яқин йўлатмаслик чораларини кўрарди. Ринат тагин снаряд теккан БМП-2 томон югуриб кетди. У машина атрофини айланиб чиқди... Шу заҳоти ундан уч-тўрт қадам нарига миномёт ўқи тушиб портлади. Визиллаб учган темир парча юзини ялаб ўтди. Ўзини ерга ташлаб, бошини беркитиб олди. Кўпни кўрган жангчи сифатида ҳозир иккинчи снаряд келиб тушишини сизди. Галдаги портлашни кутди. Ҳавода ваҳимали овоз чиқариб, кейинги снаряд портлади. Атроф ёришиб кетди. Буниси Ринатдан узоқроққа келиб тушди. Ринат БМП-2нинг эшиги тутқичидан осилиб башняга чиқди-да, машина устини кўздан кечирди. У башнянинг олд қисмида кимдир ихраётганини сизди. Аянчли овоз чиқариб инграётган ярадор олдига борди капитан Купин. Дум-думалоқ бўлиб, дўмпайиб ётибди. У ярадорни силқилади. Купин тагин ихради. Уни машинадан судраб туширишнинг ўзи бўлмасди. Бу хўппа семиз офицерни кўтариш учун Ринатнинг мажоли йўқ эди... У Купиннинг танасини сийпалаб кўрди. Қўл-оёғи бут. Шунда оёғи олдида ётган алоқа қурилмасига қўли тегди... Мосламани олиб бошига кийди... Ишляпти... Ҳатто алоқадан қий-чув, ўқ овозлари эшитилиб турибди. У алоқада қисм командирига вазиятни тушунтирди. Батальон йўлга тушган эди.

– «Рапира-1». Яша, ўғлим. Ўзингни тут! Ҳозир сенга битта қутича ёрдамга боради...

Разведкачиларга қарашли БМП-2 келиб тўхтаганда Ринат капитанни судраб, тушириш осон бўлиш учун машина четига олиб келган эди. Иккита разведкачи Купинни

оёқ-қўлидан кўтариб Ринатнинг машинасига олиб боришди. Уни ҳам десант бўлмасига жойладилар. Шоир ҳамон қишлоқни ўққа тутарди... Разведкачилардан сўнг Ринат ҳам машинани ўт олдирди. Улар батальонга жойлашган ҳудудга етиб олишди... Ринат машинани қисм тўпланиши кўзда тутилган ялангликдаги тиббиёт пункти томон ҳайдади... БМП-2 фараси ёритиб турган палатка ичидан ҳарбий кийимли аёл югуриб чиқди... Бу олдин ҳам бир гал шоир ва Ринат билан битта экипаж бўлиб жангга чиққан Нина Григорьевна эди. Улар аввал Купинни олишди. Замбилга жойлашди У ўхчиб-ўхчиб хириллар, инграр эди...

– Қопқоғидан енгил яраланибди, – деди Нина Григорьевна.

Шоир Купиннинг тепасига келди. БМП-2 фарасининг хира ёруғида унинг оқарган юзини кўрди. Купин тепасида юзини яқин қилиб тикилиб турган шоирга қараб:

– Раҳмат сизларга, – деди.

– Бутун бошли батальоннинг бошига етдинг, – деди шоир сенсираб, у Купиннинг эрталаб полкдаги ҳақоратли сўзларини эслаб, янада ғазаби кўпирди, – лекин, бир нарсани билиб қўй, ўзбеклар ҳеч қачон жангда шерикларини ташлаб кетмайди. Эрталабки ҳақоратинг учун мен сени отиб ўлдирмоқчи эдим. Лекин, Худонинг ўзи сени жазолади... Худо раҳмимни еса, мен уйга қайтаман. Сенинг турқингни кўриш менга бошқа насиб қилмайди...

– Бас қил, солдат... бас қил, – Купин титрай бошлади.

– Тўғриси, мен сени отиб ўлдиришим мумкин эди. Бироқ, сен менинг қўлимда ўлишга ҳам арзимаёсан. Туф сенга!

Шу пайт Нина Григорьевна шоирнинг елкасидан ушлаб, четга тортди...

– Ўзингни бос... Кераги йўқ... Илтимос, ўзингни қўлга ол, аскар. Мен сени ҳурмат қиламан... ярадор-ку, бу...

Икки жангчи Купин ётган замбилни кўтариб, палата томонга юришди. Десант бўлмасидаги ўликларни тушираётганда шоирнинг кўзига жиққа ёш келди... Сен шу

жангчиларнинг тирноғига ҳам арзимасдинг. Купин... Сенинг ҳали кўзинг очилмаган эди, Купин. Агар сен кабилар бўлмаса, ёвузлик ҳам бўлмасди.

Шоирнинг лаблари пичирларкан, кўз ўнгида Купин ва Бурҳонов қотиб турарди.

– Кечирасиз, мазангиз қочдими?... Автобусни тўхтатайми?

Шоир ёнида кетаётган аёлга анграйиб қаради. Йигирма беш ёшлардаги жувон тикилиб турибди. Бироқ боқишлари беозор, мунис. Шоир бу куйинчак жувонга миннатдорчилик билдириб, ўз савдойилигидан уялди.

Автобусдан тушиши лозим бўлган жойдан икки бекат ўтиб кетганини пайқаб, тушиб қолди. Тунд қиёфада, ўз ўйлари билан андармон ортига пиёда қайтди. Эти жунжикди. Ҳаво совуқ, қор ёғадиганга ўхшарди. Бунчалар файзсиз кун, деб ўйлади шоир. Бунинг бари Бурҳонов туфайли. Эҳ, бу одамнинг зуваласи қон ёки заҳарли сув билан қорилган бўлса керак... Агар шу зуғумини менга урушда қилганда аниқ отиб ўлдирардим. Шоир хаёлига келган гапдан бир оз таскин топиб, ҳовури пасайди. Мен чиндан ҳам жангда уни отармидим? Ахир, Купинни отмадим-ку... Йўқ, отолмасдим, барибир Худога солардим.

– Бурҳонов, сени Худога солдим...

XI

– Мен сени Худога солдим, шўрави! Худога солдим...

Шоир уйғониб кетди. Ҳансиради. Уйқуси озор топиб, нохуш туш кўрди. Бунини туш эканлигига ишонч ҳосил қилиб, бироз ҳаяжони босилди. Деразадан кўринган бир парча осмон оқариб келарди. Тонг яқин. У ичи ловуллаб ёнаётган, лаблари куруқшаб бораётганини ҳис қилди. Атрофга аланглади. Столга бош қўйиб, Гўзал ухляпти. Чарчаган, шўрлик. «Жиккаккина бўлсаям, ўз ишига ҳалол бу», деган ўй ўрмалади шоир кўнглида.

– Уф... Сув, – деди у секин ўзига ўзи алланечук илинж билан. Гўёки шундай деса истаги вожиб бўладигандай, кимдир

унга сув тутадигандай эди. Аммо, шундай бўлса-да, Гўзалнинг уйғонишини, уйқусини бузишни сира-сира хоҳламади. Айни дам, бундай ночор аҳволда қиздан уяларди.

Йўқ. Гўзал хушёр эди. Тиқ этган товушдан уйғонарди. Бошқалар каби донг қотиб ухлай олмасди. У кечами, кундузми ҳамшира учун битта иш – беморга ёрдам бериш, унинг ҳаётини асраш зарурати елкасидан босиб туришини яхши англади.

Гўзал ўрнидан туриб, термосдаги чойни пиёлага қуйди. Енгил қадам билан шоирнинг ёнига келди.

– Мана, ичволинг.

– Раҳмат сизга. Соат неча бўлдийкин?

– Тўрт ярим. Ҳадемай тонг отади, – деди қиз халати чўнтагидан соат олиб қараркан.

– Сизни қийнаб қўйдим. Энди бемалол ухлайверинг. Мен тонггача уйғоқ бўламан... Барибир уйқум келмайди.

– Айниқса, бугун. Сиз учун энг яхши кун, – деди Гўзал жилмайишга ҳаракат қилиб...

– Нега? – деди шоир Гўзалнинг нимага шаъма қилаётганини англаб-англамай.

– Бугун сизнинг туғилган кунингиз. Бизни билмайди, деб ўйлайсизми?

– Сизга ким айтди?

– Ўзим биламан. Бош врачдан жавоб сўрагансиз... Барно опам кеча айтганлар...

– Раҳмат. Шундай пайтда ёнимда бўлиб турибсиз. Гўзал, бу яхшиликларингизни, Худо хоҳласа, қайтараман.

– Доим шундай дейсиз... Шу гапингиздан ўзга мақтов йўқ, шоир ака.

– Гўзал, мана сиз, тушунасиз. Инсоннинг боши, мияси ўзи хоҳласа-да, хотирасига ўрнашган айрим воқеа-ҳодисаларни ўчириб ташлай олмайдими? Ахир бош меники-ку? Нега энди хоҳлаган пайтим яхши кунларим ҳақида ўй-хаёлга берилишим мумкин эмас. Нега энди кутилмаганда ўз хоҳиш-истагимга зид ҳолда фавқулодда ўта аянчли ҳодисалар хотирамда жонланиб келаверади?

– Хотирани ўчириб ташлаш мумкинмас. Сиз фақат яхши нарсаларни эсга олишга ҳаракат қилинг. Бошингизни даволаш ўз қўлингизда. Унчалик қайғу-кулфат қомида кўмилманг энди, бироз мизғиб олинг...

Шоир кўзини юмишдан зада эди. Кейинги пайтлар унинг туши айнади. Айқаш-уйқаш, турли-туман воқеалар гирдобиди қолади, таниш-нотаниш кишилар тушига кираверади. Очиғи, бу чалакам-чатти, тарқоқ манзараларни туш деб бўлмас, алаҳсираш ёки босинқираш деса тўғри бўларди.

Бу кеч ҳам шундай бўлди. Тушида олти ёшли қизини кўрди. У афғон қизалоқлари киядиган кийимда эмиш. Ҳовли. Лой томли пастқам кулбанинг бир бурчи ўпирилган. Бериоқдаги бостирма вайрон бўлиб ётибди. Бостирма тўсини, каттакон болор қулаб тушиб, семиз, наслдор сигирни босиб қолган. Сигир ганграйиб ўлиб ётибди. Шишиб кетган. Қизи ҳовлининг ўртасида дод солиб йиғлаяпти. У чўк тушиб олган. Қўлларини ҳавога чўзиб нола қилаяпти. Шоирнинг қулоқларига кўрғошиндек қуйилаётган қарғишни қизи кимга айтяпти, шоир атрофга аланглади, ҳеч ким йўқ...

«Мен сени Худога солдим, шўрави! Худоё-худованда бир умр азоб тортгин, шўрави!»

Қизалоқ худди жойида ўтирволиб, садр тушаётгандай боши, елкаси, гавдаси билан ўнгдан чапга тебранар, қўллари ҳавода муаллақ қотиб титрарди...

«Мен сени Худога солдим, шўрави! Мени ҳам ўлдир, шўрави!»

Шоирнинг оёқ-қўли бўшашиб ўтириб қолди. Тушунди. Бу ер – Афғонистон. Унинг кўзидан қайноқ ёшлар сиза бошлади. Қизи сари яқинлашиб борди. Қизалоқ дод солиб ўрнидан турди-да, кулба томон югурди. Шунда автомат тариллагани эшитилди. Қизалоқ жойида тўхтаб чайқалиб кетди. Орқага тисланди. Гупиллаб йиқилди. Шоир дод солиб бақирди.

Уйқуси ўчди. Уйғониб кетди. Унинг додлаганини Гўзал ҳам эшитди. Бу оғриқ зўрайиши эмас, балки шоирнинг алаҳсираганини тушунди. Ҳозиргина кўз очган шоирнинг хижолат тортмаслиги учун ўзини ухлаганга солди. Столга кўксини бериб, кўзларини чирт юмиб олди.

Шоир вос-вос касалига йўлиқиб қолишдан, ақлдан озишдан кўрқарди. Чунки дарди шу томонга бурилиб кетиши мумкинлигини англаб етарди. У улуғ ёзувчи Хемингуэйнинг «Уруш даҳшатини англаганлар ақлдан озишлари мумкин», деган гапини тез-тез эсларди. Ҳар қандай оғриққа чидаши мумкин, лекин инсон ҳеч қачон хотира азобига дош беролмайди, деб ўйлади. Шу тобда ёнида нималарнидир ёзиб турган ҳамширага қараб, шу қиз ундан кўра нечоғлик бахтиёр эканлигини ҳис этди. Шунинг учун кўзлари тиниқ ва беғубор бўлса керак.

– Гўзал, яна бир пиёла чой узатасизми, – деди у ҳамон нималарнидир ёзаётган қизга.

– Ҳўп бўлади. Шоир ака, манави дорини ҳам ичволинг. Янаям енгил тортасиз.

– Бу қандай дори?

– Асабни юмшатади. Бош оғриғини қувлайди.

– Майли. Фақат ухлатиб қўймасангиз бўлди.

– Э, йўқ. Ҳозир сизга уйқунинг кераги йўқ. Кўз тегмасин. Анча яхшисиз. Қийин ҳолатдан ўтиб олдингиз. Укол-дориларнинг фойдаси тегди.

– Раҳмат, Гўзал.

Шоир яна сукутга чўкди. Кўзини шифтга тикиб жим қолди... Бугун кайфиятимни баланд қилиб, хушчақчақ ўтказишга ҳаракат қилишим керак, деган фикр ўтди. Бироздан сўнг тонг ёришади. Кўёш чиқади. Уйдагиларим келади. Уларни хушҳол қаршилашим керак, деб ўйлади. Хотини, ўғли ва икки қизини кўз олдига келтириб, юзига илиқ табассум олди. Оиласида энг яхши кўрадиган Юлдуз қизини бағрига босаётгандай ҳис қилди. Ана, ийманиб, кулимсирабгина дадасининг бағрига бош қўйяпти... Қуралай кўзлари кулади. Дадасининг бору жаҳонини

нурга тўлдирувчи эркатоё, бўлакча, феъл-атвори ҳам ҳеч кимга ўхшамайдиган Юлдуз гўдаклигида кўп касал бўлди. Худойим уни кўп бора қайтариб берди. Шунданми, шоирнинг Юлдузга меҳри ўзгача. У йиғласа, шоирнинг юрак-бағри ўпирилиб кетади. Бирор жойи лат еса, ота ўзини қўярга жой тополмай қолади.

Шоир хаёлларидан чалғиб, яна тушини эслади. Ҳовли. Бостирма. Хароба уй. Ҳовли ўртасида афғон қизалоқлари кийимидаги Юлдуз. Қўлини ҳавога чўзиб қарғаяпти. Кимни? Дадасини. Дадасининг қўлида куроли бор эмиш. У яна Афғонистонда эмиш. Юлдуз дод солиб йиғлаяпти.

– Сени Худога солдим, шўрави! Худога солдим.

Қизи уни танимасмиш. Шоир карахт ҳолда қизи томон юрганди, у ўрнидан туриб кулба томон чопди. Шунда автомат тариллади. Қизи ҳавода чайқалиб турди-да, орқаси билан йиқилди. Шоир ким отганини, нима бўлаётганини англамай, ён-верига қаради, ҳеч ким йўқ...

Шоир кўзларини чирт юмиб олди. Бадани жимирлаб кетди. Ўзини бўғилаётгандек ҳис қилди. Лабларини қаттиқ тишлади. Оғриқнинг зўридан ихраб юборди. Гўзал қоғоз-қаламдан бош кўтариб беморга қаради.

– Тинчликми? Безовталаняпсиз... яна оғрияпсизми?

Қиз хавотирли алфозда шоирнинг қон босимини ўлчади, дераза қанотларини очди. Ичкарига баҳорий бўй ва тонгги мусаффолик оқиб кирди.

– Гўзал сизга бир нарса айтиб берайми? Эшитасизми? Шундай қилсам яхши, вақт ўтади.

– Бемалол. Фақат, аввал айтинг, бошингиз оғримаяптими?

– Йўқ. Бошим яхши. Анча енгил. Тонггача зерикмайин деяпман. Ахир сиз чарчаган бўлсангиз...

– Нега энди, айтинг. Эшитаман.

– Гўзал, одам ҳар қандай гуноҳи учун жазосини оларкан. Бировни хонавайрон қилиш, ўлдиришнинг гуноҳи, бир куни ҳар кимнинг ёқасидан тутати. Мен урушда одам отишим мумкин, бу урушнинг даҳшати, мен шундай қилишга маҳкумман, урушда бошқача бўлиши мумкинмас,

деб ўйлардим. Афғон урушидаги воқеаларни айтяпман. Ўшанда ўн саккиз – йигирма ёш орасида эдим. Қўрқмасдим. Баджаҳл, шафқатсиз жангчига айлангандим. Раҳм-шафқат туйғуси ҳақида тўхталишга ҳожат йўқ эди. Уруш мени қуролга айлантириб қўйганди... Бу гапларни ўз ўтмишимнинг фожиали кечгани хусусида сўзлаб, сизнинг раҳмингизни келтириш ниятида эмасман. Фақат хотира азобининг хуни, яъни барча гуноҳларингнинг хуни вақти келиб гирибонидан бўғиб, барча қилмишларингни ёдга солгач, дунёда сендан кўра бебахт одам йўқлигини англаб қоларкансан. Хотира хун сўраса ёмон бўларкан.

Бир оз олдин уйқумда қизимни кўрдим. У ҳам урушда юрган эмиш. Мени уни... Ҳа, майли, ҳозир, ётган жойимда бир нарсага амин бўлдим. Бу даҳшат... Буни сизга айтиб беролмайман... Сиз мени эшитяпсизми? Ҳўш, эшитинг...

Ўшанда байрам эди... Янги йил. Қисмимиздаги иккита БМП-2ни экипажи билан Кобулдаги совет элчихонасини қўриқлашга олиб боришди. Ҳар байрамда шундай қилишарди. Кобулдаги шўро маслаҳатчилари уйи олдида машиналарни қўйдик... Айём чоғи хушёрликни ошириш, пойтахтдаги ўзимизникиларни қўриқлаш мақсадида қилинган бу иш ҳар ҳолда жангга боришдан кўра афзалроқ эди. Шаҳарда отишма бўлмайди. Бундан ташқари шўро маслаҳатчилари, уларнинг оиласи байрамда бизни совға-саломлар билан сийлайдилар. Ҳатто ичкарига, атрофи баланд девор билан ўралган кўп қаватли уйга таклиф қилишади. Бу ерда ҳамма нарса бор. Ўзингизни Европанинг бирорта ҳашаматли саройларидан бирида юргандай ҳис қиласиз. Бассейн, стадион, ресторан, бар, боғча, мактаб... Ҳамма нарса... Бу ерда маслаҳатчи сиёсий арбобларнинг хотинлари, келишган хушбичим рус жувонлари, балоғат ёшидаги қизлар айш-ишрат, фароғатда яшайдилар. Ярим яланғоч бу эркатой ойимчалар уруш нафасини туйиб, кир-чир, афтода ҳолдаги, ғам-ғуссадан бошқа нарсани кўрмаган аскарларнинг кўзига чўғ бўлиб кўринар, ичида олов тошириб, кўнгилларини беҳол қиларди. Бизни ичкарига таклиф қилишди.

Пастда рус қизлари билан чўмилдик. Ресторанда умримизда кўрмаган спиртли ичимликларни татиб кўрдик... Хуллас, Русиянинг тантиқ ва эрка жувон-қизлари биз – урушнинг мунгли болаларини кўнглини хушлашди.

Кечкурун, қуёш уфққа оға бошлаган кезде постда турдик. Кеча яхши ўтди. Эртаси эрталаб, пиёда аскар шеригим, рус йигити шаҳарга кирайлик, бу ерда яхши нарсалар кўп, харид қиламиз, деб туриб олди.

Одамлар гавжум. Оғзи ланг очиқ дўконларда одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор. Лекин бесаранжомлик. Бешарм журналлар, апельсин, атир-упа, кийим-кечак, турли хил ичимликлар, пойабзаллар, сигареталар тур-тури билан, ҳамма-ҳаммаси бор. Аралаш-қуралаш. Биз ана шундай дўконлардан бирига яқинлашдик. Дўкон эшиги ёнидаги оломон четга сурилиб бизга йўл берди. Сотувчи билан нималар, деб тортишаётган харидор ҳам жим бўлди. Дўкондор бизга олазарак қаради. Қуролланган босқинчилар келишди, буларнинг қўлидан ҳар нарса келади, деб ёвқараш қилган оломон секин тарқала бошлади. Шеригим кўзи ўйнаб дўконни кўздан кечирипти. Дўкондор ёнидаги жажжигина қизалоқ мунчоқ кўзларини тикиб анграйиб, ҳайратомуз қарайди. Унинг беғубор чехрасидаги таажжуб ва қизиқишни пайқаш мумкин. Ўрис қўлидаги қуролни ўйнатиб, апельсин жойланган кутилар ёнида терилган сигаретага ишора қилди.

– Ну-ка, покажи...

Дўкондор тушунмади.

– Ай, босмач! Я твоя мат... дай сигарет!

Дўкондор орқага тисланди. Аскар қуролини ўқталди. Шунда ҳалиги қизалоқ қулоқларини беркитиб, чинқириб йиғлай бошлади...

Аскарнинг ғазаби кўзиди.

– Молчи! Рот закрой... Дикарка?!

Қизалоқ Кобулни бошига кўтариб чинқирар, азбаройи қўрқувдан ранги пахта каби оқариб кетганди. Мен шеригимни бир силтаб ўзимга тортдим-да, ияги тагидан унғ қўлим билан қаттиқ сиқдим.

– Ҳой, ҳозир ичак-чавоғингни чиқариб ташлашади. Бор, эшикда кутиб тур. Ўзим олиб бораман, ўша исқоти сигаретингни...

Ҳамроҳим кутилмаган қилиғимдан тайсалланиб қолди. Мен уни эшик томон итардим. Шунда осмондан тушди-ми ё ердан чиқдим, билмайман, қоп-қора либос кийган, узун саллали, афт-ангори важоҳатли, соқолли бир дароз кимса пайдо бўлди-да, қўйнидан ярақлаган тиг чиқариб, шеригимнинг бўйнига қўл силтади. Аскар пихиллаб, чир айланиб кулади... Оёғини икки уч бор ётган жойида жон аччиғида силтаб, типирчилай бошлади. Мен нима бўлаётганини англамай, қўлимдаги қуролдан атрофга гир айланиб ўқ уздим. Уч-тўрт кишининг силтаниб йиқилганини кўрдим. Атроф қий-чувга тўлди. Бу жуда қисқа, оний лаҳзаларда содир бўлди. Дўкон ичкарасидаги қизча қонига бўялиб, ғужанак бўлиб ётган дадаси устига чинқириб ўзини отди. Мен дўкондан югуриб чиқдим. Рўпарада ўқдай ўчиб келаётган БТПга қўл силкидим. Бу ҳарбий йўл назоратчилари машинаси эди. БТП дўкон ёнига келиб тўхтади. Вазиятни тушунган ҳарбийлар машинадан сакраб тушдилар-да, ўзларини дўкон ичкарасига уришди. Бу пайтда оломон тир-тўзиган, ичкарида қонига бўялиб, ўрис аскар ва ўққа учган бир нечта афғонлар чўзилиб ётарди. Фақат ҳалиги қизалоқ титраб-қақшаб қалтирар, унсиз йиғларди. У дам ўлиб ётган дадасига қарар, дам аскарларга мўлтираб термилар, тиззаларини бир-бирига қовуштириб, иккала қўли билан энкайган қўйи киндигидан пастини ушлаб турар – у ҳаддан зиёд кўрқиб кетган эди.

Ҳарбийлар аскарни олиб чиқишди. У жон берганди. Мени сўроқ қилиш учун армия штабига олиб чиқишди. Тушдан кейин юборишди.

Эртаси куни қисмга қайтдик. Штаб бошлиғи бўлган воқеани суриштирди. Мен ўша ҳолатни оқизмай-томизмай айтиб бердим...

– Демак, душман сизларга ҳамла қилибди, – деди ўйга толиб.

– Билмадим...

– Ҳой, нега билмайсан? Худди шундай бўлди, де. Ахир қанақа боласан?! Бу ерда армиямиз шаъни ҳақида гап кетяпти. Душман қилмишига яраша жазо олган... Сизларга йўлда ҳужум қилган. Аскар Ивановни эса бўғизлаган. Шунда сен уларга қарата ўқ узгансан. Зўрға жон сақлагансан. Йўл назоратчилари етиб келгач, душман чекинган. Армия штабида ҳам шундай хулосага келишди. Тушундингми?

– Ҳа. Тушундим.

– Бор, энди.

Офицер мени ортимдан нафрат билан қараб қолди. Ўзимни ҳўрлангандай ҳис қилдим... Бу жудаям оғир ҳол эди.

* * *

...Шоир жим қолди. Гўзал унга ачиниш ва хавотир билан қараб турарди.

– Оғир... Сизга оғир. Даҳшат-а? – деди Гўзал.

– Даҳшат. Ўша чинқириб йиғлаган қизалоқ кеча қизим Юлдуз сиймосида тушимга кирди. Бу нарса мени ҳеч қачон тинч қўймаса керак...

– Кўп ўйламанг, – Гўзалнинг овози қалтираб чиқди.

– Мен ўйламайман. Лекин гуноҳларим мени тинч қўймайди. Ўша қизалоқнинг қарғиши мени уради... Мана бу жудаям оғир.

Тонг оқарди... Гўзал шоирнинг ёнида туришга негадир ўзини ноқулай сизди. У идиш-товоқларни ювишни баҳона қилиб, ташқарига йўналди...

Гўзал йўлакка чиқиб юм-юм йиғларди.

XII

– Салом, дадажон!

Эшикдан югуриб кирган олти ёшли қизалоқ бемор дадасининг бошидан кучиб, пешонасидан ўпди. Шоирнинг кўнгли алланечук бўлди. Кўнгли бузилди. Ичидан йиғига ўхшаш бир туйғу ўралади. Ночорлиги, ўзини кат-

талардай тутиб, дадасининг кўнглини овлашга уринган қизчанинг ҳозирги қилиқларидан музтар бўлди. «Бошига кун тушса болалар ҳам кексайиб қоладилар, катталарга ўхшайдилар», деган ҳаёл билан Юлдузга термилди. Ўзини ўнглаб яримбел бўлиб ўтирмоқчи бўлди. Унинг ҳаракатини кўрган Юлдуз кичик қўллари билан оҳиста кўксидан босди:

– Ётинг... ётинг... Дадажон, ётинг!

– Майли, қизим. Ўтира қолай. Қандайсизлар! Қани аяжонинг?

– Кайидойда... Келаяптилай... Зинадан энди чиққан бўлсалай кейак... Мен чопдим...

– Яша, ўзимнинг онам... Ҳеч ким сени уришмаяптими?..

– Йўқ... Кеча ойим даданг тузалиб чиқсинлай, ҳамманг-ни айтиб уйдияман, дедилай... Сиз биззи уясизми?..

– Йўқ. Сира... Шундай асал қизни ҳам уриб бўладими?..

– Дадажон... Айтмоқчи... Туғилган кунингиз билан табииклайман... – қизалоқ шоирнинг юзидан яна ўпиб қўйди, – биласизми, ойижоним сизга гул сотиб олдилай... Ана, ўзлайи ҳам келдилай...

Шу маҳал остонада бир қўлида елимхалта, бир қўлида бир даста қип-қизил чиннигул кўтарган Барно пайдо бўлди. Деразадан баҳорий бир тиниқлик иниб, хонани, бутун дунёни ёруғ этган лаҳзада, остонада нуру гулга тўлиб, гулдай чароғон очилиб, нурдай сочилиб турган жувоннинг қўлидаги гуллар чиройли эди, йўқ, унинг ўзи гул эди, у гулдан чиройли эди... Порлаётган нигоҳларидан кулги сачрар ва бу сочқи шоирнинг авзойи баданини куйдирар, гўё тўшак билан биргаликда мовий юксакликда учиб борарди.

Шоир Барнога сархуш ҳолда термилди. Бош силкиди. Барно ҳам жилмайди. Оҳиста қадамлар билан шоирнинг ёнига келди...

– Тузалиб қолдингизми... Туғилган кунингиз муборак бўлсин, дадаси.

– Раҳмат, Барножон... Яхши ўтирибсизларми?.. – шоир бошқа гапиролмади. Кўнгли ийиб кетди. Шу тобда қар-

шисидаги жувонга, манави, бижилдоқ қизчасига раҳми келди. Мен барибир бахтли эркакман, мени севишади, деган ўй кўнглини ёритди. Ҳеч бўлмаса шуларнинг севгиси, жавдир-жавдир нигоҳи учун яшашим керак. Э Худойим, бари тезроқ ўтиб кетсайди.

Гўзал гул учун гулдон олиб келди. Сув қуйиб, гулларни солиб қўйди. Уларни холи қолдириб, ташқарига чиқиб кетди.

– Менга бугун уйга боришимга рухсат беришмаскан. Кеча бироз мазам қочди.

– Хабарим бор. Тузалиб чиққанингизда туғилган кунингизни бирга нишонлаймиз. Ҳозирча уйдан хавотир олманг. Эртага ойим келадилар. Кичкинанингизга қараб турадилар. Шундан ўзим кун бўйича ёнингизда бўламан. Зерикмайсиз.

Барно қандай қилиб бўлса-да, эрининг кўнглини олиш илинжида эди. Юлдуз дадасининг оёқларини уқалапти.

– Бу ерда зерикарли эмас. Лекин сизлар анча ташвишда қолдингиз. Уйда пул ҳам тугагандир. Кеча ишхонамизда ойлик бергандир, Юсуфга, Юсуф Худойқулга телефон қилинг, ойлигимни, гонораримни олиб берсин. Бухгалтерга Юсуф вазиятни тушунтирса, бераверади. Барибир уйда пул турмаса, ёмон.

– Майли, сиз бу нарсаларни ўйламанг. Мана, манти олиб келдим. Иссиққина. Еб олинг. Гўзалнинг айтишича, кам овқат еяпсизкан. Озгина бошингизни кўтаринг. Ҳечқиси йўқ, сочиқни тўшайман. Олинг, – Барно елимхалтадан косада манти олиб шоирнинг қўлига тутди. Косанинг бир четидан ушлаб турди.

Палатани зира қўшиб пиширилган мантининг бўйи тутди. Она ва қиз дадасининг овқатланишига завқланиб қараб туришди. Иштаҳаси очилган шоир она-болани шод қилиш учун ҳам таомни охиригача еди. Қуруқ косани айлантириб, «яна бир коса манти топиб беринглар», – деб ҳазиллашган бўлди. Қиз кулди. Она кулди. Ота кулди. Хона ичи нурга тўлди. Ана шундай хуш кайфият билан

улар хайрлашдилар. Кетаётиб Барно, «Нима овқат олиб келай», деди. Шоир, «Ўзингиз биласиз», деди. «Айтинг, кўнглингиз нимани тусаяпти», деди. Шоир, айтсам айтдим-да, «Кесган ош олиб келинг», деди. Аёл кулимсиради. Шоир жилмайиб қўйди. Юлдуз қиз ойисига эргашиб, бармоғини лабига босиб, дадасига ҳавода ўпич йўллади. Дада ҳам худди шундай қилди.

Улар чиқиб кетиши билан ашқол-дашқолларини кўтариб ҳамшира қиз Гўзал кириб келди. Яна осма укол. Шоир зада бўлган кўйи қизга қаради.

– Янами?..

– Албатта. Аввал ёнбошингизга манави уколни қиламан. Сўнгра гемодез оласиз. Қарабсизки, бугун оёққа туриб кетасиз. Худога шукр, анча тузуксиз. Барно опам ҳам хурсанд бўлиб чиқиб кетдилар... Бош врачимиз бир оздан кейин келиб сизни кўрадилар. Қани, ёнбошингизни очинг. Ўзингизни бўш қўйинг. Мунча чўчийсиз. Ким айтади сизни энг қийин пайтда касалликни енгиб ўтган киши деб. Ҳа, мана. Ҳатто билинмадиям. Кеча оғир жараёндан ўтиб олдингиз. Бугун реанимацияга оғир беморни олиб келишган. Ўзини билмай ётибди. Қон босими жуда юқори. Бу хавфли. Эрталаб ишхонасида хуруж қилибди. Инфаркт экан. Хўжайинлардан эмиш. ТошМИдан профессор чақиришди, – Гўзал осма укол қўйгунча шу гапларни айтиб бўлди.

– Инфаркт ҳам ёмон дард-а?

– Ҳа, хавфли. Анали каттаконнинг ҳам аҳволи чатоқ дейишяпти.

– Қайси каттакон экан?

– Билмадим. Фамилияси Бурҳонов! Касаллик варақасига кўзим тушди. Ёш экан, бечора.

– Фамилияси Бурҳонов?

– Ҳа, Бурҳонов. Миакард-инфаркт. Иккинчи босқич. Реанимацияда...

– Эҳ-ҳе! Бурҳонов! Ҳеч ким дунёга устун эмас. Давлат, мансаб ўлимнинг олдида бир пул, Бурҳонов...

Шоир бехосдан ўзига ўзи гапира бошлаганидан анграйиб қолган Гўзал:

– Вой, ўлмасам, яна сизга нима бўлди? – деди.

Бугун бошқа кунларга қараганда бошқача эди. Ёруғми-ей, чиройлими-ей, файзлими-ей. Энг қизиғи, эрталабдан ғалати хабарларни эшитди. Бурҳоновга ачингандай бўлди. Бола-чақаси бор одам. Ҳеч ким ўлмасин. Майли, ўзи ёмон бўлсаям, фарзандлари бор. Уларни ўқитиб, одам қилиш керак. Ҳеч кимнинг оиласи зор қақшамасин, деган хаёлга борди.

Тушга яқин газетада бирга ишлайдиган жўралари келди. Анча яхши бўлди. У ёқ-бу ёқдан гаплашишди. Шоирнинг ойлигини шу ерга олиб келишибди. Ёрдам пули ҳам ёзишган экан. Улардан миннатдор бўлди.

Бугун ҳамма нарса бошқача кўринди. Одамлар ҳам. У бугун Бурҳоновга ҳам раҳми келди. Кечирди. «Ишқилиб ўлмасин», деди. Айниқса, ҳамкасбининг «Кеча ишхона бошлиғи ва ўринбосари, телевидениедаги унга бир пайтлар зуғум ўтказган раҳбарлар ишдан бўшади», деган хабари ҳам унчалик таъсир қилмади. Буни табиий ҳол, деб қаради. Негадир улар менга зулм ўтказувди, энди жазосини олибди, деган хаёлга ҳам бормади. Аксинча, уларга ҳам раҳми келди. Бугун шоир анча ўзгарган эди.

Кечаги қийинчилик, ўлим билан олишув, ўлим нафасини туйиш, ўлим олдида инсоннинг ожизлиги, тинч ҳаётининг нақадар азизлиги, барчаси шоирнинг ўй-хаёлларипи ўзгартирди. У энди ҳаётдаги арзимас нарсаларни эслаб, бирор манфаат учун талашиб-тортишиш ноўрин, тирикликни қадрламоқ энг олий хислат эканлигини ҳис қилгандай эди.

Нима бўлганда ҳам, яшамоқ гўзал. Тириклик афзал. Қолганлари майда гап. Чархнинг шунчаки ўйини қолганлари. Куйиб-пишиб ётганинг билан ўз оиланг, яқинларинг тушуниши мумкин. Шулар раҳмингни ейиши мумкин. Тўғри, ноҳақликка қарши курашмоқ бор гап. Лекин ўзингни майиб-мажруҳ қилиб ташлаш эвазига эмас.

Бу шаҳар катта. Жудаям катта. Одамлари кўп. Биров-бировни танимайди. Ҳаёт қайнайди. Ҳамманинг ўз ташвиши бор. Касалхоналари кўп бу шаҳарнинг. Беморлари ҳам. Шу сония кимдир ўлим билан юзлашиб турибди. Ҳозир жон беради. Агар у тасодиф туфайли тирик қолса, ўлимни енгиб ўтса, бу ҳаёт, бу дераза, осмон, одамлар кўзига бошқача кўринади. Ҳамма-ҳаммаси жондай азиз бўлиб туюлади. Чунки инсон жонининг ришталари борлиқ билан боғланиб туради. Шу ришталар узилмасин.

Ҳозир ҳам ер юзининг қайси бир бурчагида уруш кетяпти. Одамлар бир-бирини ўлдирыпти. Қираяпти... Одамзод ўзи учун фожиа пайдо қиляпти. Ўша лаънати уруш қанчалар кишиларни мажруҳ қилиб ташлади. Қанчалаб оилалар изтироб уммонига ғарқ бўлмоқда. Шу нарсани тушунмаган одамлар тинч кунларда ҳам бир-бирини тинч қўйишмайди. Эговлашади. Руҳиятини азоблайди. Инфаркт қиладилар. Бир-бирининг устидан мағзава ағдаришади. Қаердадир ҳали ўқ учяпти. Қаердадир эса осойиш ҳаётнинг айниган одамлари бир-бири билан зимдан курашади. Бир-бирини янчиб ташламоқчи бўладилар... Баъзида сўздан ўқ ясаб заҳарга ботириб отадилар. Бир-бирини қулатадилар. Аямайдилар бир-бирини. Ахир, ҳаётда ҳамманинг ўз ўрни, насибаси бор-ку. Ахир, ҳар кимнинг қорни бир бурда нонга тўяди-ку. Ҳеч кимнинг қабрига мол-дунё, мансаб сиғмайди-ку. Бу қуёш ҳамманики. Бу ер ҳамманики.

Шоир ўйлади: ҳаёт, барча қийинчиликлар, ўткинчи экан, фақат ўлмаслик керак!

Уруш-чи?.. Уруш? Уруш даҳшатиға иродаси тош кимсалар бардош беради. Иродаси метин кишилар яшашга ҳақлидирлар.

У ўрнидан кўзғалди. Каравотда қўлларига суяниб ўтирди. Ташқарига қарагиси келди. Оёққа туриб, бир-икки қадам юрди, чайқалди, ўзини тутди. Дераза рахига борди. Ўша йўлакка туташ темир дарвозага боқди. Бар-нонинг кириб келишини жудаям хоҳлади... Тасодифми

бу? Эшик очилиб Барно, Шукур ака, қизалоғи Юлдуз кўринди. Шукур аками шу? Ҳа, Шукур ака! Ана қоровул чол уларга салом бериб, таъзим қилди. Қизик, Шукур ака кўлига гул олибодди. Шукур аканинг гул кўтаришини шоир тасаввурига ҳам сиғдирмаганди. Эғнида ўша жи-гарранг ёмғирпўш, бошида ўша маллатоб шляпа... Салмоқланиб келяпти. Барно унга кўли билан шоир қараб турган деразани кўрсатди. У кулди. Шоир кулди. Ҳатто кўлини кўтариб қўйди. У ҳам шундай қилди...

Остонада таажжуб билан қараб турган Гўзалга деди:

- Қўрқманг, мен тузукман...
- Бугун жуда яхшисиз... Хурсандман...
- Гўзал!
- Лаббай.
- Бери келинг. Бери келинг.

Қиз унинг ёнига келди. Шоир боши билан йўлакка имо қилди. Улар яқинлашиб қолган эди. Қиз деразадан уларга қаради.

- Анави, шляпали киши ким?
- Шукур ака, Шукур Холмирзаев!

Шоирнинг чеҳраси чарақлади. Қиз шодланганидан чапак чалиб юборди.

- Ана, сизга сўз берувдим. Катта ёзувчимиз ҳам келдилар.

Гўзал шоирнинг тўшагини текислаган бўлди. Тумба устидаги у-бу нарсаларни йиғиштирди. Каравот олдига бўш стул олиб келди. Деразанинг иккала қанотини ҳам очиб юборди. Деразадан шу тобда ўлимнинг шарпаси чиқиб кетгандай бўлди. Хона ичи нурга, муаттарликка тўлди.

– Гўзал сизга бир нарса айтайинми? – деди шоир каравотга яқинлашиб.

- Майли.

– Мен шу бир кун ичида азобли жанглarda қатнашдим. Ўлим қаршисида хотиралар жонланиб қоларкан.

- Балким...

– Чин. Яна бир гап, бу урушда, бу азобларда сиз ҳам мен билан бирга бўлдингиз.

– Шоир ака, сиз ўша романингизни тугатинг.

– Майли.

– Номи ҳам чиройли экан: «Азизам, табассум қил!»

Шу пайт йўлакда қадам товушлари эшитилди. Иккаласи ҳам эшикка термилиб қолдилар.

* * *

Орадан ўттиз йил ўтди. Шаҳардаги баобру касалхоналардан бирига Халқ ёзувчисини олиб келдилар. Беморнинг бошида асорати бор эди...

Унинг тепасидан дўхтирлар кун бўйи жилмадилар...

Ёзувчи уйқуга кетди.

Ҳовли. Пастқам кулба. Кулбанинг бир бурчи ўпирилиб кетган. Деразалари тўкилиб ётибди. Ҳовли ўртасида бир қизалоқ озғин ва кичик қўлларини ҳавога чўзиб йиғлапти. Бор овоз билан бақиряпти:

– Сени Худога солдим, шўрави! Мени ҳам ўлдир, шўрави!

Қизалоқ бир чайқалиб йиқилди.

Ёзувчи ихраб юборди. Кўзини сўнгги бор очди. Шифт-ни кўрди. Бу ўша, «Азизам, табассум қил!» романини ёзган, уруш ҳақида ўнлаб қиссалар яратган ёзувчи эди.

1995 йил

ҚУЁШНИ КИМ УЙҒОТАДИ?

Ёзувчи кундаликларидан

Эҳтимол, ёзувчи учун бошидан ўтган воқеаларни гапириб бериш осондир. Лекин бошқаларнинг тасаввурида ўзи кўрган ҳодисаларни худди ўшандай, айнан ҳаётий тасвирлай билиш жудаям машаққатли иш.

Мен кўпинча оқ қоғоз билан ёлғиз қолганимда юрагимда чўкиб ётган хотира юкини ҳаёлим дарёсига олиб чиқмоқчи бўламан. Кейин бирдан: «Нима кераги бор? Шуларни ёзиш шартмикин?», деган ўй ишдан совитади – қоғозга бетлай олмай юраман. Баъзида: «Хўш, унда мен нимани ёзишим керак? Мен ўзим ҳақимда ёзишга юрагим дош беролмай, бардошим етмай тургач, нимани қойиллатиб ёзишим мумкин?» деб ўзимни азоблайман. Тунлар мижжа қоқмайман.

Изтиробга тўлиқ аччиқ ҳақиқатнинг кўзига тик қараганингдагина сен ўзингнинг кимлигини билиб оласан.

Инсониятга инсоннинг кимлиги ҳақида рўй-рост ҳикоя қилолмаган асарларнинг ҳаммаси ёлғон.

Кўкрагидан ўқ еб ерга қулаган қуш билан бирга унинг парвози ҳам ҳалок бўлади. Қушнинг қушлигига нисбат берувчи улуғ тушунча унинг парвози эмасмиди? Адабиётнинг ҳам адабиёт эканлигини эслатувчи куч унинг гупиллаб уриб турган юраги ҳақиқатдир...

Муаллиф

* * *

Сиз мени тушунишга уриниб кўрганингиздан хурсанд бўламан. Тушуна олмаганингиздан эса хафа эмасман. Баъзида ўзимга оғирлик қилаётган ҳаёт йўли хотиралар гирдобидан омон чиқишнинг ягона йўли бепарволик деб ўйлайман-да, одамлар дарёсининг ҳаёт оқимида ҳамма қатори яшашга чоғлана бошлайман.

Мунтазам спорт билан шуғулланаман. Яхши дам оламан. Дала ҳовли. Шанба-якшанба сайри саёҳат табиатнинг энг гўзал чизгилари ёмғирлар, қорлар, шамоллар, булут ва ҳоказолар ҳақидаги шеърлар...

Ҳаётда ўз ҳолингча ҳам яшаб бўлмас экан. Баъзида сен учун ўта майда туюлган икир-чикирлардан одамлар улкан муаммо ясайдилар, дард, оғриқ пайдо қиладилар... Сенга ўзларининг боғлиқликларини кўрсатиб қўймоқчи бўлишиб, сени ҳам кўринмас, алланечук ришта билан ўз давралари сари торта бошлайдилар. Ҳа, майли, бу ҳақда тўхталиб ўтиришнинг нафи йўқ. Фақат, гоҳида бундай кимсаларга қарата: «Нега бунчалар майда ва пасткаш бўлиб туғилгансиз? Нега қум заррасини тоғ деб ўйлайсиз? Нега бошқа бировнинг юрагида дард борлигини ҳис қилмайсиз?.. Ахир одамзод одам бўлиб яшаши учун наҳотки бирор бир фожиани кўриши, бирор бир мусибатни бошдан кечириши керак?» – дегим келади.

Ёшим ўттиз бешга етди. Дўстларимнинг айримлари ақлдан озяпти. Касалхонада асаб, бош зўриқиш касалига чалиниб даволанишяпти. Мен уларнинг абгор бўлиб бораётган ҳаётини кўриб чидай олмайман. Кечаси ухлолмайдилар. Бақириб-чақиришади. Алаҳсирашади. Босинқираб уйғониб кетадилар. Улар хотира жароҳати хасталигига йўлиқишган.

Ўттиз беш ёшга кириб ҳаёти вайрон бўлган дўстларим. Йўқ, аслида, анча йиллар илгари ўн саккиз ёшда уруш билан илк бор юзма-юз келиб, юракда қўрқув ўрмалаб, ботинда нимадир чирт узилиб кетган палладаёқ ҳаётимиз издан чиқиб кетган эди.

Орадан шунча йиллар ўтяпти. Вақт ўтган сайин хотиралар қайтадан уйғонишини, уруш кўрган одамлар умр бўйи урушда яшаши, урушдан орттирилган дарднинг тузалмас оғриқ эканини ҳамма ҳам билавермайди.

Баъзида бу ҳаётнинг шунчаки қийинчиликларига дуч келсам, мен урушда шу бугун, шу нарсани кўришим учун ҳам ўлиб кетмаган бўлсам ажабмас... шунга шунча сиқи-

лишим керакмикин, деб қўл силкиб қўя қоламан. Бу бир томондан яхши. Бир томондан эса кишида ҳаётга нисбатан ҳафсаласизлик уйғотади.

Гоҳида бу кунларни кўрмаслигим ҳам мумкин эди. Ўлиб кетишим ҳам мумкин эди-ку, деган ўй билан ўзимга таскин бераман. Қатъият билан ҳаракат қиламан. Ўзимга ишончим ортади.

Баъзида Худога шукр, дейман. Мен айрим дўстларимга ўхшаб ақлдан озаётганим йўқ. Хотира хуружининг оғриғига дош беряпман. Тилим бормаяпти, лекин айтаман, ҳаётда кераксиз кимсага айланиб қолмаганман.

Кечалари ортимдан қувлашади, отишади, рўпарамда қурол ўқталиб туришади, портлатишади, танклар билан устимга бостириб келишади, хуллас, алахсийман. Бехоёият тушлар... Уруш тугаганига, яъни урушдан қайтганимга 15 йил бўлди, лекин менинг умримда уруш тугагани йўқ. Ҳар куни урушни эслайман. Мажбур бўламан эслашга. Нега шундай, билмайман.

Бугун икки минг учинчи йилнинг ўн иккинчи майи. Бундан ўн олти йил муқаддам, айнан шу бугун Чорикордаги бутазорда қуршовда қолган эдим – душман ўраб олди. Мен оператор-отувчилик қилаётган БМП-2ни грантаёт билан уриб, дабдаласини чиқариб ташлашди. Ташқарига базўр қутулиб чиқдим. Атрофда ўқ ёғиляпти. Машина ёняпти. Ариқ ичида бош кўтаролмайман. Рўпарамдаги кўрғонда беш-олти нафар душман мен томонга югуриб келаяпти. Бир зумда ўзимни йўқотдим. Ўлим олдида, қисқа сонияда одамнинг шуури чакмоқдай чарақлаб, идроки лаҳзада тиниқ тортаркан. Мени илоҳий бир куч бошқара бошлади. Дастлаб эмаклаб ортга қочдим. Кейин ўрнимдан даст туриб ўқ ёмғири, портлашлар шамолида ўқдан тезроқ югурдим. Яраландим. Оғриқни ҳам сезмайман, жон жаҳдим билан ўзимни тош панасига олиш учун югуриб борардим. Ўша жангда дўстларимнинг кўпини йўқотдим. Ўшанда ҳам баҳор эди. Қизғалдоқлар очилган. Ўнгирларга қизиллик югурган. Чорикор

боғларининг тизза бўйи қоплаган ўтлоқларида кўксига лолақизғалдоқ тўкилгани каби ўққа учган аскарлар ўлиб ётар, улар ўз ҳаётининг сўнгги баҳори билан бегона юртда хайрлашган эдилар.

Мен ҳар йили ўн иккинчи май куни аллахаёл бўлиб юраман. Ўзимни қўярга жой тополмайман. Ўша даҳшатли жангни, порох ҳиди, юзимга урилган ачқимтил оловни, қўйлагимни йиртиб ўтган снаряд парчасини, атрофимда ўлиб ётган аскарларни, ернинг лопиллаб кўтарилиб тушишини, ёнаётган машинамни, атрофдаги қий-чув, сўз билан тасвирлаб беришим мушкул қиёмат-қойимни ҳозир ҳам ҳаёлимдан кечирыпман. Ич-ичимдан бир оғриқ кўзғалапти.

Мен икки қўлёмаларим ичидан авайлаб-асраб келаётганим кўк муқовали қалин жилдли иккита кундаликлар дафтаримни олиб варақлаяпман. Мен уни урушда тутганман. Деярли ҳар куни бир, бир ярим саҳифа ўзим гувоҳ воқеаларни қоғозга туширганман. Хуллас, йўлини топиб, шаклини ўйлаб кўрсам, дуппа-дуруст роман чиқади.

Шу кундаликлардан айрим воқеаларни эълон қилишга журъат этдим. Мен бу орқали инсон тақдири, инсон юрагининг оғриқлари, ҳаётни севиш, қадрлаш, сабр ва матонат ҳақида фикр юритмоқчиман. Қолаверса, урушнинг нечоғлик даҳшат ва фожиа эканини изоҳлашнинг ҳожати бўлмаса керак.

Дарвоқе, кеча ҳам ёмон туш кўрдим. Алаҳсиб уйғондим. Аввал мана шу туш ҳақида қисқагина сўзлаб, кейин кундаликларни варақласам.

* * *

Шаҳар. Кўп қаватли бино бурчида пойдеворга ўнг елкамни бериб, узала тушиб ётибман. Ўзимни панага оляпман.

Сўл тарафим, ярим қадам наридаги йўлакдан қум араш бетон зарралари ҳавога кўтарилди. Рўпарадаги асфальт йўл четидаги бинолардан биридан бизни мўлжал-

га олиб ўқ узишяпти. Шерикларимнинг кимлигини аниқ билмайман. Ҳар ҳолда ён-атрофимда уч-тўрт киши бор. Улардан бири ўққа учди. Мен деворга қапишиб ётибман. Ўқ ёғилиб турган жойга оёғимни узатсам етади. Бундай қалтис пайтда урушда орттирган тажрибам ўз жойимни ўзгартиришим керак, деган ўй билан ўнг томондаги йўлакка ўтдим. Тўғридаги осмонўпар ойнаванд бино томон югурдим. Қарасам, ортимдан сон-саноксиз одамлар югуриб келишяпти. Улар ҳам шу бино ичкарасида жон сақламоқчи бўлишганини пайқадим. Бино ичкараси кенг. Ойнаванд йўлакнинг охири кўринмайди. Одамлар шу йўлак бўйлаб чопишмоқда. Ҳамма бир томонга қараб югурияпти. Мен ҳам уларнинг сафига қўшилдим.

Бир маҳал бошқалардан орқада қолиб кетдим. Жон талвасасида қочаётган оломон ичидан мен томонга келаётган қизалоғим Севинчни кўрдим. Унга, «қоч» ишорасини қилиб, қўлимни силкидим. Бақирай, десам, овозим чиқмайди. Югурай, десам, оёқларим зил-замбил, оғир. Жойимдан жилолмайман.

Севинч ёнимга келди. Анграйиб турибди. Менга ҳеч нарса демади. Худди танимагандай. У бизни қувиб келаётганлар томонга қараб юрмоқчи. Мен жоним бўғзимга тикилиб ўзимни унинг устига ташладим... «Қайт, болам, борма, болам!..» Ўқ овози эшитилди... Елкаларимда жимиллаган оғриқ турди. Бақириб уйғондим.

Хона чироғини ёққан хотиним бир пиёла сув олиб келиб узатди. Пешонамга қўлини қўйиб ҳароратимни ўлчагандай бўлди.

– Тушингизда яна қўрқдингизми?

Ташқарида тарновдан сув шалдираб оқаяпти, деразага ёмғир томчилари урилади.

Мен дала ҳовлининг иккинчи қаватига кўтарилиб Севинчнинг хонасига кириб чироқни ёқаман. У ширин уйқуда. Тиниқ чехрасида сокинлик нури. Ўпкам тўлиб, елкаларим силкина бошлайди. Димоғим ачишиб, кўз ёшларим шашқатор бўлиб оқаверади.

Зинада оёқ товуши эшитилди. Хотиним келяпти. Мен унга нимадир деб, ўзимни ҳам, уни ҳам овутмоқчи бўламан.

Хўш нима дейин?

Бироқ, у мени тушунади. Бу тушунишнинг ўзи нақадар азоб эканлиги менга аён.

Менинг шундай беҳаловат тунларимга кўникиб-кўниколмаётган яқинларимга сабр-тоқат тилаган ҳолда, нима сабабдан тунларимнинг ороми бузилиб, уйқуларимнинг ҳам ўққа учганлигини кундаликлардаги айрим воқеаларга кўз ташлаган ўқувчи тушуниб олади.

11 май 2003 йил

Кеч соат 3.30.

* * *

Афғонистонга олиб ўтишганига бир ой бўлди. Урушга чиққанимиз йўқ. Ҳолбуки, қисмдамиз.

Ўқув машғулотларини Туркменистоннинг Тежен шаҳрида ўтадик. Тежен – қоқ чўлнинг ўртасидаги шаҳарча.

Иқлими яхшимас. Иссиқ. Борлиқ ёнаман, дейди. Казармамиз шаҳарчадан анча олис, саҳрода жойлашган.

Ичимлик суви йўқ. Тиконни қайнатиб ичиришарди. Ичмасак, мажбурлашади. Кейин кўникиб кетдик. Қисмдаги аскарларнинг тенг ярми сариқ касалига йўлиқди. Камина ҳам.

Ашхабодда бир ой даволашди. Яна бир ой дам олиб, дармонга қайтишимиз керак эди. Буни реабилитация дейишаркан.

Бизни афғонга олишмаса керак, деб ўйловдим. Сариқ касали чакана дард эмас. Тўғриси, сариқча чалинганимда қувонгандим. СССРнинг соя-салқин, чиройли шаҳарларининг бирига хизматнинг қолганини ўташга жўнатишса керак, деган хаёлга боргандим.

Хаёлим чиппакка чиқди. Мингга яқин аскарни госпиталнинг ўзидан қисмга олиб келишди. Бир кечада сафга тизишди. Вокзалга жўнадик. Тежен вокзалидан Тошкентга қараб йўлга тушдик.

Тошкентга яқинлашгач, офицерлар бизни шунчаки қўрқитишибди, ахир сариқ касални ҳам афғонга олишадими, хизматни Тошкентда ўтайдиган бўлибмиз, деб ич-ичимга сиғмай қувондим.

Тошкент вокзалга тонг саҳарда етиб келдик. Вокзалдан бир қадам ҳам жилмаслик ҳақида буйруқ берилди. Бизни юк машиналарига чақиришди. Тузел аэропортига олиб бориб, юк ташувчи самолётга рўбарў қилишди.

Самолёт Кобулга келиб қўнди. Самолётдан тушишим ҳамоно юзимга ўлим шарпаси урилгандай бўлди.

Бизни подадай қилиб аэропорт ёнидаги казармаларга ҳайдашди. Бу ердаги аскарларнинг рангида қон йўқ, қўрқувданми, безариб-гезариб кетишган, умуман, афғондаги «соғлом» жангчиларнинг юзидан «сариқ»қа йўлиққан бизнинг юзимиз авлороқ эди.

Мана, бир ой бўлди, жанговар батальондаман. Эрталабки уч километрлик югуришдан сўнг чарчаб қоляпман. Жигарим оғрияпти. Дармонсизман. Кеча биз билан келганлардан бири югуриш давомида йиқилиб қолди. Қисм сан-частида жони узилибди.

Қисм жангга чиқиб кетган. Айтишларича аҳвол танг экан. Бизни, янги келган касалвандларни ёрдамга юборишади. Эрталаб Тоҳир исмли бола сафга чиқмади. Ўрнидан туролмади. Нонуштадан қайтиб келсак, ранги оппоқ, қимирламай ётибди. Пешонасига қўлимни қўйдим. Муздай. Сесканиб кетдим. Тоҳир ўлиб қолибди. Бу менинг биринчи бор ўлик кўришим.

Ана, каравоти бўм-бўш. Менинг ёнимда. Ухлолмаяпман.

6 декабр 1986 йил

Нихоят, жангга чиқдик. Саланг деган жойга юраяпмиз. Кобул, Баграм, Чорикор, Жабалсарой деган жойлардан ўтдик. Ҳар икки чети юксак тоғлар билан ўралган довон йўли музлаган. Тойринчоқ.

Мен оператор-отувчилик қилаётган БМП-2нинг занжирлари «тиши» йўқ, юқорига юриш амри маҳол. Занжир турган жойда айланади, БМП-2 қимир этмайди. Орқадан судровчи махсус танк зарб билан келиб урилади. БМП-2 эса музда айланган тошдай чархпалак бўлиб кетади. БМП-2нинг тумшуғи, отув мили гоҳи орқага, гоҳ тоғ томонга қарайди, гоҳида машина йўл четига сурилиб таг-туби кўринмайдиган жарлик ёқасига келиб қолади. Кўзларимни чирт юмиб оламан. Худони ҳеч кимга бермай, ичимда дуо ўқийман. Ёнимдаги офицернинг эса парвойи фалак.

Механигим Ринат ҳам афғонга мен билан бирга келган. Бизга эски, яроқсиз БМП-2ни беришибди.

Мен БМП-2га биринчи бор чиқишим. Ҳарбий ўқув машқлари даврида уч ой танк командири мутахассислигини ўргатишган эди.

Совуқ. Оёқларимдан совуқ ўтиб кетди. Қаҳратонда тоғ совуғига бардош бериш – азобнинг азоби.

Орқадаги танк яна келиб урилди. БМП-2 муз йўлда беш-олти қадам сирпаниб ўн тарафга, тоғ этагига тиркалиб қолди. Учи қуйруғи йўқ колоннага йўл очилди. Ғилдирагига занжир боғлаган «Урал», «Камаз» ва мен русумини билмаган турли хил машиналар ўта бошлади. Ҳар бешта ғилдиракли мошин орасида биттадан танк жойлаштирилган.

Командирга алоқа орқали колоннадан қолиб кетаётганимни маълум қилдим. У сўкинди.

Колонна ўтяпти. Ҳеч кимнинг биз билан иши йўқ. Қўрқдим. Бунақада қолиб кетишимиз ҳеч гап эмас.

Колонна охирлаб қолди. Танк ёнимизга тўхтади. Бизни шатакка олди. Танк механиги ўзбек экан.

Мен ваҳима аралаш йўлни босиб қолгудай бўлиб турган юксак чўққиларга қарайман. Шу чўққиларда туриб ўт очиш у ёқда турсин, тош ташласалар ҳам бизнинг абжағимизни чиқаришади.

Бир маҳал гумбурлаган овоз эшитилди. Бир зумда тоғни кетма-кет гумбурлашлар, автоматларнинг тариллаши, ўқларнинг совуқ чийиллаб учиши тутиб кетди. Ўзимни БМП-2 ичкарисига урдим.

– От! От!!! – қичқирди ёнимдаги командир.

Қаёққа отишни билмайман. Атроф тоғ.

– От! Галварс! Отсанг-чи! – зобит бошимга мушт туширди.

Мен отув милини юқорига кўтариб, тоққа тўғриладим. Дуч келган томонга отавердим.

Зобит мени силкилай бошлади.

– Нима қияпсан?! Жиннимисан?! – уни тутди.

– Ўнгга ол. Ҳув ана. Чўққи ортига от!

БМП-2 олдида снаряд портлади. Башня устига тақуртуқур қилиб тош, темир парчалари келиб тушди. Қулоғим шанғиллаб қолди. Машина силтанди. На орқага, на олдинга йўл бор. Колонна жойида туриб қолди. Бизни ярим соатлар чамаси ўққа тутишди. Техникалар тизилган йўл олов ичида қолган, ёқилғи ва озиқ-овқат ташиётган машиналар гуриллаб ёняпти.

Ўт кетган машиналарни танклар билан суриб жарга улоқтиришди. Йўл тозаланди. Деярли барча ёқилғи ортилган сиғимли мошинлар ёниб кетди. Биз ортга қайтишга мажбур бўлдик. Салангга ўтолмадик.

Биз биринчи жангдаёқ мағлубиятга учрадик. Уқувсиз аскарлигимни ҳис қилдим. Бир ҳисобдан орқага қайтаётганимиздан хурсанд эдим.

Куйи эгилган бошини икки қўли билан сиқаётган зобит анчагача чурқ этмади. Сўнг бошини кўтариб мен томонга қаради. Қўрқиб кетдим. Ортга силтаниб бошимни машина ичкарисидagi алоқа қурилмасига уриб олдим. Зобитнинг ияги сўл томонга оғиб, оғзи қийшайиб қолибди. У аянчли аҳволга тушганди.

Колонна хилватроқ жойда оёқ илди. Зобитни вертолётга чиқаришди. Госпиталга олиб кетишди.

Биринчи жанг шундай тугади. Олдинда нималар кут-
япти. Худо билади...

10 декабр 1986 йил

* * *

Қисм штаби биноси томига ўрнатилган карнай ваҳи-
мали увиллади. Хавф-хатардан хабар бермоқда. Бун
русчасига «Тревога» дейишади.

Ўрнимдан сапчиб туриб кетдим. Казарма ичи тўс-тў-
полон, шовқин-суронга тўлди. Бўлинмалар, взводлар ко-
мандирлари сержантлар галма-галига қичқирашади:

– Тревога!!

– Тревога!!

Деворлари қалин картондан тикланган казарма даҳ-
лиздаги қуролхонага югурдим. Эшик олди тирбанд. Аскар-
лар бир-бирига урилиб-сурилиб ўзини ичкарига уришади.
Тиқилинчда қўлимга дуч келган зирх кийим (бронжилет),
зирх қалпоқ (каска), ўқдон ва автоматни олиб ташқарига
югурдим. Зирх кийим чўнтагида тўртта Ф-1 гранатаси ҳам
бор эди. Казарма эшигидан чиқаётиб, эшик тепасидаги чи-
роқ ёруғида автомат рақамига кўз югуртирдим.

Ўзимникини эмас, бошқа аскарнинг автоматини олиб
чиқибман. Шошганда ким қуролнинг рақамига қараб
ўтирибди. Отса бўлди-да.

Автомат тортқичи (затвор)ни шарақлатиб тортиб
кўрдим.

Яхши. Ҳаммаси жойида.

Хира-ширада саф майдонига тизилдик. «Ростлан» буй-
руғидан сўнг тошдай қотиб турибмиз. Саф майдонига
қисм командири ўринбосари майор Купин чиқиб келди.

У совет армиясига иснод келтирган, Ватан хоини,
қўрқоқ ва ярамас аскар ҳақида зардаси қайнаб, жаҳл би-
лан гапира бошлади. Сўзини тугатиб: «Мана унинг аҳво-
ли, ўз кўзларинг билан кўринглар», деди. Шу маҳал саф
майдонига тўрт аскар замбил кўтариб киришди. Улар
тизилиб турган жангчилар олдидан ўтишди.

Замбилга қараб сесканиб кетдим. Замбил ичидаги ўлиб ётган аскарни танидим. У сариқ касалига чалиниб, Ашхабоддаги госпиталда мен билан бирга ётган Саламатин Зухроб деган татар йигит эди. Афғонга ҳам бирга келган эдик.

Зухроб улфат йигит эди. Адабиётни яхши кўрарди. Тошкентда университетда таҳсил оларди.

Майор Купин Зухробни қоровулда кўрган пайти «пост»ни ташлаб, атрофдаги қишлоққа қурол сотгани борган «душман»ларнинг алдовига учгани учун жазосини олди, деб айтди. Кимки қишлоққа очкўзлик қилиб у-бу нарса сотгани борса, шундай ит ўлимини топади, деб қўшиб қўйди.

– Ёлғон гапиряпти. «Дух»лар (душманлар) полк атрофида ҳам изғиб юрибди. У ухлаб қолган. Отиб ташлаган. Қалласини узиб олиб кетишлари ҳам мумкин эди. Янги келганларни қоровулга қўймаслик керак эди, – деди ёнимдаги «қария» аскарлардан бири.

Қоқ манглайини ўқ ўйиб ўтган Зухробнинг мурдаси кун бўйи кўз ўнгимдан нари кетмади. Аллахиёл бўлиб юрдим.

Уйқум қочяпти. Назаримда кўзим илинса казарма ичкарисига духлар бостириб кириб ҳаммамизни, мени ҳам сўйиб кетадигандай.

Ринат қора қаламнинг ўргасидаги бўёқчўпга ўхшаб кетадиган, гугурт чўпи узунлигидаги бир нарсани қўлимга тутди. «Яхшилаб эзғилаб, сигарет тамакисига аралаштириб чек. Чарчоғинг чиқади. Яхши ухлайсан, «қария»лардан олдим. «Чарс» деганлари шу бўлади...», – деди.

Мен Ринат айтгандай қилиб ҳалиги мойсимон қора «чўп»ни кафтимда эзғилаб, «Ростов на Дону» сигарети тамакиси билан аралаштириб чекдим. Юзим музлаб, кўз олдим туманлашди. Аъзойи баданим енгил тортди. Бехтиёр кула бошладим.

Мен умримда биринчи бор наша чекдим...

15 декабр 1986 йил

* * *

Тонг пайти йўлга тушдик.

Пулихумри, Қундуз, Файзобод вилоятлари ортда қолди.

Ўрта аср кўринишидаги шаҳарлар, пастқам уйлар ва кўримсиз кулбалардан иборат бесаноқ қишлоқлардан ўтдик.

Минг чақиримга яқин йўл юриб Али-Хили деган жойга кунботарда етиб келдик. Ўнг томонда Панжшер тоғлари, Афғонистонни Покистон билан ажратиб турган осмонга туташ чўққилар. Тоғлар қалин қор билан қопланган.

Кечқурунги изғирин юзимизга игна санчгандай бўлади. Аёз шамоли этни жунжиктириб, суяк-суягимизгача қақшатади.

Мен шундай аёзда қалин қор босган тоғларга нима сабабдан келганимизни тушунолмаяман.

Техникаларни тоғ этагига жойлаштирдик. Ҳар бир взвод ва бўлинмаларда чодир тикланди. Чодир ичи ва машиналар панасида гулханлар ёнди. Кечки овқатга ҳозирлик кўрдик.

Разведкачилар тизза бўйи қор оралаб тоққа чиқиб кетишди. Пиёда аскарлар кўтарилиши мумкин бўлган жойларга оғир артиллерия билан ўт очишди. Бир оздан сўнг бизни ўраб турган тоғларга самолётлар бомба ташлай бошлади. Ҳар гал портлаш содир бўлганда атроф яшин ургандай ёришиб кетарди. Чўққилардан кўкка олов сачрайди. Тоғлар аланга ичида қолди.

Назаримда, бомбалар остида қолган баланд тоғлар кўтарилиб тушаётганга, ёниб кулга айланаётганга ўхшайди.

Гумбурлашлар остида қулоқ қоматга келади. Қиёмат қойим.

– Тоғни ёриб Покистонга йўл очамиз, шекилли... Бунча дағдаға қилишмаса. Ҳар ҳолда шундай совуқда душман моягини музлатиб бизга ўхшаб тоғма-тоғ тентираб юрмаса керак. Аҳмоқларгина қаҳратонда тоққа чиқади, – деди гулханга этигини тоблаб турган пиёда аскар Юхумик.

– Пешонангда борини кўрасан. Қулоғингга пахта тиқиб ухла. Ҳозирча соғ-омонсан. Эртага Худо билади, –

гапни чўрт кесди гулхан атрофидаги Бочкарёв, – яхшиси, ма, чарсдан бир тортиб кўр, зўр экан...

– Бу кетишда банги бўлиб қолишимиз ҳеч гап эмас. Қани, ол-чи... О, зўр... Нима бало, қуруқ ўзини чекапсанми?

– Бу ҳам пешонада бори-да...

– Нега бунча, пешона-пешона, деб асабга тегаверасан, галварс. Бу билан пешонангга мана шу тоғда музлаб ўлиш ёзилган, демоқчимисан? – Юхумик ўрнидан ирғиб туриб чодирга қараб юрди.

– Бўлиши мумкин. Нима фарқи бор, ўқ тегиб ўлдинг нима-ю, музлаб ўлдинг нима?..

– Ўчир овозингни!

Миномёт снарядининг ваҳимали увиллаши эшитилди. Мен ўзимни БМП-2 тагига урмоқчи бўлиб югурдим. Улгуролмадим. Атроф ёришиб, портлаш содир бўлди, ён-теваракка бошимдаги зирх қалпоққа темир бўлакча, тош-шағаллар келиб урилди. Жон талвасасида қўлларимни, оёқларимни қимирлатиб кўрдим. Худога шукр, тирик қолдим.

Кимдир дахшатли тарзда чинқиряпти. Фарёдига чидаб бўлмайди. Шу пайт ёнимда нимадир қимирлаётгандай бўлди. Чап биқиним ёнида кимнингдир узилиб тушган қўли сувсизликда жон таслим қилаётган балиқ сингари билтанглаб сакраб-сакраб тушяпти.

Қўл бармоқлари аянчли тарзда қалтирайди. Қўл эгнидан узилган қип-қизил қонга бўялган, гўшти чиқиб ётибди. Қўл бир силтаниб юзимга урилди. Чинқириб юбордим. Ўрнимдан туриб, телбанамо қичқириб, БМП-2ни айланиб югура бошладим.

Тонггача мижжа қоқмадим. Ҳароратим кўтарилди. Механик Ринат яп-янги қоп кўрпасини берди. Ичига кириб олдим. Ўзимники билан устимни ёпдим. Сапёр бушлатини ҳам берди. Қисм дўхтири келиб укол қилди. Кўзим юмилиши билан узилган қўл юзимга чанг солади.

Тонгда вертолёт келди. Мен ва яна икки аскарни қисмга қайтарадиган бўлишди. Юхумикнинг мурдасини оқ матога ўраб, замбилга солишди. Қўлни ҳам ўлик ёнига қўйишди.

Кечаси гулхан ўн чақирим нарида ҳам кўриниб туради. Душман тепаликдан гулханни мўлжалга олган. Снаряд тўғри Юхумикнинг елкасига келиб тушган эди. Ким билсин, балки у Бачкарёв билан ўчакишиб ўрнидан турмаганида, тирик қолармиди?

Мени госпиталга олиб келишди. Бошим ғувиллаяпти. Уйқум қочган. Шифтда Юхумикнинг бир қўли осилиб турибди. Кўзимни юмсам юзимга қон томчилагандай бўлаяпти. Ҳамширани чақирдим. У ҳозиргина тинчлантирувчи укол ва дори берганини айтди. Мен, яна укол беринг, дори беринг, деб илтимос қилдим.

26 декабр 1986 йил

Госпитал. Кечки соат 24.00.

* * *

Полкда бир кун турдим. Зерикарли. Аскарлар ошхонасида ишлаш, ён-атрофни тозалаш, нари борса қоровулда туриш жонга тегди.

Қисм табобат пунктидаги аскарларимизга дори-дармон олиб кираётган дўхтирларга қўшилдим. Кўнгилли бўлиб жанг майдонига ошиқаётганимдан уларнинг таажуби ортди.

– Бу бемаъни урушда қаҳрамонлик кўрсатишга иштиёқмандликка бало борми? Ёш экан, ҳали хом. Бир куни тушуниб етади, – тўнғиллади жанг тўрвасини елкалаётган майор.

Мен нимани тушуниб олишга ақлим етмаганини англай олмай, кайфиятим тушди.

Ахир биз интернационал бурчимизни бажаряпмиз, афғон халқи, яъниким афғон инқилобчилари сафида-миз-ку...

Ўзимни қанча овутмай, майорнинг истехзоли гапи тагида ҳанузгача менга маълум бўлмаган сир бор...

Гўёки, майор совет солдатларини таҳқирлагандай бўлди.

Ўзимни ҳақоратлангандай ҳис қилдим. Майорга ўқрайиб қарадим, шекилли, у киноя аралаш жилмайди.

– Ҳа, нега қовоғингни осасан? Гапни сарасини айт-
япман. Ўша жойдан госпиталга қайтаришган экан, Ху-
донинг раҳми келгани шу, деб, даволанавермайсанми?
Нима қилардинг қисмга қайтиб? Мана, энди, урушга бо-
раман, деб турибсан... Разведкачилар взводининг деярли
тенг ярми қирилиб кетибди...

Майор «ўзинг биласан» дегандай қилиб қўл силта-
ди-да, табобат пункти ёнидаги БМП-2 томон юрди.

– Петя, нима кераги бор шу гапларни... Жин урсин,
бола шўрликнинг юрагига ғулув солиб нима қиласан?..

– Гапни сарасини айтяпман, – деди майор таққа тўх-
таб, – жанг тўрвасига керакли анжомларни жойлаётган
катта лейтенантга.

Шу тобда катта лейтенант менга далда бераётган,
меҳрибонлик қилаётган энг яқин дўстимдай туюлди. Оққу-
вадан келган, чеҳрасида самимият балқиган, кўк кўзлари
беозор боқиб турган бу йигитни ўзимга яқин олдим. Унга
бир қути «Ростов на Дону» сигаретини узатдим. Госпитал-
дан қайтаётганимда Кобул шаҳридан сотиб олгандим.

– О, зўр-ку. Катта раҳмат, аскар, – катта лейтенант си-
гарет қутисини ҳидлаб кўриб, чўнтагига солди.

БМП-2 ҳамда қисм табобат пунктига тегишли ёнбо-
шига тиббиёт тамғаси урилган усти ёпиқ «Урал» ўрни-
дан жилди.

Менга йўл-йўлакай «бемаъни уруш, бемаъни қаҳра-
монлик...» деган кинояли ибора тинчлик бермаяпти.

Бу урушнинг нимаси бемаънилик?

Менинг нимага ақлим етмаяпти?

Майор нега менга қараб ачиниш ҳисси билан бош чай-
қаб қўйди?

30 декабр 1986 йил

Али-Хили тоғларида қаҳратоннинг қаҳри кўзиган.
Бизнинг взвод тоғнинг энг баланд чўққисига ўрнашиб-
ди. Мени озиқ-овқат юкланган вертолётда ўзимизни-

килар сафига олиб боришди. Взводда олти нафар аскар яраланибди. Кобулга жўнатишибди. Уч киши ҳалок бўлибди. Кечкурунлар взвод ўрнашган нуқтага душман «РС» ва миномётлар билан ҳамла қиляпти, дейишди.

Совуқ. Жангчиларнинг юзлари зарҳал тус. Қўллари ёрилиб кетган. Покистон томондан ҳатто душман вертолётлари ҳам кўзга чалиниб қолади. Агар тоғ ортидаги йўлни узиб ташлашса тамом бўламиз – қуршовда қоламиз.

Тушга яқин тўртта «РС» снаряди тушди. Битта жангчи яраланди. Вертолёт чақирининг иложи бўлмади. Сап-ёрлар қўмагида уни пастга – техникалар ўрнашган жойга олиб тушишди.

Биз тоғ этагидаги озиқ-овқат олиб ўтиладиган йўлни қўриқлаяпмиз. Тоғнинг энг баланд чўққисидамиз. Агар душман ўт очса, энг аввало бизни мўлжалга олади. Биз биринчи ҳимоя чизигидамиз. Биз жонли девормиз, аслида. Жанг тақдири бизга боғлиқ.

Қўрқинчли. Биз юксакдамиз. Рўпарамиздаги янада юксак чўққида душман бизни кузатиб турибди. Жангчиларнинг кайфияти мутлақо тушиб кетган.

Тоғдаги ертўламиз бошпана вазифасини ўтаяпти. Душман ҳужуми кутилган кунчиқар тарафга қарата хандақлар қазилган. Жангчилар ўт очишга шай бўлиб жанговар ҳолатда туришибди.

Мен ертўладаман. Кузатув навбатим келгунга қадар мизғиб олмоқчи эдим. Қаёқда... Кўнгил хотиржам бўлмагач кўзга уйқу келармиди? Шу маҳал ер-кўкни зириллатиб ҳавода снаряд учди. Атроф гумбурлаб кетди. Бизни нишонга олишяпти. Ўзимни овутиш учун жанг турвамни титкилаб егулик ахтардим. Томоғимдан овқат ўтмади. Яна битта снаряд учди. Буниси узоқроққа тушди. Тепангда снаряд учиб турганда қанчалик ваҳимага тушмагин, у сендан олисроққа тушганда таскин топасан, шукр қиласан, бу снаряд сенга аталмаган, гўёки аллақаяқдан тасодиф туфайли учиб келаётгандай туйилади. Шундай хаёллар билан аллақаяқдан тасодиф туфайли учиб келаётгандай

туйилади. Шундай хаёллар билан овунасан. Учинчи снаряд тўппа-тўғри тепамизга келиб тушди. Ертўла ер билан қўшилиб силтаниб кетгандай бўлди.

Қалин арчалар ташланиб, шох-шабба тўшалган томига одам бўйи баландликда тупроқ ташланган ертўла анчагина мустаҳкам эди. Шундай бўлса-да, ичкари чанг-тўзонга тўлди. Тепамиздан тупроқ тўкилди.

Ичимда азобли оғриқ уйғонди. Алам қилади. Бошимга қачон ажал ёпирилади, деб ўлимимни кутиб ётиш азоб.

Душманга қарши биринчи артиллериямиз ҳам зарба беряпти. Кўкда дўлдай снарядлар учяпти. Тўпларнинг гумбур-гумбури бошланиб кетди.

Мен ертўладан хандаққа чиқдим. Кузатувда турган жангчига дурбин ва алоқани қолдириб, ертўла томон юрдим.

Чўққи ортида олов пайдо бўлди. Снаряд учди. Душман ўрнашган қоя ортини аниқ кўриб турибман. Артиллериямиз эса нишондан анча нарини ишғол қиляпти. Душман хужумга ўтаётган нуқтани алоқада полк командирига маълум қилдим.

Дурбин орқали ҳалиги чўққидан кўз узмайман. Яна олов пайдо бўлди. Яна снаряд учди, ертўла ёнида портлаш юз берди. Мен хандақ ичида ғужанак бўлиб, бошимни беркитиб олдим.

Тагин душман ўт очаётган жойга назар солдим. Дурбинда тоғ ён бағирларига қарадим. Қияликдан анча пастда арчалар қалин ўсган нишабликдан тушиб келаётган ўн чоғли душманни кўриб қолдим. Мен уларни аниқ-тиниқ кўриб турибман. Гоҳ арчалар панасига ўзларини уришади. Гоҳ эмаклаб биз томонга ҳаракат қилишади. Мен взводни душман яқинлашиб келаётганидан огоҳ этдим.

Жангга шай турибмиз. Душман тўдаси рўпарадаги тоғдан ошиб тушди. Синчковлик билан кузатилса биз жойлашган тоғ этагидан энди юқорига, биз томонга келишаётганини дурбинсиз ҳам кўриш мумкин. Улар эҳти-

ёткорлик билан ҳаракат қилишмоқда. Кузатиб турганимиздан беҳабар.

Баландликнинг ўнғай ерига «утёс», «АГС», пулемёт ва огномётларни ўрнатдик. Мен снайпер билан душманларнинг бирини мўлжалга олдим. Снайпер ишончли қурол. Кузатув ойнаси орқали нишонга олсанг ўқинг беҳато кетади.

Юқоридан снарядлар изиллаб учяпти. Бизни чалғитишяпти. Талотўп ичида пастдан ўрмалаб чиқаётганларни кўрмай қолишимиз учун душман олисдан, тоғ ортидан туриб бизга артиллерия ҳужуми уюштиряпти. Бироқ биз ўзимиз жойлашиб олган тоғ адоғидан кўтарилиб келаётган душманни аниқ кўряпмиз.

Улар яқинлашяпти. Пастликда, икки юз қадамлар чамаси ораликда арчалар ва бутазорлар панасида юқорига чиқаётган душманни чўққидан туриб бемалол ер тишлашиш мумкин.

Мен снайпер кўзгусида нишонга олинган душманни кўздан қочирмайман. У жудаям чаққон ҳаракат қиляпти. Мушукдай эпчил.

Душман галаси тобора яқин келди. Бу орада уларнинг ортида ҳимояда туриб бизга снаряд ёғдираётганлар икки жангчининг бошига етди. Хандақларнинг бирига снаряд тушиб, молдован Сасин ва украин Демчук ҳалок бўлди. Доғистонлик Разахонов ярадор. Оғзига темир парчаси тегди. Думбалоқ ошиб худди кучук боласидай аянчли аҳволда ванғиллаяпти. Взводдаги дўхтир унинг бир томони ўйилиб кетган юзига оғриқсизлантирувчи ампула урди. Разахонов телбаларча бош чайқаб ҳушидан кетди. Яна битта снаряд мен турган хандақ ёнида портлади. Юзимга оловли шамол урилди. Миямда зирқираб оғриқ қўзғалди.

Эмаклаб, гоҳ қисқа сакраш қилиб юқорилаётган душман гуруҳи бизга анча яқинлашиб қолди. Мен алоқа орқали тоғнинг орқа томонида, пастда сайхонликда жойлашган қисм штабига душман билан юзма-юз тур-

ганлигимизни махсус атамалар орқали, сирли тарзда тушунтирдим. Штаб бошлиғи вазиятдан келиб чиқиб, ўз ҳолимча ҳаракат қилишим лозимлигини уқтирди.

Тоғда саккиз аскар қолдик. Лейтенант, взвод командири яраланди. Ташаббусни ўз қўлимизга олишимиз зарур. Душман билан орамиз юз қадамдан нари-бери.

Мен снайпер ойнасидан душманнинг юз тузилишини ҳам аниқ кўриб турибман. Кетмон соқолли, афт-ангорини жун қоплаган, салласимон бош кийими остидан тушган сочлари елкасида, дўнг пешона бу одам менинг таъқибимдан қочиб қутулиши даргумон. У ҳозир ҳаёти менинг қўлимдалигини, мен уни отиб ўлдиришимни билмайди, лекин ички бир хавотир билан биз томонга, баланд чўққиларга қараб қўйди. Мен ҳатто унинг кўзларини ҳам ойнак орқали кўрдим. Этим жимирлади. Душманнинг кўзига қараш жуда оғир бўларкан. Танамга ваҳима ўрлади.

Иложим йўқ. Отишим керак. Ана, у юқорилаяпти. Қор қопланган харсанг панасига ўтиб беркиниб олди. Ёнидаги шериклари ҳам жанг пайтидаги «қисқа сакраш» усулини қўллаб, кўтарилиб келишмоқда. У тош ортидан ўтиб бир сакраб арча танаси ортига яширинди. Энди чиқиши билан отаман. Ана чиқди, чаққонлик билан қорда эмак-лаяпти. Қоқ манглайини нишонга олдим. Бармоғимни отув илмоғига олиб бордим. Қўлим қалтираб снайпер мўлжалдан адашяпти. Бир лаҳза нафас олмай турдим. Мен снайперни унинг юзига тўғриладим. У чўққига қаради. Шу тобда унинг кўзларини аниқ кўрдим. Юрагим қинидан чиқиб кетгудай алфозда гупиллаб уряпти. Ёнимдаги хандақда автомат тариллади. Менинг жонли нишоним ночор аҳволда атрофга бир аланглаб олазарак бўлиб, ўмганини кўтариб ортга қайрилмоққа шайланди. Шу заҳоти мен унинг бошини мўлжаллаб, тепкини босдим. Қўлимдаги снайпер силтаниб кетди. Мен снайпер ойнагидан душман бир чайқалиб қимирламай қолгани-

ни кўрдим. Ҳа, бошининг сўл чаккасидан сачраган қон томчилари, оппоқ қор устига қип-қизил атиргулнинг ситилиб тўкилганига ўхшарди. Мен кўзимни чирт юмиб ўзимни хандақ ичига ташладим.

Душман йўлини тўсиб қолдик. Лекин кечки пайт яна шундай бўлса, биз ўзимизни ҳимоя қилолмаймиз. Шунинг учун кечкурун баландликни тарк этдик.

Пастга, техникалар жойлашган қисм штаби ёнидаги ялангликка тушиб келдик.

Кеч кирди. Ваҳима ва қўрқув билан мижжа қоқмаймиз, тиқ этган товушни эшитамиз.

Гулхан ёқмадик. Қоп-қоронғи тун ичида аёз шаклидаги ажал шарпаси кезиб юрганга ўхшайди.

Ҳеч кимнинг кўнглига қил сиғмайди. Мен БМП-2 ичига кириб, махсус чироқни ёқиб, бугун бошимдан ўтказганларимни қоғозга туширяпман. Соат кечки ўнга яқинлашяпти.

Шу тундан омон-эсон ўтиб олсайдик.

Икки соатдан кейин эса янги йил киради. Янги йил!

Биз янги йилни байрам қилолмаймиз. Биз янги йилни ажал қўйнида, ўлим билан юзма-юз келиб кутиб оляпмиз. Биз, умуман, Янги йилни кутиб олганимиз йўқ.

Бугун кўп дўстларим Янги йил остонасида ҳалок бўлишди. Мени, ҳаммамизни ўлим ваҳимаси адои тамом қияпти.

31 декабр 1986 йил

Кечки соат 22.00.

Тонг отди. Ортга қайтяпмиз. Ҳамишагидай нега келиб, нега кетаётганимизни тушунолмапмиз.

Янги йилнинг биринчи тонгида даҳшатли манзарага рўбарў келдик.

Кеча иккинчи взводдаги Андрей ҳамда Иван деган ро-тадошларимиз арча шохини олиб келгани чиқишибди. Ертўлада Янги йил кутишмоқчи бўлишган.

Хуллас, улар тонггача қайтмади. Иккала жангчининг йўқолиб қолгани маълум бўлди.

Тўполон бошланиб кетди. Ён-атрофни кўздан кечирдик. Разведкачилар уларнинг ўлигини топиб келишди. Иккала жангчининг ҳам танаси бошсиз. Душман уларнинг бошини кесиб, арчага оёғидан осиб кетган экан. Тонггача дарахтда осилиб ётган тана совуқда тараша бўлиб музлаб қолган эди.

Дўстларимизнинг бошсиз танасини қалин матога ўраб, БМП-2 га орддик.

Менинг юрагим музлаб боряпти. Назаримда, бошқа бир одамга айланыпман.

1 январ 1987 йил

* * *

Икки ойдан кўпроқ полкда бўлдик. Зерикарли. Куннинг ўтиши қийин кечяпти, асаб толиқади. Ҳеч нарса ёқмаяпти. Очиғи, жангни қўмсаяпмиз. Тўғри, тўрт марта рейдга чиқдик. Деярли отишма юз бермади. Қишлоқларда қари-қартанг, ёш бола ва хотин-халаж қолганди. Эркаклар тоғларга қочиб кетишганди.

Пагманда жанг бўлиб ўтди. Узоқ давом этмади. Қишлоқнинг кулини кўкка совурдик. Битта БТРни гранатамётда уришгани туфайли аҳолини ёппасига қириб ташладик. Дуч келганни отиб кетавердик. Токзорларни танк ва оғир техникалар занжири остида эзгилаб ўтдик.

Қишлоқ харобага айланди. Аҳолининг мол-ҳолини ҳам жазавага тушиб ўлдиравердик. Уруш бизни қутуртириб юборди.

20 феврал 1987 йил

* * *

Кеча менинг туғилган куним эди. Мени эрталабки югуришга уйғотишмади. Саф майдонига ҳам чиқмадим.

Казармада кун бўйи ётдим. Қуrolдошлар техника паркига машиналарни таъмирлаш учун кетишди. Пиёда аскарларнинг бир қисми ташқарида қуrollарини тоза-лаб, мойлашпти.

Механик Ринат, яқин дўстим қисм дўконидан бир қути, яъни ўн дона «Сиси» ичимлиги, иккита «Столичный» деган ўрис ароғи ҳамда битта Югославия мураббосини олиб келиб каравотим бошидаги тумбага солиб қўйди. Қозоқ йигити Нурмахон бир блок «Стардюсса» сигарети совға қилди. Мўмин деган тошкентлик ўртоғим етти мусиқали япон соатини қўлимга тақиб қўйди. АГСчилар бўлинма командири Шевцов кроссовка ҳадя этди: «Бун кийсанг ўқдан ҳам тез учасан. Ўқ сенга етолмайди...», деди у. Хуллас, каравотим таги совға-саломга тўлиб кетди. Иккинчи взводдагилар пул йиғишибди. Беш юз чек. Бу катта пул. Доғистонлик Султон (у Расул Ҳамзатов деган машҳур шоирнинг овулдоши) яп-янги ҳарбий кийим-бош олиб келиб кийгизди. «Сарпо ўрнида қабул қил, дўст! Худо хоҳласа, Доғистонга борсанг, кавказча чакмон ва қалпоқ кийгизиб, белингга ханжарли камар тақаман», деди, елкамга қўл ташлаб.

Тўртинчи взводдагилар қисмдаги баобрў командирлардан бирининг жазмани, офицерлар ошхонасида ишлайдиган полкимиз маликаси Лилияга торт буюртма беришибди.

Полк штаби томидаги карнай ванғиллаб аскарларни тушликка чорлади.

Казарма сув сепгандай. Сокинлик. Мен тумбадаги ароқни очиб, стаканга тўлдириб қўйдим. Бир кўтаришда ичиб юбордим. Кайфиятим яхши эди. «Галита» печени ва «Сиси» ичимлигини газак қилдим. Аъзойи-баданним ҳузурланди. Бошим енгил тортди. Анчагача чалқанча ётдим. Стаканни яна лиммо-лим қилиб зарб билан кўтардим. Тумбада жанг пайти бериладиган, махсус темир идишчаларда сақланадиган гўшт, картошка, гречка ва қуюқ сутдан тортиб, узум шарбатигача бор. Ҳеч нарса тановул қилмадим. Сигарет чекдим.

Ароқ таъсирини ўтказа бошлади.

Казарма эшигида турган қоровулни чақирдим. Тумбадан пул олиб узатдим. Қисм дўконидан кечкурунги зиёфат учун нима керак бўлса ҳаммасини харид қилишни илтимос қилдим. Ароқдан кўпроқ ол, деб тайинладим.

Кечкурун Ленин хонасида зиёфат бўлди. Батальон командиридан тортиб, ротадаги ҳамма офицерлар қатнашди. Улар хона ўртасига ўрнатилган узун столнинг тўридан жой олишди. Дастурхон кўнгилдагидай тузатилди.

Зиёфатга Лилия торт олиб келганда ҳамма ўрнидан туриб қарсак чалишди. У батальон командирининг ёнида ўтиртирди. Бир оздан сўнг бошқа офицерларнинг ҳам яқинлари – бир-биридан гўзал хонимлар келишди. Ўтириш кўнгилхушлик билан бошланди. Стол устидаги бир литрлик «Столичный» ароғи, турли-туман хорижий коньяклар дам-бадам қадахларга қуйиляпти. Магнитофонда «Каскад» гуруҳи Афғонистон мавзусидаги оғир ва ғамгин қўшиқни қуйлаяпти. Йиғилганлар менинг шаънимга илиқ гаплар айтишди. Уйга омон-эсон қайтишимни ният қилишди.

Даврада хушчақчақ кайфият ҳукмрон. Спиртли ичимликлар офицер ва аскарларнинг, давранинг гули бўлган хонимларнинг қулфи-дилини очиб юборди.

Биз ҳаммамиз бир-биримизга қадрдон, дўсти биродарлик риштаси билан боғланган эдик. Бошқа ротадагиларни билмадим-у, лекин бизнинг ротада аскарларнинг туғилган куни, байрамлар ана шундай хушхол алпозда, тантана билан нишонланади.

Ленин хонасида сиёсий сабоқ пайтида миямизнинг қатигини чиқариб юборадиган замполит (рота командирининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари) Шерстокнинг ҳам кайфи тарақ эди. У қисм табобат пунктидаги ҳамшира Аняни кучоқлаб олган. Қулоғига нималардир деб шивирлайди. Қаҳ-қаҳ уриб кулади. Доғистонлик анчагина киришимли йигит Султон ароқ қуйиш баҳонасида аёлларнинг ёнидан бери келмайди. Замполит даврабошликни давом этказиб, Аняга сўз берди. Аня қўлида

қадаҳ билан менинг ёнимга келди. Ўрнимдан турдим. У менга, барча даврадагиларга омонлик тилади. Урушдан уйга омон қайтиш насиб қилишини ният қилиб, узоқ гапирди. У сўзлаётиб кўз ёш тўкди. Аня ўн саккиз – йигирма ёшли болакайларнинг юртидан олис сарсону саргардон бўлиб, ўлим билан олишаётганига аёллик туйғуси билан ачинар, тақдир бизни қоронғи кўчалардан бошлаганини тилда айтмаса-да, дили, нигоҳи орқали сўзлаётганини пайқашимиз қийин эмасди.

Батальон командири майор Монохин бизни ҳақиқий эркалар эканлигимизни, ҳар қандай вазиятда ҳам эркак бўлиб қолишимизни муқаррарлигини айтиб, Анянинг сўзларига кўтаринкилик бахш этмоқчи бўлди.

Бироқ даврадаги аёллар биз аскарларга ачиниб қарашади. Тақдиримиз эрта-индин нима бўлишини, урушнинг яна қандай даҳшатлари бизни қарши олишини аввалдан сезган каби алланечук раҳмдиллик ва меҳрибонлик билан кўнглимизни хушнуд қилмоқчи бўлишади.

Ўйин-кулги ярим тунгача давом этди. Менга ароқдан сўнг кимдир чекиш учун «чарс» берганга ўхшайди. Кейин нима бўлганини эслай олмаяпман. Ўрнимдан туриб чайқалиб кетганим ёдимда, кейин... кейин, Султон Лилияни кучоқлаб олди. Кейин клубда ишлайдиган Нина қўшиқ айтди. Мўмин унинг бўйнига тилла занжир тақди. Ғира-шира эслайман: Ринат манглайини столга тираб ухлаб қолди. Лилияни қўлтиқлаб олган батальон командири...

Демак, эслаяпман. Нима бўлса-да, охирида бўлган. Қайсидир нодон кайф устида наша тутатган. Камина ҳам четда турмаган.

Ҳозир тушликка чорлашади. Кўнглим айнияти. Юрагим ҳолсизланияпти. Кўп ичибман. Бошим хум. Тушликка боролмасам керак. Ичим ёниб кетяпти. Бир дона «Сиси» ичимлиги бўлсайди. Афғонга яқинда келган ёш аскарлардан биридан илтимос қиламан. Битта ароқ ҳам қўшиб олса яхши бўларди.

* * *

Ҳозир қисмдаги аёллар модули (ётоқхонаси)дан келдик. Казармадагилар донг қотиб ухляпти.

Қисм навбатчиси аёллар модули ёнида бизни ушлаб олди. Модул деразасидан чиқмаслигимиз керак эди. Бошқа йўл ҳам йўқ эди-да. Эшикда қўриқчи турибди. Қизиқ, туппа-тузук солдат ўзига ор билмай кечаси билан аёлларнинг ҳалигисини қўриқласа. Хизматдан қайтгач, мен Афғонистонда ундай қилдим, бундай қилдим, деб қариллаб мақтанса керак. Аслида эса хизматни манавинақа аҳволда, аёллар модули эшигида кучуклик қилиб ўтказяпти.

Шунга ўхшаш икки-уч исноди аскар модулнинг доимий қўриқчиси. Ахир урушга чиқаман, деса, бу ерда офицерлар аскарнинг раъйини қайтаришмайди. Ҳеч қандай солдатга мана шундай уят юмушни мажбурлаб топширишмайди.

Қисқаси, мен қўш карнайли «Панасоник» магнитофонини харид қилдим. Ринат эса Финляндияда тикилган жуда зўр спортчилар уст-бошини сотиб олди. Бизга уларни кеча Кобул шаҳрига чиққан разведкачилар взводадаги прапоршик олиб келди. Байрам муносабати билан Лилия ҳамда қисм штабида ишлайдиган Иринани табрикламоқчи бўлдик.

Вақт алламаҳал бўлганлиги учун қўриқчи эшикдан киритмади. Кўзини шамғалат қилиб деразадан ошдик. Лилия эшикни очди, кўрсаткич бармоғини лабига теккизиб «жим» ишорасини қилди. Ичкаридан ғала-ғовур эшитилди. Батальон командири ва яна икки офицер ичкарида аёллар билан базми-жамшид қилаётган экан. Лилия шивирлаб узр сўради, уйига қўймаслигини айтди. Лекин йўқлаганимиздан анча хурсанд эди, жилмайди. Тим қора кўзлари чақнаб кетгандай бўлди. Бизнинг ҳам кайфиятимиз тиниқ тортди. Совғани унга топшириб деразадан пастга тушишимиз ҳамоно қаршимизда қисмнинг навбатчи офицери ва автоматини бизга тўғрилаган иккита тунги қоровулга дуч келдик. Улар бизни гаупвахтага олиб кетмоқчи бўлишди. Минг ёлворсак ҳам, ҳатто дўқ-пўписа қил-

сак ҳам фойдаси йўқ. Қочишга уринсак, отиб ўлдиришдан ҳам тап тортишмайди. Афғонистонда одамни отиб ташлаш унчалик ҳам муаммо эмас... Кечки пайт, қоронғида душман деб ўйлабмиз, дейишади, вассалом.

Қарасак, ҳеч иложи йўқ. Бизни қўйиб юборишмайди. Мажбур бўлдик. Мен қисм навбатчисининг чўнтагига юз чек солдим, қоровул аскарларни эса Ринат рози қилди. Ҳар бирига эллик чекдан узатибди.

Ринат ўзини каравотга ташлаётиб норизо оҳангда тўнғиллади. Ифлослар, юз чекнинг бошига етишди. Беш юз чек берсанг, бутун аёллар модулига қўшиб ўзларини ҳам сотиб юборишади...

Мен ўзимни тўхтатолмай кулиб юбордим. Қўшни каравотда ётган Мўмин уйқуси безовта бўлгани учун ғудранди:

– Ётсанг ўласанларми? Кечаси ҳам итдай санғийсанлар... Охири бир балони орттириб тинчийсанлар...

Ринат чидаб туrolмади. Мўминга заҳрини сочди:

– Овозингни ўчир, қари чол! Энди сен етмай турувдинг.

Мўмин бошига тўшакни тортиб, ўгирилиб олди:

– Менга деса ўлиб кетмайсанларми... Менга нима? Фақат унларинг ўчса бўлди. Уйқуни белига тепдинглар...

Ринат яна нималарнидир деб сўкинди. Мўмин эшитмасликка олиб хуррак ота бошлади.

Қизик, урушда ҳам кимгадир нимадир, масалан, пора берсанг – ишинг юришади.

Полкда айрим аскарларнинг орден ва медалларни таниш-билиш, пул орқали олишади, деган гаплар юради. Балки, ростдир.

Уйқум келмаяпти.

8 март 1987 йил
Тунги соат 1.30.

* * *

Кун кўнгилхиралик билан ўтди. Ёмон бўлди. Взмиздаги Валерий Проскуряков ўзини ўзи портлатиб юборди. Воқеа бутун бошли ротанинг кўз ўнгида юз берди.

Дала машқида эдик. Тепаликка чиқдик. Оғир машғулотдан кейин ҳеч нарса ёқмайди. Овқатдан сўнг бироз мизғиб олсанг.

Машғулотнинг асосий қисми тугаган. Пиёдалар баландликка югуриб чиқиши керак. Броня (БМП-2лар) эса пастликда нишонларни йўқ қилиб пиёда аскарларга йўл очиб бериши керак. Булар тушликдан кейин бажарилиши лозим бўлган топшириқлар.

Ҳамма овқатга боши билан «шўнғиган». Валерий бир чеккада осмонга қараб ётибди. Ранги синиқ. Авзойи яхшимас. Мен ундан тобинг йўқми, деб сўрадим. Қўл силтаб қўйди. Сўнгра ён чўнтагидан битта сурат олиб менга узатди. Жудаям хушрўй, қадди-қомати келишган санам кўзлари чарақлаб турибди. Чехрасига ним табассум инган, калта сочини тарам қилиб икки ёнидан ўриб олган ёш ва гўзал жувонни мактабни битираётган шаддод қизга қиёс қилиш ҳам мумкин эди. Унинг ёнгинасида қўғирчокдай, дўмбоққина қизалоқ. Она-бола рангли сувратда худди бир бутокдан ўсган қизил атиргул ва унинг ғунчаси янглиғ бир-бирига ярашиқли бўлиб турибди. Менинг Валерийга ҳавасим келди. Ҳаётни кўришга ҳам улгурибди. Биз жувонмаргларга қараганда тинч ҳаётнинг кўрки – оила завқини татиб кўрган. Унга оталик насиб қилган. Худо кўрсатмасин, афғонда унга бир гап бўлса, изидан ёниқ қоладиган чироғи бор, қизалоғи бор... Биз-чи, биз, эҳ, жонга тегиб кетди.

Валерий ҳали ҳам осмонга термилиб ётибди. Кўзларининг туб-тубигача ўй. Қайғу, андуҳга чўмган. Мен Валерийга бир гап бўлганлигини англадим.

– Бирор нарса есанг-чи, нега аза тутиб олдинг?

Жанг пайти бериладиган қуруқ таом (сухой паёк) қутисидан темир идишдаги биқтирилган гўшт ва қуюқ сут олиб узатдим. У қўлимни нари сурди.

– Дўст, сендан бир илтимосим бор. Бугун кечқурун қўлингдаги сувратни ва манави хатни менинг уйимга жўнатвор...

Унинг юзига разм солдим. Ранги оқариб кетган. Бироқ, зўрма-зўраки илжайиб турибди. Юзидан ҳеч бир маъно уқмадим. Телбанамо қарашидан кўнглим бир нарсани сезгандай бўлди, ҳар ҳолда унинг бу ҳолати яхшилик аломати эмас. Нима қиларимни билмай, биздан нарироқда овқатланаётган взводдошларимга қарадим. Ҳаммасининг парвойи фалак. Шу пайт Валерий ўкириб йиғлаб юборди. Борлиқ ларзага келди. Чўчиб кетдим. Жойимда тошдай қотиб қолдим. У ерга юзтубан ётиб олиб тўлғаяпти, ерни муштлаяпти. Оғзига келган гапни қайтармай сўкинаяпти. Бақирганига чидай олмайсан. Юрагимга зириллаган оғриқ чўқди. Гангиган кўйи ўзимни Валерийнинг устига ташладим. У мени бир силтаб анча нарига улоқтириб юборди. Бошқалар ҳам ҳангу манг бўлиб қолишди. Ҳеч ким Валерийга яқинлашолмаяпти. У ўрнидан дик этиб турди. Қўлида Ф-1 гранатаси. Ҳалқасини тортиб олди. Титраб-қақшаб йиғлаяпти. Зор қақшаяпти. Бундай оғриқли ҳолатни умрим бино бўлиб кўрмагандим.

– Минг лаънат! Минг лаънат! Ҳамма-ҳаммасига минг лаънат! Шуям ҳаётми?! Шуям ҳаётми?! Менинг ҳаётим йўқ. Ҳаётим тугади. Ҳеч кимим қолмади!.. Уруш менинг бошимни еди...

Валерий ғазабдан дағ-дағ титраяпти.

Взвод командири ўзингни қўлга ол деб, унга яқинлашган эди ҳамки, баттар жазавага минди. Граната тутган қўлини ҳаволатди.

– Яқинлашма! Биттанг ҳам яқинлашма! Яшашни истасанг, яқинлашма менга! Мана, ҳозир менинг ҳаётим тугайди. Сенлар эса яшайсанлар!.. Яшайверинглар!!! Оҳ, мен чидай олмайман! Жонимга тегди! Уруш, хиёнат! Ҳа, яқинларинг хиёнат қилса ёмон... Ифлослик... Мен қандай эркак бўлдим, мен қандай одамман ўзи?!

Валерий шундай деб граната ушлаган қўлини қорнига олиб келди. Биз, ҳаммамиз – бутун взвод эсанкираб турибмиз.

– Алвидо, Римма! Алвидо, қизалоғим Зора! А-а-а-а!!!

Лаҳза ичида портлаш содир бўлди. Йўқ, аввал Валерий чақмоқ чаққандай ёлқинга айланди, кейин портлади. Унинг танаси тилка-пора бўлиб кетган. Боши билан ярим бели анча нарида ётибди. Куйиндига айланган ерда қон сачраган. Атрофда гўшт, қип-қизил гўшт парчалари. Димоқни порохнинг ачқимтил ҳиди ўртади. Тананинг ярмида қолиб кетган аскарча қўйлак тутаяпти. Кўнгилни беҳузур қиладиган аянчли аҳвол деярли барчамизнинг ақлимизни шошириб қўйди. Мен лоҳас бўлиб жойимдан қимирламай, қарахт ҳолга тушиб қолдим. Қўлимда ҳозиргина ярим дақиқа олдин оёғида тик турган инсон Валерий узатган сурат. Бунинг ҳаммаси жудаям қисқа вақт ичида содир бўлди.

Украиналик Юра Станогин ўкириб йиғлаб юборди. У қўлидаги автоматини ҳавода силкиб ақлдан озган каби айланиб югурди, бақириб йиғлаяпти. Сўкинади. Важоҳати аянчли.

– Ўлдираман! Ўлдирама-а-ан-н! Уни... қанжиқни ўлдираман! Омон қайтсам, ўлдираман!!! Оҳ, жодугар, лаънати! Ж...б! Эҳ...

Юра йиғлаган қўйи айланиб чопар, нима қилаётганини англай олмасди. Взвод командири уни ушлаб бўйнидан бўғиб олди.

– Ўзингни бос! Нима қиляпсан, аҳмоқмисан... Ўзингни қўлга ол...

У Юрани силтаб юборди. Юра чўккалаб ўтириб олди. Ҳиқиллаб йиғлаяпти. Манглайини сўл қўли билан ушлаб олган ўнг қўли эса ерни муштлайди.

– Лаънати хотин. Ифлос! Валерийга хиёнат қилди. Онангни фалон қилай, ж...б! Бошқасига илакишибди. Валерийга очиқ-ойдин ёзибди. Сенда кўнглим йўқ эди, деб ёзибди. Бошқа шаҳарга кўчиб кетяпман, излама, деб ёзибди. Кеча менга Валерийнинг ўзи айтиб берди...

Юра изиллаб йиғлаяпти. У жаҳл билан ўрнидан туриб менга ўшқирди:

– Суратни бер!..

Мен суратни Юрага бердим. У суратни ерга ташлаб автоматининг милини теккизди. Суратни отмоқчи... Юра ўзини йўқотиб қўйган эди.

Сапёрлар Валерийнинг тилкаланиб тўзғиган танасини териб замбилга жойлашяпти. Қарашга юрагим бетламади. Юра суратни отолмади. Назаримда суратда онаси ёнида жилмайиб турган қизалоқ унинг шаштини қайтарди.

Юра қанчалар баджаҳл бўлмасин, шунчалар кўнгилчан. Ҳар қандай пайтда бошқаларга яхшилик қила оладиган, бу билан кўнгли чоғ бўладиган йигит. Сен ўзбек, сен украин, сен ўрис деб айримчалик қилиб ўтирмайди. Одамга эл бўлиб кетаверади. Юра ҳозир Валерийнинг, ўз жонига қасд қилган Валерийнинг заволи топган умри учун ҳаммамиздан кўра кўпроқ қайғуриб, ич-ичидан куйиб-ёниб кетаётган эди.

Дала машқини тўхтатдик. Урушнинг яна бир қурбони билан казармага қайтдик.

26 март 1987 йил

Кечқурун Ленин хонасига кириб уйга хат ёзишга чоғланган эдим, ҳовлиқиб Ринат кириб келди.

– Йўлдалиев ўлиб қолди, энди нима қиламиз?

– Қайси Йўлдалиев, нима деяпсан ўзи?

– Анави борку, тунов куни Жалолободдаги постдан бизга сургун қилинган. Учинчи батальондаги Йўлдалиев.

– Нега ўлади? Урдиларингми?

– Шундай шекилли...

– Нима кераги бор эди. Шунчалар ёвузлик қилиш шартми? Худо урганни бандаси ҳам урадимиз?

Мен ўрнимдан туриб Ринатга эргашдим. Ташқарига чиқдик. Казарма бурчагида қора шарпалар куймалашяпти. Бордим. Йўлдалиевнинг мурдаси тепасида разведкачилар взводидаги сержант ҳамда бизнинг ротадан учта аскар туришибди.

– Биз унга нега постда қоровулликда ухладинг? Нега сени алмаштиришга келаётган аскарни отиб ташладинг... Сен ЧМОсан (ҳақоратли сўз) дедик. Иванов бир туртган эди, казарма бурчагига бориб йиқилди. Бир чеким наша берсаларинг, ҳаммасини айтаман, деди.

Разведкачи сержантнинг изоҳи ғазабимни тоширди. Тилимни тийдим.

– Кейин бурчакка тиқилиб икки-уч бор наша тортди. Юрагини ушлаб ётиб қолди. Юраги чатоқ экан, – деди Иванов.

Хуллас, Йўлдалиев учинчи батальонда қоровуллик пайти ўзимизникини отиб қўйгани ва у ёқдан бизга юборишганидан бери, ротадагиларнинг уч кундирки таъна-дашномини эшитавериб, силласи қуриган эди.

Наша зўриққан юракка оғирлик қилган чоғи. Эрталаб унинг ўлигини қисм табобат пунктидагилар Совет Иттифоқига жўнатишди.

Юрак хасталиги туфайли ҳалок бўлди, деб ташхис қўйишди. Аслида ротадаги аскарлари уни уриб ўлдиришганди.

Кечалари уни ҳақоратлаб, эшак қилиб минишибди. Афғонистонда аскарлар бир-бирига қанчалар меҳрибон бўлмасин, жангчилик шаънини ерга урадиган ножўя хатти-ҳаракатни эса асло кечиришмайди. Айниқса, бошқа жойни билмадиму, бизнинг жанговар батальоннинг ўзига хос темир қонуниятлари бор. Бу қонуниятни ҳеч ким бузолмайди.

2 апрел 1987 йил

Қишлоқни кесиб ўтдик. Йўлнинг икки четидаги ўт-ўланлар белга уради. Уфққа чирмашиб кетган чаманзор осмон гумбази остидаги бахмал кенгликларга шафақ шуъласи янаям жозиба бахш этган. Лолақизғалдоқлар оҳиста чайқалади. Ернинг алвон гилами шамолда ҳил-

пираб тургандай туюлади. Кўкнинг ҳар жой-ҳар жойида қуёш тиғлари санчилиб, қирмиз тусда товланган булутлар осмонда очилган улкан, катта-катта қип-қизил атиргулларга ўхшайди. Оқшом чўкиш олдидан еру кўк оралиғи олов тус ёғдуга чўмган. Жуда гўзал. Афсонавий манзарага боқиб, табиатнинг буюк ва бетакрор рассом эканлигига яна бир бор имон келтирдим. Худди мана шу гўзалликнинг айна кўринишини, табиат деган истеъдодли рассом илҳом лаҳзаларида қалби нурга тўлиб чизганга ўхшайди.

Бундай тирик, жозибали манзарадан кўнгилга яшаш завқли, деган титроқли ўй чўкади. Ҳа, яшаш завқли. Одамзод мана шундай тип-тиниқ ҳаётнинг қадрига етмайди. Бир-бири билан урушади, бир-бирини отади, қонини тўкади, ўлдиради.

Табиат бизга шавққа тўлиб яша, чиройимдан баҳраманд бўл, деб бағрини очиб турган бир паллада уруш оловини ёқамиз, мана шу гулу гўзалликни пайҳон қиламиз, ёнамиз, кулини кўкка совурамиз. Шундай мафтункорликни кунпаякун қилиб эзғилаймиз.

Оғир карвон техникалар гуриллаб, танк ва БМП-2, БТРлар заминни зириллатиб ўтяпти.

Шафаққа чўмилган бахмал кенгликларда нафис титраган қизғалдоқлар орасидан сенинг қоқ манглайингни мўлжалга олиб турган автомат мили ажал ўтини очиши ҳам мумкин. Тепангда, қирмизи осмонда қип-қизил атиргуллардай очилиб, порлаб турган шафақда силқиган уюм-уюм булутлардан туйқус ажал ёмғирлари ёғиб қолиши ҳеч гап эмас. Урушда ҳамма нарсани кутса бўлади. Бир-биримизни таъқиб қилаётган, қираётган биз одамлар бундай пайтда айбни урушнинг елкасига юклаб, менинг гуноҳим нима эди, деб қайғуга ботамиз, афсус ва надоматлар чекиб қисматни қарғаймиз. Урушни лаънатлаймиз.

Ер юзини табиат гўзалликка буркаб, апрел оқшомини шафақ рангга чайиб олган пайтда биз ажал уруғини со-

чиб, кимларнингдир ёстиғини қуритиш учун (жумладан, ўзимизнинг ҳам) қаерларгадир кетиб боряпмиз...

Бизга нима керак? Тушунолмаяман.

Манави қизғалдоқзорда юрган қурт-қумурсқалар, коса гулчалар теграсида айланаётган капалаклар, боларилар ҳам биздан кўра бахтлироқ бўлса керак. Улар қўрқувни билмайди. Улар ўлимдан беркиниб, минг бир ҳадик билан азоб тортишмайди. Уларга ҳавасим келади.

Мен одамман, лекин кўкдаги парку булутга, заминдаги гулга, қизғалдоққа, тизза бўйи ўсиб чайқалган ўт-ўланга айланиб қолгим келяпти.

19 апрел 1987 йил

Кечки соат 17.00. Баграм йўли

* * *

Ярим тунда Баграм вилоятининг марказига яқин қишлоққа кириб келдик. Ёмғир майдалаб ёғяпти. Уст-бошимиз шалаббо бўлиб кетди. Боши-охири йўқ колоннада тизилган техникаларнинг чироғи ўчган. Зулмат қўйнида ҳар бир взвод ўзига тегишли техникалар билан алоҳида-алоҳида ҳимояда турибди.

Мен БМП-2 башняси устида ўрнатилган олисни ёритувчи чироқни ёқиб атрофни кузата бошлаган ҳам эдимки, алоқада батальон командирининг сўкиниб бақирганини эшитдим. Ичимда «Мен ҳам сенинг онангни...» дедим-да, чироқни ўчирдим. Шу қисқа фурсат ичида ёнимиздаги қалъа, тўғримиздаги пастқам кулбани, биз жойлашган ер атрофи баланд деворлар билан ўралган қўрғон эканини билиб олдим.

Ёмғир тинай демайди. Кўпчиган лой ерда юриш маҳол. Взвод командири янги келган отувчи операторни БМП-2да қолишини айтди. Менга эса пиёда аскарлар билан ёнимиздаги қалъага киришимни таъкидлади. Бу гап менга малол келди. Қўрқоқлик қиляпти, деган хаёл-

га бормасин, ноилож машинадан тушдим. Кийим-бошим ёмғирда ивиган. Этим жунжикяпти.

Тимирскиланиб қалъа ичкарисига кирдик. Юқорига кўтарилган лой зина орқали қалъанинг иккинчи қавати-га чиқдик. Тўғридаги кулбага рўпарама-рўпара ўрнашдик. Қалъа томи девор билан ўралган эди.

Ёмғир тинай демайди. Тагимизга жанг тўрвани қўйиб, деворга суяниб ўтирдик. Ёнимда калугалик Анишин деган ўрис бола. Зайцев билан Аҳмадулин деган татар йигит пастда қолишди.

Икковимиз ҳам миқ этмай ўтирибмиз. Мен автоматни кулба томонга тўғрилаб қўндоғидан маҳкам қисиб олганман. Қанчалар тикилмайин, ҳеч нарсани кўрмайман. Ёмғирнинг шитир-шитири юрагимга баттар ваҳима солади. Асабларим қақшаб, кўзим зўриқиб оғри-япти. Шундай бўлса-да, башня чироғи нурида кўрганим – кулба томондан кўз узмаяпман.

Толиқдим. Елкамни яна деворга тирадим. Назаримда, тун қўйнида кимдир биз томонга юриб келаётгандай туйилаверди. Ёмғирда эгнимдаги зирҳ кийимим оғирлашиб қолди.

Ёнимдаги Анишин ҳам тош қотиб ўтирибди. Ичидан нима ўтаётганини ўзи билади. Ўзимни илк бор бенажот ҳис қилдим. Фақат қўлимдаги қурол менга далда бериб турибди. Зирҳ кийим чўнтагидаги гранаталарни ушлаб қўйдим. Агар бирор кор-ҳол юз берса, кўкка отишим лозим бўлган хабар – мушакларга ҳам қўл теккизиб қўйдим, жойида!

Анишин елкамдан туртиб шивирлади:

– Совуқ едим. Чидай олмайман. Ҳамма ёғим шалаббо... Овози қалтираяпти.

– Сабр қил... Чида. Бошқа иложимиз йўқ. Озгина миз-фиб ол. Мен қараб тураман, – дедим.

– Шу ёмғирда лойга беланиб ухлаб бўларканми? Ёмғирдан панароқ жой қуриб кетганмиди... Ҳе, онасини...

Мен эшитмаганга олдим. У менга яқинроқ сурилди. Дир-дир қалтираганини сезиб турибман. Ўрнимдан кўзғалиб, жанг тўрвамни титкиладим. «Атиргул суви» деган одеколонни топиб, Анишинга узатдим.

– Ма, ичиб ол. Исийсан.

У одеколонни олиб ичди. Бироз жим қолди. Сўнг:

– Яна ичсам майлими? – деди ялиниш оҳангида.

– Ич, фақат озроғини қолдир, – дедим мен.

...Анишин бошини елкамга тираб пинакка кетди. Мен атрофни кузатиб турибман. Тезроқ тонг отишини жон-дилим билан истаяпман. Агар тонгга етиб олсак, жонимиз омон қоладигандай, агар тонг отса ҳаммаси тугайдигандай. Вақт эса жуда секин, имиллаб ўтяпти.

Оёқларим акашак бўлиб кетди. Ўзимни чалғитаё деб қанчалик уринмай, ваҳм ичида хаёлимга ҳеч бир ёруғ ўй келмаяпти.

Бошим лўқиллаб оғрияпти. Зирҳ қалпоқни ечиб, ёнимга қўйдим. Деворга суяниб оёқларимни узатдим. Ёмғирда ивиган девордан сирғалиб тушган суюқ лой гимнастёркам ёқасидан баданимга оқиб кирди. Қимирлашга мажолим йўқ. Бўғинларим қақшаб оғрияпти.

Тун чекинаё демайди. Елкамдан зах ўтиб кетди. Тишларим такиллаб, қалтироқ тутди. Бир томонга оғиб йиқилдим. Қўлим қўлмакка ботиб, юзим лойга беланди. Анишин уйғонди. У нимадир деб асабий ғудранди. Шу маҳал гугурт чақиб сигарет тутатди.

– Ўчир сигаретни, нима қиялсан?! Аҳмоқ, жонингдан тўйдингми?..

Ўзимни тутолмай қўндоқ билан бошига туширдим. Зирҳ қалпоғи тарақлаб кетди.

Анишин ўрнимдан туриб телбанамо қичқириб юборди...

– Ҳа! Ҳа! Жонимдан тўйдим. Яшаш жонимга тегди... Мен сил бўлиб ўлишни хоҳламайман, билдингми... Лаънатилар, жонга тегдиларинг.... Ҳамманг. Ҳаммасидан тўйиб кетдим!!!

– Ҳали замон тонг отади. Қуёш чиқади, Анишин. Чида, ошна, чида!

– Қуёшимиз чиқмади. Бизнинг қуёшимиз сўлганга ўхшайди...

– Ўзингни қўлга ол. Тонг отади. Оз қолди.

– Тонг отмайди. Менинг қуёшим ҳам чиқмайди. Уни ҳеч ким уйғотолмайди. Билдингми? Ким уйғотади, қуёшни? Сенми, бошқаларми, командирларингми? Жонга тегдиларинг.

Сигарет чўғида қалтираган қўли ва юзи лаҳзада элас кўзга чалинди.

Тўғримизда, ўттиз қадамлар чамаси нарида учкун сачрагандай бўлди. Ҳавода кетма-кет отилган ўқ овози чийиллади. Саноқсиз ўқлар деворга келиб урилди. Лой парчалари тапиллаб кўчиб тушди. Мен ерга юзтубан бўлиб қапишиб олдим. Оний ҳолатда душман бизни пайқаганини сезиб улгурдим. Жон ҳолатда ерга санчилган бармоқларим зирқираб оғриди. Мен айна дам лой ичига кириб кетгудай бўлиб ерга тирмашардим.

Яна ҳавони йиртиб ваҳимали чийиллаб тепамдан ўқ учиб ўта бошлади. Яна деворнинг ўқлар чипиллаб ёпишган жойидан лой бўлаклари устимга оғиб тушди. Шу заҳоти Анишиннинг оғриқ билан ихраб юборганини эшитдим ва у менинг ёнимга гупиллаб қулади. Ётган жойида хириллаб, чилёсин бўлиб типирчилаяпти. Бирдан силтана бошлади. Мен унинг шилтаси чиқиб ивиган кийим бошини пайпаслаб қаеридан ўқ еганини билолмадим. У энди ҳансираб нафас оляпти. Кўкраги кўтарилиб тушяпти. Ўқчияпти. Мен унинг бошидан зирқ қалпоқни ечиб олдим. Нима қилишимни билмай қолдим. Бошини тиззамга қўйиб юзини силадим. Қўлимга илимлик нарса тегди. Оғзидан қон оқяпти. Уни силтай бошладим. Бир лаҳза керишиб, қотиб қолди-да, сўнг танаси шилқиллаб бўшашди. Анишиннинг жони узилди. Бошини қўлимдан ташлаб юбордим.

Кўкка қизил мушак отиб, танг аҳволда қолганимни пастдагиларга хабар бердим. Душман ўқ отган жойни нишонга олиб, кетма-кет ўқ уздим. Битта ўқдон бўшадди. Иккинчи ўқдонда қоронғида нур чизиб учадиган ўқ жойланган эди. Мен ёнувчи ўқ ота бошладим. Қоронғида отилган ўқлар кўкимтир из қолдириб кулба деворларига санчилар, баъзилари нишонга теккач, ўз йўналишини ўзгартириб кўкка сапчирди. Бу билан пастдаги техникаларга душман худди мана шу ерда беркинганига ишора қилдим. Зум ўтмай атроф ёришиб, БМП-2 ва танклар кулба томонга ўт очди. Борлиқ гумбурлашлар ичида зир титради. Тун пардасини ёриб учган снарядлар зимистонлик ичра сапчир, дарахт шохларидан учқун сачраб қарсиллаб синар, снарядлар тушган жойдан олов ўрлар эди. Оғир техникаларга артиллерия ҳам қўшилди. Гумбурлаган замбараклар қасос ўтида ёнаётган юрагимнинг ҳовурини босяпти. Мен вайронага айланиб олов ичида қолган қишлоққа қарата узлуксиз ўқ отяпман. Автоматим мили чўғ бўлиб қизиб, тўрвамда охирги ўқдоним қолди. Яна отмоқчи бўлган эдим. Қуролим мили қизиб кетибди.

Мен лойга чапланиб Анишиннинг танасини қалъа бурчига судрадим. Пастга тушадиган лой билқиган зинапоя олдига олиб келиб уни елкамақчи бўлдим. Тиззаларим қалтиради. Мажолим йўқ. Қаердандир адашган дайди ўқ чийиллаб бошимни ялаб ўтди. Йўқ, у дайди ўқ эмас эди. Артиллерия отишмасидан омон қолган душман қалъани тусмоллаб ўқ узяпти. Бир маҳал қалъа ичкари-си ёришиб кетди. Гранатомёт портлади. Мен гупиллаб пастга қуладим.

Устимдан Анишиннинг ўлиги босиб қолди. Сўнг қўлим лат еди. Тепада яна портлаш содир бўлди. Билч-билч лойда эмаклаб ўликни судраяпман.

Атрофда тагин ўқ овозлари янгради. Душман қора тунда бизни сиқиб келаётганини англадим. Взвод қуршовда қолган эди. Кўкка яна қизил мушак отдим. Шу маҳал теграмда чийиллаган ўқ ёмғирлари ёғди. Ўнг биқиним чи-

миллаб оғриди. Олов ютгандай бўлдим. Оғрикқа чидай олмай дод солиб бақира бошладим. Жонҳолатда сўнгги хабармушак ҳалқасини тортдим. Чалқайрамон ётиб тўлғанарканман, кўкка учган қип-қизил мушакни кўрдим.

Кимдир мени силкилаяпти.

Оғриқ сезилмаяпти. Қовоғим оғирлашган. Кўз очолмайман. Фақат тарақ-туруқлар остида чайқалаётганимни базўр ҳис қиламан. Мени қаергадир олиб кетишаётганини англаб-англамайман.

...Кўзимни очдим. Ёруғлик. Ўнг биқиним жизиллаб оғрияпти. Мен оқ чойшабга ўраниб ётибман. Тушга ўхшайди. Яна кўзим илинди.

Орадан уч кун ўтиб ўзимга келдим. Баграмдаги госпиталда тонг маҳали операция қилишибди. Ўнг биқинимдан яраланибман.

Госпиталда бир ой ётдим. Палатада ярадорлар кўпайгач, мени қисм табобат пунктига қайтаришди. Казармада ётибман. Ярамни боғлатиш учун кундуз кунлари қатнаппман. Қисмдагилар Кундуз вилоятига жангга кетишди.

20 май 1987 йил

* * *

Ёз келди. Боғлар яшнади. Дов-дарахтлар япроғи куч олди. Меваларга хол урди. Яна Баграмнинг ям-яшил қишлоқларининг бирига кириб келдик. Чанг-тўзон, қуюқ тутун ичида қолди. Шовқин-сурон, қий-чув ичида дағдаға билан деворларни ўпириб, пахса уйли ҳовлилар шийпонларини синдириб, токлари ер бағирлаб ўсган узумзорларни пайҳонлаб ўтган оғир техникалар қишлоққа қирғин солиб, ҳамма ёқни остин-устин қилиб юборди. Деворларга суяниб шох ташлаган гилосларнинг қирмиз меваларига техникалар устидаги аскарлар очкўзлик билан қўл чўзишади, новдаларни синдириб олишади, шиғил-шиғил мунчоқдай-мунчоқдай тизилган гилосларни чангаллаб оғзига тикишади. Новдаларида пиша бошлаган ўрикларни авваллари сира кўрмагани

сингари шохи билан синдириб олишади. Еганини еб, қолганини чўнтакларига уришади. Айримлари зирҳ қалпоқларини ечиб, ичига гилосми, ўрикми, олма ғўрасиними – дуч келган мевани териш билан овора.

Армия жангга эмас, талончиликка чиққан. Машиналар устидаги командирларнинг ҳам парвойи фалак. Кулбаларнинг кичик дарчаларига парда тортилган. Ҳовлиларда ҳеч ким кўзга ташланмайди. Одамлар беркиниб олишган. Қўра қўтонларда гарангсиб қолган қўй-қўзилар безовта бўлиб ўзини ҳар ёққа уради.

Бизнинг ўзимиз хон, қўланкамиз майдон. Қишлоқда кўнглимиз тусаган ишни қилдик. Фақат кулбалар ичига кириб боришга, қўрғонларга яқинлашишга юрагимиз дов бермади.

Қишлоқ аҳли қаршилиқ қилмади. Анчагача ҳеч кимнинг қораси ҳам кўринмади. Қишлоқда душман йўқлигига, аҳоли биздан қўрқаётганига ишонч ҳосил қилдик. Машиналар ёнига чодир тикиб, тушликка ҳозирлик кўра бошладик. Гулханлар ёқдик. Гўшт, картошка, гуруч, гречка солиб беркитилган темир идишларни очиб, оловга қўйдик. Атрофга иштаҳани очадиган ёқимли бўй таралди. Ҳар жой-ҳар жойдаги қоровуллардан ташқари ҳамма овқатланиш билан банд.

Пиёда аскарлар ўзига яқин қуролдошлар билан тўда-тўда бўлиб, ўтириб овқатланишмоқда. Аскар учун ҳаётнинг маъноси фақат ухлаш, тўйиб овқатланишда. Бошқаси ғалва. Жонга тегади. Урушда эса ҳар дақиқанинг ўтиши азоб-уқубат. Кун санайсан. Эртага нима бўлишини билмайсан.

Кеча-кундуз жонинг хавотир ўтида қовурилади.

Шохлари тарвақайлаган қари тут соясидан жой топган БМП-2 устида ўтириб тушлиқ қияпмиз. Шабада эсаси. Қип-қизил пишган тут мевалари тўкилади. Уст-бошимиз қизил доғ бўлиб қолди. Машина устига тўкилган тут меваларидан қизғиш шарбат сизади. Тутдай тўкилди, деб бежиз айтишмаган экан. Ҳамма жойим худди қон

томчилагандай – қип-қизил. Худога шукр, қон томчила-маяпти. Қон томишидан Худо асрасин.

Ўқ овози эшитилди. Ўзимни машина ичига урдим. Гранатомёт отилди. Яна кетма-кет, чийиллаб ўқлар учди. Отишма бошланди. Хотиржамликка берилган қўшин қаерга бош уришини билмай қолди. Ҳар томондан зарбага учраямиз. Дарахтларнинг қуюқ шох-бутоқлари, одам бўйи баробар ўт-ўланлар ичидаги боғнинг қай томонидан ўқ отилаётганини сезиб бўлмас эди. Гуё ҳар бир девор, дарахт, тошу кесак, ўт-ўланга жон битиб, бизга ўт очаётгандай. Биз бундай ҳолатга кўп тушганмиз. Неча бор бамайлихотирликка чалиниб, панд еганмиз. Бугун ҳам шундай бўлди.

Тўғримиздаги ҳовлидан ҳам гранатомёт ўт очиб қолди. Девор ёриғидан ўқ отилди. Мен ҳамишагидай кўзим илғаган жойни мўлжалга олиб, БМП-2 отув милини тўғрилаб кетма-кетин, бирваракайига ўт очавердим.

Кулба чанг-тўзон ичида қолиб кетди. Деворининг бир томони ўпирилиб тушди. Томидан тутун ўрлади. Деразаси букилиб бўлди. Уйдан мункайган кўйи югуриб чиққан қора халат кийган соқолли киши эгнига гранатомётни қўйиб, биз томонга ўт очди. Мен шошиб қолганимдан пулемёт билан бирга қўшиб пушкани ҳам ишлатдим. Ўқ ва снарядлар кулба томон учди. Ҳалиги, гранатомёт кўтарган одам турган жойда қуюқ тутун ва чангдан бошқа ҳеч нарса кўринмай қолди. У, шубҳасиз, ер тишлаган эди. Шу пайт кулба томи устида югураётган беш-олти ёшлар чамасидаги қизалоққа кўзим тушди. У том устига қандай чиқиб олдийкин? Ичкарида олов кўтарилди. Кулба ичи ёняпти. Ён тарафдан яна отишма бошланди. Душман аёвсиз олишишга шайланганини ортимиздан, кун ботар томондан миномётлар ҳам ўт очаётганидан пайқашимиз қийин эмас эди. Демак, душман бизни кўриб турибди. Қишлоқда аҳоли йўқ ҳисоби. Шу боис ҳам бизга қандай номаъқулчилик қилсак ҳам, деярли қаршилиқ кўрсатишмаган.

Яна битта снаряд машинанинг ёнига келиб тушди. Димоғимга куйинди ҳиди урилди. Машина устидаги Овченко деган украин аскар ҳаво зарбидан ерга қулади.

Мен тўғридаги ёниб бораётган кулба томидаги қизалоққа қарадим. У том ўртасида ўтириб олган. Иккала қўли билан қулоқларини беркитиб, бошини тиззалари орасига олиб қимирламай ўтирибди. Нозиккина қотма елкаларига тушган тим қора сочлари ва курагининг чуқурчасини кузатув ойнаси орқали яққол кўриб турибман.

Атрофда жаҳаннам олови ўрлайди. Қизалоқ қимир этмайди. Карахт бўлиб қолган. Кулба эса ёниб боряпти.

Шу тобда ёнимдаги танк пушкаси ёнаётган кулбага тўғриланди. Аъзойи баданим қалтираб кетди.

– Қутича, отма... Отма, қутича... Том устида қизалоқ бор! Қутича... Қутича... – дедим ҳансираб алоқада.

– Оғзингни юм, Бубен-1! Ишингни билиб қил, – танк командирининг қаҳрли жавоби эшитилди.

Қизалоқ баттар кичрайиб боряпти. БМП-2 кузатув ойнасидан унинг муштдеккина озғин жуссаси, тиззалари орасига бошини яшириб, қулоқларини нозик қўлчалари билан беркитиб, дағ-дағ титраётганини яққол кузатиб турибман. Қизалоққа сўнгги бор қарадим. Қаёққа беркинишини билмай, мажолсиз қолган шўрликка жоним ачишди.

Шу пайт ёнимдаги танк гумбурлаб, силтаниб кетди. Томнинг қизалоқ турган жойи тир-тўзғиб, кули кўкка совурилди. Қизалоқнинг ҳам танаси титилиб кетганини англаб, бошим зирқираб, кўз олдим қоронғилашди. Мен кўзларимни чирт юмиб олдим...

Ҳамишагидай яна... Қишлоқдан қочиб чиқдик.

6 май 1987 йил

Баграм

12 май куни бўлган воқеалар ҳақида ҳеч нарса ёзолмайман. Эсласам этим жунжикяпти. Қиёмат қойимнинг

ўзгинаси. Бунақанги жангни сира кўрмагандим. Душман билан юзма-юз турдим. БМП-2 ёниб кетди. Ўт ичидан, душман қўл остидан қандай чиқиб кетганимни, қутулиб қолганимни билмайман. Худонинг раҳми келди. Жоним омон қолди.

Машинани тўртта жойидан гранатомёт билан уришди. Мен ичкарида эдим. Ёнимга автоматимни тик қилиб қўйгандим. БМП-2 ичини тешиб кирган снаряд парчаси ёнбошимда тиралиб турган автоматим милини ёриб юборган эди.

Қуршовдан, ўқ ёмғирлари ичидан омон-эсон чиққанга ўзим ҳам ишонмадим. Худонинг қудрати беқиёс. Яратган Эгам, Парвардигорим-а, шу ерларда ўлиб кетмайин. Ўзинг асра!

20 май 1987 йил Кобул

* * *

Яна Ваграмга чиқдик. Пушталаб ўсган токзорнинг қоқ ўртасида машинани тўхтатдик.

– Шу ер бизнинг ҳимояда туражак нуқтамиз. Бир қадам ҳам силжймаймиз.

Ҳар доимгидай дўқ-пўписа, кўз қўрқди қилиб ён-атрофдаги қишлоқларга техникалар, пулемёт ва автоматлардан ўт очдик. Машина тагидан хандақ қазидик. БМП-2ни шох-шаббалар билан кўмиб қўйдик.

Токзорда оқ кишмиш пишиб қолган эди. Хоҳлаганимизча узиб олиб еяпмиз. Машина ортидаги иккита эллик литрга чамаланган сув идиш қопқоғини очиб, ичига узум солиб эзғиладик. Озгина ачитқи қўшиб оғзини яна қайтадан маҳкамлаб ташладик.

Ҳарорат жуда баланд. Еру кўк орасидаги ҳаёт ҳансираб нафас олади. Тоққа туташ олис-олислар худди денгиз сатҳидан қайтган нур каби қорамтир тусда жимирлайди. Бу жизғанаги чиққан жазираманинг июл қуёшида чай-

қалган елвизак. Борлиқ жазирамада сув бўлиб эрийман дейди. Кўнглинг лоҳас тортади.

Жимирлаётган кенгликда биз томонга бошини қуйи солиб бир тўда қўй келяпти. Мен дурбин орқали қўйларни қайта-қайта санадим. Еттита.

Улар ёнгинамиздаги қишлоқдан чиққан ёки ҳув олис тоғ ёнбағирларида ўз сурувидан адашиб қолган. Нима бўлганда ҳам қўйлар галаси сувсизликка дош беролмай тап-тақир биёбонда биз томонга келарди.

Қўйлар тўхтаб қолди. Бизга яқинлашолмади. Аскарлардан бири уларни ҳайдаб келди. Взвод командири алоқада батальон командирини бу «янгилик»дан бохабар этди. Иккита қўйни қисм штабига жўнатдик. Иккитасини эса оёғини боғлаб батальон командири юборган БМП-2 устига ташладик. Битта қўйни ёнимизда ҳимояда турган разведкачиларга улашдик.

Ҳамюртимиз Саид семиз қўйни ётқизиб, бўғзига пичоқ тортди. Пичоқ жуда ўтмас эди, базўр сувни кесарди. Пичоқ бўлганда ҳам «штыкнож» автомат милига ўрнатиладиган пичоқ.

Қўйни шу пичоқ билан сўйиш азоб бўлди. Қўй типирчилайвериб роса қийналди. Жони узилиши қийин кечди. Пичоқ қўйнинг бўғзини кесолмади. Чалажон қилиб ташлади. Қони гўштига уриб кетди.

Қўйнинг қонига чўмилган Саид, унинг терисини шилишга киришди. Гўшт қип-қизил, қон аралашиб қолган эди. Кимдир бу гўштни еб бўлмайди, деди. Гўштни шундайлигича боғ этагига олиб бориб ташладик.

Гўшт ейишнинг осон йўли топилди. Яна бир семиз қўйни хандақдан беш – ўн қадам нарига қўйдик. Саид автоматни олиб қўйни қоқ манглайдан кетма-кет отди. Қўй турган жойидан уч қадам отилиб кетди. Қўйнинг ўлигини оёғидан БМП-2 отув милига осиб терисини чиқдик.

Машина тагига иккита қозон осдик. Бир қўйнинг гўштини еб тугатиш осон кечмади. Кун иссиқ эмасми,

гүшт меъдамизга тегиб қолди. Ҳар ҳолда қўй гүштига тўйиб олдик.

Биз Баграмда бир ой қолиб кетдик. Отишма содир бўлмади. Бир ой қўрқув ва ҳадиксиз яшадик. Ёнимизда узумзор, ундан нарида аҳолиси ташлаб қочиб кетган қишлоқ. Томорқаларда помидор ва бодрингдан тортиб ҳамма нарса пишиб етилган. Ҳар куни қишлоққа тушамиз. Керакли емакни ортмалаб, гоҳо машинага босиб олиб келамиз. Бир кун товуқ гүшти, бир куни қўй гүшти дегандай, қозонимизнинг жази баланд.

Биз бундай ишга ўрганиб қолганмиз. Урушда талончилик одатий ҳол. Ахир бошқа нима қилиш керак?

1 август 1987 йил

Баграм

* * *

Билмайман, нега шундай? Тилло топган тентакдай Баграмга серқатнов бўлиб қолдик. Бугун 15 август куни аэродром яқинидаги қишлоққа йўл олдик. Қишлоққа киргунимизга қадар сокинлик ҳукм сурди. Тарғибот взводдаги БТР башнясига ўрналган карнайнинг жағи ёпилмади. Қишлоқ ичига бош суққунга қадар ялангликда ярим соатлар чамаси оёқ илдик. Радиокарнайнинг «чакаги» ўчмади... Аскарларни руҳлантириш учун «Боевик награждаются орденами» деган русча қўшиқ кетма-кет янграйверди. Топишган қўшиғини қараю, тепангдан ўқ учиб, жонинг ҳалқумингга тикилиб, ичинг идраб турганда кўзингга орден, медаль кўринадими? Тасодиф содир бўлиб, қишлоқ ичкарисига кирмай изимизга қайтиб кетсак, қанийди... Агар орқага қайтамиз, буйруғи янграسا имоним комилки, бутун бошли қисм жангчилари шодлигидан ўзларини қўярга жой тополмай қолишлари аниқ эди. Шахсан мен бу хушxabарни ич-ичимга сиғмай қабул қилардим, жангда чиқишдан қўрққан, десалар ҳам майли – «ура» деб бақириб юборишдан ҳам ўзимни тия

олмасам керак. Нега хурсанд бўлмайин: кўра-била туриб, беҳудадан-беҳуда ажал чангалига ўзни топшириш ҳам ғирт аҳмоқлик эмасми? Баграмда неча бора жангга кирдик. Лекин ҳар гал шарманда бўлиб ортимизга қочиб чиқдик. Умуман, бундай жангларнинг нима кераги бор?

Қишлоқ ҳудудини ҳадлаб, кўрғон ёнидаги узун хандаққа бекинган батальонимиз қақшатқич зарбага учради. Тепамизда қиёмат шамоли гувуллайди. Ўқ, снарядлар ҳаводаги қилнинг қирқ жойидан тегиб ўтади. Бош кўтариш ҳақида ўйлаш бемаънилик.

Танклар оғир техникаларнинг «жазавага миниши», оғзидан олов пуркаб гумбурлаши ҳам кор қилмади.

Яхшиям, хандақ бор. Агар урушда хандақлар бўлмаганда, қисмлар, бутун бошли дивизияларнинг қирилиб кетиши ҳеч гап эмас эди.

Юрагимда ваҳм, ичимдан қиринди ўтиб бошимни зирхқалпоқ билан тўсиб, бир тутам бўлиб юзтубан ётибман.

Хандақ бошида гумбурлаган портлаш рўй берди. Қуюқ қора тутун кўтарилди. Хандаққа «РС» снаряди тушди. Хандақ четидаги тупроқ уюми устида кимнингдир автомати ва зирхқалпоғи ётибди. Бериқда эса тиззадан пастидан чўрт узилиб кетган оёқ. Оёқдаги ботинка боғичидан ерга шилқиллаб қон сизяпти. Нақадар аянчли. Лекин жонинг таҳликада тургач, унча-мунча нарсга кўрқинчли бўлиб туюлмайди, без бўлиб қараб тураверасан.

Хандақ бошида энкайган кўйи батальон командири пилдираб югуриб келяпти. У менга яқинлашиб келди. Ранги докадай бўлиб оқариб кетган. Ўзини йўқотиб қўйгани сезилиб турарди. Уни менинг олдимга келиб тўхтаса керак, деб ўйладим. Юзтубан ётавердим. Командир елкаларини сўли-ўнг қилиб, букчайиб чопиб келяпти. У тўхтамади. Менга ҳам эътибор бермай бошимни, зирхқалпоғимни босиб, устимдан тасир-тусур қилиб ўтиб кетди. Ҳеч нимани англамай ётган жойимда ортимга қарадим. Командир бошқаларнинг ҳам устидан тепкилаб орқага чопиб боряпти. Бошқалар ҳам унга эргашиб қоча бошла-

ди. Батальонни ташлаб қочган командир ортидан мен ҳам югурдим. Яхшиямки, оғир техникалар қишлоққа кирмаган эди. Улар бизни чакалакзор четидаги очик майдонда кутиб турарди. Ҳар ким ўзига тегишли БМП-2, БТРга чиқиб олди. Ортга қайтдик. Катта йўлга чиққач, колонна тўхтади. Батальон командири алоқада юқоридагиларга топшириқ бажарилганини маълум қилди. Қанақа топшириқ эканлигини эса Худо билади.

Мен БМП-2дан тушиб, йўл четидаги дарахт панасига ўтмоқчи бўлдим. Батальон командири менга қараб турган экан, имлаб чақирди. Колонна бошига бордим. Командир БМП-2дан тушиб менга ғалати қараш қилди. Юзида алланечук хижолатли ифодани сезгандай бўлдим. Нимадир демоқчию, айтолмаяпти. Елкамга қўлини қўйиб, ерга қаради. Қўзимга тикилолмаяпти.

– Норқобилов, дўст! Ўзинг тушунасан... Уф, жонимдан ўтиб кетди... Яқинда уйга қайтаман... Сени «Жасорати учун» медалига тавсия қиламан. Ҳалиги... ҳалиги... Жангда ҳар хил тафсилотлар бўлиши мумкин. Тушундингми? – деди у ҳамон ерга қараб.

– Тушундим, ўртоқ майор!

– Бор энди...

Майор «жангни ташлаб қочганимни гапириб юрма...» деган маънода мени чақирганини тушундим.

15 август 1987 йил

Баграм

* * *

Батальон командири ўша жангдан сўнг «Қизил юлдуз» ордени билан тақдирланди. Кўпчилик аскарлар мукофотланди. Улар ичида мен ҳам борман. Тўғриси айтганда, бугун шу мукофотни олишимдан уяляпман.

29 август 1987 йил

Кобул

* * *

Кун ёниб боряпти, иссиқ. Ерда ўт тафти бор. Атрофимиз тоғлар билан ўралганига қарамай, қилт этган шамол йўқ.

Жалолобод Афғонистондаги энг иссиқ ва қуруқ иқлимга эга ҳудуд. Олов селидан жон сақлаш учун ўзимизни апельсинзор ичига урамиз. Димиққан апельсинзорда куннинг қайтишини ҳансираб кутиб ётибмиз. Совуқ ўлкалардан келган аскарларнинг аҳволи жуда танг. Бечоралар сувсизликда жон таслим қилаётган балиқдай беҳузур бўлиб, оғир-оғир нафас олишади.

Техникалар жойлашган тап-тақир ялангликда сув тўлғазилган ясама мешҳовузларга ҳар ўн-ўн беш дақиқада тушиб чиқамиз. Айлана мешҳовузлардаги сувлар ҳам илиб қолган.

Бу ерда шўро армиясининг махсус бригадаси жойлашган. Жалолободдаги энг катта қўшин шу. Ҳайронман, бу ернинг иссиғига бригада аскарлари қандай чидаркан. Ўриси ҳам, ўзбеги ҳам, бошқа миллат вакиллари ҳам бир хил: ҳаммаси офтобда майизтоб бўлиб қорайиб кетган! Шу ҳолига ярим белигача яланғоч юришибди. Елкалари олапес бўлиб кетган, қават-қават пўст ташлаган.

Мен ҳам ярим яланғоч бўлиб, устимдан зирҳкийим (бронжилет)ни ташлаб олдим. Бронжилет ичидаги чўяннинг иссиғи брезент сиртдан ўтиб, баданимни жизиллатиб куйдирапти. Автоматим мили ҳам чўғдай қизиб кетган.

Зирҳ кийимни ҳам ечмай, бор будим билан ўзимни меш ҳовузга ташладим. Ҳар ҳолда жоним ором ола бошлади. Анчагача мешҳовуз ичидан чиқмай ётдим. Сафга тизилинглар, деган буйруқ янгради. Аиельсинзор ичидаги аскарлар ёв қувгандай тирқираб югуришиб чиқишди. Рота бир қаторга тизилди. Айни тол тушда офтобнинг тагига тизиб қўйган командирни бир мен эмас, бошқалар ҳам ичида онасини ахтариб сўкинганини ҳис қил-

дим. Кимга ёқади жазирама иссиқда таёқдай қотиб туриш? Ниҳоят, командир ўсмоқчилаб жанговар ҳолатда, ҳар қандай ҳужумга шай бўлиб туришимиз зарурлигини таъкидлади. Вазият қалтис, деди у. Жалолободдаги каллакесар банда раҳбарларидан бирининг тўқсон ёшли отаси қазо қилибди. Махфий маълумотларга кўра, бугун Афғонистондаги барча жангари тўдаларнинг бошлиқлари жанозада қатнашар экан. Хув, ана, яқингинада кўзга ташланиб турган тоғ ортидаги қишлоқда дафн маросими бўляпти.

Бутун Афғонистон бўйича жангариларнинг тўдабошилари йиғилгани, улар айнан шу ерга, бизга яқин жойда тургани аскарларда нафақат нохуш кайфият, кўнглида қўрқув ҳам уйғотди. Қисм жангчилари кутилмаган хабардан саросимага тушиб қолишди. Энди шу етмай турувди.

Бу лаънатилар бирлашса қисм тугул, армияни ҳам ёппасига мияси қуртлаган сурувдай гандираклатиб ташлаши мумкин.

Кун бўйи диққинафас бўлиб юрдик. Бир донаям ўқ отмадик. Хабар-мушак учирмадик. Тоғ ортидан кўз узмадик. Тонггача мижжа қоқмадик. Зобитлар қоровулларни ҳар ўн дақиқа текшириб туришди. Кўзим илинган экан.

Момақалди роқ ва бўронларнинг шанғиллашидан уйғониб кетдим. Тоғ ортини вайрон қилишяпти. Бироздан сўнг замбаракларнинг гумбур-гумбури ҳам қўшилди.

Тоғ тепасидан бизга қарата қарши ҳужумга ўтган душман мўлжалга беҳато ура бошлади – биз ердан бош кўтаролмай қолдик – машиналар тагига бекиндик. Машиналар тагида ҳам жон сақлаш мушкул бўлиб қолди. Миномётлар тўппа-тўғри келиб техникалар устига тушяпти. Жаҳаннамнинг ўзгинаси. Тирик қолишимга кўзим етмади. Апельсинзор томон эмакладим. Қисмининг тенг ярми апельсинзорга қочиб кирибди. Буни пайқаган «дух»лар апельсинзорга ҳам ўт очди. Устимизга новдалар қулай бошлади. Ярадорларнинг дод-войи,

снаряд парчаларининг зирҳқалқон ёхуд зирҳнимчаларга тарақлаб урилиши эшитилади, шовқин-сурон ичида қарахт аҳволга тушиб қолдик. Биз шунчалар ожиз эдикки, рўпарамиздаги тоғ тепасида турган душманга қарши ҳужумга ўтолмаймиз. Қанақасига ҳужумга ўтамиз, бошимизни кўтаришга имкон беришмаяпти.

Техникалар талафот кўрди. Ҳалок бўлганлар ва ярадорлар учун учиб келган вертолётни душман портлатиб юборди.

Ярим тунгача ҳолдан тойдик. Ишдан чиққан техникаларни жойида қолдириб, ўликлар ва ярадорларни БМП-2ларга юкладик. Тезроқ жуфтакни ростламасак, қуршовда қоламиз. Ҳаммамизни қириб ташлашади.

Зим-зиё тунда, урилиб-сурилиб, чироқларни ҳам ёқмай, йўлга чиқдик. Взводнинг деярли тенг ярми ўққа учди, ярадор бўлди.

Мен тушунмайман, Жалолободга нега келдик? Нега кетяпмиз? Шу азоб-уқубатларнинг нима кераги бор?

Худо ҳаққи, мен бу ерларда нима қилиб юрганимни айта олмаяпман... Инқилоб дейишади, инқилоб бўлса, афғонларнинг ўзлари қилаверишмайдими, инқилобини... биз афғон халқининг тинчини буздик, бир халқдан дўсту душман ясадик. Халқни бир-бирига гиж-гижладик... Йўқ, бундай эмас, бу халқ, менимча, инқилоб нима эканлигини хаёлига ҳам келтирмайди. Бизни афғон халқига қандай қилиб ёрдам қўлини узатаётганимизни ҳам тушунмайди.

Биз бу ерга нима мақсадда келганмиз? Билолмаяпман. Ёки биз бу ерга бостириб кирдикмикин? Менимча, шундай, аслида. Тавба, нималар деяпман, ўзи?

3 сентябр 1987 йил

Гардез теваарагидаги қишлоқларнинг бири. Зим-зиё тунда сойнинг шарқираб оқиши кечки сукунатни босиб

кетган. Ёмони, атрофдаги бошқа товушларни эшитиб бўлмади. Ойни булут тўсган. Юлдузларнинг кўзи юмуқ. Борлиқ қоп-қоронғи.

Қўрқа-писа чодирлар атрофини айланиб юрибман, кўриқлаяпман. Қисм тунаётган жой ўзимизнинг батальонга тегишли ҳудудини синчиклаб кузатаяпман. Икки соатлик қоровуллик муддатининг ўтиши шунчалар чўзилиб кетдики, борган сайин ваҳм ҳамласи ҳолдан тойдирыпти. Бир амаллаб ўтказсам эди, Худо хоҳласа, маза қилиб ухлардим. Кун бўйи йўл юриб роса ҳориганман. Қовоқларим тортилиб, бошим оғирлашиб боряпти. Тик турган кўйи кўзим илинган экан, турган жойимда бир маҳал силтаниб, мувозанатимни йўқотиб, сапчиб кетдим. Тик турган жойингизда уйқу зўрлик қилса шундай бўлади – турган жойингиздан анча нарига отилиб кетасиз.

Имиллаб-симиллаб вақт ўтди. Менинг ўрнимга разведкачилар взводидаги сержант қоровулликка турди. Мен БМП-2нинг десант бўлмасига кириб, ўзимни ўқ қутилар устига ташлаб уйқуга кетдим.

Эрталабки талатўпдан уйғониб кетдим. Кеча сой ичидан чиқиб келган бўлиши керак, душман мени алмаштирган сержантни чавақлаб ташлабди. Сўнг чодирга кириб битта бўлинмадаги етти нафар аскарни сўйиб кетишибди.

Ҳеч ким сезмай қолган эди.

Тонг саҳардан жойимизни ўзгартирдик. Тушдан сўнг Файзобод томонга йўл олдик. Юриш давомида қишлоқлардан онда-сонда отишмалар бўлиб турди. Бу унчалик хавфли эмас эди. Мен отишмаларга кўникиб бораётганимни ҳис қилдим.

24 сентябр 1987 йил

* * *

Файзободга киролмадик. Йўлда қаршиликка учрадик. Болалар ҳам қўлига қурол олиб, бизга ўқ узяпти. Бу ерда-

ги халқ маҳаллий аҳоли бир варакайига қирилиб кетса ҳамки, бизга қишлоқдан кесиб ўтишга йўл бермаслиги аниқ эди. Ортга қайтдик.

Биз афғон тупроғида ортиқчалик қилаётганимизни англаб етаяпман.

Ерлик аҳоли бизга ҳеч қачон эл бўлолмайди.

25 сентябр 1987 йил

* * *

Бугун ғалати воқеа содир бўлди. Гардез деган жойдан ўтаётганимизда отишма бошланди. Орқада келаётган БМП-2 ни яқингинамизда пойлаб турган душман гранатомёт билан икки марга урди. Машина ишдан чиқди. Унинг устида турган уч нафар аскар ҳалок бўлди. Ҳайдовчи яраланди.

Мен елкасига қурол осган афғон боланинг девор устидан эпчиллик билан сакраб ўтиб, қўрғон ичига югуриб кирганини кўриб турибман. Бола ўн тўрт-ўн беш ёшларда. Устида кенг маҳаллий кийим-бош. Бошида қора рангда қалпоқ. Мушукдай чаққонлиги ўпирилган девор уюмлари устидан эпчил сакраб ўтишидан ҳам билиниб турибди.

Мен ички алоқада ҳайдовчига БМП-2ни қўрғон томонга бошқаришни буюрдим. Деворларни ўпириб, тўғри қўрғон ичига кириб бордик. Атрофни қисқа лаҳзаларда кўз остидан ўтказиб улгурдим. Машинадан сакраб тушиб қўрғон ичидаги кичкина, тор эшикли хонага югуриб кирдим. Хона ичи қоронғи эди. Остонада туриб ичкарига кетма-кет ўқ уздим. Нимадир тарақлагандай бўлди.

Граната оволишни унутган эканман. Яна тарақ-туруқ қилди. Мен ичкарида кимдир борлигини пайқадим. Остона ортида ётиб олиб, ичкарини кузата бошладим. Қоронғига кўзим кўникди. Бурчакда дўппайиб турган нарсага кўзим тушди. Йўқ, бу одам. Букчайиб турган одам. Қурол милини унга тўғриладим. Энди тепкини босаман, деган эдим, бурчакка тикилиб олган одам (у мени остона орти, ёруғда кўриб турибди) афғончалаб гапириб, зор қақшаб йиғлай бошлади. Баданимни совуқ тер

босиб кетди. Қўлим қалтираб, худди кимдир ортимдан менга қурол уқталиб тургандай, ўрнимдан сапчиб турдим. Ўзимни эшик панасига олдим. Одам шарпасидан кўз узмадим, бу ёққа чиқ, отмайман, дедим афғончалаб.

* * *

Кунни полкда ўтказдик. Ҳамма тафсилотларни айтиб гапни майдалаб ўтирмайин. Шундай бўлди: техника паркида машиналарни навбатдаги жангга тайёрлашимиз керак. Отувчи операторлар снарядлар юклашиб, БМП-2 отув милини тозалашди. Машиналарга ўқдори ортишди. Ҳайдовчилар эса ҳамишагидай двигателни, ток узатувчи қурилмаларни текширишди. Тушликка яқин қолди. Шу пайт парк ичида БМП-2га ўрнатилган пулемёт тариллаб қолди. Ҳангу манг бўлиб, ўқ овози эшитилган томонга қарадим. Иккинчи взводдаги Галдинов деган туркман бола БМП-2 устида ток ургандай силтаниб чалқайрамон бўлиб қулади-да, машина устидан ерга думбалоқ ошиб тушди. Кетма-кет отилган пулемёт ўқи Галдиновнинг баданини илма-тешик қилиб ташлаганди.

У пушкага суяниб, машина устида тик турарди. Пушка тагида ўрнатилган пулемёт оғзи Галдиновнинг қоқ белига Гаддиновнинг танасини титиб ташлади.

Шу заҳоти батальондаги иккита туркман йигити югуриб келиб, башняга чиқиб, Голубковнинг ёқасидан ушлаб, ичкаридан тортиб чиқишди. Юзинг-кўзинг демай, дўппослай бошлашди. Голубков чайқалиб йиқилди. Бошига тушган тепкилар зарбидан ҳушини йўқотди.

Голубковни туркманларнинг калтагидан зўрға ажратиб одик.

Голубковни медсанбатга олиб кетишди.

2 октябр 1987 йил

Кобул

* * *

Кун ёняпти. Куёш осмонда тўхтаб қолгандай. Эгнимдаги зирҳкийим, бошимдаги зирҳқалпоқ қизиб кетди. Нафасим қайтяпти. Кимёвий қурол ишлатилса кийиладиган махсус елим уст-бош билан бирга бериладиган, одамнинг белигача келадиган елим этикнинг бир пойига сув тўлдириб, елкамга ташлаб олганман.

Эгнимдаги жанг тўрва зил-замбил. Оёғим қалтирайди. Базўр юқорига кўтариламан. Баданимдан тер оқайди. Кўзим тиниб, баланд чўққиларга қарайман. Уларга чиккунга қадар бўларимча бўлсам керак.

Тоққа чиқаётганда чидаш лозим. Чанқамоқ тугул, қақшаб-қуриб қолсанг ҳам иложи бўлса сув ичма. Йўқса, нафасинг тиқилиб, йиқилиб қоласан.

Пагман тоғлари ҳам Панжшер қояларидай осмон билан бўйлашиб кетган.

Оғзимдан ўт пуркалиб, силлайи мадорим қурияди. Ёнимда келаятган аскарларнинг айримлари ярим йўлда йиқилиб қолишди. Украиналик Шевцов деган аскар ётволиб ҳеч жойга бормайман, отиб ташланглар, деб дод солди. Нима бўлган тақдирда ҳам чидаши керак эди. Ўзини шарманда қилди. Иродаси кучсиз экан... Энди бошқаларнинг кўзига қандай қарайди. Бошқалар уни ёмон кўриб қолади.

Мен биз чиқишимиз лозим бўлган чўққини чамалаб кўрдим. Яна шунча йўл босиб кўтарилишимиз керак. Сув тўлғазилган елим этикнинг бўрбойидаги ипни ечиб, бошимни ҳўлладим. Сув ҳам илимлик.

Техникалар пастда қолган. Қишлоқда туриб бизни мудофаа қиляпти. Қишлоқдаги эркаклар тоққа қочиб чиққанлиги ҳақида хабар олгандик. Шуларни қувиб кетяпмиз. Агар улар бизга чўққидан туриб ўт очишса, БМП-2, БТР, ТАНК, МТЛБлар билан пастда турган бизникилар қишлоқларни илма-тешик қилиб элакдан ўтказишади. Хотин, бола-чақа, қари-қартанг демай, қириб ташлайди.

Душман буни яхши билади. Шунинг учун ҳам бизга ҳозир ўқ отганича йўқ. Ўқ отолмайди ҳам.

Чўққига қаршиликсиз чиқдик. Ҳеч зот йўқ. Қояда хуруллаб шамол эсади. Бир оз салқин. Жазирама пастликда қолди. Қоядаги улкан тош соясига зирҳкийимимни тўшаб, худди ўзимни атрофни кузатаётгандай қилиб, юзтубан ётиб олдим. Елим ҳиди анқиган илиқ сувдан ютоқиб ичдим. Чарчоқ босди. Кўзим илинибди.

Бир маҳал тасур-тусур тўполондан уйғониб кетдим. Ёнимда икки қўли танасига чирмаб боғланган кўкимтир желак ва кенг иштон кийиб, бошига қора салла ўраган, соқоли кўксига тушадиган ўттиз беш ёшлардаги афғон кишиси думалаб ётибди. Афғ-ангорига қараб бўлмайди. Муматалоқ бўлиб кетган. Қон сизяпти. Чақчайган кўзида изтироб ва даҳшат акс этади. Кўзларини ола-кула қилиб менга қараб турибди.

Афғонни разведкачилар тутиб келишибди. Пастга олиб тушишмоқчи экан. Уни душман дейишди.

Мен «душман»га қизиқсиниб қарадим. Нималардир деб менга илтижо қиляпти. «Рафиқ, раҳм», деган сўзларидан, «Мен душман эмасман, шафқат қилинглар», деётганини фаҳмладим.

Разведкачи уни энг баланд чўққидаги харсанг ёнига қўйди. Сўнг қуролини тўғрилади. Мен кўзимни юмиб олдим. Банди дод-вой солиб чўккалаб ўтириб олди. Дағдағ титраб йиғлаяпти. Мен разведкачига отма, пастга олиб туш, командирларга топшир, дедим. У гапимга кулоқ тутмади. Бандига тур ишорасини қилиб, автоматини кўтарди. Ҳалиги тутқун яна қалтанглаб-салтанглаб оёққа турди. Телбанамо бўлиб разведкачига анграйиб қараб турибди.

Разведкачи қурол ўқталиб яқинлашаверди. Банди орқага тисарилди. Охири чўққининг қирғоғига келди. Разведкачи унга тобора яқинлашиб бораверди. Бечора банди олазарак бўлиб нима қилишини билмай, оёқлари қалти-

раб, тиззалаб олди. Яна титраб-қақшаб йиғлади. Тишлари такиллаб, кўз ёшлари соқолидан сизиб тушяпти.

Разведкачи бир оз ўзини орқага олиб, бандининг кўкрагига тепди. Кутилмаган тепкидан банди орқасига, чўққидан тубанга учди. Мен унинг боши мажақланиб, танаси тошларга урилиб, қип-қизил қонига беланишини кўриб турдим.

10 июнь 1987 йил

Пагмон

* * *

Уч кун бўлди, Кобулдаги совет элчихонасини кўриқлаб турибмиз. Элчихона шаҳарнинг қоқ марказида эмас, кунчиқар томонида. Атрофи баланд бетон девор билан ўралган бу жойнинг ичкарасида ҳаёт қандай давом этаётгани бизга қоронғи, умуман, бу ҳаётни баланд деворлар тўсган, шу деворлар ортида эса бизнинг БМП-2 турибди. Биз деганим – мен, ҳайдовчи Ринат, Забиров деган тожик ҳамда Галиев исмли туркман бола.

Байрам арафасида шундай бўлади. Элчихонани кўриқлаш учун жанговар ҳолатдаги битта БМП-2 ва икки-уч нафар аскар юборишади.

Хуллас, октябр инқилоби (7 ноябр) айёми муносабати билан биз элчихонанинг орқа томонида қоқилган қозикдай ҳозир у нозирмиз.

Кунчиқарда, биздан эллик қадамлар нарида муҳташамгина ҳовли. Томорқаси эллик-олтмиш сотих келади. Ҳар ҳолда Кобул пойтахт-да. Ҳовли ва тикланган иморат чаккимас. Қишлоқларда кўравериш кўзимиз кўникиб қолган ғарибу ғубаро кулбалардан кескин фарқ қилади.

Томорқада уй эгалари доимо ғимирлаб юришади. Уй юмушлари, албатта. Униси у, буниси бу иш билан банд.

БМП-2нинг отув мили ҳовли ва унинг ёнидан ўтган йўлга қаратилган. Йўл уйлари бетартиб қурилган маҳаллага туташган. Элчихона учун бирдан-бир хавф ана шу томондан туғилиши мумкин.

Дастлаб рўпарасига келиб қўққайиб туриб олган шўро аскаридан ҳадикланган уй соҳиблари ҳовлида кўзга кўринмай турди. Сўнг кўника бошлашди чоғи, ҳовлида пайдо бўлиб қолишди. Кейин-кейин улар томорқага ўтиб ишлашди, бизга яқинроқ кела бошладилар. Ҳовли соҳиби ерга омоч солди, гўнг сепиб чикди. Ҳайдалган ерда ўқариқ тортиб текислади. Ҳовлида эса доимо бўй етган икки опа-сингил куймалангани-куймаланган. Мен дурбин орқали уларни диққат билан кузатаман. Қизларнинг етилган ёноғи олмадай тарсиллаган даври эди. Баъзи пайтлар юзи шафақдай нурланган бу икки соҳибжамолнинг хуснига боқиб, кўнглим ўртаниб кетади. Беғубор туйғуларим сойлар шарқироғи ичра сеҳр тароватига тўлган боғлар сари бошлайди. Дунё мафтункорлик нурига чўмган, мен ой деса ойдай, кун деса кундай бир сулувнинг тиззаларига бош қўйиб, тим қора юлдуздай ёниқ кўзларига термилиб, чалқанча ётибман.

Нимадир тарақлаб кетади. Сапчиб тушаман. Ринат ўқдори қутисини ташлаб юборади.

– Ҳой, мунча шу ёққа термилганинг термилган. Пишириб қўйибдими? Дурбинни қўйиб, анави қутини ол. Туш пастга. Нега ҳардамхаёл бўлиб турибсан...

Мен ерга тушиб кетган ўқдори юкланган темир қутини олиб машина устига ташладим. Галиев тушлик тайёрлапти.

Тушлик пайтида элчихонадан келган лейтенант мени ва Забировни ўзи билан бирга олиб кетди. Ринат билан Галиев машинада қолишди.

Элчихона ҳовлисига кириб ҳангу манг бўлиб анграйиб қолдим. Забировга қарасам, у ҳам оғзини очиб ҳайратини яширолмапти.

Элчихонанинг кенг ҳовлисига чим ётқизилган. Атроф ноябр бўлишига қарамай, ям-яшил. Йўлакларга бетон тортилиб, ҳар қадамда оппоқ қилиб бўялган қувур тўсинларга айлана шаклдаги сутранг қалпоқчиروқлар ўрнатилган. Фавворалар отиляпти. Ҳовлидаги чиройли бу-

талган гуллардан тортиб қарағай ва пальма дарахтлари теп-текис ҳолда бир сафда тизилган. Бу ернинг ҳатто ҳавоси ҳам ташқаридан кескин фарқ қилади. Худди тинч ва гўзал шаҳарлардаги каби кафе-барлар, рақс майдончаси, ёзги меҳмонхона, ресторан, сайрбоғ, икки четига ўриндиқлар ўрнатилиб тошлар ётқизилган йўлаклар, куз қуёшида товланган мармар деворлар, улкан иморатлар айвонининг тепа қисми шифтига ўрнатилган ёнар тошлар – бари-бари афсонавий эртақдаги бир шаҳарчанинг ўппа-ўзи. Ҳайратланарлиси, шаҳарчада чиройли-чиройли бўй етган қизлар, пишиб етилган симбати симбиллаган санамлар, озода ва тоза кийинган бола-бақра дунёдаги воқеа-ҳодисалардан айрича ҳолда яшаётгандай юришибди. Шаҳарча ташқарисида мутлақо ўзгача олам. Кирчир одамлар, хароба вайроналар, уруш, ўққа учаётган аскарлар, хуллас, хавфу хатар, ўлим...

Бизни ўта чиройли услубда қурилган, ҳашаматли бинога олиб киришди. Бунақанги фойени киноларда кўрганман. Еру шифт, деворлари мarmартус, ялтирайди. Фойега туташ йўлак орқали бинонинг ичкарисига ўтдик. Кенг залда узун стол дид билан безатилган. Йўқ таомнинг ўзи йўқ.

Бизга ҳамроҳ бўлиб келган ёшгина зобит, дастурхонга таклиф қилди. Аскарнинг овқат ва уйқудан қайтганини ким кўрибди. Кўрмагандай бўлиб овқатга ёпишдик. Бир пастда ҳиқиллаб қолдик. Кейин ҳовлига чиқиб бошқа бир бинога кирдик. Бино ичкариси ҳаддан зиёд кенг бўлиб, худди спорт майдончасига ўхшаб кетарди. Биз ёпиқ майдончада ярим яланғоч юрган қиз-жувонлар, ёш-ялангларга оғзимизни очиб, анқайиб қараймиз. Улар эса бепарво ўтиб кетаверишади. Ниҳоят, майдонча эшигини очиб, яна ичкариладик ва бошқа бир мўъжизага дуч келдик: сувга лик тўлдирилган бош-адоғи йўқ кенг мармар ҳовуз. Ҳовуз четидаги силлиқ тошли йўлакларда яп-яланғоч бўлиб, оёқларини сувга тикиб ўтирган жувонлар, ҳовузда ҳам айримлари турфа нағмалар қилиб чўмилишяпти.

Бунчалар маишат, иззат-икромга кўникмаган, гандираклаб турган биз нотагон аскарларга бу ердагиларнинг шунчалар илтифот кўрсатаётганини ақлимга сиғдирилмаяпман. Худди туш кўраётганга ўхшайман. Бизни бошлаб келган ёш зобит ечиниш хонасини кўрсатиб, кўлимизга чўмилишда кийиш учун ички кийим берди. Тиззагача тушадиган аскар трусигини ечиб, ҳалиги, қулай ички иштончани кийиб олдик.

Сув анча илиқ эди. Шунча аёлнинг ичида биздан бошқа яна иккита эркак бор. Улар чамамда элчихонада ишлашса керак.

Танамда роҳатбахшлик туйдим. Кўнгилхушлик авжга чиқди. Бу ерда ҳамма нарса гўзал, ҳамма нарса самимий.

Ташқарида эса, ташқарида... Мана шу девор кир-чир дунёни, ўлим ва қонхўрлик, мусибатларга тўлиқ ҳаётни, ичкаридаги ноз-карашмали ҳаётдан мутлақ тўсиб турарди.

Ичкаридаги ҳаётнинг ойимтиллалари ўлим чангалида жон олиб жон беришимизни яхши англаганлиги боис ҳам бизни шу ерга таклиф қилишганди. Улар бизга ўта меҳрибонлик қилишиб, силаб-сийпалашди. Бу билан балки бугун ёки эртага ўлиб кетиши мумкин бўлган шўрликларга раҳми келганликлари учун ҳам шундай қилишяпти.

Чўмилиб бўлгач, бизни яна дастурхонга таклиф қилишди. Шаҳарча ҳовлисидаги рақс майдончасида дискотека уюштиришди. Тотли таом ва лаззатли шарбатлар, ўткир ичимликлар, ўрис ароғига аралаштириб ичилган немис пиволари бизнинг кайфиятимизни чоғ қилиб юборди. Рақс майдонида ўйин-кулги авжга чиқди. Атрофдаги хушрўй қиз-жувонлар ардоқлаб, меҳр-муруват билан муомалада бўлишади. Бу кўнглимизга шунчалар хуш ёқади. Анча пайтдан бери, ҳаётни шу бугунгидай гўзал кўрмагандик. Айни чоғ инсондай эъзоз топиб турганимни ҳис этдим.

Элчихонадан кечқурун қайтдик. Бизга турли-туман ичкилик ва ноз-неъматларга тўла иккита қутини бериб юборишди.

Элчихонадагиларнинг бизга раҳми келиши, жони ачишидан, очиғи, менинг хўрлигим келди.

4 ноябр 1987 йил

* * *

Элчихонани кўриқлаяпмиз. Эрталаб ёнимиздаги афғон армиясига тегишли постда турган «Сарандой» (афғон аскари) келди. Унинг исми Саттор экан. Москвада ўқиган. Ўрисчани қийналмай гапиради. У хушомадни ҳам жойига қўяркан. Юзи кулиб турибди. Лекин ичида нима гапи борлиги номаълум. Одам оласи ичида, дейишади-ку...

Саттор билан анчагача гаплашиб ўтирдик. Тушунчаси унчалик баландмас. Ўзининг фойдасини ўйлайди. Гап асносида бизни унчалик ёқтирмаслигини пайқаб олдим.

– Мусулмонмисан? – деб сўради у.

– Алҳамдулиллаҳ, мусулмонман, – деб жавоб бердим...

– Калима қайтар, – деди.

Калима қайтардим. Чехраси ёришгандай бўлди. Лекин кўп ўтмай яна тундлашди.

– Сен мусулмонсан... Лекин шўрависан (шўро аскарисан, демоқчи). Сен шўравига бўйсунасан, – деди ғазабини яширишга уриниб. Юзида қаҳр туси жонлангандай бўлди.

– Шўравини ёмон кўрасанми? Агар шўрави бўлмаганда сен аллақачон нариги дунёга равона бўлардинг...

– Ҳеч қачон ундай бўлмасди. Фақат сизлар шундай деб ўйлайсизлар. Аслида эса ундай эмас, – деди Саттор кинояли жилмайиб.

Сўнг унга икки қути консерва, узум шарбати ва қанд бердим. Саттор эвазига бизга наша бериб кетди.

Сатторнинг шўравини ёмон кўриши, жумладан, шўро аскари бўлганлигим учун мени ҳам ёқтирмаслиги маълум бўлди.

5 ноябр 1987 йил

* * *

Файзобод. Анорзорларга файз кирган. Полизларда пишиқчилик. Қовун-тарвузлар касмалдакдай-касмадакдай бўлиб полизда думалаб ётибди. Кузги картошка дейсизми, кечки помидор ва булғор қалампири дейсизми, бесарҳадлик ичра ястанган ноз-неъматлар, тукин-сочин далалар бизнинг ихтиёримизда. Яқин-атрофдаги қишлоқларда одам зоти қолмаган. Ҳатто хотин-халаж, қари-қартанг, бола-бақранинг ҳам қораси кўринмайди. Хуванави, кун ботиш томондаги Денов қишлоғи тепасида қад ростлаган тоғлар этагига қарасангиз, Файзобод аҳолисининг кўч-кўронини ортмалаб кетиб бораётганини кўрасиз. Узоқдан худди пастдан юқорига қараб қалин ип тортилганга ўхшаб кўринади. Эгри-бугри сўқмоқдан ўрмалаб бораётган аҳоли иссиқ жойини совитган шунчалар сарсон-саргардон қилган, бизни, шўро аскарини минг бир маломат билан қарғаб бораётганига шубҳа қилмасак ҳам бўлади.

Бу ҳам етмагандай, «одамлар ипи»га оғир артиллерия ўт очди. Тоғ этагида тутун ўрлаб, портлашлар содир бўлди. Ип узилиб одамлар тум-тарақай бўлиб қочди. Мен дурбин орқали снарядларнинг беҳато тушаётгани, тоғ ён бағирларидан учкун сачраб, портлаш юз бераётганини кўриб турибман. Снарядлар ҳавода ҳам портлаб, тутун из қолдирыпти. Демак, аҳоли тепасида шрапнель-игна ёмғир ёғаяпти. Шрапнель снаряд мўлжалга тушмасдан ўн-ўн беш метр баландликда портлайди. Снаряд ёрилиб, ичидан ўн минглаб игначалар ерга ёғилади. Игначаларнинг учи билан тушиши учун кичкинагина парашютчалар ўрнатилган. Ҳавода портлаб кетган снаряддан тушаётган игна ёмғирлар одамнинг танасига санчилиб, кириб кетади. Бу қурол, асосан, аҳолиси зич қишлоқлар, шаҳарларда қўлланилади... Нима бўлаётганини ҳеч ким билмайди, атрофда на бир ёнғин, на бир қўпорилиш содир бўлмаса-да, одамлар қирилиб кетаверади. Танага санчилган игнача тобора

ичкарилаб боради. Жароҳат олган шўрлик минг бир азоб исканжасида тўлғаниб жон таслим қилади. Инсон аъзойи баданига қадалган ўнлаб игналардан халос бўлишнинг жанг пайти умуман имкони йўқ.

Ҳозир бизникилар тоққа қочиб чиқаётган кишилар тепасидан ана шу қуролни ишлатишди.

Бўм-бўш қишлоқда хоҳлаган ишимизни қилдик. Қўрғонларга кириб, қўлга илашган нарсани олиб чиқдик. Хонадонларни таладик. Сандиқларни чиқариб ўт қўйдик. Қимматбаҳо матолар, эрони гиламларни машиналарга юкладик.

Файзободда уч кун турдик. Ҳар куни эрталаб қишлоқдан товуқ олиб келиб сўямиз. Ён теварагимиз эса турли-туман маҳсулотлар етилган полиз. Нонуштага хуштаъм овқат тайёрлаймиз. Туш пайтида қўй (сўймаймиз) отамиз. Гўшт қовурамыз. Қайнатма шўрва қиламыз. Дастурхонда ертўлалардан топилган асал, сариёғ, турли-туман мевалардан тайёрланган мураббо, узум шинниси, хуллас, зиёфатнинг зўри бизники. Қоринни тўқ қилиб тўйдириб, узала тушиб ётамыз-да, наша чекамыз. Кейин жазавамыз тутати. Ғазабимиз тошади. Қутурамыз. Кимсасиз қишлоққа БМП-2 ва танклардан ўт очамиз.

Кечқурунлари қишлоқ тутаб, ҳар жой-ҳар жойдан ёнғин кўтарилади. Тун бўйи қишлоқ ичкарисида кулбаларнинг, қўрғон томларининг чарсиллаб ёниши кўзга ташланиб туради.

Чўққилар ортига чиқиб беркинган одамлар ўз хонадонларининг кули кўкка совурилиб, қишлоқлари ўт ичида қолганини кўриб туришганини ҳис қиламыз. Уларнинг бизга қарши ҳужумга ўтишолмаётганидан хурсанд ҳам бўламыз. Лекин қишлоқда чиндан ҳам душман бўлганда эди, нега биз билан жанг қилмади? Хўш, қишлоқда душман йўқ, дейлик, унда нега аҳоли қишлоқни ташлаб тоққа қочиб кетди?

Биз бу жойларга яқинлашишимиздан олдин, артиллерия қишлоқларни ўққа тутати, самолётлар бомбар-

димон қилади. Омон қолган аҳоли жонини сақлаш учун қишлоқни тарк этишга мажбур бўлади-да.

Биз кейинги пайтлар, очиғи, босқинчилик урушини олиб боряпмиз.

10 ноябр 1987 йил

* * *

Эртага батальондаги офицерлардан бири жўнаб кетади. Юкларини казармадаги омборхонага олиб келиб қўйди.

Ҳар бири эллик – юз килолик юкка мўлжалланган тўртта улкан боғлама жомадон, иккита японии дипломат ва иккита жанг тўрва. Кечқурун ҳалиги офицерни қисм дўкони ёнида учратдим. Казармага бирга келдик. Омборхонага кирдик.

У билан кўп бора оғир жангларда бирга бўлганмиз. Мард, қўрқув нималигини билмайди. Майда-чуйда гап қилиб асабингга ҳам тегавермайди.

У омборхонадаги аскарга жомадонлардан бирини очиб, ичидан бир литрлик «Столичный» ароғини олиб беришни буюрди. Биз ароқни майдалаб, бир қўл кўтардик. Иккинчи қўлни ҳам индамай ичдик. Учинчи гал офицер эртага кетишини айтди, мен билан хайр-хушлашди. Курскка борсам, албатта, уйига киришимни, у ерда ота-онаси, оиласи яшашини айтиб, манзилини ёзиб берди. Тўртинчи қўлда мен ҳам унга оқ йўл тиладим.

Битта «бир литрлик»ни охирлатдик. Кайфимиз авж. Дунёда офицер билан икковимиздан ўзга бир-бирига иноқ ва меҳрибон одам йўқ. Ғира-шира эслайман, дипломатларнинг бирини оч, деди. Мен стол устига олиб келиб дипломатни очдим. Дипломат ичи қора дорига лиқ тўла. Биз кулчадай қора дорининг уватиб «Ростов на Дону» сигаретига юкладик.

...Кейин нима бўлганини билмайман. Мана, ётибман. Бошим тарс ёрилай деяпти. Рота тушки овқатланишга

кетибди, чоғи, казармада сув қуйгандай сукунат, ичим ёниб кетяпти. Қорним оч. Ринат келса, бирор егулик топиб келишини илтимос қиламан.

20 ноябр 1987 йил

* * *

Чорикорда бўлиб ўтган жангнинг тафсилотини ёзишнинг ҳожати йўқ... Шармандалик. Взмводнинг тенг ярми қирилиб кетди. Тирик қолганларнинг барчасини мукофотга ёзишди.

Қочиб чиқдик. Шип-шийдам боғлар ичида ўлик ва ярадорлар тўлиб кетди. Қочиб чиқаётиб ўқ еб қулаган ўз аскарларимизни БМП-2 ва танклар билан босиб ўтишга мажбур бўлдик. Разведкачилар взмводидаги Сасин деган дўстимнинг мурдасини БМП-2 мажақлаб, эзғилаб ўтганда, телбанамо кўйда бақириб юбордим.

На илож, қочиб чиқишимиз керак эди. Душман сиқувга олди.

Кейин, жангдан сўнг узоқ музокаралар бошланди. Катта пул ва яна алламбалолар эвазига мурдаларни сотиб олдик. Ярадорларни эса душманининг тирик қолдирмаслиги аниқ. Минг азобда хўрлаб ўлдиради, бошини кесишади ёки уятли жойи – ички аъзоларини кесиб ташлашади. Хуллас, биз ярадорларни эмас, ўликларни қайтариб ололдик. (Ярадорлар йўқ эди, гўё...) Икки нафар аскар бедарак йўқолди. Қанчалар музокара олиб борилмасин, ҳеч қандай натижа бермади...

1 декабр 1987 йил

* * *

Панжшер тоғларидан ҳеч қачон талафот кўрмай қайтмаганмиз. Афғонистондаги энг даҳшатли ва кўрқинчли жой – шу ер.

Уч кун олдин Панжшерда бўлдик. Бизни вертолётдан ташлашди. Миномётчилар, разведкачилар ва сайёр-

лардан сўнг бизнинг вертолёт белгиланган жойга учиб келди. Тоғдаги яссироқ жойни мўлжаллаб вертолётдан сакрай бошладик. Тоққа тушишим заҳоти жанг тўрвамга кетма-кет ўқ тегди. Душман бизни кузатиб турганини англаб, ўзимни харсанг панасига олиб, бошимни кўтармай ётдим.

Хавотир аралаш вертолётга қарадим. Эшикдан Нурмахон сакради. Сакраш учун навбат кутиб турганлар Ахмадулин деган туркман, бухоролик отдошим ҳамда взвод командири, лейтенант, тожикистонлик Бахтиёр Акрамовга кўзим тушди.

Шу пайт тепамизда қулоқни қоматга келтирар даражада панқиллаган овоз эшитилиб, кучли портлаш содир бўлди-да, вертолёт оловга айланди. Олов ичида теваракка чирпираб учган темир парчаларига кўзим тушди.

Мен ётган жойимда кўзимни чирт юмиб, қулоқларимни беркитиб олдим.

Вертолёт титилиб, лахча-лахча чўғга айланиб кетди. Бошимиздан темир-терсаклар туша бошлади. Дўстларимизнинг мурдаси парча-парча бўлиб қолганди.

Панжшерда қақшатқич жанг бўлди. Мен кўрқувни унутиб, қаҳри ғазаб ўтида ёнардим. Ёнгинамдан учаётган ўқларга ҳам парво қилмай қўйдим. Карахт аҳволда душмандан ўч олиш учун ўқни аямасдим. Кейин нима қилиш лозимлигини хаёлимга ҳам келтирмадим.

Пастдан, батальон штабидан ялангликка тушишимиз ҳақида алоҳида буйруқ беришди. Мен тоғдан тушаётиб паналамадим. Бекинмадим. Очиғи, ўққа учишга ҳам рози эдим. Бошим зирқираб оғрир, қулоқларим ҳеч нарса эшитмасди.

Қисмга келиб, ўн кун полк табобат пунктида даволандим.

Янги йил киришига оз қолди. Тезроқ тугасайди.

25 декабр 1987 йил

* * *

Техника паркида қоровулда турибман. Нарвон орқали кузатув жойига чиқдим. Ярим соатдан кейин постни топшираман.

Қишлоқ томондан кимнингдир қораси кўринди. Мен қисмнинг нон заводида ишлайдиган аскарлардан бири бўлса керак, деб ўйладим. Нон завод техника парки билан ёнма-ён.

Ҳалиги шарпа яқинлашиб келяпти. Мен ундан паролни сўраб қичқирдим. У жойида тақатақ тўхтади. Қимир этмай туриб қолди. Сўнг яна нон заводи томон қараб юра бошлади. Мен парол неча эканлигини айтиб, яна қичқирдим. Қора шарпа энди тезлашди. Заводга қараб югурияпти. Паролни айт, тўхта, деб яна уч марта қичқирдим. Тепасидан огоҳлантириб ўқ уздим. У тўхтамасдан ёзиллаб югурияпти. У завод ҳовлисининг деворига тирмашди. Хаёлимдан қишлоқдан чиқиб келган душман заводни портлатиб юбормоқчи, деган ўй ўтди. Қоронғида қисм аскарлари бу ерларда тимирскиланиб юрмайди, қолаверса, қора шарпа қишлоқ томондан келди. Мен уни мўлжаллаб кетма-кет ўқ уздим. Шарпа девор устидан гупиллаб қулади.

Нон заводи ҳовлисидан югуриб чиққан аскар сўкина-сўкина қора шарпа қулаган томонга қараб чопди. Мен ҳам кузатув шийпончасидан нарвон орқали пастга тушиб, новвой аскарнинг ортидан бордим. У ўққа учган ҳалиги нотаниш кимса тепасида турибди. Гугурт чакдим. Юрагим ўйнаб, сесканиб кетдим. Қисқа лаҳзалик гугурт чўп ёруғида жун босган юзидан соқоли аралаш қон оқаётган, жонсиз нигоҳлари бақрайиб қотиб қолган мурданинг аянчли қиёфасини кўрдим.

– У мендан ҳар кеча нон сотиб оларди, сен ярамасни огоҳлантириб қўйсам бўларкан, – деди новвой тўнғиллаб. – Ярамас экансан, аблаҳ, у ҳеч кимга ёмонлик қилмасди. Бизга Кобулдан у-бу нарсаларни ҳам шу одам

олиб келарди. Яқинда уйга кетаман, менга Кобулдан кийим-кечак, совға-салом олиб келиб бермоқчийди... Сен унинг бошига етдинг... Эсингдан чиқдими, мендан сув текинга кроссовка ҳамда панасоник сотиб олган эдинг? Уларни мана шу, Исмоил олиб келган эди. Энди нима қиламиз? Нега қоққан қозикдай бўлиб турибсан?

– Нима ҳам қилардим, қисм навбатчисига айтаман. Барибир у билиши керак, – дедим.

– Йўқ, асло ундай қила кўрма, дўст. Сен сотқин эмассан, офицерларга аскарни сотмайсан. Номард эмассан, шундай эмасми? Агар айтсанг, мени қамашади. Ахир, яқинда уйга кетаман. Жон дўст, ундай қилмагин...

У ялина бошлади.

– Кўп чайналма! Мурдани нима қиласан? Ҳозир менинг қоровуллик вақтим тугайди. Бошқа аскар келади. Бу сирингдан яна бошқа бир одам ҳам хабар топади, – дедим совуққонлик билан.

Аскар мурдани техника паркининг бурчагидаги ахлатхона ёнидан чуқур қазиб кўймоқчи бўлди. Мен, нима қилсанг, қилавер, ўзинг биласан, деб қўл силкидим.

28 декабр 1987 йил

* * *

Эрталаб қисм ҳудудига снаряд келиб тушди. Душман ҳаво ҳужумига ўтди. Полкда ваҳима бошланди. Димо биз бостириб борардик, шу пайтгача аввал душман ҳамла қилганини сира кўрмаганман. Бунинг устига, нақ қисм ҳудудини бехато нишонга олишяпти.

Тушликкача тўс-тўполон, ҳаво жанги тинмади. Вақт пешиндан оққач, тинчиди. Қисм атрофидаги махсус ертўлалардан чиқиб, казармаларга йўл олдик. Кутилмаганда, кўкқисдан қилинган ҳужум довдиратиб кўяркан.

Бугун кечкурун кун ботардаги, душман бизга ўт очган Пагман тоғ тизмаларига жангга чиқишимиз ҳақида хабар тарқалди. Биз тайёргарлик кўраяпмиз.

Янги йил кечаси жангга чиқиб, саргардон бўлиб юриш ҳеч кимга ёқмаяпти. Байрамнинг ҳам расвоси чиқди.

Аскарлар ошхонасида Янги йилни кутиб олиш учун зўр тайёргарлик кўрилаётганди. Буям қолди, энди. Ошимизга заҳар қўшилди.

Минг лаънат бўлсин, бундай ҳаётга. Урушнинг ҳар бир дақиқасида режаларинг бузилиб, остин-устин бўлиб кетади.

Тақдиринг урушнинг қўлида. Сен урушнинг қўлидаги қуролсан.

31 декабр 1987 йил

Кечки соат 21.30

* * *

Бугун синглимнинг туғилган куни. Ҳозир ётоқдаги талаба дугоналари, тенг-тўшлари билан туғилган кунини нишонлаётгандир. Мени эслаяптимикин? У менга меҳрибон эди. Ҳар ҳолда кўнглининг бир бурчагида хижиллик тугуни қотиб турган бўлса керак. Ҳа, шундай, дунёнинг аллақайси жойларида қон оралаб юрган жигарини сингил айнан мана шундай кунларда кўпроқ эслайди.

Синглим, туғилган кунинг билан қутлайман. Ҳеч қачон бу ҳаётда ғам кўрма. Бу ҳаётнинг қайғу-аламларининг барчасини мен елкалаб кўрдим. Керак бўлса, бутун авлод-аждодимга етарли ғам юкини кўтардим. Сизлар, ҳаммаларинг учун тақдирнинг заҳар-заққумини татиб кўрдим. Менга бу ҳаётнинг қизиғи қолмади. Баъзида жонимдан тўйиб кетаман. Игна еган итдай типирчилаб, жоним оғриб, ўзимни қўярга жой тополмай қоламан. Ҳар куни кўрқув, ҳар куни жонингни ҳовучлаб, ичингда Худога илтижо қилиб яшаш, асабларингнинг зор қақшаши... э, қўй, нимасини айтайин, турган-битгани азоб.

Бугун, мана шу ёниб кул бўлгур Чорикорда бўлдик. Ҳар бир дарахт бизга ўқ отади, ҳар бир уй бизни қурол

билан қарши олади. Ердан ҳам ўқ ўсиб чиққандай бўлади. Кўкдан ҳам ўқ ёғади. Даҳшат. Дўзахнинг ўзи шу Чорикор. Жоним ҳалқумимга келди. Ана ўлдим, мана ўлдим, деб кунни ўтказдим.

Синглим, кўрқув – ёмон туйғу. Йигирмага кирмай сочим оқарди. Қошларим ҳам оқариб қолибди. Ҳар доим жангга киришдан олдин нафасим қайтиб, ичимдан бир нарса узилиб кетаётгандай бўлаверади.

Синглим, сени, уйимизни, ота-онам, қишлоқдошларим, дўсти-ёрларимни эслаб кўнглимни соғинч ўти ўртайтиди. Худога шукр, Сизлар соғ-омон, тинч, эмин-эркин ҳаётда яшаяпсизлар. Шунинг ўзи катта бахт.

Сингилжон, мен сенга ана шу боқий бахт, тинчлик, хотиржамлик ва омонлик тилайман.

27 феврал 1988 йил

Кечки соат 21.00.

* * *

Чорикор жангида кўп талафот кўрдик. Бугун кун бўйи БМП-2 билан Баграм госпиталига ярадорларни ташидик. Уларнинг айримлари госпиталга етмай, ярми йўлда жон берди. Шўрликларнинг оғриқнинг зўридан буруқсиб, кўкариб гезарган юзига, нури сўниб бораётган олазрак кўзларига қараш нақадар даҳшат. Худди мен уларни ҳаётда олиб қоладигандай, айримлари мажолсиз қўллари чўзиб нимадир дейишади. Баъзилари алахсийди, чинқиради, сўкиниб бақиради. Хаёли кирарли-чиқарли бўлиб, жон талвасасида ўлим билан олишишади. Сўнгги бор ҳаётга разм солмоққа чоғланган кўзларининг қора-чиқлари кенгайиб бораверади ва туйқус бир нуқтада қотиб қолади.

Биз ярадорларни ташияпмиз. Кеч кирди. Жанг тугаганга ўхшайди. Қисм Баграм йўлига чиқди. Шу ерда тунайдиган бўлдик.

Уйқум келмаяпти. Қовоқларим оғирлашиб, асабим та-
ранглашяпти. Ринат қисм врач ва менга бир тортимдан
ҳалиги исқотидан узатди. Чекдик. Енгил тортдик.

28 февраль 1988 йил

Тунги соат 2.00.

* * *

Бугун байрам. Рота командири, мен, разведкачилар
взводидаги Сергей Кобулга келдик. Дивизия штабига ал-
лақандай ҳужжатни топшириш керак. Командир қисми-
миз остонасидаги каби қўриқчилар сергак ва шай турган
дарвозадан атрофи баланд деворлар билан ўраган диви-
зия штабига кириб кетди.

Офицер ҳадеганда чиқавермади. Бир қисмдаги аёллар-
га совға олиш учун йўл четидаги дўконга кирдик. Полк та-
бобат пунктидаги Аняга чиройли рўмол совға қилмоқчи
бўлдим. У менга неча бор яхшилик қилди. Неча бор даво-
лади. Опамдай меҳр кўрсатди. Аня билан оғир жанглarda
ҳам бир неча бор бирга бўлдик... Шундай кунда уни эсла-
маслик нодонликдан бошқа нарса эмас. Бошқаларни бил-
мадиму, мен шундай ўй билан дўконга кирдим.

Дўконда қимматбаҳо моллар пала-партиш ҳолда ай-
қаш-уйқаш бўлиб ётибди. Юзига қора чодир тортиб ол-
ган дўкончи аёл биз киришимиз билан бурчакка бориб
турди. Сергей раста устидаги мато ўлчагич чўпни олиб
дўкондаги у-бу нарсаларга теккизиб, нархини сўраган-
дай бўлди. Аёл терс қараб нимадир илди-да, яна биз то-
монга бурилиб миқ этмади. Мен билганимча афғонча-
лаб, ундан бизга чиройли зар рўмол танлаб беришини
сўрадим. Аёл индамади. Юзига тортилган паранжи тўри-
дан қиёфасини кўришнинг иложи йўқ.

– Гунгмисан, нега гапирмайсан? – деб ўшқирди Ринат.

Сергей ўрисчалаб чап-чапаничасига сўкинди. Мен
аёлга яна нимадир демоқчи эдим, унинг «Сенларга ҳеч

нарса бермайман, дўконимни ҳаром қилманглар», деган маънодаги гапини англадим.

– Кетдик бу ердан. Бошқа дўконга кирамиз, – дедим Сергейга.

– Нега?

– Юрсанг-чи, гапни кўпайтирмасдан...

Сергей билан Ринат раста устидаги қимматбаҳо молларни атайлаб аёлнинг жиғига тегиниш учун титкилай бошлашди. Сергей қўлидаги ўлчов чўпни аёлнинг юзига теккизиб паранжисини сидирмоқчи бўлди. Аёл жаҳл билан бошидаги паранжисини олиб ерга улоқтирди-да, ўнг қўлини ҳаволатди. Учаламиз ҳам бир зум қотиб қолдик. Юзи ойдай тип-тиник, кўзлари юлдуздай ёниқ ва чиройли, қошлари гулгун юзига муносиб, қайрилма киприк бу санам қўлида ҳалқаси суғурилган Ф-1 гранатасини ушлаб олган эди.

Мен турган жойимда қалтираб кетдим. Оний ҳолатда агар биз бунни отиб қўйсак, қўлидаги ҳалқасиз граната тушиб кетади, биз ҳам ҳалок бўламиз, деган хаёл ўтди...

Сергей ўзини эшикка урди, ортидан Ринат қочиб чиқди. Мен жойимда қотиб турибман. Қиз қаҳрли жилмайиб, қўлидаги граната ҳалқасини жойига қўйди. Чаққонлик билан раста устидаги паранжисини бошига илиб, гранатани ушлади. Мен ўнғайсиз ҳолда орқага тисарилиб эшиккача бордим. Эшикка етишим билан шарт бурилиб, машина томон югурдим. Сергей ва Ринат БМП-2да мени кузатиб туришган экан. Хатти-ҳаракатимдан қотиб кулишяпти.

Мен сўкиниб машинага чиқдим. Кўра-била туриб ажал билан ўйнашганимиз – аҳмоқликдан бошқа ҳеч нарса эмас.

– Энди полкка қўлимизни бурунга тиқиб бораверамизми, – деди Ринат.

– Нима, бурнингга граната тиқилишини хоҳлаяпсанми? – дедим ғзабим қайнаб.

– Намунча юрагинг ёрилмаса, ана, бошқа дўконлар бор-ку, – деди Сергей.

– Мен ҳеч қанақа дўкон-пўконга кирмайман. Дўкони бошини есин.

Командир дивизия штабидан чиққач, йўлга тушдик. Сергей командирни нимадир деб авради шекилли, машина одам гавжум бозор ёнидаги чорраҳада тўхтади. Афғонлар бизга ёвқараш қилиб, айримлари қизиқсиниб қараб ўтиб кетяпти. Қаршимиздаги дўконларни сотувчилар бизни кўриши билан тақа-тақ ёпиб, эшик ва дераза устидан том ёғочларига боғланган қамиш тўсиқ бўйрани ташлаб қўйишади. Кўнглим бир нохушликни сизди. Сергей билан Ринат норизо оҳангда нималардир деб тўнғиллашади. Офицер бепарво. Атрофни шунчаки, эринчоқлик билан кузатиб сигарет тутатяпти. Афтидан кеча кўп ичворганга ўхшайди, юзи шишинқираган, тунд, кўзи қизарган. Ҳафсаласиз ҳолатда ўтирибди.

Сергей машинадан тушди. Дўконлар томон юра бошлади. Ўн беш қадамлар юриб ортига бурилиб, Ринатни имлади. Шу пайт кетма-кет чийиллаб учган ўқ овози эшитилди. Дўкондор бўйра билан тўсилган дўкон ичидан туриб Сергейни отиб ташлади. Сергей турган жойида ток ургандай силтаниб-силтаниб йиқилди.

Биз ўзимизни машина ичига урдик. Мен пушкани тўғрилаб дўконга ўт очавердим. Ринат машинани Сергейнинг жасади ёнига ҳайдади. Мен ўқ отиб тўсиб турдим, командир тушиб, Сергейнинг жасадини машинага олди.

Бозорни қоқ ёриб, дуч келган кишини босиб, отиб, дўконларни вайрон қилиб, полк йўлига тушиб олдик.

Қисмда Кобул йўлида бизга хужумга ўтди, деган гап тарқатдик.

Қисмдаги бошлиқлар биздан бошқа ҳеч нарса сўрашмади. Топшириқни бажариб, мардонавор жанг қилганимиз учун миннатдорчилик билдиришди. Сергей эса ўлимидан сўнг «Қизил юлдуз» ордени билан тақдирланди.

8 март 1988 йил

* * *

Апрел ойигача жангга чиқмадик. Қисмда жуда кўп бемаъни воқеалар содир бўлди. Ичкиликбозлик, олди-сотди, полкдаги нарсаларни ўғирлаб, яқин атрофдаги қишлоқларга олиб боришлар, гиёҳвандлик, ҳатто полк ҳудудида аёллар модулидаги айтишга тил бормайдиган гап-сўзлар... Буларнинг бари шунчалар зерикарли, айна дамда даҳшатли эди. Мен ақлдан озиб қолишим мумкинлигидан хавотир ола бошладим. Ҳар дақиқа хаёлимда ўз уйим, ота-онам, яқинларим гавдаланиб тураверар, соғинч ҳисси юрагимни ўртаб, азоб-укубат ўтида қовуларди.

Орада бир марта жангга чиқдик. Ўт-олов ичида яна бир неча дўстларимиздан жудо бўлдик. Тақдирда бор экан, шу сўнгги жангдан ҳам омон чиқдим. Энди уйга кетишга тайёрланаман.

Ўн кун ичида менга жавоб беришлари маълум бўлди. Шу ўн куннинг ўтиши эса... нечоғлик қийин кечаётганини билсангиз эди...

4 май 1988 йил

* * *

...Ва ниҳоят Кобул аэродромидаман. Юк ташувчи самолёт келиб қўнди. Икки юзга яқин аскарни юк ташувчи «Ил»га чиқаришди. Мен ҳарбий билетимни назоратчи қўлидан олиб, самолёт зинасига оёқ қўйгунимча уйга қайтаётганимга ишонмайман. Мана, самолётга чиқдим. Юрагим қинидан чиқиб кетай деб, гупиллаб уряпти.

Самолёт ўрнидан қўзғала қолсайди... Мана, самолёт ҳаракатга келди. Ҳозирча у ерда. Тезлашди. Э Худойим, тезроқ ҳаволасайди... Ердан кўтарилди. Ишқилиб душман «РС» снарядлари урилмаса бўлди. Самолёт учяпти. Ҳали у осмонда. Мен уруш деган жаҳаннамни тарк этаётганимга ишонмаяпман. Э Худойим, тезроқ афғон ҳудудидан чиқиб кетсайдик... Ҳеч ким миқ этмайди. Икки юз чоғли аскарнинг бари бир нуқтага тикилиб, сукут сақлаб

келяпти. Ҳар бири омон-эсон қўнишимиз учун Худога илтижо қилаётгани аниқ...

Самолёт бир силтанди. Жон-поним чиқиб кетди. Қисм-дагиларнинг ҳам юзида ранг йўқ. Ўпкам узилиб кетгандай бўлди.

Самолёт мотори ғириллаб овоз чиқаради. Палапонлардай бўлиб икки юз чоғли аскар юк самолёти ичида бир-биримизнинг пинжимизга тиқилиб, қўнишиб турибмиз. Шу икки юз чоғли аскар дини, миллатидан қатъи назар битта сўз, битта ном билан бир-бирига боғланган – аскар! Бир-бирига биродар, бир-бирини тушунадиган, қай бирининг айнаи дам ҳаёти ҳавода учаётган мана шу самолётнинг бешикаст ерга қўниши билан боғлиқ – аскар!..

...Ва ниҳоят самолёт моторининг гуриллаши ичра радиоалоқада учувчилардан бирининг ҳаяжонли овози янгради.

– Азиз жангчилар! Биродарлар! Сиз учаётган ҳаво кемаси СССР чегарасини кесиб ўтди. Табриклаймиз!!!

Мен бошқа сўзларни эшитмадим. Беихтиёр ўрнимдан сапчиб туриб бақириб юбордим. Ёнимдагилар ҳам бор овоз билан бақирешар, ўкириб-ўкириб йиғлашар, бир-бирини қучоқлаб юз-кўзларидан ўпар, худди оғир жангдан сўнг телбанамо бўлиб йиғлаган каби ўзимизни йўқотиб қўйгандик. Самолёт қўрқув ва оғриқлардан сўнг шодлик қаршисида ич-ичида тўкилиб йиғлаётган аскарларнинг қийқириғини олиб, тинч ва осуда осмон узра учиб борарди. Бу менинг ҳаётимнинг ҳеч бир шодиёна ва бахт билан алмаштириб бўлмайдиган энг қувончли дақиқалари эди...

Буни ўша самолётда мен билан бирга учган икки юз нафарга яқин аскар, умуман, ўз уйига урушдан қайтаётиб, ўз Ватани сарҳадини кесиб ўтган жангчилар яхши англашади...

*1988 йил 14 май, Тошкент,
Талабалар ётоқхонаси*

ЖОНТОМИР

Қуёш оғди. Осмон аланга олди. Тоғлар уфқда чўкди. Чўққилар чўғланди. Борлиқ кузак измида. Боғларда сарик ва қизғиш ранг қоришиқ. Айрим дарахтлар япроғи тиллотус, айримлари ол-алвон. Мезоноҳанг шамоллар оғушидаги жавониб кузак қўшиғини куйлаяпти. Мен ана шундай гўзал манзара – Яратганнинг жонли суврати бағрида ҳаяжон ила қишлоқ йўлига қадам қўйдим.

Ҳазорбоғ канали кўпригидан ўтдим, ахир, бу ёғи она-қишлоғим.

Соғинган эканман. Юрагимда мунгли бир оҳанг мавж ургандай бўлади.

Йўлнинг икки четида тизилган тутлар болаликда менга худди қўриқчилардай таассурот уйғотарди. Қишлоққа олиб кирадиган ҳам, олиб чиқадиган ҳам шу – тутзор эди. Ким билсин, шунинг учун ҳам мен тутларни қўриқчиларга ўхшатган бўлсам керак-да, ёпирай, орадан шунча йиллар ўтибдики, ёшим элликдан ошса-да, қишлоқ йўлига шундай тасаввур билан қадам босдим, тутлар қўриқчи, бироқ бу қўриқчилар сийраклашиб қолибди, йиллар тўфони, вақт бўрони буларни ҳам кўпориб-йиқитибди.

Туткўчадан ўтдим. Уйлар бошланди. Мен ҳар бир хонадонни, шу уйлар соҳибини яхши биламан, тўғри-да, қишлоқ кичкина бўлгандан кейин биласиз-да.

Мана, манави уй Тожи тракторчини, буниси Ҳайдар бобоники, манави уй эса Сафар аканики, ёнидаги Нурилла акам (отамнинг укаси у киши, мен ака дейман), наригиси Тоштемир табелчи, Ғайбулло, Хуррам, Тошқин, Ол-ламурад... ва ҳоказо.

Нурбой бобонинг уйи... Нурбой бобонинг уйи ёнидан бепарво ўтиб кетолмайман. Шу уйнинг олдидан ўтаётсам

мен ўзимни бу дунёда ортиқчадай, гуноҳкордай сезаман. Шу уйнинг рўпарасига келганда қадамларимни тезлашти-
раман, нигоҳимни қаршимдаги улкан тоғ тепасида худди
пахса билан тиклангандай ажралиб турган «девортоғ»
томон қадайман, югургилаб-югуриб ўтаман. Ҳовлидан
Нурбой бобо чиқиб қолмасин, дейман, Нурбой бобонинг
мунгли нигоҳи, изтиробли чехрасини кўрмайин, дейман,
э Худо, шу бир бурдагина бўлиб қолган, ожиз бир чол қар-
шисида шунчалик азоб чекаман, худди гуноҳкордай ўзим-
ни қўярга жой тополмай қоламан-а? Шу боис ҳам бу ҳовли
қаршисида гўёки катта бир гуноҳ юкини кўтариб ўтган
каби оёқларим қалтирайди, тиззаларимдан мадор қочади.

Сабаби?

Сабабими? Сабабининг сизга қизиғи йўқ. Ўзимга те-
гишли. Сиз барибир тушунмайсиз.

Нурбой бобонинг ёлғизгини ўғли бор эди. Исми – Жон-
томир. Мендан икки ёш катта эди Жонтомир. Болалик-
да жуда чаққон, абжир, уришқоқ, полвон эди Жонтомир.
Кийимнинг яхшисини кияр эди Жонтомир. Велосипеди
ҳам зўр эди Жонтомирнинг. Бизнинг «велигимиз» Урал,
уники эса «Салют». Агар бизники ҳам «Салют» бўлса, уни-
ки «моторливелик», мопед бўларди. Мен отамга айтиш-
дан кўрқардим, энамга нолирдим: «Мен шу Жонтомирча
йўқманми, нима учун унинг ҳамма нарсаси зўр, меники
ундаймас, менга ҳам чармли копток олиб беринглар...»
Ҳовлидаги югур-югурдан тинкаси қуриган энам эса мени
гап билан узиб-узиб оларди: «Жонтомирга баҳс қилган-
ча, кўчани ҳеч кимга бермай шаталоқ отгунча ўқи, одам
бўл... Жонтомирга ўхшаб етти қиздан кейин туғилган
арзанда бўлганинга эди, отанг от, энанг арава бўларди,
сен бизни бемалол тепкилаб миниб юраверардинг. У Нур-
бой муаллимнинг ёлғизи, алласидаги азизи, тўрвасидаги
майизи... Эркатойлик эркакнинг ишимас, дуппа-дуруст
йигит бўлиб қолдинг. Ундан кўра далага жўна, отангга
ёрдамлаш... Сен етти сўқим (бизлар етти фарзанд эдик)
ни боқаман деб тинкаси қуриди, бечоранинг. Қизинг қиз-

дай, ўғлинг ўғилдай бўлмадинг, ҳей-ей, ўлиб кет баринг...» Қизик, энамнинг ҳамма гаплари қулоғим остида жаранг уради, бир гапини эсласам бас, қолган гаплари бирдан хотирамда тикланиб, тирилиб қолаверади...

Хуллас, Жонтомир билан иккимизнинг орамиздаги тафовутни болалигимда, энамнинг дакки-пандидан сўнг англагандай бўлганман.

Жонтомир ўт-олов, қўли кўкда, оёғи ерда, бўроннинг белини букадиган бола эди. Ўнинчи синфга кўчганда, донғи Доғистонга етгудай полвон бўлди. Болалигимизда тўйлар курашсиз ўтмасди, элнинг ори – полвоннинг бори замонлар эди-да. Сурхондан Қаршигача, Қаршидан Ғузор, Бойсун, Душанбегача кураш истаб изғирдик, ўсмирликнинг билагида тоғни қайириб ургудай шиддат жўшган паллалар, денг. Барибир Жонтомирга етгулигимиз йўқ эди, унинг олдида айтгилигимиз йўқ эди – Худо берган бир нимаси бор эди унинг, эгнига тортса, «бўйинчилга» олса бас, Боботоғни ҳам бўйнидан ошириб урадиган азамат эди.

Кунни тун қувди, вақт ўтди. Йигитни синайдиган яна бир палла келди – Жонтомир ҳарбий хизматга кетди, қишлоқнинг доврўғи пасайиб қолгандай бўлди, ким билсин, ўша дамлар менга шундай туюлгандир, ҳар ҳолда жавониб атрофдаги қишлоқлар ёки туман марказидаги жўжаҳўрозлар хезланиб йўлимни тўсса, Жонтомир акам бўлади, десам ортга бир силтанишлари, менга ўсмирона қизиқиш билан қарашлари ҳам бор гап эди.

Нурбой муаллим тарихдан сабоқ берарди. Бир куни дарс тугаши арафасида эшик тақиллаб қолди. Қудрат почтачи синф эшигидан бош суқиб илжайди. Шошиб қолган муаллим гапини йўқотиб қўйди-да, эшик томон йўрғалади.

– Кечирасиз, домла. Мактабга газета опкелувдим. Сизга полвондан хат бор эди, ташлаб кета қолай, дедим.

Муаллим хатни олиб кўзларига яқин олиб келди, миждаларида ёш қалқди. Қудрат почтачини бағрига босиб, эҳтиром кўрсатиб, ташаккур айтди.

Муаллим жойига қайтиб, курсига чўкди. Бу дунёдан тамом узилиб, мактабу дарси-дардини ҳам унутган кўйи хатни ўқишга киришди. Ўзича жилмайиб-жилмайиб кўяди, бош ирғайди. Биз юқори синф ўқувчилари муаллимни қизиқсиниб кузатиб турибмиз. Ўз фарзандидан ғурурланиб, етти қават фалакка бўй чўзиш онларидаги парвозий масрур дамларни бошдан кечираётган муаллимнинг қалбидаги севинч уммонини ҳали оталик бахтини татиб кўрмаган биз – гўдакўсмирлар қайдан ҳам ҳис қилардик?!

– Муаллим, полвон акам нима деб ёзибди?

– Муаллим, Жонтомир акам армиядан янаям зўр полвон бўлиб келади.

– Полвон акам у ёқда ҳам кураш тушяптимикин?

– Акамга тенг келадигани йўқ, муаллим.

Муаллимнинг ёлғиз ўғлидан хат олиб, димоғи чоғ бўлиб турганини ҳис қилган айёргина болалар атайлаб дарсни четга суриш учун ҳам пайдар-пай савол ёғдиришарди, гапни чўзишарди. Нурбой муаллим ҳам илк дафъа сабоқдан чалғийди. Чехословакияни мақтаб, таърифига тасанно ёғдиради.

– Полвон акаларинг ҳозир Чехословакияда хизмат қиляпти. Олти ой бўлди, бу ернинг ҳавосига ўрганиб қолдим, дебди. Сизларга ҳам салом айтибди, – дейди хушу беҳуш илжайиб.

Сахар пайти уйғондим. Эшик очилиб отам печкага ўт қалашга уринди. Унинг ортидан энам ҳам кириб келди-да, шундоқ остонага чўкди. Энам нимадир деб ихранди – овози сўниқ чиқди. Кўрпани қиялатиб отамга разм солдим. Отам олов олган печга тикилиб тош қотиб турибди. Елкалари учиб-учиб кўяди. Ташқарида қаҳратоннинг қаҳри кўзиб шамол увиллагандай бўлди, йўқ, энам йиғлаяпти, энамнинг йиғисини шамолнинг хуштаги босиб кетяпти. Кўрқиб кетдим. Ўрнимдан шахд туриб чироқни ёқдим. Қарасам, отам ҳам йиғлаб ўтирибди, энамнинг кўзида ёш, ўпкаси тўлиб, титраб қақшаяпти.

– Нима бўлди? – дейман эсанкираб. Бутун аъзойи-баданам сесканиб кетади.

Отам жим. Энам лол.

– Нима бўлди, – дейман ҳансираб, бошимда оғриқ туриб, ичимга қўрқув қиринди солади. – Нима бўлди? Катта энам ўлиб қолдимми?

– Полвон акангдан айрилибмиз. Жонтомир ўлибди, болам. Жонтомирнинг ўлигини олиб келишаркан.

Ўшанда илк бора бошимда чақин чақиб оғриқ турган, кўз олдим хира тортиб, ичимга ўт тушган. Айвонга чиқиб сатҳи муз қотган челақдан чўмичда муздай сув олиб ичганман... Кошки ичимдаги олов пасайса, гарангсифат ҳолда яна уйга чопиб кирганман. Энди энам овозини қўйиб уввос тортиб йиғларди. Акам билан опам ҳам ўзини ташқарига уришди. Укаларим бурчакда тикилиб зирнола энамдан кўз узишмасди.

Акам шу заҳоти Нурбой муаллимникига қараб югурди. Отам билан иккимиз ҳам унинг ортидан йўлга тушдик.

– Ота, нега ўлади, шундай полвон-а, ўлаверадимми? – дейман ўзимни базўр тутиб.

– Уйи куйсин, ўзи ўлсин, шу урушни бошалаганларнинг.

– Қайси урушни ота?

– Афғонни-да, афғондаги урушни айтяпман.

– Ота, нимага афғон урушини гапиряпсиз?

– Полвон акангни, Жонтомирни шу уруш ўлдирди-ку... Жойимда қотиб тураман.

– Ахир, Жонтомир акам Чехословакияда эди-ку...

– Ҳечам. Афғонда экан. Шўрлик бола, ота-онаси, ҳаммамизни ташвиш чекмасин, деб алдаб хат ёзаркан. Уф-ф-ей, болам, шундай йигитни-я, бир бечоранинг ёлғизгина ўғлиниям афғонга юборишадими-а?

Жонтомирнинг жанозасида қишлоқ бир қалқиган, бир бора куйиб-кул бўлган ўшанда. Одамлар фарзандини ҳарбийга жўнатишга қўрқиб қолишганди, афғон деса бутун аҳли қишлоқнинг юраги зирилларди.

Қиш кетиб баҳор келди. Нурбой муаллим одамови бўлиб қолганди. Онда-сонда дарсга кирган маҳали ҳам бир нуқтага термилиб ўтирарди. Мактабнинг энг катта болалари, биз ўнинчи синф ўқувчилари муаллимнинг кўнглига оғриқ солмасликка, уни тушунишга ҳаракат қилардик. Шунинг учун муаллимдан у-бу нарсани сўраб ўтирмасдик, дарс мавзуларини ҳам китоб саҳифаси бўйича ўзимиз тайёрлаб бораверардик. Бир куни мактаб ҳовлисида аллақандай тадбир бўлаётганди. Нурбой муаллим стадионда кўр тортиб турган ўқувчилар сафини ёриб ўтди-да, ўртага чиқди. Жилмайиб турди, сўнгра қаҳ-қаҳ отиб кулди. Давра тўрида сўзлаётган мактабимиз директори ҳам тош қотди. Жимлик чўкди. Нурбой муаллим юзларини буриштирган кўйи, илжайиб келди-да, директорнинг қўлидан микрофонни тортиб олди.

– Ўртоқлар, бугун Жонтомир ўғлим келди, Жонтомирим келди-и-и-и-ё-ё-в-в, келди-и-и-и-и, – деб қичқира бошлади.

Нурбой муаллим қўлида микрофон тутиб даврани чарх уриб айланиб, ўйнай бошлади, бошидаги телпаги ерга тушиб кетди, сўнг эгнидаги пальтосини ҳам ечиб ерга отди-да, уни тепкилаб, қичқира бошлади:

– Одам-л-а-а-р! Жонтомиримни соғинд-и-и-и-м... Жонто-о-мир-ир!!!

Муаллим ерга шилқ этиб тушди-да, юзтубан ётиб олди. Ўқувчилар қий-чув кўтаришди. Муаллима опаларимиз изиллаб йиғлай бошлашди. Директор ҳамда тўртбеш муаллим Нурбой муаллимни кўтариб олиб, кўздан панага, мактаб ошхонаси ортига олиб ўтишди.

Қишлоқда гап тарқалди. Нурбой муаллим ақлдан озибди. Даволанишга олиб кетишибди.

Шундан сўнг анчагача муаллимни кўрмадим. Мактаб тугади. Институтга ўқишга кирдим. Биринчи курсни тугатгач, ҳарбий комиссарликка чақиришди. Армияга кетарканман. Очиғи, юрагимни алланечук ваҳима боса бошлади, юрсам ҳам, турсам ҳам хаёлимда бир ҳадик

бонг урарди: «Афғонга кетсам-а? Мен ҳам Жонтомирдай ўлиб кетсам-а, менинг ҳам ўлигим келармикин? У ёқда қирғин-барот дейишаяпти. Маҳмуд тоғамнинг ўғли ҳам яримжон бўлиб, бир қўлини йўқотиб келди, мен у ёққа бормаслигим керак...» Хаёлингда нима воқеа чарх урса ҳаётингга ўша нарсани чақирининг чин экан. Мени афғон урушига жўнатишди.

Мен уйга биринчи ёзган хатимдаёқ қаерга, қайси жаҳаннамга келганимни яшириб ўтирмадим, ота-онамни алдагим келмади. Агар менга бирор кор-ҳол бўлса, жигарларимни алдашимдан нима наф, деб ўйладим. Дастлабки ойларда қўрқув комидан қутулолмадим, жанг олдидан оёқ-қўлимни қалтироқ тутарди, юрагимни аллақандай куч суғуриб олаётгандай жоним ҳалқумимга келарди. Ўлиб кетсам, нима бўлади? ...Кейинчалик жангга, отишга, одам ўлдиришга ҳам кўникиб кетдим. Ҳеч нарсани ўйламай қўйдим. На уйни, на ота-онамни... Агар мен уларни ўйласам, ёнгинамда ўлимнинг нафасини ҳис қилардим. Мен жангда, қиёмат-қойим ичида ўзимни, ўз руҳиятимни бошқаришни ўргандим, аниқроғи, уруш шунга мажбур қилди. Бу дунёнинг сариқ чақачалик аҳамияти қолмади. Менинг ўзим қуролга айландим, қалбим, кўзим, оёқ-қўлим, вужудим қурол. Ҳа, мен одам эмас эдим, мен қурол эдим...

Тақдирнинг ёзиғи... уйимдан туз-насибам узилмаган экан, икки йилдан ошиқ вақт ўтгач баҳорнинг сўнгги кунларининг бирида қишлоққа қайтиб келдим. Ҳовлимизда тўй бошланиб кетди. Ота-онам ақлдан озгудай бўлиб чор-атрофга зир югуришади, ака-укаларим кўзида ёш билан мени бағрига олишади, хеш-ақрабо, бутун қишлоқ аҳли йиғлади. Новвос ағдарилди, иккита улкан қозон осилди. Шўрва қайнади, ош тортилди, ўйин-кулги бошланди. Ҳовли четидаги кенг мўл супада, одамлардан холироқ жойда тенгдошларим даврасида улфатчилик оғушида ўтиргандим, тўйхона томондан келаётган акамга кўзим тушди. У мени имлаб чақирди:

– Нима гап?

– Нурбой муаллим келди. Сени сўраяпти. Кўришиб қўй. Юрагим шиф этди. Акамга синчиклаб қарадим.

– Муаллим, ҳалиги, кайфияти қандай? Ақли...

Акам нега саросималаниб турганимни дарҳол англаган экан:

– Хавотир олма. Даволаниб чиққан, касалмас. Ақли-хуши жойида.

Муаллим анча чўкиб қолган экан. Кўзларида ёш ғилтиллаб турибди. Мени бағрига босиб из-из йиғлади.

– Ўғлим, болажоним, омон-эсон келдингми? Ўша ёқда Жонтомир аканг қолиб кетди-да, болам... Қолиб кетди. Жонтомир акангни кўрмадингми, болам...

– Йўқ, кўрмадим... Кўролмадим, – дейман титраб-қақшаб.

Уйимизга, мен билан кўришиш учун келган одамлар ўзларини четга олишди, кўзларини олиб қочишди. Муаллимни войиш тагидаги даврага чорлади отам. Мен анчагача серрайиб турдим.

Йиллар учди... Вақт ўтди. Ўқишни тугатдим. Ишга кирдим. Қишлоққа онда-сонда борган кезларим Нурбой муаллим мени йўқлаб келади, ё ўзим бораман. У менга анча термилиб туради. Гапимиз унчалик қовушмайди, лекин бир-биримизни анча соғинганимизни ҳис этамиз.

Қишлоққа боргач, муаллимни кўрмасдан шаҳарга қайтмайдиган бўлдим.

Мана, орадан қарийб ўттиз йилдан ошиқ вақт ўтапти. Мен эллик бир ёшга тўлдим. Нурбой муаллим эса тўқсон ёшга яқинлашяпти. Муаллим бир бурдагина бўлиб қолган, лекин гаплари анча тетик. Жони қаттиқ экан муаллимнинг, балки Жонтомир ўз жонини отаси Нурбойнинг жонига улаб кетдимикин? Парвардигорим Жонтомирнинг умрини ҳам Нурбой бобога қўшиб берганмикин-ё?

Билмадим, бундай мушоҳадаларга ҳаммамизнинг ҳам ақлимиз ожизлик қилади. Бироқ ўша пайтлардаги муаллим, ҳозирги Нурбой бобонинг фақат менга, бирги-

на, биргина ўзимга ишониб айтадиган гапи замиридаги куч бобога қувват бериб турибдимикин, деб ҳам ўйлайман. Нурбой бобо билан ҳар гал кўришганимизда менга ишонч билан айтади:

– Буни сен тушунасан, бошқаларга гапирмайман, шунинг учун ҳам сени соғинаман, болам, шуни бил: Жонтомир аканг келади. Унинг хабарини биринчи бўлиб сен берасан, тўғрими?

– Тўғри. Тўғри, бобожон...

Бобо жилмаяди. Ҳар гал суҳбатимиз шундай якун топади.

Бугун яна қишлоққа келдим. Атроф кеч кузак оғушида. Уфқ жонталаш. Нурбой бобонинг уйи олдидан ўтаяпман. Бу гал қадамимни тезлаштирмадим. Ҳовлига кирдим. Тахтакаравотда уфққа термилиб турган бобога кўзим тушди. У мен томон ўгирилди. Бобо янада кичрайиб қолибди. Мен томон сийпаланибгина юрди. Бағрини очди.

– Келдингми, ўғлим?

– Келдим бобо, келдим...

– Жонтомиримни кўрдингми, болам.

– Кўрдим, бобо, кўрдим...

Бобо менга бироз тикилиб турди.

– Бор энди болам, уйингга боравер.

Мен ўз уйимга йўл олдим. Мен бобони бу қадим заминда ушлаб турган қудрат, унинг Жонтомири ҳақида ўйлаб борардим. Бу томир қаердан ўсиб чиққанлигини ва инсон боласида умид деган жонтомир ҳеч қачон узилмаслигини мен яхши билардим.

НИМА БЎЛДИ?

Барвақт уйғонди. Боши хум – зил-замбил. Тўшакдан қўзғалаётиб гандираклаб кетди, диванга ўтириб қолди, деворга елка суяди. Кўз олди хира тортди, юраги чим этди – оғриқ. Бир амаллаб ўрнидан турди, деразага қўл

чўзди. Тонг эпкинида дарпарда ўйнади – димиққан хонага ҳаёт кирди. У яна диванга чўкди. Ич-ичидан аллақандай қўрқув, қалтироқ қалқиб чиқди.

Ҳеч нарсани эслай олмади. Эслагани шу – Эрмат, Нурмат, Шермат кафеда ўтиришди. Ўласи бўлиб ичди. Кейин нима бўлди, нима қўйди, билмайди.

У қалтанг-султанг қилиб ошхонага юрди. Кўнгли айниб, ичи ёняпти, ботинида алланечук ваҳима. Чинни косада лиммо-лим муздай сувни сипқарди.

Чиндан ҳам ҳеч нарсани эслай олмади. Эслагани – Эрмат, Нурмат, Шермат ва маишат. Кеча соат нечада келдийкин? Хотини қаёқда? Азонлаб қаерга кетдийкин? Ёмон бўлди-да. Ўғли билан келинининг олдида ҳам шармандалик... улар ҳам кўринишмайди. Буларнинг бари қаерга ғойиб бўлишди?

Ботинида яна оғриқ хуруж қилди. Юрак-жигарини қақшатиб суғуриб оладиган қурувдан ҳол-беҳол бўшашиб ҳовлига чиқди. Деворга тирмашган наъматак бутаси ортига ўтди. Ечинди. Жўмракка уланган узун елими-чакни олиб бошидан шариллатиб сув қуйди.

Кўнглига қил сиғмади. Уй ичи ўпқон – ютаман, дейди. Йўқ, нимадир бўлган. Кеча, нима бўлса ҳам кеча бўлган, уйга келгач айтгулик-дегулиги йўқ ўйин кўрсатган. Кечаги қилғилиги учун ер ёрилгану эсу ҳушдан мосуво пиёниста эмас, уятни ўлимдан қаттиқ деб билган бошқалар ерга кириб кетишган. Уятдан-да, уятдан. Худойим эс бермаса қийин эканда-а? Мана шу уйни сенга бердик, шу уйда бойўғлига ўхшаб бир ўзинг яшайвер, деб хотини, ўғли ва келини ҳам этак силтаб жўнаворишган. Қаёққа?

Кечаги захар-заққум исқотининг таъсирида ҳамон калласи кирди-чиқди бўлиб турган одамнинг хаёлига нималар келмайди, эзгинлик ва хомушлик ҳисси аланга олиб тургач хира тортган тасаввурда нечук кўтаринкилик тантана қилсин?! Тантананинг зўри ахир кеча ўтиб кетди-ку... Машқим билан машриқни шошириб, мағрибни мағлуб этаман, деб кариллаб, даврани ўз кўйида ўй-

натиб, жомдан жасорат туйиб, ҳамдаврлар мақтовидан талтайиб турган аканг қарағайнинг ахволи гунг қарғаникидан баттар айна чоғ. Ў-ў-ў, қани энди ўша кайфу сафо, қани энди ўша кибру димоғ?!

У шу кунларда қувончига ҳам, қайғусига ҳам шишани шерик қиладиган бўлди. Тавозеси тоғни хижолат этадиган даврадошлар эса шулар – Эрмат, Нурмат, Шермат... ва бошқа бировлар ҳам сандироқлаб қўшилиб қолиши мумкин. Олдинлари ойда бир-икки бор ичарди, кейинги пайтлар ҳафтада бир маротаба ўз измини базму жамшид гардобига топширишни одат қилди.

Уйдан ҳам меҳр кетди – қаҳр ютди. Мули мулойим хотинининг танглайига қарғиш ёпишди, эрни қарғади – илойим... Ўғил қизариб-бўзариб ўзига жой тополмай қолади – уялади. Келин кўриб-кўрмасликка олади, пилдираб ўз хонасига уриб кетади – бошқа нима қилсин?

У катта идоранинг кичкина бўлса ҳам бир ташкилотиди раҳбар эди. Ҳали обрўсининг оҳори тўкилмаганди. Катта идоранинг Катта раҳбари ҳам иззатини изза қилмаганди.

Эрта тонгдан зимистон кўнгилда ваҳм ўрлади, булар қаёққа кетди? Қўлтелефонига қаради. Кеча вазирликдан бир неча бор кўнғироқ қилишибди, кимлар билан гаплашибди ҳам, ишқилиб тинчликмикан? Тинчлик бўлсин-да. Мана, кечки соат саккиздан ўтгач хотини ҳам кўнғироқ қилибди. Гаплашибди... Айна авжига чиққан пайти экан-да-а, ўзиям. Лекин ҳеч нарса эсида йўқ. Эслолмади.

Ишхонага келди. Кўксини стол гирдига тиради, кўзи илинди, хаёлида турли манзаралар жонлангандай бўлди. Туш кўряптимми, йўқ, кўзи очиқ-ку, хаёл кўзи очиқ... Давра. Эрмат, Нурмат, Шермат... Ие, анави Гўзал-ку. Ҳа шу, Гўзал! Гўзал ҳам даврага қўшилди. Ичишди. Ойнаванд зал эшиги очилди. Хотини ҳам кўриниш берди. Гўзалнинг елкасидан қўл ўтказиб, қучиб турган пайт. Кейин ўзини кўчада кўрди. Ўша каттакон ишхонасида пайдо бўлди. Катта раҳбарнинг хонасига кирди. Раҳбар унга кинояли илжайиб нималардир деди, кейин катта идора вакил-

ларидан кимдир унга дашном берди, ойнали қўштабақа эшик олдидаги миршаб уни турткилаб-сурткилаб ташқарига чиқарди... Хуллас, айқаш-уйқаш манзаралар, қахрли, меҳрли қиёфалар гирдобиди гангиб қолди... Туйқус ўқ еган қушдай бир қалқди-да, илкис бош кўтариб, чала уйқу оғушида ўрнидан дик этиб турди-да, ўз мувозанатини йўқотди, курсига тап этиб ўтириб қолди. Туш кўрдими ё кечаги воқеалар хаёлимда жонландими, деган ўйга борди. Уни титроқ босди. Тушми, ҳаёт? Наҳот?.. То тушликкача ич-этини еди, ишхонасидагиларга ҳам миқ этмади. Назарида қулоқлари остида шу гап жаранг отарди: «Кеча сизни кўрдик хўжайин, жа-а, байрамона эдингиз...»

Хонасига кириб-чиққан айрим ходимларнинг ҳам нигоҳи шундай маломатлими, ё ҳавасу ҳасратлими, ишқилиб улардан шу иддаони уқиш мумкин эди: «Биз кўрдик, кеча мазза қилдингиз-а, хўжайин? Лекин ноқулай ишлар ҳам қилдингиз-да...»

Тушлик маҳали яна йиғилишди. Эрмат, Нурмат, Шермат. Бош оғриққа ҳалигиндан қиттак-қиттак уриб олишди. У юзини тескари бурди: «Кўзимдан йўқотинглар, кўнглим айнияди!» Ошналар боши қизиби, юзларида қон ўйнагач, уларнинг кўнглига қўл солди.

– Кеча нималар бўлди?
 – Расво бўлди? – деди Эрмат.
 – Қўй, шуни гапирмайлик, – деди Нурмат.
 – Ўтган кун ўтди, бугундан сўзла, чироғим, – лутф этди Шермат.

– Кеча катта идорага ҳам бордикми?
 – Биз бирга бордик, сен ўзинг кириб кетдинг.
 – Кейин-чи, кейин?
 – Кейин биз кетдик.
 – Раҳбар билан гаплашдимми?
 – Раҳбар билан бирга ўтирдик-ку. Сенга телефон қилди. Сен уни чақириб олдинг, қойил, – Эрмат илжайди.
 – Ростданми?
 – Рост, – тасдиқлади Нурмат.

– Кейин-чи? – кўз олди зимистон тортди.

– Сен уни ҳақоратладинг. У ўрнидан туриб, аразлаб кетди.

– Кейин-чи?

– Кейин, сен уни ташқарида тўхтатиб роса пийпаладинг, сўнг кучоқлаб ўпмоқчи бўлдинг, у зўрға қочиб кутилди, – ўсмоқчилади Шермат.

Унинг нафаси ичига тушиб кетди. Ботинида даҳшатли оғриқ турди. Тамом. Тамом бўлди. Демак, бу ҳам етмагандай изидан идорага ҳам бордим. Хонасига ҳам кирдим. Ҳалиги ҳолат туш эмас, ҳуш экан, хаёлимда жонланган. Демак, катта идорадаги бошқалар ҳам кўришди, мени туртиб-силтаб дашном берган кимса кадр бўлими бошлиғи ҳам бу шармандалиқдан воқиф, йўқ, туш эмас бу, миршабнинг ғазаб отига миниб кўчага улоқтиргани ҳам чин.

– Демак, – деди у базўр ихраб, лекин алланечук илинж билан даврага қаради, – демак, Гўзал ҳам биз билан...

Унинг гапи чала қолди. Нурмат унинг бўғзидагини илиб кетди:

– Гўзал ҳам биз билан бирга ўтирди-ку. Роса валсга тушдинг. Кетворган нарсга экан. Кайфчиликда нималар бўлмайди, қолганини эслашнинг ҳожати йўқ. Зўрсан, зўр, оғайни!

– Хотиним?! Хотиним-чи? – деди ихраб.

– Хотинингми, хотининг келганда биз йўқ эдик, – илжайди Шермат.

Улфатларнинг юзида алланечук тантанаворлик зоҳир эди. У эса... у тамом бўлди. Унинг юзи қизарди, боши қизиди. Мияси лўқиллади. Қон босими ошди. Юраги сиқилди. Кулоқ пардаларида оғриқ пайдо бўлди, борлиқ ғувиллай бошлади.

– Яна нима бўлди? Ёнимда беш юз долларим бор эди, шуям йўқ.

Улфатлар унга синовчан қарашди. Бир зум сукунат чўкди.

– Хотирангга балли-ей, – елкасига қоқиб гап отди Нурмат, – долларинг борлиги ёдингда қолибди-я...

– Хўш?! – Нурматнинг оғзини пойлади у.

Жимлик чўкди яна. Сукунат ўзанини Шермат бузди:

– Нариги столдаги бир гуруҳ актрисалар орасида анчагача валақлаб ўтирдинг. Балки, ўша ерда... Лекин мен ўз кўзим билан кўрмадим.

– Бўлди, тушундим. – У ўрнидан турди. Хайр-хўшни ҳам насия этиб кўчага отилди.

Оёқ-қўли бўшашиб мувозанатини йўқотган, гандираклаган кўйи катта идора эшигига қўл узатди. Навбатчи миршаб унга бир қараб қўйди-да, хужжатини текширди. Бугун бошқа миршаб алмашибди, кечагиси бўлса роса тизинглаб аччиқланар эди.

– Қайси бошқармага бормоқчисиз?

– Кадрлар бошқармасига.

– Биласиз-а, ҳовлига киргач, зина орқали кўтарилиб, иккинчи қават... Йўлак бўйлаб чапга юрасиз. Олдинги жойидан кўчган, ҳозир таъмир кетяпти.

Иккинчи қаватга кўтарилди. Бошқарма бошлиғи йўқ экан. Бир ҳисобда хурсанд бўлди. Барибир яхшиликка.

Катта раҳбарнинг қабулидан қулоғи қизиган қулдай бўлиб қаҳрли пичинг эшитиб қайтди, балки унга шундай туйилдимикин?

– Сизни қабул қилолмайди. Кейинги ҳафта келинг, – деди ёрдамчи тунд қиёфада. – У шарт бурилиб орқасига қайтди. Қабулхона эшигини тарақлатиб ёпди. – Вазир хорижда хизмат сафарида...

У бу гапни эшитмади. Ўзича ўйлади: кеча хўжайинининг ҳузурига киришдан олдин манави мирзатўранинг ҳам томорқасини шудгорлаган бўлиши мумкин. Боши қуйи ҳолда қайтди. Энди унинг юраги тортилиб-тортиб оғрир, аллақандай темир қўл хаста юракни ғижимлаб-ғижимлаб кўкрак қафасидан суғириб олишга чоғланарди. У оғриққа дош беролмай ингради. Оғир-оғир нафас олди. Ҳаво етишмади.

* * *

Улфатлар давраси яна авж олди.

– Бечора, ишонди, – деди Эрмат.

– Долларини нима қиламиз? – Нурмат меровланди.

– Эртага қайтарамиз, сюрприз қиламиз, – ишшайди

Шермат.

– Лекин ўзиям артист бўп кетдинг-ей, – илжайди Нурмат.

– Ўзинг ҳам қолишмадинг, – Эрмат эснади.

– Шўрликни энди бир ошга туширишимиз керак, –

Шермат қадаҳга қўл чўзди.

– Наҳотки эслай олмаса-я? – ажабсинди Эрмат.

– Нимани? – сўради Нурмат.

– Кеча хотини телефон қилди-ку, қишлоққа ўғлингиз билан келинингизни олиб тўйга бориб келайин, деб рухсат сўради. Бу хўп, деди. Боравер, деди. Кейин энди ёлғизман, деб роса ичди-ку...

– Ичса эсини йўқотиб қўярканда-а, – ўсмоқчилади Шермат, – раҳбар хорижда-ку. Уни шу ерда эди, роса адабини бердинг, десак ҳам чиппа-чин ишонди-я.

Улфатлар емакхонадан чиқишди. Тушлик вақти тугашига бироз вақт бор. Ишхонага қадар яёв кетишди.

Идора эшиги олдида, катта йўл четидаги панжара билан тўсилган йўлакда одамлар тўпланиб туришарди.

– Нима гап? – ҳовлиқди Нурмат.

Идора эшиги очилиб ходимлардан бири отилиб чиқди-да, одамлар тўдасини ёриб кирди. Шу орада тез ёрдам етиб келди. Тўпланганлар юзида ачиниш ҳисси зоҳир эди.

– Нима гап? Нима бўлди? – галма-гал ҳовлиқишди учовлон.

– Шу идорада ишлайдиган ходимлардан бири ўлиб қолибди, – деди кимдир.

Эрматнинг ичидан нимадир чирт узилиб кетгандай бўлди. Нурмат билан Шермат ҳам эсанкираб қолишди.

Тобора гавжум тортаётган тўдада саволлар айлана бошлади:

– Нима бўлибди? Нима бўлган экан?

- Нега ўлибди?
 - Юрагининг мазаси йўқ экан...
 - Ҳозиргина вазирликда юрувди, – деди кимдир.
 - Тушликда кўрувдим, – деди идора ходимларидан бири. Сўнг учовлонга юзланди:
 - Сизлар билан тушлик қилаётувди-я?
- Учовлон ортга тисланишди. Учовининг ҳам ранг-рўйи гезариб кетди.

ОЛИСДАГИ ОДАМ

Ўқлай олсанг ўқлов ўқ отар. Ибод Махсумнинг гапи нишонга тўғри тегди – ўғлининг жон-жонидан ўтиб кетди: «Болам, вақтим йўқ, деб зорланаверасан. Одам истаса ҳамма нарсага вақт топади. Агар сен хоҳласанг вақт тўхтаб туради, сенинг йўригингга юради. Фақат, фақат ўзингда ро-йиш йўқ-да... Майли, ўзинг биласан, бормасанг, борма...»

Махсум сўлиш олди, қовоқ уйиб бошини сарак-сарак қилди-да, уйга кириб кетди. Эшикни қарсиллатиб ёпди; ўғил сезди: хайрлашгани ҳам чиқмайди, энди...

Турғун Ибодович ота ҳовлининг қоқ ўртасида сўппайиб турди. Аламли илжайди. Бутун қишлоқнинг тўй-маъра-касига олдига солиб, хонадонма-хонадон юриб, таъзияга олиб боргани етмагандай, энди касалхонада ётган Норой кампирни ҳам хабар олишга ундагани малол ботди. «Ўғлимни кўриб қўйинглар», деб мақтангиси келса керак-да...

Турғун Ибодович шу хонадоннинг тўнғичи, саккиз ука-сингилнинг каттаси. Шаҳардаги нуфузли идоранинг ҳам каттакони. Таътилнинг тенг ярмини қишлоқда ўтказаман, деб ўйловди. Қаёқда, беш кун ўтар-ўтмай зерикди. Кўнгил қурғур ҳам илҳақ, ўзи жонхалак – ишқилиб идорада тинчликмикан; ҳар куни уч-тўрт бор ёрдамчиси билан боғланиб туради. Ёрдамчи ҳам оқизмай-томизмай ким қаерда, ким нима қиляпти, тепанинг қўнғироқлари нима деяпти, ахборот беради. Ука-сингиллар, хеш-ақра-боларнинг ҳам ота уйдан оёғи узилмайди. Ҳаммаси бир

ташвишни елкалаб келади-да, Турғунбойнинг эгнига ортади; унисига у лозим, бунисига бу лозим, ўртада ўйнар мулозим, деганларидай, шу беш кун ичида бўларича бўлди, таътилининг тантанаси сўнди, таъби тирриқ бўлди, ўлардай зерикди. Ва, бугун ўзи аллақачонлар олислашиб кетган, болалиги кечган шу қишлоқ, қўл чўзсанг етгудай баланд тоғ адоғидаги ота уй унга негадир бегоналашиб қолганини сезгандай бўлди. Йўқ, одамлар ўша-ўша, лаҳжалар ўша-ўша, мақол-тақаллар ўша-ўша, лекин улар негадир бугун унга бегонадай туюлди. Аслида улар ўша-ўша, бироқ Турғун Ибодович уларга бегона эди. У нега шундай бўлиб қолганини англай олмасди. Қўшқанот темир дарвоза олдида машина юкхонасига ул-бул нарсаларни имиллаб жойлаётган ҳайдовчига ўқрайиб қаради. Ҳўжайинининг қоши учиб қовоғи тортишишидан қувиғи бўшашиб кетадиган ҳайдовчи бола қўрққанидан қаҳр устида қоврилмаслик учун юкхонани тарсиллатиб ёпиб, шоша-пиша ўзини уловга урди; машинани ўт олдирди. Турғун Ибодович оёғига зил-замбил боғланган кўйи оғир қадамлар билан айвон томон юрди. Ички ихроқ оғушида эшикка қўл чўзди. Ичкарида ёстиққа суяниб, яримбел бўлиб ўтирган аҳволда аллақандай китобни варақлаётган махсум кўзойнагини олиб, ўғлига маъноли тикилди.

– Ота, мен кетяпман.

– Биляпман, кетаётганингни ... Энангни эслаб эртага бир ис-пис чиқарамизми, девдим. Ука-сингилларингни ҳам айтувдим.

– Ота, қабристонга, энамнинг бошига бирга бориб келдик-ку... Шу десангиз...

– Вақтинг йўқ, ишинг кўп. Кетишинг керак, – деди чол унинг гапини чўрт кесиб.

– Ҳа. Майли, ота, эсон-омон ўтиринг.

Махсум ўғлининг юзига тик қарамади, нигоҳини оstonага тикди. Ўғли бундан енгил тортди. Эшикни секин ёпди, машина томон йўл солди. Елкасини босиб турган юкдан халос бўлгандай енгил қадамлар билан машина

томон югургилаб кетди. Орқа ўриндиққа ўтирди-да, ҳайдовчига амр этди:

– Ҳайда, туман марказига ҳайда. Оҳ-оҳ...

Атроф-жавониб мунча гўзал. Осмонга чўққи санчиб, булутдан чопон кийган Воҳатоғнинг виқорини кўринг. Хур-хурлаган шамолни айтинг-а. Э-э-эй, манави кўпириб-тошиб, чаппар уриб гуллаган боғларни денг, оқпушти гул оғушида чайқалган боғларнинг пойи-поёни йўқ, оламдан гул бўйи уфуради. Табиат инъом этган баҳор атридан бошинг гангиб кўзинг тинади. Турғун Ибодович машина ойнасини ярим тушириб бораркан, баҳорнинг буюк мўъжизаси – Яратганнинг улуғ инъоми қаршисида юраги тўлқин уриб серу сармаст, дилхуш ҳолда парвоз этаётгандай эди.

Туман марказидан четда, қийғос гуллаган ўрикзор адоғидаги шарқироқ сой бўйида жой қилинган эди. Тумандаги бойтўралардан бири Турғун Ибодовичнинг шарафига зиёфат беришга иштиёқманд бўлиб турарди. Туман ҳокими етовида келган Турғун Ибодовични кўрган бойтўра ва бир-икки мулозим ўрниларидан дик этиб туриб, четгинага чиқиб, кўксига қўл босиб таъзим қилиб туришди. Нуфуздор меҳмон ва туман каттаси қаршисига чиқиб қўл узатиб ҳол-аҳвол сўрамакка ҳеч кимнинг юраги дов бермади. Ҳолингни билганинг яхши-да. Шундай мартабали инсонларнинг рўпарасига дингиллаб чиқиб, қўл узатишга йўл бўлсин. Нима, улар сенинг акангмиди, отангмиди ёки қишлоқчасига айтганда, бир уриб икки чиқарганингмиди. Мувозанату мадорини сақламоқ керак-да. Ахир уларнинг ўзлари мойиллик билдириб қўл узатсалар бошқа гап. Эмаклаб бўлса-да, бориб қўлини ол.

Зиёфат зўр ўтди. Куй-қўшиқнинг ҳам пардаси йиртилди – шу атрофнинг қўшиқчиси борки, қўшиғини айтди, ўйинчиси борки ўйинини, ўйин баҳонасида ҳамма жойини кўрсатди.

Меъёрни билмаган миёвлайди, деганларидек, мезбон бўлмиш меровларнинг оғзидан боди кириб-шоди чиқ-

ди. Ҳалиги гумгурс гўрсўхта бўлиб ўтирган ташкилотчи бойтўрага ҳам жон кириб, ўзини аждарҳонинг элчисидай тута бошлади. Шайтон сув шамол шаштига шапалоқ жойлайди-да, лаби бурчига фасонний қилиб тамаки қистирган кўйи Турғун Ибодовичнинг гапини бўлиб, унга нималардир деб вайсаб-вайсаб қўяверди ҳам. Бир-икки бор унинг елкасига гурс-гурс қоқиб ҳам қўйди. Жимгина музу-мулзам бўлиб ўтирган бойтўра музи эриб, манави шошқинсойдай шаталоқ отиб қолди. Турғун Ибодович бундай жўжахўрозларнинг кўпини кўрган, ўн грамм ичиб, минг грамм кайф бўладиган енгилтаъбларга тоби-тоқати йўқ. Лекин ўзи меъёрини билади. Боши сал қизидими, та-мом, тапа-тахт тўхтатади... Алжираб-силжирайдиган дав-ра дастурхонда дами қисилади, ҳайё-ҳуйт, деб ўрнидан туради-да, жўнаворади. Бугун ҳам шундай қилди.

– Иззатингиз учун раҳмат, оғайни. Тепадан топши-риклар бор. Таътилни ҳам белига тепяпти иш. Иш кўп-да, иш кўп, – деди туманбошига зўраки илжайиб. Тепадан гап кетганидан кейин туманбоши ҳам бешиктебратар-дай тебраниб қўйди:

– Садағангиз кетай, Турғун Ибодович, ишнинг кўп-лиги яхши. Майли, яхши боринг, – деди унга жавдираб боқиб, – кеп тулинг, эсингиздан чиқариб юборманг.

Машина жилди.

– Қаёққа ҳайдай, касалхонагами? – деди шофёр олд ойнага кўз қирини солиб.

Олд ойнадан бошлиқнинг тунд қиёфаси заҳар сочди:

– Касалхонада пишириб қўйибдими? Тоғтуман йўлига ҳайда. Тошкентга қайтамыз.

Машина сўлга бурилди.

Баҳорнинг куни омонат бўлади; бирпасда борлиқнинг астари ағдарилади. Қаердан келди, Худо билади, зумда осмонни қора булут маҳв этди. Шабада тиниб, сукунат чўкди. Ҳаво дим тортди. Туйқус осмоннинг бир бурчи қарсиллаб, ўпирилиб кетгандай бўлди – момақалди-роқ гумбурлади, қурсоғи ёрилган кўк оний лаҳзада ялтираб

кетди, чақмоқ чақди. Челаклаб қуйгандай ёмғир ёғди. Машина тўхтаб қолди, олдга юришнинг имкони йўқ, йўл кўринмайди. Ўйдим-чиқдимда четга сурилиб кетса жарликка учиши мумкинлигини ҳис қилган ҳайдовчи уловни тўхтатди. Чақмоқ забтига олиб ҳар чақин урганда атроф бир ёришиб ларзага келиб, Турғун Ибодовичнинг юраги ўйнаб кетади, осмоннинг қарса-баданг гумбурлашидан, қарсиллашидан ер ларзага келади, даҳшатли қалдироқ зарби уни мошин-пошинига қўшиб тилка-пора қилиб юборадигандай даҳшатли ваҳми туяди. Ўзини кўярга жой тополмай, юраги ёрилгудай бўлиб турган Турғун Ибодович беихтиёр қўл телефонини очиб, ҳардамхаёл ҳолатда қаергадир кўнғироқ қилмоқчи бўлади.

– Телефонни ўчиринг, хўжайин, – дейди ҳайдовчи бўғриқиб.

– Нега? – дейди у ихраниб.

– Яшин уради. Яшин тилкалаб ташлаши мумкин.

Турғун Ибодович кўзларини чирт юмиб олади. Ҳайдовчининг хаёлидан ўтгани шу бўлади: «Шу бугун йўлга чиқишимиз шартмиди? Отасининг гапига ҳам қулоқ солмади. Оғринтирди. Мана, оқибати...»

Баҳор ҳавоси омонатлиги рост, лекин баҳор ҳавоси беор ҳам бўлади. Ярим соат ўтар-ўтмас тўс-тўполон тугаб, бетизгин булот тоғ ортига чўкди, осмон тинчиди, гумбур-гумбур олислардан эшитила бошлади, тиниқ жавонибда намгин шабада эсди. Машина олдга интилди. Турғун Ибодович нимадир деб тўнғиллади-да, қўл телефонини очди.

– Алло, сенмисан? Нима гап, ишхонада тинчликми? Ҳа, ўчириб қўйгандим. Ким? Ўзи кўнғироқ қилдимми? Айтмадингми, таътилда деб? Қачон?

Турғун Ибодович ўтирган жойида кетини у ён-бу ён ташлаб, типирчилаб қолди:

– Тезроқ ҳайда. Дўстимиз Собир Тўраевичнинг онаси қазо қилибди. Азонда чиқаришаркан.

Машина янаям жадаллашди. Нишабликдан тушгач, тақатақ тўхтади. Турғун Ибодович сапчиб тушди.

– Яна нима бўлди? – зардаси тошди.

– Ана, йўл йўқ. Кўприк сел остида қолиб кетибди. Бошқа машиналар ҳам ортга қайтаяпти.

– Падарингга лаънат...

Ҳайдовчи хўжайинга илкис қаради:

– Мен нима қилдим? – деди қовоқ уйиб.

– Бундай кўприкнинг падарига минг лаънат, – деди хўжайин гапини андавалаб.

– Сел тўхтагунча кутиб турамиз.

– Қачон тугайди?

– Худо билади.

– Ҳайда, сен ҳам изингга қайт. Аэропортга ҳайда. Кечки рейсда учиб кетаман. Сен ўзинг эрталаб йўлга тушасан.

Турғун Ибодович йўл-йўлакай хаёлга изн берди. Ўзини жанозада кўрди. Собир Тўраевичнинг ёнида турибди. Ғам ва қайғу гирдобиди келди-кетдига бош ирғаб қўйяпти. Кимсан Тўра Асилбековичдай мамлакатга доврўқли кимсанинг тўнғичи, вазир мақомидаги Собир Тўраевичга қўл остидаги бир ходим эмас, яхши дўст сифатида ҳамдарду қайғудош бўлиб ҳассасашлик қилади. Казо-казоларнинг назарида бўлади, айрим ғаламислар унинг Собир Тўраевичнинг яқини эканлигини кўриб, ич-ичидан куйиб кетишади. Айниқса, биринчи муовини Жўра қирғийнинг посонгиси пас бўлади. Ана, бир тўда ўзига ўхшаган алмойи-жалмойилар билан у ҳам жанозага келяпти. Шу тобда Жўра қирғий яқинлашгач, Собир Тўраевичнинг қулоғига ниманидир шипшийди, Собир Тўраевич бош ирғийди. Жўра қирғий ҳам буни кўради, ичидан қиринди ўтади. Йўқ, биргина Жўра қирғийнинг эмас, бошқа ғанимлари ҳам куйиб кетади, баттар бўлишсин... Шу ўринда Собир Тўраевичнинг ҳам меҳри янада товланса не ажаб. Ҳар ҳолда манамен деган табақадаги зотлар билан бир қаторда курсдоши Собир Тўраевичнинг биқинида туришга ҳаққи борку. Жанозада нега сен бунга тирғалиб қолдинг, дейдиган топилмаса керак. Собиржоннинг ўзи ҳам илгари нега бу одамга унчалик эътибор қаратмадим экан, деган хижолатли ўйга борса ажабмас. Тўй-томошасида қатнаш-

ган кезде жойи доим пойгакда бўларди, тўрга ўрмалашга юраги дов бермасди; мана энди мавриди келди. Турғун Ибодович қош учириб жилмайиб қўйди, ич-ичидан суюнди. Ҳайдовчи илжайиб кетаётган хўжайинига олдойна орқали лолу ҳайрон қараб-қараб қўйди.

Аэропортда уни ишхонанинг навбатчи машинаси кутиб турарди. Кеч кириб, қоронғи тушиб қолганига қарамай тўғри Собир Тўраевичнинг уйига йўл олди. Юзига эзгинди тус берди, лекин юраги ҳаприқиб-ҳаприқиб кетарди. Муюлишга етганда қўлига дастрўмолини олди. Машинани ёп-ёруғ тор кўча бошида қолдириб, ҳовли томон пиёда юрди. Бошини эгиб бораркан, атрофга кўз солиб олма теришни ўзига эп билмади; уят бўлади, тўйга бораётгани йўқку... ва ниҳоят, чор-атрофида қалпоқчиروқлар ёғду сочган қасрмонанд уйнинг данғиллама дарвозаси олдида тўхтади. Дарвозанинг кичик эшиги олдида қия очиқ, кенг-мўл, ҳашаматли ҳовлида жим-житлик. Ўлик бор уйда ўйин бўлармиди? Турғун Ибодович девордаги тиллатус тугмачани босди, ҳовлини жаранг тутди, ичкаридан овоз келди: «Ҳоз-и-ир!» «Адашдим, шекилли, нариги кўчадан боришим керак экан, – деган ўй ўтди хаёлидан. Дарвоза олдида ўн беш ёшлар чамасидаги қиз пайдо бўлди.

– Келинг, амакижон, уйга киринг.

Турғун Ибодович бир зум ҳардамхаёл бўлиб, эсанкираб туриб қолди.

– Мен адашибман, шекилли...

– Сизга ким керак? Дадам ишдалар. Кеч қайтадилар...

– Менга Собир Тўраевич керак эдилар, нариги кўчага бораман, шекилли, – деди қиздан кўз узмай.

– Ҳа, тўғри келдингиз. Мен у кишининг қизлариман.

Турғун Ибодович бир қалқиб тушди. Эти жунжикиб кетди.

– Нега, нега ишда бўладилар? Бувингиз...

– Бувим уйдалар. Чақирайми? – қизча бурилиб кичик эшикдан оёқ хатлаган ҳам эдики, Турғун Ибодович ихраб юборди:

– И-е-ей, шартмас... Бошқа сафар келарман, – деди оёқ-қўли бўшашиб.

Қиз унга ажабсиниб бир қараб қўйди-да, данғиллама дарвозанинг кичик-бола эшигини ёпиб, ичкарига кириб кетди.

Турғун Ибодович бошидан гурзи еган каби гандирак-лади, ички бир оғриқдан ихраб юборди – ич-ичидан қиринди ўтди. Нима қиларини билмай, шалвирабгина атрофга аланглаб қаради, оғир-оғир нафас олди, юзи ловуллаб қизиди, бошида оғриқ турди. Кўз олди хира тортди; жойида анчагача туриб қолди, олис-олисларда нимадир жиринг-жиринг қилди, беихтиёр чўнтагига қўл солди. Телефони... телефони жиринглапти.

– Эшитаман, – саси ихроқли, синиқ чикди. Отасининг овози гарангсиган қулоқларига ўқдай қадалди:

– Болам, эрталаб касалхонага бориб Норой момонгни кўриб яхши қилибсан, шопиринг айтди. Пешиндан сўнг Норой момонг ҳам омонатини топширди. Азонда чиқарамиз.

– А-а-а?

– Ҳа, шундай бўлди, болам. Шу момонг энанг раҳматли билан бўйинса – тенгдош эди. Далада бола-боғча бўлиб юрган кезлар сени ҳам кўп эмизган. Ўзингни ишга чақиришса ҳам шопирингни қолдириб яхши қипсан. Бозор-ўчарга бориб хизмат қип турибди. Момонг сенга берган оқ сутига рози бўлиб кетди. Умринг узоқ бўлсин, болам, келинга, болаларингга салом айт.

Турғун Ибодович кўча бошида турган машина ўриндиғига оғир чўкди. Кўзларини юмди: болалигини хотирлади. Синфдоши Собир билан Жинарикда чўмилган кезлар, Ҳазорбоғ каналида оёқ томири тортилиб чўкиб кетишига бир баҳя қолганида Собир уни қутқариб қолгани, Полвонтетада бирга қўй боқиб, курашга тушган лаҳзаларини эслади. Ва, яна, синфдоши, жонжўраси, эмчакдош дўсти Собир Тўйчиевни анча йиллардан бери кўрмагани ҳам ёдига тушди... Оғир хўрсинди.

– Қаёққа юрай, уйгами? – деди ҳайдовчи чорраҳадан ўтгач.

Турғун Ибодович бош чайқади.

– Тўхта...

Ҳайдовчи машинани йўл четига олди. Хўжайин айна дам қаерга бош уришини билмасди. Фақат, аллақаерларга, олис-олисларга кетгиси келарди. Лекин ўша олис-олисларга қайси йўлдан, қайси кўчадан бориш лозимлигини билмай, карахт бўлиб турарди. Бу йўлни ким билади?

Балки сиз биларсиз, қадрдон ўқувчим?

Каминами? Камина ҳам билмаяпти-да...

ЯНГИ ЙИЛ ДРАМАСИ

Янги йилнинг дастлабки тонги. Қодирбек барвақт уйғонди. Руҳияти тетик, кайфияти чоғ. Раҳбар ёрдамчисининг таклифини яна эслади: «Туғилган кун эсдан чиқмасин...» Тилдан чиққан гап баъзида чирик бўлади, лекин дилдан чиққан гап ҳамиша тирик бўлади. Ёрдамчи чин кўнгилдан, бироқ раҳбарга хос ўша сирли ва иддаонома оҳангда (бунга ҳам юқибди-да) айтди. Қодирбек шунга хурсанд.

Одатига кўра бадантарбия қилди. Ювиниб-тарангач, кеча қайнатиб термосга солинган ўрик шарбатини смирди. Бир ҳафтадан буён бошида тугун бўлиб турган режани амалга оширадиган кун бугун – биринчи январь! Хўжайиннинг туғилган куни. Ўзингни тут, Қодирбек, дидил бўл, Қодирбек. Йил бошида шахдам қадам босмасанг, йил сўнгигача судралиб юраверасан...

Нонуштадан сўнг ҳовлида у-бу нарсага уринган бўлди. Қани, вақт ўтса. Юрагида ҳаяжон ўти гур-гур ёниб, авж оляпти, хаёлини ҳам туманми, тутунми эгаллаб, кўнглида ҳадик-хавотир туйғуси жимирлай бошлади. «Иккилангандан кўра икки букилган авло, тамом, ё у ёқлик, ё бу ёқлик бўламан, юраманми итнинг орқанги оёғи бўлиб?...»

Уйга кирди. Меҳмонхонадаги доимо берк, калити ўзида турадиган сервантни очиб, пахта гулли чойнак ичидан бир боғлам доллар олди-да, чўнтагига урди. Сер-

вантнинг ойнаванд қаватини ёпаётган эди ҳамки, эшик очилиб хотини сас берди:

– Нима қияпсиз?

Қодирбек бир сапчиб тушди. Хотинига ўқрайиб қаради:

– Нима қияпман? Нимани нима қияпман? – деди бехосдан. – Сигаретимни кўрмадингми?

– Чўнтагингизни...

– Чўнтагим, нима чўнтагим? Қайси чўнтагим?

– Чўнтагингизни қаранг. Айвондаги пальтонинг чўнтагини.

– Ҳа-я, тополмадим-ку. Яхшилаб қарай-чи?

Пешонасини тер босди. Меҳмонхонадан бўларича бўлиб, ичидан бир тўкилиб чиқди. Илгакдаги пальто чўнтагини кавлаштирди. «Оббо, бу ёқда экан-ку, а!»

– Дадаси, сизда бир гапим бор эди... – хотинининг овози синиққан чиқди.

– Нима гап?

– Кайфиятингизни бузманг, фақат, лекин нима қилай, биздан бошқа кими ҳам бор, дейсиз...

– Гапни бурамай, мақсадга кўч.

– Шу, укам Собиржон тунов куни пул сўровди. Эртага яна шифохонага кетяпти. Уйидагилар байрам кечаси ёнимизда бўлсин, деб олиб келишувди. Қийналиб кетди, бечора. Мол-ҳолини сотиб қизининг ўқишига контракт пули тўлади. Ўзини энди индинга операция қилишаркан.

– Қанча пул керак?

– Шу, минг долларча керак экан. Март ойида қайтараман, деяпти.

– Бунча пулни қаёқдан оламиз? – мужмалланди Қодирбек, – менда йўқ-ку, ўзинг биласан. Топганимни сенга олиб келиб беряпман.

– Шу, таниш-билишлардан сўраб-нетиб турсангиз-чи? Минг қилса ҳам укам – жигарим. Биласиз-ку, биздан жонини ҳам аямайди. Шу уйни тиклаётганимизда...

– Оббо-оо, ўтган гал ҳам шуни юзимга солувдинг-а, – тутатди Қодирбек. – Мен укангдан ўшанда пул сўров-

димми, ўзи сенга олиб келиб берган. Уй қурса мен ҳам қайтараман, девдим-ку... Энди шу арзимас уч минг долларни умр бўйи гапирасанлар-а?!

Хотини бир қалқди, беҳоли-бежон бўлиб курсига чўкди, ёноқлари дир-дир учди, ихранди:

– Яна опамдан сўрарканман-да-а?

– Ўзинг биласан.

– Сиз ҳозир туғилган кунга бормоқчимисиз? Шофёрингиз келганига ярим соатдан ошди. Мени ҳам укамникига ташлаб ўтинг.

Хотинининг бир нуқтага тикилиб, ҳардамхаёл бўлиб ўкинч билан гапириши Қодирбекни қаҳридан туширди:

– Бўлақол. Ҳалиги, мен Лондондан олиб келган кўйлақлар қани? Об туш. Бирини укангга олиб борасан.

Хотини туҳфабоп, қорқиз ва қорбобо суврати урилган иккита ялтироқ елим пакет олиб чиқиб, Қодирбекка тутди-да, кийиниш учун нариги хонага кириб кетди. Қодирбек тортмадан иккита конверт олди. Бирига юз доллар, бирига икки минг доллар солди.

Машина йўлга тушди. Пакетларни олд ўриндиққа қўйишди. Орқа ўриндиқда ўтирган эр-хотин ўз хаёллари билан банд. Хотин табиийки, оғир дардга чалинган укасининг тақдирига қайғуради. Эрнинг хаёлида бошқа ўй: «Худо хоҳласа, хўжайин уни, албатта, юқорига кўтаради. Ҳаммаси яхши бўлади. Шундай катта идоранинг депсинган майда бир бўлагига шунчаки раҳбарча бўлиб юришга чек қўйилади. Ана, қанча ҳамкасблари буни тепиб-тепкилаб юқори лавозимга чиқиб олишди. Оғзини очиб юраверса оёқ остида қолиб кетаверади. Қандингни ур, Қодирбек, қандингни ур. Яшасин, туғилган кун... Берган Худога ёқибди... Икки минг кўки ҳам чакки эмас...»

– Конвертга юз доллардан жойлаб, иккала пакетга ҳам солиб қўйдим. Майли-да, Янги йил совғаси, – шивирлади хотинига.

Хотини эрига ажабсиниб қаради, юзини ойнага бурди.

Қодирбек хўжайини, катта идоранинг раҳбари Нозим Тўраевичнинг шаҳар четидаги дала-боғини, кенг-мўл қасрни кўз олдига келтириб, ич-ичидан ғурурланиб қўйди. Айниқса, бугун казо-казолар келиб-кешиб турадиган дабдабали зиёфатга Қодирбекни шахсан раҳбарнинг ўзи таклиф қилгани ҳайратли ҳол эди. Ҳафта бурун раҳбарнинг ёрдамчиси қўнғироқ қилиб: «Туғилган кун эсдан чиқмасин, сиз ҳам рўйхатда борсиз», дея сердимоғлик ила сирлинамо гапиргани Қодирбекни эсанкиратиб қўйди. Бутун халқ ўттиз биринчи декабрнинг қоқ тунида Янги йил кириб келишини кутган маҳалда у шу бугунни – биринчи январнинг айнаи шу дамани кутди. Байрамни ҳам бир қултумгина шампан виноси ичиб қарши олди; эртасига довдираб-совдираб юрсинми, хўжайиннинг туғилган кунига хумкалла бўлиб борсинми?

– Тўхта, дўконга кириб чиқаман, – деди ҳайдовчига ажиб бир жилмайиш олиб.

– Дўконда нима қиласиз? – тўнғиллади хотини.

– Хўжайинга битта, укангга битта «Виски» олиб чиқаман. Байрам байрамдай бўлсин. Ҳа, айтгандай, – олд ўриндиққа қўл чўзиб пакетларни олди, уларнинг ичини очиб қарагандай бўлди, – ма, мановиниси укангга, – иккинчи пакетни олд ўриндиққа қўйиб машинадан тушди. Зум ўтмай, иккита «Виски» кўтариб келди. Уларни ҳам пакетларга жойлади.

– Ҳайда, Юнусободга ҳайда. Олдин янгангни қолдирамиз. Кейин хўжайинникига борамиз.

Шаҳар четидаги дала-ҳовлининг улкан дарвозаси ёнида алламбало уловлар қаторлашиб турибди. Қодирбек қўлида ҳалиги қорқиз ва қорбобо расми зоҳир байрам-пакетни кўтарган қўйи эшик олдида ҳаяжонини зўрға босиб, бирпас довдираб турди. Қўрқиб-писиб қўнғироқ тугмасига қўл чўзди. Эшик очилиб, мулозимлардан бири чиқди. Қодирбекни эргаштириб, ҳовлига олиб кирди. Дарвозадан то қасргача бўлган йўлак четида ранго-ранг шарлар осилган, ялтир-юлтур ёниб турган жилвачиноқ-чалар тортилган, рўпарадаги улкан арча шундай нимар-

салар билан безатилганки, асти қўяверасиз... Улкан залга киришди. Узун стол атрофидаги кимсаларни кўриб эс-хуши учди; соясига салом берсанг арзийдиган одамлар бари. Четрокда эл таниган санъаткорлар жамулжам. Бири қўйиб бир олишяпти, куй-қўшиқ авжида.

Қодирбек пойгаккинадаги курсига ўтирди. Шотирлардан бири қўлидаги пакетни олиб тўрга – Нозим Тўраевич томон йўл олди. Қодирбек кўз қири билан кузатиб турди. Нозим Тўраевич унга қараб жилмайиб, бош ирғаб қўйди. Қодирбекнинг юраги ўйнаб кетди. Ич-ичида нимадир тўлқин урди, энтикди... хизматдаги чаққон йигитилардан бири унга қадаҳ узатди. «Хўжайин тортинмасин, деяптилар. Бемалол олавераркансиз», – деди шипшиб. Нозим Тўраевич унга қараб яна бир жилмайиб қўйгандай бўлди. Қодирбек худди туш кўраётгандай эсанкираб қадаҳни бўшатди. Казо-казолардан бири нутқ ирод этди. Шундай зотнинг сўзи шарафланди, қадаҳ кўтарилди. Қодирбек ўзини эркин ҳис қила бошлади. Кетма-кет узатилган қўллар ҳавода қолмади – қадаҳлар жаранглаб турди. Қаҳрамонимиз ҳам ўзини дадил тута бошлади. Давранинг нуфузи кўтардимми ё қадаҳнинг кучидан қудрат туйдимми, анча ҳаволанди. Ўзини хўжайиннинг яқин одамларидан биридай ҳис қилиб қолди. Даврага энди қўшилиб ёнидан жой олган хўжайиннинг ўринбосари елкасига гурсиллатиб уриб қўйди:

– Қани, олинг. Биттадан урайлик-чи, хўжайиннинг соғлиги учун, – ўринбосар ҳам мўмин-қобил Қодирбекнинг шаштига кулиб қўйди.

– Мен... Мен бугун хурсандман. Тушунаяпсизми, хурсандман. Шу... шундай одам билан узоқ йиллар бирга ишлайлик, олинг. Нега анграясиз? Қовоғингизни очинг... Ё сиз узоқ йиллар бирга ишлашимизга қаршимисиз? – деди ўринбосарнинг елкасига қўл ошириб.

– Мен, биз хўжайин билан бирга ишлашни хоҳлаймиз. Лекин у киши хоҳламаяптилар-ку, – деди ўринбосар унга синчков тикилиб.

– Нега?

– Ўзлари ариза ёзиб пенсияга чиқяптилар. Бугундан бошлаб пенсия энди.

– Нима?! Ким пенсия? Пенсия нега? – Қодирбекнинг хаяжон оловида сармаст вужудига кимдир бир челақ сув қуйиб юборгандай бўлди; у бир сапчиб тушди, ҳаво етишмаётгандай бўлди; кўксидами, кўнглидами оғриқ турганини ҳис этиб, ўрнидан кўзғалди, гандираклаган кўйи ташқарига чиқди, кўз ўнгида Нозим Тўраевичнинг сирли жилмайган сиймоси гавдаланди. Алам заҳмида қўллари билан юзини тўсди. Чуқур-чуқур нафас олди. Ортга қаради, ойнаванд қасрнинг биринчи қаватидаги улкан залда қаҳ-қаҳа янграрди, йўқ, ўша залнинг ўзи қаҳ-қаҳ уриб кулаётгандай бўлди. Қодирбек изтироб исканжасида пайдар-пай қадам билан ҳовли дарвозасидан кўчага чиқди. Карахт ҳолда сўррайиб турди. Ёнига ўзининг хизмат машинаси келиб тўхтади. Ҳамон тош қотган Қодирбек жойидан жилмади. Ҳайдовчи машинадан тушиб орқа эшикни очиб Қодирбекни ўриндиққа ўтирғизди:

– Тобингиз қочдими, хўжайин?

Орқа ўриндиқдан сас-садо чиқмади. Ҳайдовчи машинани юрғизди.

...Яхшиям вақт тўхтаб қолмайди. Эртасига иккинчи январь тонги отди – Янги йилнинг иккинчи куни бошланди. Қодирбек беҳузур бўлиб уйғонди. Боши танасига оғирлик қияпти – мияси тирқираб отилиб чиқиб кетгудай... Базўр диванга суяниб ўтирди. Аллақаердадир қўл телефони жиринглади. Хотини илгакдаги пальто чўнтагидан қўл телефонини олиб келди. Қодирбек унинг юзига қаролмади. Афсус-надомат чўккан сўлғин нигоҳи ер чизарди:

– Эшитаман, ким бу? – деди ихраб.

– Ассалому алайкум, почча! Бу мен, Собиржонман. Сизга катта раҳмат, қилган яхшилигингиз Худодан қайтсин. Сиздан бир умр миннатдорман.

Қодирбек ҳеч нарсани англолмади...

– Нима гап? Тинчмисиз, Собиржон?

– Почча, кечаги совға-салом учун ҳам раҳмат. Икки минг доллар бериб юборибсиз опамдан. Албатта, қайтараман, почча, – Собиржоннинг титроқли овозида миннатдорлик туйғуси жўш уларди.

– А-а? Шундайми?

Қодирбек эсанкираган кўйи хотинига қаради. Хотини ҳам эрига сирли қараш қилди-да, ошхона томон югургилаб бориб, шокосада «аччиқ ош» келтириб дастурхонга қўйди:

– Боринг, ювиниб келиб, ичиб олинг, кейин ўраниб ухлайсиз, – деди.

Хотини бу гал жуда сокин, беозоргина оҳангда гапирди.

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» БОРМИ?

Қобил бовонинг қадами оғирлик қилди; ер кўтаролмади. Тўқсон ёшнинг товоғини елкалаган полвончол шу кунгача давра-ю қурни ҳеч кимга бермай келди. Ҳа, бово оёғида тик туриб бу омонат дунёни бизга қолдириб кетди. Кўрпа-тўшак қилиб ётмадиям, денг.

У тонг маҳали гурсо-гурс қадам ташлаб келди-да, ғўчи чолнинг қиёматдан қолган ғийқиллоқ ёғоч эшигини тарсиллатиб урди. Ҳовлидан Потма момомиз югуриб чиқди. Ҳол-аҳвол сўрашган бўлди.

Момо пойи-патаккина бўлиб Қобил бовони ичкарига чорлади.

– Чолинг сўпи сув топмасдан чайласига кетгандир-а, Потмаой? – дейди бово эсонлик-омонликдан сўнг.

– Биласизку, ака... Мол-ҳол деб тиними йўқ.

– Тиним билмагани яхши. Тиним билмасин сира, югуриб юрсин, илойим. Бу дунё оёғингдан олади, ўлим дегани аввал оёғингга ёпишиб кўради.

Остонада аллатовур бўлиб турган бовонинг овози хаста ва синиқ чиқди. Момо сесканиб кетди. Зеҳн солди, кенг пешонасидан тер сизяпти, ранг-рўйи оқаринқираган.

– Мазангиз йўқми, ака?

Бово Ғўччи чол ўтган-кетганни кузатиб, жиғига тегиш учун гап сермаб ўтирадиган шу майдагина ёғоч ўриндиққа қараб жилмайиб қўйди: «Шугинани ҳам каттароқ қилса нима бўларкан, муштдеккина жуссасига мослаган-да, қирриқ – қурумсоқ...» Бово кенг-мўл бекасам чопонини тортиб турган белбоғига қистириқ журнални олиб кампирга узатди.

– Шоир неваранг ухляптими, Потмаой? Шуни шу тирмизагинга бериб қўй.

– Ҳозир уйғотиб келаман, бовоси. Ҳозир.

– Тўхта, Потмаой, тўхта. Ма, ол. «Шарқ юлдузи» журнали бу. Неваранг ҳар доим мендан журнал-газет олишини биласан. Олдинги китоб, журналларим ҳам унда қолаверсин. Кеча почтадагиларга айтдим, менинг номимга келадиган ҳамма газет-журналларни энди неварангга олиб келишади. Уқдингми, Потмаой? Яна бир гап, чолингга айт, шу болани ҳадеб қора ишнинг тагида қовуравермасин. Ўқийдиган бола у. Уйимдаги китобларимнинг ҳаммасини олиб келаверсин. Меникилар китобнинг қадрига етмайди, барибир.

Момо остонада ҳангу манг турди:

– Ака, сизникига бориб ўқийверади, – деди зўрға қимтиниб. Бироқ юраги шув этиб кетди. Чолга яна разм солди. Елкасидан нафас олаяпти гўё.

Чол базўр жилмайди:

– Энди боравер. Бор. Агар яхна чойинг бўлса бир пиёлагина олиб чиқ.

Кампир ҳовлига югуриб кирди. Қобил бова Ғўччи чолга мос омонат ўриндиққа яримтан бўлиб ўтирди-да, елкасини деворга тираб бош ирғади; омонатини топширишга ризолик билдирди.

...Эшик ортида момонинг иззиллаб йиғлаётганини эшитиб, гангиб қолдим, ўрнимдан турдим-да, ташқарига отилиб чиқдим. Момом мени қўрқмасин, дедими, ярим очиқ ҳовли эшигидан йўлимни тўсди.

– Нариги девордан ошиб ўт, тез чоп, бовонгни айтиб кел. Тез бор, кимни кўрсанг, айтавер, болам, полвон бовонгдан айрилдик.

Момом энди бор овозда «акамлаб» йиғлар, мен ҳардамхаёл ҳолда Ғўчи бовомнинг чайласи томон ўқдай учиб борардим...

Сездингизми; ўша шамолдай учиб бораётган болакай менман. Ота-онам укаларимни олиб чўлга кўчиб кетишгач бовом билан момомнинг қаровида қишлоқда қолгандим. Қулоғи тош қотган бовомнинг озгина хасислиги ҳам бор эди. Момом доимо: «Бовонгдан хафа бўлма, қийин-қистовли кунларда, ғирт етимликда катта бўлган», дерди.

Мен нафасим бўғзимга тиқилиб, жон уҳмида чайлага етиб келганимда, бовом полиз ичида палак бостираётган эди. Совуқ хабарни эшитиб, мазмун-моҳиятини англаб-англамай ғулдиради:

– Ўлди? Ўлиб қолди? Нима учун ўлади?... – Бовом олдимга тушиб йўрғалади. Нималардир деб ғўнғилларди.

– Бо-во-о, бов-о-о-о, – дейман бақириб, – Қобил бовонинг уйида китаплари кў-ўп. Менга журнал олиб келган экан. Энди китаплари нима бўлади?

Бовом менга ўқрайиб қарайди:

– Шу маҳалдаям китапди (китобни демоқчи) гапира-сан-а? Шунчалар ҳам аҳмоқ бўласанми-а? – ингранади бовом лаблари пирпираб. Кўзларидан ёш сизяпти.

– Ахир Қобил бово ўлди-ку. Китапларини ким олади? – дейман жиғибийроним чиқиб.

Бовом таққа тўхтайтиди. Ўпкаси тўлиб, ҳансирайди. Юзимга анграйиб қарайди:

– Момонг, момонг тирикма? Момонг...

– Момом уйда. Қобил бово ўлди, деяпман-кууу, – чинқираман.

Бовом йўл четида харсанг устига ўтириб қолади.

– Шундай де. Сен бола охири мени ўлдириб қутуласан. – (Бироз жимликдан сўнг) – Мен ўлсам-чи, мен ўлсам, нима қилардинг-а, тирранча?!.

Қобил бовонинг ўлиmidан сўнг почтачи уйимизга журнални ҳар ойда олиб кела бошлади. Кейинги йил бобомнинг ажинаси отланса-да, момом бир қош-қовоқ уюб жеркиб берувди, бовом ризолик берди. Велосипед ҳам олдим, «Шарқ юлдузи»га обуна ҳам бўлдим. (Чол қурмағур шарт қўйган эди: ё велосипедни де, ё «Шарқ юлдузи»ни!)

...Мана орадан қирқ йил ўтибди. Қобил бовонинг китоблари ҳамон қишлоқдаги уйимда сақланади. Ўшандан бери қирқ йилдирки, «Шарқ юлдузи»га обуна бўламан.

...Мен бу воқеаларни нега эсладим? Умуман, бу ҳикоянинг ёзилишига нима сабаб бўлди? Шу ҳақда гаплашайлик энди.

Хуллас, қишлоққа келганимга бир ҳафта бўлди. Очиғи, бугун илк бор, ўзимдан, болалагимдан олислашиб кетганимни, ҳатто мана шу қишлоқ ҳам ўз-ўзидан узоқлашиб кетгандай, қишлоқдан қишлоқ кетиб қолгандай туюлди. Катта шоиримиз айтган-ку: «Кетиб қопти Бойсундан Бойсун...» Гап уйимизга туташ дала-ю узумзорлар ўрнини томорқалар ишғол қилгани-ю, мен қўй боққан жарлик ва адирликларнинг текисланиб, кенг чорбоғдаги бесаноқ улкан тутларнинг кесилиб кетганида эмасдир, эҳтимол. (Болаликда ҳатто тутларнинг ҳам номи бўларди; Лайлак тут, Капа тут, Шаҳид бово тут, Эркак тут, Урғочи тут...) Майли, тараққиёт-да, тараққиёт... Нима ҳам дердик. Янги уйлар, қурилишлар, албатта, томорқалар ерни ишғол қилиши табиий ҳол, бугун. Бироқ ер устини қанчалар ишғол қилмасин, ер ости барибир одамзодни маҳв этишини тушуниб етишимиз эса мутлақо бошқа масала. Агар биз шу нарсани чуқур англасак, ер усти бир мунча сокин тортармиди, ер устидаги урушлар тўхтармиди, инсон боласининг ерга ўчлиги, очкўзлиги босилармиди, нафс ўпқони қопқаси ёпилармиди...

Бу менинг гапиммас; неча-неча жаҳонгиру соҳибқиронлардан қолган ҳақиқат, қолаверса, менга болалигимда Қобил бовом қолдирган, бугун ҳам юрагимга нур

бериб, кўнглимни равшан этаётган китоблардан мерос ақида бу...

Нима дейсиз, энди... Баҳонада шу гапларни ҳам айтиб олдим-да. Хуллас, эрталаб қўл телефон жиринглади. Тошкентдан машҳур адиб дўстим кўнғироқ қилди. «Шарқ юлдузи» журналида чоп этилган иккала ҳикоям ҳам унга ёқибди. Таъсирлангани чин; ҳаяжону ҳавас ила тўлиб-тошиб гапирди.

Хурсанд бўлдим. Ҳимосидан Ҳимолай титраб, иддаосидан ит ўладиган, довруқли улкан адибнинг каминага кўнғироқ қилиши, албатта, кутилмаган ҳодиса. Тубканинг туби, тоғнинг тагидаги кичик бир қишлоқни (катта адиб тимсолида) Тошканду азим олқишлаб турса. (Чунки, иккала ҳикоям ҳам болалигим, шу қишлоқ одамлари ҳақида эди.) Очиғи, мен нимага эришган, нима ёзган бўлсам, болалигимдан олдим, беғуборликнинг оташ туйғуларидан куч ва тафт туйиб ёздим. Ўзим билган содда, самимий қишлоқ одамларининг дунёнинг мана мен деган китобларига юк бўладиган, жаҳон адабиётининг тит-питини чиқариб юборадиган буюк инсоний ақидалар сингдирилган жайдари фалсафасидан кўр олиб ёздим. Мени болалик ёзувчи қилди, шу қишлоқ одамлари ёзувчи қилди, гўринг нурга тўлгур Қобил бовомнинг бебаҳо китоблари ёзувчи қилди. Мен бундан миннатдорман, болалигим, мен сендан миннатдорман!

Кайфиятим баланд эди. Қўлим чўзсам Вахшивор тоғларининг қорли чўққиларини силагудай эди. Укамнинг ўғли (бизда невара дейишади)ни мактаб кутубхонасига юбордим.

– Бор, неварам, «Шарқ юлдузи»нинг еттинчи сонини опке.

Невара бурнини тортиб, қўлtelefonдан бош кўтармай сўрайди:

– Нима у? Шарқ... Шарқ, дегани?

– Журнал, «Шарқ юлдузи». Еттинчи сон де. Кутубхоначига мени айт, қайтаради, де. Бор энди, зинғилла.

Неварам ўрнидан оғриниб кўзғалади. Менга ғалати қараш қилиб жўнаб қолади. Келинимиз энамни чақириб қулоғига нимадир деб шипшийди. Мен даҳлиздан чиқиб боғ томонга ўтаётиб, энамнинг қарғаганини эшитаман.

– Қирилиб кетгурнинг қилиғини кўр энди, элни кулдириб, эшакни ҳангратиб ука ўз акасига қўшиб отасини ҳам судга бергани нимаси? Оқибатнинг ори тўкилган, яхшилиқ етти букилган, айтгилиги йўқ замонлар бошланиб кетди. Сен хабарчи буни қаердан билдинг? Қулоғинг тарелка, кўзинг дурбин сенинг ҳам.

– Эна-ей, мана қаранг. Манавини кўринг. Ҳамид калнинг боласи телепонда тарқатиб юборибди. Мана, Рўзи бовонинг суд залида ўтирганини ҳам кўрсатишибди.

– Бечора бовога қийин бўпти. Бутун қишлоққа эрмак, эл-эломонга элак бўпти-да...

– Қишлоқ дейсиз-а? Ҳамид калнинг ўша боласи буни энди бутун дунёга тарқатиб юборади. Блогер у. Блогер бўп қолган.

– Билонғир дейсанми? Бундай билонғирнинг боридан йўғи яхши. Элни эл билмаса, юртни юрт билмаса, жаройнага жар солиб ўзининг кетини ўзи очса...

Мен энамнинг дарди-фиғони қаъридаги ҳақиқат, жайдари фалсафа замиридаги элчилик эъзозини англагандай бўламан. Кўнглимда бир совуқ эпкин кўзғалади: «Биз қаёққа қараб кетяпмиз?! Олдинлари бу қишлоқда суд, млиса деган нарсалар, умуман, қуйди-чиқди, уруш-жанжални эшитмаганмиз. Суд деса, орган деса, бутун бошли қишлоқ бир қалқиб тушарди. Бир-бирини судга судраш ўлимдан қаттиқ туюларди, уят саналарди, номуссизлик деб қараларди».

– Кеча кўрдингиз-ку, анави Нусрат бовонинг келини Ойтувдиннинг кўрсатган от ўйинини. Бово бечора билан қайнонаси Моҳи момони уриб кўчага ҳайдабди. Буям тилпонга чиқиб кетди. Сиз ҳам Сулув момога ўхшаб тилпон олволинг, ҳамма нарсадан хабардор бўласиз.

Энамнинг қарғиши қайроқтошни қайрайди. Ва охирида шундай дейди: «Одамзодда бет қолмади, без тошди...»

Супа четига бориб чўкаман. Шу тобда укамнинг ўғли, неварам Ғайратжон кўриниш беради. Менга уялинқираб қарайди, бироз норизо оҳангда тўнғиллайди:

– Бундайчакин журналлар ҳали ҳам борми? Бизга келмай қўйганига анча бўлди, деди китопчи опа. Кейин Сизга салом айтди.

Неварам супада чалқанча ётиб қўлтелефонини ўйнай бошлади: «Уҳ... уҳ... эҳ-ҳ-ей, ҳаҳ... мана бўлмасам... мана... От... От... ўлдир...»

– Нима қиялпсан? – дейман ажабсиниб.

– Ўйнапман. Очко йиғяпман.

– Китоб-питоб ўқисанг бўлмайдими?

– Ҳозир каникул-ку, мактаб очилсин, кўрамиз.

Мен жим қотаман. Ҳовлидан ташқари чиқаман. Ҳасан муаллим, Ҳасан синфдошимникига йўл оламан. У адабиётдан дарс беради.

– Келинг ака, – дейди остонада қимтиниб Руқия келин. – Уйга кириш, чой ичинг. Ошнангиз маҳалла раиси билан Ғани тоғаникига кетди.

– Тез қайтадимми? – нимадандир умидвор бўламан, – Ғани тоғаникида бирор маърака борми?

– Ҳозир кетди. Ўғли Ғани тоғани уйдан қувиб ҳайдабди. Шунининсофга чақирайлик, деб... Келсалар бирор нарсга деб қўяйми?

– Ўзим шунчаки... Сизларда «Шарқ юлдузи» журнали йўқми, мабодо? – дейман. Дилимдагининг тилимга кўчганидан ўзимни бироз ноқулай сезаман.

Руқия келин қизаринқирайди. Ўзини гуноҳкордай ҳис қилади.

– Йўғ-а, йўқ. Анча бўлди, газет, журнал келмай қўйган.

Мен ўзимни осмондан тушгандай ҳис қила бошладим. «Ё тавба, чиндан ҳам бу жойдан шунчалик узилиб кетганмидим?»

Ўша куни бутун бошли қишлоқни кездим, ҳа, энига ҳам, бўйига ҳам ўсиб, кенгайиб кетган, одамлари кўпайган, данғиллама уйлар ҳам қад ростлаган қишлоқдаги ўқимишлиман, ана боринг, адабиётдан хабаримиз бор, деган хонадонларга худди биров бўйнимга ип боғлаб судрагандай, ички қайсарлигим ўт олиб бир-бир бориб чиқдим. Ҳа, менинг қайсарлигим ихтиёримдан холи, қасдма-қасдига менга бегоналашган эшиклар томон бошлаган экан.

– Тожиқул-ов, Тожиқу-уул, – овоз бераман синфдошим эшиги ортида. Ҳовлидан овоз келади:

– Тожиқулма, Тожиқул ўлган, – ҳовли адоғида юнғичқа ўраётган отамнинг ошнаси Махсум бовомга кўзим тушади. – Тожиқул уйдан чиқмайди, ана клипатурани жеб жотибди. – Бовонининг жиғи-бийрони чиқади. Мени кўрмайди.

Шу маҳал кўчага бетма-бет қурилган уй деразаси очилиб Тожиқулнинг боши пайдо бўлади:

– Э-ееей, жоним ошнам, буюгим, қандай шамол учирди? Кел, кел... ҳовлига кир.

– Бошқа сафар ошна, мен шунчаки уйинг олдидан ўтаётган эдим. Уйдамикансан, дедим...

Отамизнинг жўраси Махсум бовом, юзини қуёшдан тўсиш учун кўлини пешонасига кафтсоя қилиб биз томонга қарайди-да, яна ишга киришади. Мени танимади, таниганда эди, ҳол-аҳвол сўрагани келарди, деб ўйлайман, ўзимча.

Тожиқул дарвозадан чиқиб келиб менга сирли қараш қилади:

– Ошна, кир, қаққайиб турма, тинчликми?

– Сен ҳам мактабда дарс берасан, бирорта журнал-пурналга обуна бўлганмисан?

Ошнам томдан тараша тушгандай қилиб берган саволимдан анграйиб қолади. Юзимга сирли тикилади:

– Нимайди?

– Сўраяпман-да...

– Йўқ. Журнал-пурналларнинг қишлоқ тугул, туманга келмай қолганига анча бўлди. Сен билан бизнинг давримиз ўтди. Ошна, кир, уйга кир. Телевизорда Клеопатра ҳақида яхши кино бўляпти. Келининг ош дамлайди, юз-юз қиламиз. Сендай ёзувчи бизнинг фахримиз.

Мен хижолат тортаман, ошнам худди мени мазах қилаётгандай бўлади. Отамиз тенги қария, янаям айтсам, биримизнинг отамиз қаршимизда инқиллаб ўроқ сермаса-ю, биз элликка кирган гўрсўхталар ичкарида Клеопатрани кўриб, дунёнинг энг гўзал жувонини бово айтмоқчи «еб-ютсак», бу қандай бедодлик? Хайр-маъзур ҳам ҳаминқадар бўлди – мен ортга қайтдим.

Жавзо офтоби бошимдан ланғиллаган чўғ ағдаряпти. Кўзим тиниб, ҳолсизланаман, қаёққа кетаётганимни ўзим билмайман. Аъзойи-баданим жиққа тер бўлади. Оғир-оғир нафас оламан, энди мен ҳеч нарсани кўрмайман, йўл четидаги сояга ўтиб, ёнбошбел аҳволда зардоли танасига суянаман. Юрагим санчади. Уйку элитади.

Ўғучи бовомнинг пахса девор билан ўралган эски ҳовлисида юрибман. Потма момом шалағи чиққан тоғорада кир ювяпти. Омонатгина ўрнатилган эски, ғийқилдоқ дарвозани кимдир тақиллатади. Югуриб бориб очаман. Остонада Қобил бовом жилмайиб турибди. Беқасам тўнига боғланган белбоғига тиркалган журнални менга узатади.

– Опкелдингизми, боважон? – дейман энтикиб.

– Опкелдим. Сен ўқи, болам, ўқигин. Опкелдим.

Бово ортига қайтади. Мен унга эргашаман, бово йўлнинг қоқ ўртасида тўхтаб менга орқангга қайт, ишорасини қилиб қўл силкийди. Атрофни туман қоплайди. Йиғидан юрагим зўриқади.

Атроф туман. Оғриқдан юрагим зўриқади. Кимдир мени силкилагандай бўлади.

– Бово, бовожон, турунг. Сизга нима бўлди, бово?

Базўр кўз очаман. Лабларим қуруқшаб қолибди. Қаршимда укамнинг ўғли – неварам титраб-қақшаб турибди, ранг-рўйи оппоқ, кўрқиб кетган чоғи, дағ-дағ қалтирайди.

– Келдингми?... Ҳозир, бироз менга тегма, ҳозир ўтиб кетади...

– Бово, мана, отам топиб келди. Туман марказида биттагина бор экан, қишлоқни қидириб юрмасин, деди, отам. – Укамнинг ўғли, менинг неварагинам «Шарқ юлдузи»ни узатади. У шу тобда қаҳрамонлик кўрсатган баҳодир янглиғ менга мағрур қараб туради. Жилмаяман.

– Ана энди ўтиб кетди. Қани туришимга ёрдамлаш. Қўлингни чўз.

Биз йўлга тушамиз. Қишлоқ четидаги овлоқ кўча, болалигимда ажинакўча деб атаганимиз бу жойга қандай келиб қолганимга ҳайрон бўламан. Ёнимдаги тирмизаккина эса зўр ишни қойиллатган каби ирғишлаб қўяди-да, йиртиқ тиззайштони чўнтагидан алламбало қўлtelefon олиб экранга термилади. Нималарнидир томоша қилиб, «ух-ух-ух-ҳей», деб қўяди...

МЕНИ ТЎРА БОВА УРДИ

Ёсингиздами, ўтган йилги иссиқ – 2018 йилнинг ёзини айтаяпман: умримиз бино бўлиб сиз ҳам, мен ҳам бундай жазирамани кўрмаган бўлсак керак. Тошкентда ҳароратўлчам нақ 62ни кўрсатувди. Энди, Тошкентдаки шундай бўлгач, бизнинг жануб томон, Сурхон тарафларни бир тасаввур қилинг, олам оташ ичида эди, десам, ишонаверинг. Ишонасиз-да, чунки айни ўша дам мен қишлоқда, аниқроғи, ернинг усти тугул остида ҳам ўт ўрлаб, тошкўчаси тандирдек қизиган қишлоқнинг қоқ марказида эдим, бўйнинг узилгур ҳайдовчи Ғани найнов «Ака, ўлдирсангиз ҳам кўчангизга кирмайман, Норқул тентак кўриб қолса теримни шилиб олади...», – деб оёқ тираб тайсаллади-да, ярим йўлда қолдириб кетди.

Мана, кетаяпман ҳансираб, ҳаво ўрнига олов ютиб. Лангиллаган кўчага пойабзал ҳам писанд эмас, оёғим куяди. Қилт этган шамол қарғишга йўлиққан. Офтоб гўё менинг бошимда қотиб қолган. Вақт тўхтаган. Кўчада

Норкул тентак тугул, қимир этган қумурсқа йўқ. Одам қаёқда, даррандаю дурранда ҳам ин-инига кириб кетган. Кўзларим тиниб-тиниб одимлайман. Киприкларим зил-замбил – ҳолсизликда жон сабил. Каллам қумғон, ичим тандир – ёняпман. Жизғанақ, ҳа, жавонбдан жавоб йўқ – жизғанақ. Жавзонинг жини улай-булай кўзимаган. Тани-суробим жиққа тер, эгнимдаги оқ кўйлак баданимга чиппа ёпишган. Бир нафаслик эпкини деб эсдан оғишинг турган гап.

Ана шундай аҳволда ярим чақирим йўлни босиб ўтишим керак, уйимиз ҳам тубканинг туби бўлиб туюлади. Ҳайдовчи Ғани найновни янийман: «Мана, кўчада ҳеч ким йўқ экан-ку, ўлиб қолармидинг, эшигимгача олиб бориб қўйсанг...» Шу тобда унинг овози янграйди қулоғим остида: «Кеча тўйда ғижиллашиб қолдик. Қулочкашлаб соламан девди, чап бериб, темир чойнакни чой-пойи билан кўтариб бошига солдим-да, қочдим...» Норкул тентакнинг калласига темир чойнак учиб келиб тушишини тасаввур қилиб беҳолгина ҳиринглайман. Ўлгандир, Норкул ўзиям. Чойнакнинг зарби, бунинг устига ичида қайноқ чой, бўларича бўлгандир. Юз томирларим ёйилиб, энди ростакамига қаҳ-қаҳ ураман.

Норкулни ҳам таништириб ўтайин-да; Норкул – қишлоқнинг қора қашқаси. Ўттизга кириб ҳам ўти ўчмаган, ўтини чарс, қаердаки тўй-томоша бўлса илвасинига иш-кал илашадиган, тўполони тўп оғзини йиртадиган бола. Биров билан қасдлашмасин, кеки кекирдаккача етади. Лекин шундай хунфеъл бўлгани билан ор-номуси ўзиники. Гурури ғўрра, ҳалигиси чурра бўлмаган бола. Нима деймиз, буям энди феъл-да, феъл. Айримлар Норкулни отаси Тўра терсга тортган, дейишади, чолларнинг айтишича, Тўра бова ҳам ёшлигида ўрни ўриб, қирни қирган, оёғи ерга тегмаган, уришқоқ бўлган. Хуллас, гапни шу ерда тўхтатамиз.

Бу ҳикоямизнинг мавзуси бошқа томонга қараб кетади. Зинҳор Норкул тарафга тош отиш ниятимиз ҳам йўқ.

Чапанию чапгап Тўра терс бова билан камина ўртасида бўлиб ўтган гап-гаштакни эса қоғозга туширишни эп билдим, ҳикояни осмондан қидириб нима қилдим, ҳикоя одамлар орасида, халқ ичида бўлади-ку...

Хуллас, ҳар нарсага бир нарса сабабчи деганларидай, бу ҳаётда ҳеч бир воқеа беҳудага содир бўлмаскан. Недир ниманидир пайдо қилади.

Жазирама. Ғани найновнинг ғингшиб мени ярим йўлда қолдириб кетишию, Норқулнинг бошига темир чойнак келиб тегишини кўз олдимга келтириб қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборганим...

Хуллас, қаҳ-қаҳ уриб кулдим. Ёзнинг иссиғига исён қилиб, бошимда қумғон қайнаётган қуёшга қасдма-қасд қаҳ-қаҳ урдим.

Симтўр девор билан ўралган ҳовлининг ғийқилдоқ ёғоч эшиги очилиб қип яланғоч, бадани офтобда қорайиб пўст ташлаган бир тирмизак отилиб чиқади:

– Ақа, сизди бовом чақияяпти... Уя кийинг.

Симдевор ортидаги ҳовлига разм соламан. Не бир замонларни кўрмаган қапабош қайрағочнинг қуюқ сояси тагида, кенг-мўл супада ёнбошлаб ётган Тўра бовага, Тўра терсга кўзим тушади. Юрагим шиғ этади. Боваси тушмагур оч яшил яктагининг этагини кўтариб олган (иштоннинг липпасидан кўкраккача очиқ) кўйи ёнбошлаб мени кузатиб турибди. Кўксига тушиб турган қалин оппоқ соқолини тутамлаб мендан кўз узмайди. Ҳамманинг ҳовлиси девор, буники симтўр (бизда «сетка» дейишади) ўтган-кетганни кўриб туради. Мени кузатиб ўтирган.

Бошқа ҳеч кимникида қайрағоч кўрмаганман, бованикида бор. Шу қайрағочни босмачи бовамнинг отаси эккан деб ғурурланиб юриши бутун қишлоқ одамига равшан. Мен ҳам бованинг ўз оғзидан кўп эшитганман. У пайтлар мактаб ўқувчиси эдим. Ўқувчиларнинг республика газетига «Бобомнинг қайрағочи» деган мақола ёзиб жўнатганман. Лекин мақоладаги жумла «босмачининг отаси» эмас, «қизил аскарнинг отаси» деб ўзгартирилиб

чиққан. Ўшанда Тўра бовадан оладиганимни олганман, мактабга кетаётганимда ушлаб олиб қулоқ чаккамга қўйиб юборган: «Мана сенга қизил аскар, тирранча. Ўргилдим сендай ёзувчидан!» Шу-шу, бованинг кўчасидан бир йил ўтмаганман. Узоқ бўлса ҳам мактабга жар кўча томондан қатнаганман. Кейин йиллар ўтди. Бова билан анча иноқлашиб кетдик. Менга у кишининг чапаниларча айтган тагли-тугли гаплари хуш ёқарди. Орадан уч йиллар ўтди-ёв, бова билан юз кўришганим йўқ. Баъзи бир ҳикояларимга бованинг образини киритдим. Адабиётчилар буни «прототип» дейишади-ку. «Прототип»ми бошқами, билмадим, лекин мен ўша ҳикояларни ёзганимда бовани кўриб турардим, ҳа, бова менга тепамда қараётгандай туюларди.

Ҳалиги болакай эшик қиррасига суянган кўйи офтоб оташи забтидан кўзларини қисиб бурнини тортади. Мени ўзи билан етаклаб кириш чўти бор.

– Қалайсан, Тарзаннинг укаси. Биз томонларга қаердан келиб қолдинг? Э-э-эй, ана бўлмасам, чумбулингни ҳам иссиқ уриб кетганга ўхшайди-ку, йўқолиб қолибди.

Болакай илжайиб қўяди, шарт бурилиб олдимга тушиб супа томон пилдираб қолади. Мен унинг ортидан эргашаман. Кўз қирим билан бовани кузатаман. Юзимга супа ёнидаги кенгсатҳ ҳовуз сувининг салқини урилади. Кўнглимда алланечук ҳадик ҳисси ғимирлайди. Отам Тўра бовадан хафа бўлаверма, унинг ўнг томони йўқ, ҳамма томони терс, терс ётиб терс уйғонади, дейди. Шу маҳалда шу гап калламга қаёқдан келди, билмайман. Бова билан одобни қуюқ қилиб қўшқўллаб кўришиш учун иккала қўлимни ҳам узатдим.

– Ассалому алайкум, терс боважон... Э-эй, Тўра бова. Соғлиғингиз яхшими, димоғингиз чоғми?

Бованинг вазоҳати бир ўт олди-ю, ўзини босди, сездим, кайфиятига зил кетиб қўл чўзди. Чўзгандаям, бир қўлини омонатгина чўзди.

– Ке, ўтир.

Шу тобда анави неvara, африкалик тарзангбола гир-дига нам дока ўралган кўза келтириб, қўйди. Кўзим ўйнаб кетди. Уҳ-ҳ, шарт кўзани олиб нимкосага тўлдириб сув қуйиб, даст кўтардим, уҳ-уҳ, жоним кирди, ҳовузнинг салқини, қайрағочнинг қуюқ сояси, очиқ кўчага қараб ястанган супа... Эй, қудратингдан, салқин эпкин ҳам эсгандай бўлдим, э-эй, борлиқ оташ, чолнинг салтанати эса ҳузурбахш. Амир Олимхон бўп кетинг-ей, терс бова.

– Раҳмат боважон, қишлоқдаги энг доно бова ўзингиз-да... Қаранг, ҳеч жойда йўқ салқинлик, ҳатто роҳати-жон эпкин бир сизникида бор... Ойдин момом яхшими? Ўғлингиз Норқул полвон-чи? Момом кўринмаяпти?

Бова менга синчков термилиб туради.

Ўлдим. Энди ўлдим. Гапнинг тагида қоламан, чолнинг авзойи бузуқ. Ҳозир бирор бир гапни юзингда кўзинг борми, демай сермаб отади. Мени тилёғламалик қила-япти, деб ўйлаяпти.

– Майли, боважон. Мен борай бўлмасам... Эртага уйга ўтинг, – дейман ўрнимдан қўзғалиб.

Бова қирғий қараш қилади. Яна юрагим шиғ этади.

– Ўтир. Борасан! Отангнинг тўйини қиялпсизларми?

– Ҳа, боважон шундай. Саксонга қиряпти, отамиз. Қишлоқнинг кексаларини чақириб, бу ёғи неvara-чевара дегандай, одмигина маросимда буям.

Биламан, бова мени кўнглига яқин тортарди. Қишлоққа келсам бованикига, албатта, кириб ўтардим, ана-мана билан гурунгимиз қўр олиб кетарди. Отам баъзида: «Шу чапани, кўрс билан нимани гаплашасан, сен бола?» деб иддао ҳам қилгич эди. Отам билан бова ошна, лекин кунора суви лойқаланиб турарди, улар ҳамиша бир-бирига тепа-терс эдилар, шундай бўлса ҳам иноқлик ипини ҳеч нарса узолмасди – буям бир қизиқ-да...

Айтдим-ку, кейинги уч йилдан бери бовани кўрганим йўқ. Қишлоққа икки бор келиб кетдим, лекин бовага «бормисиз...» деб қўйишга ярамадим. Ярамадимми, демак, бова: «Ярамассан...» дейишга ҳақли. Билмадим, арзон

мақтовларнинг тойчоғи устида талтайиб кетдимми, оёқ ердан кўтарилдимми, ё дийдорнинг нархи қимматлашдимми, вақтнинг қулига айланиб қолдимми, билмадим. Ўтган гал келганимда бова ўғли Норқулни юборибди: «Отам Сизни кечқурун маҳмонга айтди. Ғуччи бовам билан бирга бораркансиз?» Хўп дедим, қаёқда, вақт ўлгур шунга келганда нотантилик қилди. Шом пайти туман марказига кетдим, туманнинг каттаси чақирган экан, қай бир ҳашамли жойда «бир пиёла чой» ичдик... Ярим тунга қадар қолиб кетдим. Бованинг ўзи келибди уйимизга: «Ўғлинг қани?» дебди отамга. «Туманга кетди, катта чақирган экан». Тўра бова отамга нима деса деган. Мен шу гапларнинг айримларинигина сизга ҳам айтаман, эшитган кулоқ узилиб тушмайдиган, силлиқроқ, дакки-дашномдан илинганимиз шу, эшитасизми? Хуллас, Тўра бова отамга шундай-шундай деб узиб-узиб оляпти: «Катта чақирган экан, деб илжаясан-а? Аввало, сенинг каллангга қурт тушган. Элдан айрилган элакка ёлчимайди. Қуш беги билан шавла емабди. Ўргилдим сендан. Қўйнинг қумолоғи қўтон меники, деб даъво қиларкан. Туманга кетдиммиш... Босарини билмаган тусарини билибди-да-а? Сенларни одам деб, қўй сўйиб уйимга чақириб ўтирибман-а... Э-эй, сатқайи...» Шу тобда отамизники ҳам тутиб қолиб, гулхани гуриллайди: «Менга қара, олашақшақ (қушнинг номи) мунча шақиллайсан. Мен сеникида нима қиламан? Сенинг гурунгингга зорманма? Ўзинг гўрда, гурунгинг жер бўлармиди... Сенга ўғлим керакма, ана, ўғлимни топиб гаплашавер...» Икки чапани чол ўртасида томошанинг зўри авж олган кез энамиз бу ёқдан чиқиб отамизни ҳай-ҳайлаб, судраб, тортқилайди, уйга олиб киради, нарёқдан бованинг кампири Ойдин мом билан ўғли Норқул келишиб чарсиллаб чўғ бўлиб турган чолни амал-тақал қилиб олиб кетишади.

Мен бу даҳанаки, лекин даҳанни қайирадиган «муҳораба» ҳақида эрталаб энамдан эшитдим. Кечаги базмдан сўнг гарангсиб турган бошимга: «Тўра бовага кўринмасдан жуфтакни ростлашим керак... Йўқса бовадан ола-

диганимни оламан», деган хавотирли ўй келди. Ими-жи-мида Тошкентга қайтдим.

Бова ҳамон менга синчковлик билан назар қадаб турибди. Юзида лаҳзалик жилмайиш зоҳир бўлди, сўнг қиёфа яна тундлашди:

– Отанг мендан уч ёш кичкина. Саксонга киргани чин. Лекин ҳадини билмай сенсирайди. Менга қара, сен Ғуччи калнинг Ҳусанимисан? – дейди томоқ қириб.

Туйқус миямда чақин чаққандай бўлади. Оний ҳолатда кўнглим ёришади.

– Ҳа, мен Ҳусанман. Ҳусанман, бова.

– Термизда ишлайдигани сенсан, шундайми?

– Шундай. Термиздаги ули менман. Термиздаги...

– Анави, ёзувчи аканг қаерларда юрибди?

– Уми? Уям келади эртага.

– Келса яхши, – дейди бова, яна менга ўқрайиб қарайди. Қуюқ қошлар остидаги ўткир нигоҳдан кўзимни олиб қочаман. – Келса яхши, шу болада гапим бор эди.

– Нима гапингиз бор эди, бова?

Бова бир қимирлаб, ёстиққа белини тирайди, ўнғай ўтиради.

– Шуни ёзганлари, кейинги ёзганлари кўпам менга хуш келмаяпти... Аллақаердаги бўлмағир воқеаларни ёзиб юради.

– Мен унинг ишига аралашмасам, билмасам бова... Энди мен борай, бова, менга рухсат беринг. Уйда ҳам иш кўп. Отам кутиб ўтиргандир... Кечкурун уйга гуруч-муруч, оқ мой ҳам олиб боришим керак...

Бова менга ялт этиб қарайди. Турқи-таровати тош босадиган, қовоқ уюлади. Мен оқ мой ҳақида (биз томонда пахта ёғини оқ мой дейишади) бемаврид гапириб қўйганимни ҳис этиб қилтираб кетаман. Чол бир тўлғаниб қўяди. Ўқибди, ўқиган-да, ўқиган. «Оқ мой» деган бир ҳикоя ҳам ёзувдим, шу китобимга кирган. Қисқаси, бир замонлар, Брежнев бобо пайтида дўконлардаги ёғ кўптонналик сиғимларда сақланарди. Кимга ёғ керак бўлса

сиғим устига чиқиб сим боғлаган ярим килолик чўмич билан ўзига керакли ёғни идишига олиб пулини тўлаб кетаверарди. Ҳикоя қаҳрамони Тоғай тажанг юз грамм отиб олиб сиғим устига чиқиб ёғ оламан деб улкан «темир ҳовуз»нинг ичига тушиб кетганини воқеа сифатида қистириб ўтувдим. Шу-шу, Тоғай тажангнинг лақаби «оқ мой» бўлиб кетгани-ю, кейинчалик бир ўғли бизнинг замонларда «мойзовуд» қургани ҳақидаги бир жўн ҳикоя эди бу. Аслида бу кечмишнинг «мойсиғим» билан боғлиқ жойи рўпарамдаги Тўра бовамизга тегишли эди. Боваси тушмагур шу нарсани гина чўпи билан қўзғаб турибди. Хайрият, мени айнан шу ҳикоянинг «эгаси» эканлигимни билмаяпти айни дам. Йўқса...

Бова зардаси тошибгина шундай дейди:

– Отангнинг-ку оғзи йиртиқ. Оғзида сув турса ҳам гап турмайди. Аканг ҳам отангдан эшитган эски гапларни ёзиб ташлайверади-да.

– Акамнинг китоблари чиқиб турибди, одамлар ўқишаётгандир, – дейман каловланиб, бошқа гап тилимга келмайди.

– Одамларди билмадим-у, қишлоқ ўқийди. Акангди китоби чиқса отангга Худо беради. Уйма-уй тарқатиб чиқади. Ўқинг, бизди улди (ўғлимни демоқчи) китоби чиқибди. Ўқимаганингга ҳам қўймайди. Тунов куни мачитдаги чолларга ҳам тарқатди.

– Сиз ҳам олдингизми, бова? – дейман ўзимни базўр тутиб.

– Менга биринчи бўлиб олиб келиб беради. Бир сўзини ҳам қолдирмайман, – чол бироз юмшайди. – Яхши. Лекин, кейинги ёзганлари одамлардан анча узоқ, анча олисда.

– Нима деганингиз бу, бова?

– Деганим шу, чин ҳаётдан узоқлашгандай бола...

– Нега?

– Олдинлари содда, тушунарли, кўнгилга яқин қилиб ёзарди. Кейин, шу ўзининг юртига, тупроғига нима дей-

ди, ҳалиги, қишлоқ одамларига жуда яқин, томирдош бўлиб ёзарди.

– Ҳозир-чи? – дейман бўғилиб.

– Аллақердаги Москва-ю Париж-Марижлардаги воқеаларни ёзадими-ей, ўрис-мўрис аёллар ҳақида гапирадими-ей...

Бирдан ҳовуз сувининг салқини ҳам, қайрағочнинг қуюқ соясию, фақат шу супа устида эсан эпкин ҳам жазирама комида қолади, қуёш ўтида қоврилиб ҳансирай бошлайман, ҳаво етишмагандай бўлади. Ўзимни базўр қўлга оламан.

– Бова, менимча, акам дунё адабиёти билан тенглашиб ёзишга уринса керак-да, яна ким билади, дейсиз...

– Дунё, қанақа дунё? Дунё мана шу уй, мана қишлоқ, манави одамлар билан, манави ҳовуз, манави қайрағоч билан бўйлашсин («ҳа, бўйлашсин», деди чоли қурмағур). Дунёга шулар қизиқ. Ҳар кимнинг дунёси ўз-ўзи, ўлан-тўшаги билан, болам. Сен москваликмидингки, Москва ҳақида ёзасан, дейдиган одам йўқ.

Бова юзини ҳовуз томон бурди.

– Бова энди ҳар кимнинг ёзиш йўли бўлади дейишадик-ку, услуб дейишадими-ей...

– Услуб ҳамма нарсада бор. Сенда йўқми?..

– Мен... Менда, бизда, бор, бошқачароқ. Биласизку, математика адабиётдан фарқ қилади.

– Бўлса бордир. Лекин, мана, бойсунлик Шукур Холмирзаев... Шу одам менинг жўрам эди. Умр бўйи шу тупроқ, шу одамлар ҳақида ёзди.

– Бова, энди ҳар кимнинг ўз йўли бўларкан-да.

– Йўли бўлгани яхши. Лекин бу йўл одам ўзи қайтиб келадиган жойдан узилиб қолмаслиги керак. Дунёга чиқасанми, ойга борасанми, ундан наригами, гапим шу! Мана, манави қайрағочга қара. Икки юз йилдан кўп вақт ўтди. Қилт этмайди. Шохлари осмонни кўтараман, дейди. Буни ушлаб турган, куч берган шу – илдизи! Қайси йўлдан юрсанг ҳам одамларнинг кўнглига бориб тушадиган

йўлни танлаганинг маъқул. Хуллас, Хусанбой, акангнинг охирги китоби менга унча маъқул келмади. Ўтган кеча, ошна-пошнаси бўлса керак-да, бир олим телевизорда чиқиб шу китобни роса мақтади ҳам. Бир уялдим, бир уялдим. Ёлғон-яшиқ энди китоб ишига ҳам аралашибди-да, деб оғриндим.

Мен бўларимча бўлдим. Барибир юзга айтилган гапнинг ҳам заҳри бўларкан.

– Бова, энди мен борай.

Чол пешайвон томон юз буриб, овоз қўйди:

– Шукуржон, ҳо-ой, Шукуржон...

Ҳалиги қоп-қора тарзанбола чопиб келди.

– Бор, токчадаги китобни опке. Кеча опанг ўқиётган китобни.

Зум ўтмай бола бундан анча йиллар илгари чоп этилган, муқоваси уринган аввалги китобимни олиб келади.

– Мана шу китобни невараларим ҳам ўқияпти. Кейингилари бундан ҳам зўр бўлсин дейман-да... Ҳа, дарвоқе, шаҳарга борганда аканг ёзган испектаклни ҳам томоша қилдим. Яхши. Ўзи билган одамларни ёзибди. Бу яхши.

...Қоратойлоқ яланғоч болакай мени кўча эшиккача кузатиб келади.

– Яхши бойинг.

Уйимизга ҳансираб-ҳансираб етиб келдим. Энам югургилаб пешвоз чиқади. Салқин меҳмонхонага кириб узола тушаман. Энам бечора қўли етти, оёғи олти бўлиб дастурхон ёзади, емак ташийди. Менинг эса елкам жизиллаб оғрийди. Йўлда келаётганимда Тўра бованинг икки кўзи таъқиб этиб елкамга қадалиб қолганини ҳис қилгандим, шу, елкам куйиб оғрияпти.

– Эна, отам қаерда? – дейман синиқ овозда.

– Сенга нима бўлди? Иссиқ ўтганга ўхшайди, – энам порти-пийрон бўлиб бошимни ушлайди. – Отанг ҳамсоганики-да. Катта самоварини сўрагани чиқувди. Сингилларинг кечкурун келишади.

– Ҳусаним-чи? Ҳусаним келмадими? Телефон қилгандим, уйда бўламан, девди.

– Ҳусанинг уйда эди. Бир соатлар бурун Тўра бованг келувди. Келини Ойгулнинг кўзи ёрибди. Шунга Ҳусанбойингиз машинасида кампирим Ойдин момони роддомга олиб бориб келсин, деб отангга ойда-жилда бир илтимос қилиб келган экан. Отанг ҳам пайт пойлаб урадиганлар хилидан: «Анави калласи куйган Норқулинг олиб борсин...», деса бўладими? Бова аразлаб кетди. Иккови ҳам бир-биридан қолишмайди, ёш бола дейсан... Ҳусанни изидан юбордим. Бовани ҳовуридан туширибди. Ойдин момосини роддомга олиб кетди.

Ўрнимдан сапчиб туриб кетдим. Кўз олдим қоронғилашди.

– Ҳусаним уйдаиди? Тўра бова билан гаплашдими? – дейман бўғилиб.

– Уйда. Уйда бўлмай қаерда бўларди. Икки кун бўлди, Термиздан келганига. Сен олисда бўлсанг. Кунимизга шу бола яраяпти-да, жон болам. Бозор-ўчар, майда-чуйда шугинанинг бўйнида-ку...

– Тўра... Тўра бова билан Ҳусаним бугун кўришган экан-да-а?

– Бу нима деганинг? Кўришса нима қипти? Тўра бованг ҳам зерикиб ўтиради-да, болам. Пешонасига битган бир ўғил, анави Норқул гўрсўхтанинг аҳволи элга аён. Кўчани ҳеч кимга бермайди. Уям калласи куйиб касалхонага тушиб қолибди.

Ичимдан бир қиринди ўтади. Овозим синиқ ва сўниқ, бемажол гапираман:

– Демак, Ҳусаним Тўра бова билан... кўришган...

– Ҳа, болам, бунча сўраб қолдинг? Тинчликми? Кеча ҳам Тўра бовангникига борувди. Алламаҳалгача гаплашиб ўтиришибди. Эрталаб Тўра бованг билан Обшир қишлоққа фотиҳага бориб келишди. Бованг сени қачон келади, деб сўрабди.

– Шундай денг, эна, шундай денг... Уф-ф-ф.

Кўзим тиниб гандираклаб мук тушаман. Энам пилди-раб келиб яна манглайимга кафтини теккизади. Энамнинг қўллари, бутун вужудига қалтироқ кирганини ҳис қиламан.

– Вой болажоним-а... Ёт бирпас, ётиб тур, ҳозир муздай чалоб (айрон демоқчи) қилиб бераман. Иссиқнинг жонини олади. Сени иссиқ урибди, болам, – дейди энам хавотирли ҳадик ичра титраб.

Энам шошиб-пишиб эшикдан чиқиб кетади. Кўз ўнгимда синчковлик билан назар солиб турган Тўра бованинг муғомбирона жилмайган сиймоси гавдаланади.

– Мени иссиқ урмади, эна! Тўра бова урди, Тўра бова урди, – дейман ожиз ва хаста оҳангда...

ҲАМЁН

– Чеховнинг «Ҳамён» ҳикоясини ўқиганмисиз?

– Ўқиганман, нимаиди? – дейди диванда ёнбошлаб олган Олим обзей.

– Шарқда айнан шунга ўхшаш ҳикоят бор.

– Чехов шундан олиб кўчириб қўя қолган демоқчимисиз?

Олим обзей қўлтиғи остидаги ёстиқни бошига олиб чалқанча ётиб шифтга тикилиб қолади.

– Йўқ. Ундай фикрдамасман.

– Баракалла. Чеховнинг кўплаб ҳикояларида инсон қалтис бир вазиятда қолганда ёки ҳаяжонли ҳолатда унинг ботинида бир тушуниксиз ҳаракат пайдо бўлади, буни ҳеч ким изоҳлай олмайди, на танқидчи, на ёзувчи. Чеховнинг зўрлиги шунда. Ўқиш жараёнида ана шу ички ҳаракатни сезиб қолсангиз, э-э-эй, менда ҳам шундай бўлувди, бу менман-ку, десангиз Чехов сизни ўзига яқинлаштиради. Унинг зўрлиги шунда. Буни унча-мунча ёзувчи эпловмайди, айниқса, ҳикояларда, – обзей тўшакда чўзилган кўйи икки қўлини қанот қилади.

Обзей таг-томирли гапирди. Дунё адабиётининг бу ёғидан кириб нариёғидан чиқишга уринган одам. Буни тан олмай иложим йўқ.

– Сиз унинг «Суддан олдинги тун» деган бир кўринишли пьесасини ўқиганмисиз? – дейман дабдурустан.

– Нимаиди?

Ўқимаган. Ушладим. Жон-жойидан ушладим. Бир ҳафтадирки менга Чеховдан сабоқ берган Олимбойнинг посонгисини пасайтириб қўйиш мавриди ҳозир. (Шу асар адибнинг аввал чоп этилган китобларида берилмагани, олий санъат даргоҳларида ҳам тилга олинмаслиги, чеховшунослар назаридан четда қолганини-ю, ўзбек тилига эса таржима ҳам қилинмаганини яхши билардим.)

Обзей ўрнидан қўзғалди, диванга ўтирди. Менга синчиклаб қараб турди.

– Ҳўш... Фикрингизни билмоқчийдим.

Обзей хомуш тортди, қовоғидан ёққан қор томингни босиб қолгудай... «Э-ей, унинг шундай асари ҳам бормиди?» – деган саволини кутиб ғолибона жилмайиб қўйдим. Курсидан туриб музлаткични очдим. Минерал сув олдим. У ҳамон менга синчков тикилиб турибди:

– Кетадими, муздеккина...

Обзей чўнтагидан сигарет олди, балконга чиқди. (Шу ўлгурни кўп тутатаркан.) Босиб-босиб чекди. Бироз ўнғайсизландим. Хонага қайтиб диванга чўккач, сўровим устига андава урдим:

– Ҳуллас, Чехов шуни бир кўринишли майда пьеса қилгандан кўра ҳикояга айлантирса соз бўларди. Аслида бу таппа-тайёр таъсирчан ҳикоя, пьеса эмас. Ҳикоя ёзишга эринганми, сюжетни пьесага ёпиштириб қўя қолган.

Олим обзей қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Бош чайқади.

– Тўхтанг, азизим. Тўхтанг! – у яна икки қўлини қанот қилди. – Биринчидан, ўша асарнинг сюжетиға эътибор беринг. Унга ҳеч қанақа кечинма-ю изоҳнинг ҳожати йўқ. Кераксиз изоҳ бошга тушган калтак билан баробар. Иккинчидан, ёзувчи воқелик хатти-ҳаракат билан янаям таъсирчан бўлишини ҳис қилган. Чунки у – Чехов! Чехов бир пайтда икки қайиқда – прозада ҳам, драмада ҳам суза билган ёзувчи. Учунчидан, пьеса бир кўринишли эмас.

Тарвузим қўлтиғимдан тарсиллаб тушади. Мен Олим обзейга ҳайрат билан қарайман. Қулоқидишдаги муздек маъданли сувни бир кўтаришда сипқараман.

– Унинг ўзи ёзиб қўйибди-ку, бир кўринишли деб!

Обзей илжаяди. Тўшакда ёнбош чўзилади, ўнг қўлини бурчак қилиб, кафтига бошини қўяди.

– Ёзса ёзибди-да. Сизга бир савол бераман.

– Қани, эшитайлик-чи.

– Шу асарда тугун қаерда ташланган?

– Ҳалиги, товламачининг хонасига қўшни хонадаги аёлнинг кириб келиши-ю, муттаҳам ҳам ўзини унга дўх-тирман, деб таништиришидан.

– Тўғри. Тугун қаерда, қачон ечиляпти?

– Судда. Эртасига судда, – дейман.

– Бўлди. Гап тамом. Ўз-ўзидан аёнки, асар икки кўринишли экан. Чехов кутилмаган воқеа – суддаги ҳолатни томошабиннинг ўзига қолдирган. Буни англамаган режиссёр пьесани бир кўринишли қилиб саҳналаштиради. Бор гап шу... Энди ухлайлик, эртага гаплашамиз... Индинга бозорга борамиз. Любага шуба оламиз.

Зеҳни зўр заминни зувала қилади. Татар ҳамхонамга яна тан бераман. Йўқ, бу шунчаки ўқимаган, коса тагидаги нимкосада қатиқ ивиладиганлар хилидан.

Мен анчагача ухлай олмайман. Обзей хуррак ота бошлайди. Ҳ-е-ей, уккағар татар. У саҳналаштирган спектакллар ҳам даҳшат бўлса керак. Худо хоҳласа, Қозонга бора-ман. Албатта, унинг спектакллари томоша қиламан...

...Барвақт уйғондим.

– Олим обзей, тулинг. Тонг отди. Онали олти тўйди, отали етти тўйди. Ётаверманг, шалпайиб.

– Онаси билан отаси борлар саҳар тураверсин, мен етимман. Етимга етмиш бор емак берсанг ҳам тўймайди, – тескари ағдарилиб тўшакни бошига тортади.

Мен унинг устидаги ёпинчиқни шарт сидириб бурчакка ирғитаман. У оғриниб-соғриниб ўрнидан туради.

Ювиниб-чайиниб жомадонини титкилаган бўлади. Стол устига у-бу нарсаларни қўяди, тагин жомадонга солади. Менинг тоқатим тоқ, тезроқ ташқари чиқиб, тик йўлак бўйлаб тоққа кўтарилсак, деб ошиқаман. Эгнимга спорт кийимларимни илиб, эшикка қўл чўзаман.

– Ташқарида уч дақиқа кутиб турунг, ортингиздан ғизиллаб чиқаман. Дарвоқе, эртага азонлаб бозорга борамиз-а, Любага шуба оламиз, эсингиздами? – дейди обзей.

– Эсимда... эсимда, – дейман йўлакка отилиб.

Осмон тунд. Борлиқ таранг. Саҳарроз сукутида булутлар ишғолида қолган тоғлар титроғини туйиш мумкин. Атроф-жавонибда кўкка санчилган чўққилар қўриқчилик қилаётган сиҳатгоҳнинг катта эшиги олдида обзейни кута бошладим. Ҳавонинг авзойидан обзейнинг орқаси тутиб тайсаллашини ҳис қилдим. Айтганимдай бўлди.

– Осмоннинг курсоғига қурт тушиб турибди-ку, айланай мойойим, ёмғирда чўмилгингиз келдими?... – обзей норози ғўнғиллади.

– Ҳечқиси йўқ, қани югурдик, обзей.

Қизғиш шағалқум тўшалган, кўкка бўйдош ел ва қарағайзорни тарс ёриб ўтган тикйўлак узра тепалик сари равона бўлди. Биз югургилаб кўтариляпмиз. Обзей ҳансирайди.

– Любага шуба оламиз. Эртага мен билан бозорга чиқасиз-а?

– Чиқамиз. Жим югуринг. Нафасингиз қайтади.

– Шуба қимматдир-а?

– ...

Обзей ортда қолади. Мен унга «жадалланг» маъносида бош ирғайман. Қаёқда... Обзейда ҳафсала йўқ. От йўрға қилиб жойимда депсианаман. Обзей таққа тўхтаб энкайиб олади, икки қўли билан тиззаларини ушлайди.

– Сиз югураверинг. Шу ерда кутиб тураман. Мен учун ҳам чиқиб қайтинг, – дейди у базўр.

Кисловодскнинг табиати шунақа, мослашиб олсанг бас, бутун аъзойи баданинг нафас олади, ҳавонинг ўзи

сени кўтариб кетади, чарчамайсан, тоғ тугул осмоннинг токига ҳам чиқиб бораверасан. Шу синоат измини олган одамларнинг эса обзейга ўхшаб ярим йўлда тили осилиб қолмайди: ана қанча кишилар чиқяпти, тушяпти.

Баландликни «забт этдим». Бу ерда ҳамма ўз билганича машқ бажаряпти. Ер юзининг турли бурчига сочилиб кетган, турли-туман забонли қавмни айни шу ерда – тоғда тонгни тетик қаршилаш туйғуси бирлаштириб турганга ўхшайди. Ҳамма бир-бирига қавми-қадрдон, ҳамма бир-бирига табассум ҳадя этади, ҳамма бир-бирига хайрли тонг тилайди – тонгни очик юз билан қарши олади. Менга шуниси гаштли, шуниси лаззатли. Бошқаларга ҳам шундай бўлса керак.

Ўпкани ҳарир этган тонг сабоси тиниб ёмғир томчилай бошлади. Мен тоғ йўлакдан пастга эндим, сиҳатгоҳга қайтдим. Нишобликда оёқларинг эмас, йўлнинг ўзи югуради, чарчамайсан. Ёмғир кучайди. Осмон бир қалқиб момақалди роқ гумбурлади – чақин чақди. Ярим йўлда қолган Олим обзейнинг қораси кўринмайди, ўшандаёқ жуфтакни ростлаган. Ҳозир ғужала тушиб уйқуни ураётгандир. Ана бўлмасам, ёмғир забтига олди, енгил уст-бошим шови-шаллаббо бўлди. Тоққа кўтарилаётганлар ҳам, пастга тушаётганлар ҳам ўзини дарахтлар тагига урган, нинабаргли ғуж бутоқларни бошпана тутишган. Нега шундай, билмайман, ёмғирда ивиш менга ҳамиша завқли кечади, мароқли бўлади. Болалигимда ҳам ёмғир ёғса уйда ўтиролмасдим. Кўчага отилардим. Ким билсин, балки ёмғир ёғаётган маҳал туғилгандирман. Ахир бешинчи мартда дунёга келганман-ку, баҳорнинг бардам палласида. Хуллас, уст-бошимнинг айтгилиги йўқ. Чоки сўкилган осмон остида завқу шавқ оташида йўлакнинг ёлғиз девонаси бўлиб чопиб боряпман. Йўқ, йўлакда ёлғиз эмас эканман, ана мовий шамсия остида адл қаддига ҳарир оқ кофта илиб, тиззадан баланд оқ тиззаштон кийиб олган, кўз-кўз қилгудай хушбоқим оппоқ узун оёқларига оқ кроссовка ярашиқли жувонга кўзим

тушади. У тик йўлакдан мен томон қушдай енгил ҳолатда оҳиста кўтарилиб келяпти, мовий осмон остидаги оппоқ атиргул дейсиз.

– Хайрли тонг, хоним, – дейман ҳансираб. Аёл шамсия остида бош ирғаб жилмаяди, сутга чайилгандай тиник чехрасига табассум ёйилади, елкасига тушиб-тушмаган олтинтус сочлари тўлқин уради. Худойим таровату қоматдан қисмаган бу хилқатнинг таърифига сўз ночор, биродарлар. Ортимга бурилиб қарайман деб йўлакдан чиқиб сўл томонимдаги зовликдан қулаб ўлишимга бир баҳя қолди. Гўзалликнинг жодуси бор-да, қурмағур, домига тушсанг қурбонлик талаб қилади. Шундай экан, ҳолингни билиб, жимгина йўлингда кетаверсанг-чи...

Муюлишдан сўнг янада тик нишабликка тушганимда ёмғир сув тўла ликопчалар ясаган йўлакдаги кичик ҳалқоб четида ётган сиёҳранг ҳамёнга кўзим тушди. Ивиган юпқа чарм ҳамённинг оғзи берк эди. Темир боғични тортгандим, шиқиллаб «тишларини» қўйиб юборди – ҳамён очилди. Ичида қип-қизил бир тахлам, бели букилмаган беш минг рубль. Пулни олиб санадим, эллик минг рубль. Билмайман, чап елкамга шайтон қамчи урдими, хаёлимдан «Олд-ортингга қарамай чоп, эртага бозорга борсанг сен ҳам хотинингга шуба оласан», деган ўй кечди. Туйқус, ботинимда: «Бу пул сеники эмас-ку, унинг эгаси бор...», деган таъкид янграгандай, тепамда бир назар мени кузатиб тургандай бўлди. «Пулни эгаси анави аёл», деган фикр ўтди хаёлимдан. Ортимга бурилиб югурдим. Эҳ-ҳей, аёл йўлакнинг нариги бурилишидан ҳам ўтиб кетибди. Илдамроқ югурдим, қани энди йўлим унса, тепаликка қараб чопишнинг ўзи бўлмайди, бунинг устига осмоннинг таги тешилиб зардаси қайнаган, ёмғир юзимга уриляпти, кўз очирмайди. Тиззамдан мадорим тўкиляпти, ҳансираб югураман. Оёғим тойиб йиқилиб ҳам тушдим. Аёл ўша саллона юришда кетиб боряпти, тўхтаб ортга ўгирилиб қарай демайди, орамизда масофа ўттиз қадамнинг нари-бериси.

– Ҳой, хоним, Тўхтанг... Тўхтасангиз-чи!

Овозимни эшитди, лекин қайрилиб қарамади. Зардам қайнади. Мен унга яқинлашиб қолдим.

– Хоним, бир лаҳзага тўхтасангиз-чи!.. (Қулоғингиз том битганми, гарангмисиз, дейишдан ўзимни зўрға тийдим.)

Аёл тўхтади. Менга ажабсиниб, ёвқараш қилди. Юзида қаҳрми, нимадир зоҳирланди.

– Мендан нима истайсиз, ўзи? – деди кесатиқли оҳангда аччиқланиб.

– Ҳеч нарса истамайман. Мана олинг. Тушириб қолдирибсиз.

Жувон бир зум узатилган кафтимдаги сиёҳранг юпка чарм ҳамёнга анграйиб қараб турди. Шамсиясини сўл қўлига олиб, ўнг қўли билан оппоқ тиззаиштонининг иккала чўнтагини ҳам шошиб пайпаслади.

– Ҳа, ҳа, меники, меники, – деди овози титраб.

– Мана, олинг. Сизники бўлса, – дедим.

Аёл ҳавода чўзилган очиқ кафтимдаги ҳамённи шахд ила олиб, ғайриихтиёрий ҳолатда унинг «тишқулф»ини очди-да, ичидаги пулга разм солди, менга ялт этиб қаради-да, дув қизариб, чехрасига йиғи нуқси урган синиқ табассум инди. Сўнг жикқа ҳўл бошимга шамсия тутди, эгнимдаги ёмғирда шалаббоси чиққани етмагандай, лойга қоришган илвасинимга азият чеккан каби ачиниб қаради.

– Раҳмат сизга, – деди лаблари пирпираб.

– Сизга етиб оламан деб йиқилиб ҳам тушдим, – дедим ҳоли-абгоримдан хижолат тортиб.

Аёл шамсия дастини менга тутди. Иккимизнинг бошимизга бир «осмон» бошпана бўлди. У титраган қўллари билан ҳамён оғзини очиб ичидан уч дона беш минг рублни олиб узатди.

– Буни сиз олинг. Мен розиман.

Ғалати бўлиб кетдим. Ўзимни ҳақоратлангандай сездим. Айни дам аёл ҳам менга яхшилик қилиш учун чора излаётганини ҳис қилдим.

– Э-э-эй, қўйсангиз-чи. Менга пулингиз керак эмас. Агар пулингиз керак бўлганда мен уни топган заҳотим сиҳатгоҳга қараб равона бўлардим, – дедим.

Аёл кулди.

– Сиз қайси сиҳатгоҳда дам олаяпсиз?

– «Крепость»да.

– Мен эса «Атиргуллар водийси»да. Бугун тушдан сўнг уйга кетаман. Ёмғир бўлишига қарамай охирги кун ҳам тоққа бир чиқиб тушай дегандим.

«Бир осмон» остида суҳбатлашиш мароқли эди, бироқ унинг ёнида узоқ алжираб туришим эса кўрсатган одамгарчилигимга путур етказиши, «қаҳрамонлик»ка дарз кетиши мумкинлигини ҳам сезиб турардим. Сабабики, аёлнинг зоҳиран қанчалик гўзал бўлмасин, ботинан ҳам шунчалик мукаммал ахлоқ соҳибаси эканлигини ҳам пайқаб улгургандим. Зеро, хонадошим Олим обзей айтгани каби чинакам ёзувчининг қоши остида дўлайиб турган икки кўздан ташқари қалбида ҳам минг-минглаб (ҳа, минг-минглаб, оббо, обзейи тушмагур) очиқ кўзи бўларкан. Лекин мен қалбимда кўзим борми йўқми, билмадим, шу Худо берган икки очиқ кўзим билан ҳам аёлнинг кимлигини кўриб турардим, оёғи енгил эмаслигини англаган эдим.

– Бўпти, мен борай.

– Яна бир бор ташаккур, яхши одам, – деди аёл ва тиззаиштонининг орт чўнтагига қўл юборди. Уяли телефонини олиб, унинг ғилоф чўнтагидан ташриф қоғоз олиб узатди. – Мана, менинг манзилим. Москвага йўлингиз тушса, албатта, кўнғироқ қилинг. Хоҳласангиз ёзиб туринг. Электрон манзилим ҳам бор.

...Сиҳатгоҳ ҳовлисига кирганимда бино қаватидан шундай ёмғирда сандирақлаб юрган каминага ҳайратомуз қараб турган хўппа семиз амакига кўзим тушди. Унга шоду хуррам қўл силкиб қўяман. У деразани шарт ёпиб ўзини ичкари олади. Мени ҳалигиндақароқ, бир тоши кам деб ўйлади, чоғи. Қаҳ-қаҳ уриб кулиб юбораман.

Обзей тўшакда ёстиққа суяниб олган кўйи яримбел ҳолатда газет ўқирди. Мени кўриши ҳамоно газетни ёнига кўйиб ўрнидан турди. Юзимга кўз солди. Ботинимда тошган алланечук қувонч тафтини яширолмай илжаяман.

– Уҳ-хув, бўларингизча бўлибсиз-ку, оғайни, яна ўлмайиннинг кунидан тиржаясиз-а. Қани, тез бўлинг, эгнингизни алмаштиринг...

– Обзей, сизга қизиқ бир гап айтайми? – дейман шкафга суяниб.

– Ҳеч нарса айтманг! Бирпас ўраниб ётинг. Сўнг но-нуштага тушамиз.

Ҳузурбахш тўшак оғушида танамга илиқлик югуради. Обзей қулоқли идишда лимонли чой узатади.

– Обзей, мен ошхонага тушмайман. Муолажа-пуолажага ҳам бормайман. Тушликкача бу дунёдан узилиб донг қотиб ухламоқчиман.

– Шундай қилсангиз жуда яхши бўларди, – менинг баҳсу мунозараларимдан безиб қолган обзейнинг дилидаги тилига кўчди.

Тушлик маҳали Олим обзей тағин танғиллатиб томдан тараша ташлади:

– Эртага бозорга борамиз. Любага шуба оламиз.

– Борамиз, обзей. Оламиз, обзей, оламиз.

Емакдан сўнг Олим обзей хонага чиқди. Мен у-бу нарса харид қилиш учун сиҳатгоҳ ёнидаги дўконга кирдим. Бир мунча вақт ўтгандан сўнг қайтдим.

Обзей хона ўртасида, гилам тортилган полда мук тушган кўйи диққати ошиб лаш-лушга лиқ тўла жомадони титкилаяпти. Кийимлари ерда сочилиб ётибди. Жомадондаги нарсаларни олади, қўяди, қўллари титраб, уф тортади. У менга жавдираб қарайди.

– Йўқ. Тополмаяпман, – дейди ихраниб, карахт ҳолда.

– Нима йўқ?

– Ҳамён. Ҳамён йўқ. Эрталаб қўлимга олувдим. Сўнг манави стол устига қўйдим, кейин яна олдим, яна қўй-

диммикин ёки тонгда сиз билан айлангани чиққанимизда чўнтагимга солдиммикин?

Мен қалқиб, сесканиб кетаман.

– Қанақа ҳамён? Ҳамёнингиз қанақа эди, – дейман ичимдан қиринди ўтиб.

– Шунчаки, оддий ҳамён. Ичида пули бор ҳамён. Тўқ яшил, йўқ, сиёҳранг.

Мен тош қотаман. У ўрнидан туриб курсига ўтиради, кўксини столга тираб менга маъноли қарайди.

– Нега рангингиз оқариб кетди?

– Мен... Мен биламан... Ҳамён, – пойинтар-сойинтар сўзлаб, дудуқланаман.

Обзей ўрнидан шахд туриб кетади, менга анграйиб қараб туради. Мен тортмадаги ташриф қоғозини оламан. Жон ҳолатда эшикни очиб ташқарига югураман.

Йўлнинг нариги четидаги «Атиргуллар водийси» сихат-гоҳига ўпкам бўғзимга тиқилган алпозда, пишнаб-ўлиб етиб келаман. Эшикбон аёлга ташриф қоғозини тутаман.

– Шу аёл керак. Ҳа, Ольга Васильевна Иванова! Қайси хонада туради?

– У кетди. Аэропортга кетди. Хонасини топширди. Дўстлари келиб олиб кетишди.

– Қачон кетди? Нима учун кетади? – дейман чинқариб. Эшикбон аёлнинг ҳам зардаси қайнайди:

– Ҳозиргина кетди. Даволаниб бўлди. Кетади-да!

Шалвираган кўйи катта кўчага чиқаман. Такси тўхта-таман, аэропортга йўл оламан.

«Ҳа-я, бугун кетаман деб ўзи ҳам айтувди-ку», – деган ўй кечади хаёлимдан. Ҳайдовчига тезроқ ҳайдасанг-чи, деб ўдағайлайман, ялиниб ёлвораман. Қўлимдаги ташриф қоғозида битилган телефон рақамини бот-бот тераман, кошки жавоб берса, ўчирилган: йўлда ўша лаънати аёл, Ольгани нима бўлсаям топайин, деб Яратганга илтижо қилиб боряпман.

Такси сон-саноксиз машиналар тизилган аэропорт уловжойига келиб тўхтади. Машинадан тушиб чор-та-

рафга аланглайман. Ҳаллослаб аэропорт эшигига югураман. Назорат эшигидан мени ичкарига киритишмайди, минг лаънат, паспортим ҳам қолиб кетган экан. Турган жойимда оёғи куйган товукдай типирчилаб, атрофга аланг-жалаңг боқаман. Аламимдан йиғлаб юборай, деб турибман. Шу маҳал... шу маҳал... уловжой тарафдан иккита барзанги қуршовида мен томон солланиб-солланиб келаётган Ольгани, ўша эрталабки қадди қиёмат Ольгани кўраман, кўзим тиниб, оёқ-қўлим увишади, далли-гаранг ҳолда Ольга томон гандираклаб йўл соламан. У мени кўриб жилмаяди. Ўзимни қўлга олишга уринаман.

– Ҳамён... Ҳамённи, – дейман қаршимда ҳамон жилмайиб турган Ольгага.

Лаҳзада Ольганинг юзидан табассум сўнади. Лаблари пирпирайди, шарт юзини терс буриб жўнаб қолади. Ҳалиги барзангилардан бири, соқолли йигит йўлимни тўсади.

– Ольга бизнинг меҳмонимиз. Унда нима ишинг бор? – дейди кавказликларга хос дўриллаган талаффузда.

– Ҳеч қандай ишим йўқ, – дейман шалвираб.

Ольга кетди. Обзейнинг ҳамёни ҳам кетди. Мен дарди дунём зимистон тартиб уловжойга қайтаман.

– Ишингиз битдими? – дейди ҳали мени олиб келган ҳайдовчи.

– Битди, – дейман.

Биз йўлга тушамиз. Ҳайдовчи тезликни оширади.

– Энди секинроқ ҳайдайверинг. Шошадиган жойимиз йўқ. Шошиб қаерга ҳам бораман.

Сихатгоҳ ҳовлисига гандираклаб кираман. Эрталабки хўппа семиз амаки энди менга қўл силкиб қўяди. Мен уни кўрмасликка олдим. Хонага киришга оёғим тортмайди. Эшик қаршисида анча туриб қолдим. Ичкарида обзейнинг ғамгин оҳангда татарча қўшиқ айтаётганини эшитаман. Не бир хижолату ҳасрат билан эшикни очаман. Обзей жим бўлиб қолади:

– Қаерларда юрибсиз?

Обзейнинг юзига боқишга ботинолмайман:

– Кечиринг. Ҳамёнингиз кетди, – дейман тутилиб.

– Қаёққа кетади? Ҳамённи топдим. Диваннинг орқасига тушган экан ярамас...

Турган жойимда чайқалиб кетдим. Обзей суяб қолди. Манглайимга кафтини босди.

– Ўҳ-хуу, иссиғингиз бор-ку. Қани, юринг, – у мени тўшаккача суяб келди. – Бироз дам олинг.

Бошимга кўрпани тортдим. Бўғзимга тиқилган ўкирикни зўрға тутиб турардим. Кўзларимдан тирқираб ёш сизди. Бироздан сўнг ўзимни енгил сездим. Кейин кўзим илинибди.

...Эртасига бозорга бордик. Олим обзейнинг хотини Любага шуба олдик.

Ҳикоя сўнгидаги гап:

Мен кеча бўлиб ўтган воқеа, на ҳамён, на Ольга ҳақида Олим обзейга лом-мим демадим. Бозордан келгач мана шу ҳикояни ёзиб тугатдим. Худо хоҳласа, Тошкентга қайтгач ҳикоямни рус тилига таржима қилдираман... кейин уни Ольгага, «Фемида» адвокатлик бюроси раҳбари Ольга Ивановага ҳам жўнатаман.

ЧАККИ БЎЛДИ, АДАШДИ

Қўлтелефонимга хат келди. Сарви деган ходимамиз ёзяпти. Қизиқ, у менга телефонхат ёзишга қандай журъат этдийкин? Нигоҳини узса замин зириллайдигандай, залварли боши эгик, шу чоққача ҳеч кимга тик боқмайдиган аёлгинанинг хат битиши ғалати эди-да, чиндан. Ҳе-е-ей, замонгинангизга зормонда бўлай, ажабтовур кунларда яшаяпмиз-да.

Ишга кўмилиб ўтирган пайтим, қўлтелефоннинг чинғиллаб, компьютер экранида Сарвининг шикрайиб табассум ҳадя этган гулгун суврати порлаб қолиши кутилмаган ҳол. Қўлтелефонни компьютерга «боғлаб» қўйиб яхши қилган эканман, унинг чақалоқнинг кафтидек ойнасига термилиб, кўз нуруни ҳайф этгандан кўра,

кенг-мўл экранга нигоҳ урган яхши-да.

Экранда ёзув пайдо бўлди:

– Қалайсиз? (Ё, тавбангдан, умримда менга тик боқмаган ходиманинг шахди-шиддатини кўринг. Электрон хат хиссиёт-писсиёт деб ўтирмайди-да.)

Сарви жавоб кутаяпти. Ёзишим керак.

– Яхшиман. (Қани энди нима деб ёзаркин?)

– Яхшига ўхшамаяпти-ку. (Оббо, тирилиб қолибдими, жувонгулгина?)

– Нега?

– Совуқ. Совуқ қотмаяпсизми? Хоналар совуқ-ку.

– Ҳм-м, эрта-индин иссиқлик ҳам бериб қолишар. Ҳа... чиндан ҳам совуқ. Чидаймиз-да. (Шароит расво бўлгач тошга ҳам забон битади. Бу ахир одамови бўлса ҳам одам-ку.)

– Мен чидай олмайман. Бас. Жонга тегди.

– Эрта-индин иссиқликни қўшишади, қувурларга ҳовур инади.

– Гап совуқ ёки иссиқда эмас...

– Нимада унда?

– Анавинда.

– Анави ким у?

– Ўзингизни гўлликка олманг. Гап бошда. Анави, адашингизда.

– Қайси бошда? Қайси адашимда?

– Сизнинг бошингизда. (Мен ҳеч нарса тушунмайман. Кўнглим ғалати бўлиб кетади. Чиндан ҳам шуни Сарви ёзаяптими? Ҳа, Сарви ёзаяпти. Ана, экранда ишшайиб турган суврати).

– Ҳамма нарсага шу «бош» туфайли йўлдан адашамиз. Ҳаммамизни шайтоннинг йўриғига йўртанглатади, бу?

– Ўлманг. Гапни ҳам топасиз. Анавингга яқин бўлиб қолибсиз-да-а? Гапларингиз бошона гаплар. Шоирона!

– А-а-а? Нима деганингиз бу?

– Нима деганим? Шу деганим, бошни энди шартилла-тиб кесиш пайти келди. Кеча менга ҳужум қилиб қолса,

денг. Бу ифлосни тийиб қўйиш керак. Сиз тийиб қўймасангиз, мен тийиб қўяман...

– Қандай қилиб. (Оббо, Сарви ўлгурни жин чалдиминкин?)

– Бош-бош, дейверманг. Одамнинг хаёлини остинустин қилиб ташладингиз-ку...

– Нима дей бўлмаса... Шу қирилиб кетгур бошлиқни айтяпман. Ўзингиз ҳам бош деб айтасиз-ку, сизга мумкину, менга мумкинмасми, хуллас, менга қўшиласизми? Шу бошни, э-э-эй, бошлиқни ағдариш керак, вассалом. Ишламайсан, ҳа, деб касал бўлдим деб қоғоз олиб келавериб жонга тегдинглар, пешин оқмай думингни деворга уриб жўнаб қоласанлар, деди ҳаммага эшиттириб. Точна, менга теккизиб айтди.

– А-а-а? (Мен гангиб қоламан. Ахир, бу идорада менман-ку, бошлиқ. Кеча йўлакда думингни ўйнатиб, ишдан барвақт кетасанлар деб чиндан ҳам ходимларни яниган эдим.)

Бошимга гурзи тушгандай, оний ҳолатда хаёлимда чақмоқ чаққандай бўлади.

– Хуллас, Тоҳиржон, сиз уни юқорига ёзиб тўғри қилгансиз. Биз, хонадошлар сиз томон. Қўрқманг, гарчанд, сиз ноҳақ бўлсангиз ҳам биз сизни қўллаб-қувватлаймиз. Бутун ишхонада тарафдорларингизни кўпайтирамиз. Буни кеткизмасак, кўз очирмайди. Мен ҳам юқори идорага битта хат ташлаб қўйдим.

– Қандай хат? (Титроққа тушаман, пешонамни тер босади.)

– Ишга ичиб келади, деб. Хонадошлар ҳам қўл қўйишди. Жамоанинг номидан хат ёзувдингиз, ҳисобхонадан ишхона муҳрини ўғирлаб олиб чиқиб берувдим, муҳр босилган шу умумхатни текширишмади-я?

– А-а-а, ҳалиги... (эсанкираб қоламан) энди текширишади.

– Қўрқманг, ходимларнинг исми-шарифи қўйилмагани билан, зато, муҳр бор. Бош прокуратура анойи эмас, текширади.

– Тасдиғини топмаса-чи. (Менинг оғзим қуруқшаб, бошим ғувуллайди.)

– Топадими, йўқми, бир силкитиб олади. Ҳеч кимнинг имзоси йўқ, ёзган одам ҳам йўқ, лекин аноним ҳам қилишолмайди, ахир, ишхонанинг муҳри турибди. «Жамоа аъзолари номидан...» деб ёзиб қўйилган, вассалом. Текширишади.

– Тўғри. Текширишади. Зўр бўлади. (Мен энди ўзимни қўлга оламан.) Сиз сафимизни кенгайтириш учун тарафкашларимизни кўпроқ тўпламоқчимисиз?

– Бу нима деганингиз? Ахир кеча ўзингиз шундай девдингиз-ку.

– Ҳа. Айтувдим. (Энди мен ўзимни мутлақ ўнглаб олдим.)

– Уни ичиб келади, дебсиз, исботлай олмасак-чи?

– Ахир саккизинчи март куни байрамда, ишхонада ўзининг ўйнашлари шарафига икки-уч қадаҳ шампан ичди-ку. Ичаётган пайтини алоҳида расмга олганман-ку... Сизга ҳам берувдим-ку.

– Ҳа-я, Шундай.

– Хуллас, бошни «кесишимиз» керак. Биз сиз билан. Нима қил десангиз, тайёرمىз. Яна икки-уч бор юқорига ёзсак, ким бўлишидан қатъи назар ўзи кетиб қолади, ишни ташлаб кетади, ариза ёзишга мажбур бўлади... Сиз янаям хоналарга кириб манави овсар ходимларга уни ёмонлаб тураверинг. Айримлар сизга ишонишяпти, иккиланиб турганлар ҳам бор.

– Айтганингиздай бўлади. Бутун жамоани қўзғайман, заҳарлайман, ҳа, бутун дунёга ўт қўяман, ғийбат қиламан, олам муҳитини бузаман, сен каби чаёнлар ҳам бу дунёда хурсанд бўлишга ҳақлисизлар-ку-а? Уят керак одамга, нонқўрлик ҳам эви билан. (Мен ўзимни тутолмадим... Кўз олдимда ҳасадгўй ва ғурбатвоз Тоҳир ҳамда Сарвининг тиржайган башараси намоён бўлди, нигоҳим хира тортиб юрагимда оғриқ турди.)

— ...

— ...

Сарвидан жавоб йўқ. Мен қабулхона эшигини очиб қўйдим, йўлакда тасур-тусур қилиб кимдир ҳаллослаб ўтганини пайқадим – Сарви, Сарви ўқ еган илондай ўзини Тоҳирнинг хонасига урди, нимадир шарақлаб кетди. Лаҳзада яна эшик забт билан очилганини эшитдим, гурса-гурс қадам товушлари энди зинапояларда садо берарди.

Хона деразасидан пастга қарадим, йўл четида бошини эгиб, пилдираб кетаётган Сарвини кўрдим, унинг оёқлари чалкаш-чулкаш, иш вақти тугашига эса анча бор эди.

Очиғи, Сарвига раҳмим келди, ўзимни ич-ичимдан койидим, бировни, айниқса, аёл кишини мазах қилиш яхши эмас. Исмим Тоҳир бўлгани учун хафа ҳам бўлдим, келиб-келиб анавингга адашман-а... Эртага нима бўлади? Сарви энди нима қилади? Адашим Тоҳир-чи?

Мен энди қандай йўл тутаман? Дунё кўзимга жуда кичрайиб бораяпти, ўзим ҳам майдалашиб, уваланиб бораётгандекман.

КИМ КИМНИ АЛДАДИ?

Қишлоқда тонгни болакай, аниқроғи, Ғайби чиноқнинг набираси Ҳаби қора олдига солиб ҳайдаб бораётган бир тўда қўй уйғотди. Каллайи саҳарлаб эгаси урган маймун қўйига тушган бу яримьяланғоч қоракесов, тақирбош, мишиқининг қишлоқ тепаси – тоғ этагига қараб сурган суруви маъраши хира-шира қаъридаги сирли сукунатни чилпарчин этди. Шабада шивиридан қулоғи динг тортгувчи Нурмат калнинг ити ҳуриб ўрнидан сапчиб турди-да, кўча томон отилди, ҳовлини тўсиб турган симдеворга ўзини урди. Болакай бир тисландию, юраги сесканиб қўлига илинган тошни девкалла итга қарата ирғитди. Қўйлар олдга шаталоқ отди. Бола сўкинди.

– Энағар кал эчки, итини боғлаб қўйса ўлармикин?

Болакай ови қақраган тиззаиштонини белигача бир кўтариб қўйлар ортидан чопиб кетди. Ана шу ғимир-симир безовталиқ касри тонгни уйғотди, сўпи сув изла-

масдан туриб Ҳаби қоранинг қилтанокдайгина бўлиб тирикчилик измидаги тошбедорлигига иштиёқ ва рағбат сири унинг увода тиззайштони чўнтагини куйдириб турган шапалоқдеккина матоҳ – шу қўлтеелефон ўлгурда эди, десам мени майда детал излаган ёзувчи экан, деб айбситмайсиз, ўқувчим.

Ҳа, ҳикоямизнинг «жони» мана шу майда деталда бўлиб турибди.

Хуллас, ўн уч-ўн тўрт ёш оралиғида лангар ушлаган, еру кўкка сиғмас ўт-олов, бўрон келса бош уриб, сурон келса тош сурадиган боламиз тушмагур қишлоқ четидаги тепаликка қўйларини ҳайдаб чиқди-да, ўзи бир харсангга чўкиб, отаси Россиядан мардикорлик қилиб жўнатган оиладаги ноёб матоҳ – бутун бошли қишлоқдаги (бунақаси йўқ) антиқа, сўнгги русумдаги қўлтеелефон ойнасига термилди. Телефон дунёсига кириб кетди.

...Юртга доврўқли адиб уч кундирки, қишлоқ тепасида, отаси Ҳайдар бобонинг даласида қўққайган чайлада ҳордиқ чиқаряпти. Шундай элбилар ёзувчи-я? Шаҳарни ташлаб-а? Ҳа, шундай. Тоғ тагида. Отасининг ярми узумзор, ярмида йўнғичқа авж урган даласида. Энасининг эса ёзғиргани елда елвизак бўлди: «У ёқда нима қиласан-а, жин-пин чалиб кетмасин, болам? Сенам отангга ўхшаб одамёввойи бўлма, отангни-ку умри шу ёқда ўтади, шу даласи билан туғди-битди бўлиб қолган, ёздаку майли-я, элни кулдириб эшакни ҳанграиб қотти-қоронғи қишда ҳам шу ёққа гумдон бўлади. Совуқ-повуқ уриб кетмаганини буни. Жони тош экан-ей, ух Худо урди кишини... Энди сен буйтиб турибсан, отпускангда қишлоқда, эл-эломон ичида юрабер, айланай. Сиз нимага илжаясиз, шуни қулоғини сиз қизитгансиз асли, ҳикоя-пикоясини данғиллаган мана шу уйда ҳам ёзаверади...» Ота илжайди: «Сен нимани ҳам тушунасан. Жолғизликда гап кўп». Эна жеркиди: «Ўчиринг овозингизни...» Адиб ич-ичидан тўлиқиб кулди: «Эна, тўрт-беш кун туриб қайтаман. Отамнинг мол-ҳолига ҳам ўзим қарайман». «Ош-овқа-

тинг нима бўлади? Манави, чол-ку қоқсуяк бўб қолган, қилтанглашини кўр. Бунга охирида мана шу дала-дашти, мол-ҳоли, қўй-қўзиси эга чиқади...» Чол қўл силтаганча сўрига бориб узала тушди. Ўз-ўзига минғирлаб қўйди: «Вайсақи, калласи йўқ...» Адиб ота-онаси орасидаги даҳанаки дийдиёдан кўнгли яйраб кулди. «Буям ўзига хос муҳаббат. Соф севги шу аслида...»

...Нимадир шатур-шитир қилди. Дунёнинг барча ташвишларидан узилган адиб ёлғизликнинг учинчи тонгини қарши олди. Борлиқ сут тусда. Чайла устунига ўрнатилган қўлювғичнинг чумбулига кафт уриб ювинди. Садағанг кетай, бунчалар кенглик, сокинлик, ҳавонинг софлиги-чи. Дала адоғидаги тепаликка кўз солди. Нимагадир термилган қўйи чўнқайиб ўтирган болага нигоҳи тушди. Э-эй, китоб ўқияптими? Китоб ўқияпти. Китоб. Қўлида китоб. Адиб ҳаяжонланди, ич-ичидан алланечук бир тўлқин авж уриб, бўғзига нимадир тикилгандай бўлди.

Болалиги ёдига тушди. Ўзи ҳам тепаликда чалқанча ётиб мутолаа қилган паллалар, ой нурлари шувуллаган ойдин сукунат бағрида вужудини аланга этган завқ учқунлари юлдузларга бориб урилган чоғларни эслади. Тўғри, у пайтлар бу тепалик бағри мутолаага ўч тенгқурларига тўлиб кетарди. Энди, нима дейсиз, замони экан, бугунги ўсмирлар кўнглида бундай туйғулар куртак уряптими йўқ, бандасига қоронғи, лекин бир ақида аниқ – бугунгилар китобдан анча олис кетди, бурунги-ларнинг ҳисларига тафт берган илиқ эпкинлар тараққиёт тўфони-ю суронида тўкилиб бўлгандай, омон қолганларини ҳам чаппар уриб гулга кириши даргумон. Адиб айна тобда «фронтовик» Саттор бобони ёдга олди. Ҳу-ув анави жойда, қайрағоч соясида китобга берилган чоғида қўйлари полизга кириб кетган экан, бобо, бир қўлини чархпалакдай айлантириб (ўқ еган-да, урушда) келиб, роса адабини бермоқчи бўлган-у, зумда шаштидан тушган: «Агар китоб ўқимаётганингда эди, терингни шилиб олардим. Ўқи. Кўп ўқи. Дунё китобнинг қўлида. Агар сен

китобни қўлингга олсанг, бутун дунёни қўлга оласан. Бор энди, қўйларингни ҳайдаб чиқ...»

Адиб ўзича жилмайди: «У замонлар боболар ҳам бош-қача эканда-а?»

Чайла ортида нимадир шатир-шутур қилди. Бир тўда қўй бол бойлаб товланган узумларни қарсиллатиб еб битирмоқда. У қўйларни узумзордан олиб чиқди. Тепалик томон ҳайдаб борди. Боладан кўз узмай қадам босди. Бола ҳайкалдай қотиб ҳамон бир нуқтадан кўз узмасди. Китоб қаърига шўнғибди, деган ўй кечди хаёлидан. Ортга қайтди, чайла ичидаги қутидан ўзининг яқинда чоп этилган китобини олди. Боланинг нақадар қувонишини кўз ўнгига келтириб, қақраган ниҳолга сув қуйиб турган боғбон каби ўз ишидан қониқиш туйди. Бола, албатта, хурсанд бўлади.

У ҳамон тепаликдан нигоҳини узмасди. Болакай ҳузурига тезроқ етиб бориш учун қўйларни ҳам зингитиб ҳайдар, айнаи дам мана мен ёзувчиман, бу менинг китобим, деб уни ҳайратга солишни, мутолаани жони-дилим деб билган шу ўсмирнинг олдида болаларча мақтанишни жуда-жуда истарди. Тош қотиб, чўнқайиб турган «ҳайкал»га жон кирди, у тепалик адоғига қаради. Ўрнидан даст туриб, яна тош қотди. Кейин пастга, очофат қўйларини ҳайдаб келаётган адиб томон бўшашиб, қалтанг-султанг юриб кела бошлади. «Девдай нарса экан, энди уриб ўлдиради. Тилпонимди ҳам олиб қўйса керак...», деган ўй миясини тизлаб ўтди. Қўрқувдан дағ-дағ титради. Ортига қараб қочмоқчи бўлди. «Қўйларимни бермайди. Ундан кўра бир-икки шаппати еганим яхши...»

Бола оёқ-қўли қалтираб, бош эгиб ўз жазосини кутди.

– Нега келавермайсан? Чўнтагингдан қўлингни чиқар. Қани, бир кўришайлик.

«Тилпонимди билиб қолди, энди опқўяди...» Боланинг қўли чўнтагидаги телефонга ёпишиб қолган, агар шу тобда қўлини узиб оламан десангиз ҳам қўл чўнтакдан

чиқмаслиги аниқ эди, лекин адибнинг кафт чўзиб турганини кўриб, ноилож қўл узатди.

– Мен.... мен билмай қолибман. Қўйларим...

– Ҳечқиси йўқ. Китобга маҳлиё бўлиб қолибсан-да-а? Китоб ўқишни яхши кўрасанми?

Бола яна ўнг қўлини чўнтакка урди. Тиззаиштон пой-часи бироз пастга сирилди. Адиб унинг офтобда жизғанак бўлиб куйган занжитоб танаси, тап-тақир боши, таажжуб ҳисси билан жавдираган кўзларига боқиб кулиб юборди.

Болага жон кирди. Энди урмайди. Урса шу пайтгача урарди. Лекин нима учун бунча синчиклаб термилгани-термилган, қизиқ одам экан, э-эй, бўлди, бўлди, бу анави Сайпи курранинг амакиси-ку. Ёзувчи амакиси. Тунов куни телевизордаям чиқувди. Чапани бованинг ули, девди отам. Ҳа, шу... Бовонинг боғини энди бу кўрияттийкан-да...

– Мен сизни танидим, – деди бола энди шумғиялик билан.

Адиб илжайди. Бош ирғади. Боланинг елкасига қўл ташлади. Сўл қўлидаги китобни болага узатди.

– Ма, ол. Бу сенга. Ўқи. Менинг китобим.

Бола китобни олди. Адибга эсканкираб қаради. Адиб бу ҳолни ўзича тушунди.

– Майли, борақол энди. Мен чайлада бир ҳафта бўламан. Китоб керак бўлса айтавер.

Адиб ортга қайтди.

Бола ишшайди, ўзига ўзи ғудранди:

– Тентак экан...

ОҒИР ЮКНИНГ ОҒРИҒИ

Кулмат бовонинг бир ўзи қолди. Уруш кўрган боволарнинг ҳаммаси бу дунёнинг азобини ернинг устига қолдириб, оёқ узатишди, кетишди. Ана энди ёлғиз Кулмат бово урушнинг жонли-жонсиз тарихи бўлиб сўппа-

йиб қолган. Тирик экспонат. Айниқса, мактаб ўқувчилари май ойи яқинлашаверса, унинг наридан бери чоғироқ кулбаси эшигини дўқиллатиб уравериб тешиб юборгудай бўлишади. Ўшал дамлар Қулмат бово эси йўқнинг ҳам эсига тушади.

– Анави, Қулмат бово қолган, шу тирик. Совға-салом шунга бўлади энди, – дейди Ҳожи муаллимнинг маъракасида бошқалардан ёш бўлса-да, тўрнинг тентаги бўлиб ўтирган Нурмат найнов худди бир нарсадан қуруқ қолган каби. Ичини ҳасад чўғи куйдиради.

– Жони қаттиқ экан, бовонинг. Юзга қараб ўрмалаб боряпти. Шу чол менинг отам бўлганда эди, кўп ишлар қилардим. Буларнинг замони келди ҳозир, – чийиллайди Долли ғўра. Аллақачон ўлиб кетган отасининг урушга ҳам бормаганидан ичида надомат чекади.

– Ҳозир ҳам қозикдай. Тушган жойини ўйиб кириб кетади, уккағарнинг бовоси, – Ҳотам кал бош чайқайди, тойхардай тосирдаб юради-я.

– Нима бўлса ҳам анави Эшмат дудуқнинг Собир биланғирини бошлабди-да, бовоси тушмагур, – гапга қўшилади Нусрат бово.

– Биланғиринг нимаси, унинг нимаси биланғир? Соч-соқолини ўстириб, тор шимда худди Тўти танноздагина бўлиб думбасини ўйнатиб югиргилайди-ку, – хихилайди Қурбон қоровул, – ўқишни ҳам ташлаб кетган экан. Ўғлим ёзувчи бўлади, Ойбек, Ғафур Ғулом бўлади, деб кериларди Эшмат дудуқ.

Айни тобда Нусрат бовони остонада кимдир имлаб чақиради. Тошкентда яшайдиган қизи ва куёви меҳмонга қидириб келишибди. Бово ўрнидан кўзғалди. Шундай даврани ташлаб кетаётганига оғринди ҳам, лекин ноилж; куёвига пойи-патак бўлгувчи кампири Турсун момонинг: «Болаларга одамдагина муомулада бўлинг, безлигингиздан шулар ҳам безиллаб қолган...» деган доимий танбеҳи яна қулоқлари остида қайта жаранглагандай бўлди. «Тезроқ бормасам, еб- ютиб қўяди...»

– Бово биланғир, биланғир дейведиларинг. Биланғир-мас, блогер. Блогер у. Ҳозир шундайчикин иш бор, – дейди маъракага бовоси билан бирга келган кенжа невара Алижон. Ҳамма жойни кавлаб тилпонга олади, тилпонга тушириб одамларга кўрсатиб кулги қиладиган касб, тушундингизми, энди?

– Ҳм... Мен сени оғзимни пойлаб, хатомни юзимга урасан деб, маъракага олиб келганмидим? – норизо бўлади бово.

– Ўзингизда бово, шу ошналарингиз билан фақат, қаердаги гапларни кўзгаб ўтирасизлар.

– Бўлди, жим тирмизак...

Улар диму дарс бўлиб, миқ этмай йўлда давом этишади. Барибир набиранинг ичи қизийди:

– Бово, анови блогерни Қулмат қандай боплабди? Нима депти?

– Ўша биланғиринг, тунов кун бориб бово тўққизинчи майгача соғ-омон туринг. Мен сиз ҳақингизда бир зўр хушхабар тайёрлайман. Бутун дунёга тарқатаман, дунёга танитаман. Тўққизинчи май куни эрталаб келаман. Ўшангача.. омон-соғ туринг, дебди. Бефаросатнинг гапини қара, шундай ҳам дейдими? Биланғир дейсан, бунинг ақли айиқнинг тезагича йўқ-ку...

– Майли-да, бово. Кейин-чи кейин нима бўпти?

– Бовонинг кўнглига пича малол кепти. Энди Худо билади, болам, Худонинг айтгани-да, деса, ҳалиги биланғиринг: «Ахир мен интервью олишим керак, керак бўлса, айрим жойларга айтиб қўйибман, таҳририятлар билан ҳам келишиб қўйганман, деб жириллаб қопти».

– Кейин-чи?

– Кейин бово айтибди, хўп. Яхши. Унда менинг бир шартим бор, дебди.

– Қанақа шарт? – сўрабди биланғиринг.

– Менга қара, сен менга Азроилдан бугун тилхат олиб келиб беролмайсан-ку, Қулмат бовоникига тўққизинчи майгача бормаи турасан деб, шундайми? – дея биланғирни гап билан ўйиб олибди.

– Кейин-чи?

– Кейинми, кейин, биланғиринг жим бўпти. Хафа бўпти. Хаёлида боводан ажралиб қоладигандай тайсаллаб қолибди. Бунни сезган бовонинг шўхлиги келибди-да, шундай дебди: «Болам, сен анави Эшмат дудуқнинг кенжатойисан-а?»

– Ҳа шундай.

– Унда мени эшит. Отангнинг энаси Тошгул кампир ҳам саксонга кириб қолди-а? Бовонг Райимқул ҳам уни айни гуллаган пайти ташлаб кетди-да.

– Бунинг менга нима дахли бор?

– Бор дахли. Иккимизнинг келишувимизга дахли бор.

– Қанақасига?

– Тўққизинчи майга ҳали икки ойча вақт бор. Шунгача, менга шу момонгни бериб турасан. Ана, Холли махсумга уч-тўрт сўм «чой-чақа» берсам, никоҳимизни ўқийди. Хоҳласанг, момонг билан «закис»дан ҳам ўтамиз.

– Бово, эсингиз жойидами? – деб жириллайди, биланғир.

– Жойида. Зора, булар энди бир-бирига етишди, деб ўлим ҳам инсофга кирса... Балки, икки ой эмас, балки икки-уч йил яна мен билан ана шунда байрамларда чин неварам бўлиб суҳбатлашиб юрарсан...

...Чол билан неvara қаҳ-қаҳ уриб кулишади.

– Боплабди-ку, – дейди неvara.

Чол бош иргийди.

– Бово шу Қулмат бово ҳам ғалати-да... Уруш тугашига икки йил қолганда фронтга жўнаган экан. Шу икки йилда Белорусни қутқардим, Польшани озод этдим, Берлинга бориб байроқ урдим, дейди. Кўксидаги медалларни шаҳарларни номини айтиб атайди. Бу Минск, бу Варшава, бу Берлин. Буларга қўшиб ер юзининг ярмини қўтариб юрибман, деб қўяди.

– Болам Қулмат бовонг чин айтади. Урушда бўлган одам урушни нафақат кўксида медал қилиб, балки ўша урушни бор бўйича, барча азоблари, танклару самолётла-

ри, бомбалари, ярадору тирик, ўликлари билан кўтариб юрибди. Урушда бўлган одамга осонмас. Уруш одамнинг кўксидаги оғир юк. Бу юк ерга оғирликка қилади. Шунинг учун у кўксидаги оғирликни ернинг устига ташлаб қўймайди. «Уруш боволари»нинг барчаси шундай оғир юк билан яшаб ўтишади. Улар бутун ер юзини кўтариб юрадилар, десанг ҳам чин.

– Сиз бунга қайдан биласиз, бово?

– Менга бунга отам, сенинг Раҳмон бовонг айтган. Худо раҳматли отам ўлаётди, уруш бир оёғимни юлқиб олди. Оёғим Берлинга қолиб кетувди. Ҳозир оёғим Берлинга оғирлик қилмаяптимикин, деганди.

...Бола анчагача жим кетади. Бармоқларини санайди. Ўзича ниманидир ҳисоблайди. Тўққизинчи майгача ҳали элик бир кун вақт борлигини чамалайди. Хаёлида Қулмат бовонинг кўкси жуда катталашиб боради ва унда акаси глобусда кўрсатган шаҳарлар намоён бўла бошлайди. Минск, Варшава, Берлин... ва ҳоказолар... Кўчалар, одамлар, улкан иморатлар, бари-барини Қулмат бово кўтариб тургандай бўлади.

«Қулмат бово ростдан ҳам азамат, полвон бово», – деб ғудранади ўзича. Ва, туйқус, ёдига эчки соқол, сочини қизларникидай ўстириб, тор шим кийиб юрадиган Собир биланғир тушади ва бовонинг кўксидаги медаллар ичидан унинг тиржайиб турган ангори пайдо бўлади. «Блонғир бўлсанг, ўзингга, лекин Қулмат бовонинг кўксига сен киролмайсан, сенга унинг кўксида жой йўқ», деб қўяди ўзича.

БУЮК БОБОЛАРНИНГ ГЎЗАЛ ЁЛҒОНЛАРИ

Ғалаба байрами кунини тадбир тугаши ҳамано жангчи боболарни ўзимизча «бўлишиб» олардик.

– Йўлдош бово бизники.

– Бир қўл бова, анави, Саттор бова бизга.

– Чўтбой бовони биз оламиз.

– Тали бово 9-А га...

Синфма-синф бўлиниб, мактаб боғида фахрли «фронтовик»ларнинг жон саргузаштларини тинглардик.

Орадан қирқ йил ўтди. Содда ва беғубор болалик ҳам ўша боболарим ортидан биз билан хайру хўш этиб кетди. Қишлоқда бугун уруш иштирокчилари қолмади. Улар юрагида чўкиб ётган уруш оғриқларини ҳам ўзлари билан бирга олиб кетишди. Бугун бир ёзувчи, уруш кўрган адиб сифатида менга азоб бераётган саволларнинг жавоблари ҳам уларнинг қалб кўрида қолиб кетганини ҳис қиляпман.

Эҳ, менинг беғуборгина болалагимнинг боладил боболари! Инсон умрини азиятга айлантирган минг бир оғриғу азобни ортмалаб кетдингиз, индамайгина, бировга оғирингиз тушмай, заминга оғирлик қиладиган юрагингиз оғриғини ҳам ҳатто биз болалар, жасоратпарвар ўқувчиларга билдирмай кетибсиз. Биз, шумтака болаларга ҳар бирингизнинг уруш ҳақидаги ҳикояларингиз ёд бўлиб кетган эди. Ўзимизча устингиздан кулиб кўярдик: «У уккағардинг боваси, созлаб алдади-я...» Лекин, шундай бўлса-да, сизлар тўқиган маталларни жон қулоғимиз билан тинглардик. Мароқли эди-да, мароқли. Бугун... бугун эса... ёшим элликдан ўтиб англаб қолдим, сизлар биз болаларнинг қалбимизни, шууримизни аяб-авайлаган экансиз. Шунинг учун бизни алдаган экансиз...

Эндигина гулдан ариган мактаб олмазорида гуруҳ-гуруҳ бўлиб давра қурган ўқувчилар уруш боболарининг ҳикоясини тинглашади.

– Бово, Исталинград ҳақида кино берди. Битта солдат айнан сизга ўхшади. Шу сиз эмасмикинсиз-а, а, бово? – сўрайди қитмиргина Нурқўзи.

– Исталинград бўлса, менда ўша, – дейди Саттор бово жилмайиб.

– Човиб (югуриб демоқчи) кетаётган экансиз?

– Қаёққа қараб човаётган эканман? – хушёр тортади Саттор бово.

– Олға-да, олға қараб! – дейди Нурқўзиси тушмагир муғомбирлик билан.

– Олға қараб бўлса, мен-да ўша! – дейди Саттор бово астойдил завқланиб.

– Бово, қўлингиз Исталинградда узилиб тушган-а? – сўрайди Ўктам синфдош.

Бизга бовонинг нима деб жавоб бериши аввалдан маълум бўлса-да, яна унга жон қулоғимизни тутамиз. Бово шу саволга жавоб бераётиб ҳамиша бир нуқтага тикилади, сўнг бир қўли билан ён чўнтагини кавлаб носқовоғини олади-да, тиши билан тикинини очиб, носқовоқни тўқиллатиб тили тагига нос ташлайди, бизга шу жойи ҳам қизиқ. Кейин яна жилмаяди. Бизни боплаб калака қилаётганидан юзига табассум ёйилади:

– Хуллас, шу десанглар, жанг бошланиб кетди. Сўқасўқда билмай қопман. Ўзиям пашистни чиққан жайига тикиб қайтдик, камондир сўраб қолди:

– Расулов, қўл қани, қўлинг қани, деб. Қарасам, қўлни иснаряд узиб кетган экан.

(Болалар бир-бирига маъноли қараб кулишади. Ўктам ўзича кўз қисиб қўяди.)

– Бова, оласиз-а, қўл узилиб тушади-ю, оғримайдими? – ўсмоқчилайди Шукур ошнализ.

– Ҳа-я, менга қара, сен Тошқул калнинг невараси, айт-япман-ку, жанг кучайганда, сезмай қолибман деб. Ўша пайтда қўл эсга келадими, эси йўқ... Бўлди энди, қани тарқалинглар! Ҳаммаларинг яхши ўқинглар.

Нариги даврада Йўлдош бово бир оёғини Берлинга ташлаб келгани, лаънати душманга: «Ма, шу оёқни сен олсанг олгин, фақат энди урушни тўхтат, таслим бўл», – деб ҳушидан кетгани, кейин уруш тугагани-ю, ғалаба бўлганини госпиталда эшитганини сўзлаётган бўлади. Аниқ шундай, ана ғалаба шавқида бовога қўшилиб болалар «урра-а-а-а-а!!!» деб қичқириаяпти. Яхшиси, ана, Чўтбой бовонинг даврасига борганим маъқул. Бовонинг ҳикояси ҳам авж нуқтасига етиб қайтаётган пайти эди:

– Кейин-чи, кейин нима бўлди?

– Кейин шундай кўзимни очиб қарасам, тепамда лаънати Гитлер турибди. Айтдим-ку, хандақда тупроқ остида қолган эканман деб.

– Кейин-чи, кейин?

– Автомат ҳам тупроқ тагида қолиб кетган. Шу пайти итдан тарқаган Гитлер кўзимга қўлини тикиб олса денглар.

Чўтбой бова атайлаб қора резина билан тўсилган кўр кўзини очиб кўрсатмоқчи бўлади.

– Э-э-эй, шартмас, очманг, бовожон, очманг. Кўзингизни олдин кўрганмиз, – дейди тайсалланиб Тоштемир, – бу ёғини давом этаверинг, бово.

– Бор гап шу, – дейди бово ҳам қовоғини уюб, кўр кўзини болалар кўришни истамаганидан гўёки ранжигандай.

– Сиз Гитлерга индамадингизми? – ижикилайди Шафоат.

– Нега индамайман?! Ҳаромининг чўзилган қўлини шартта кесиб ташладим.

– У уккарди ули, – дейди Нурмат.

– Гитлер ўлдими?

– Ўлади-да, тирик қоладими, йўқасам?..

– У уккарди ули...

– Бово, Гитлерни ўлдирган бўлсангиз сизга герой-перойлик беришмадими?

– Беришмоқчи бўлди. Гитлерни ўлдирасану, беришмайдими?

– Ахир берса тақардингиз-да, йўқ-ку, – дейди Шафоат энди очиқчасига бовонинг жиғига тегиб.

– Ўртоқ Исталин хапа бўпти-да.

– У уркағарди ули.

– Ҳой, тирмизак. Кимни сўқяпсан? Сўкма. Исталинни сўкма...

– Хўп, бовожон, хўп, ўлолмаяпманми Исталинни сўкиб, – дейди Нурмат – Исталин нега хапа бўпти? Ўлдирсангиз яхши-ку Гитлерни... – яна қитмирлиги тутади Нурматнинг.

– Ҳ-е-ей, Чори бовонгнинг ўзгинасисан-а, эзмасан. Ахир Исталин менга у лаънати Гитлернинг тириги керак эди. У иблисга икки оғизгина гапим бор эди, дебди. Шерматов уни бекор ўлдирибди-да. Тирик қолдириши керак эди дебди. Шунинг учун геройликни эмас, манави «Қизил юлдуз»ни бериб юборибди. – Бово чап кўксидаги чўғдай порлаб турган орденни кўрсатади.

Бугун тонг сахарда ўша болалик чоғларимни хотирладим. Кўз ўнгимда жангчи боболарим гавдаланди. Ғалаба байрамида улар мактабимиз ҳовлисида тўпланишарди. Улар жуда кўп эди. Кўксида осилган орден-медаллар урушнинг энг оғир жароҳатлари, аччиқ аламли кунларидан сўзларди. Улар кўксида титраган юракларида уруш оғриқлари зарби сезилиб турса-да, ўзларини дадил ватетик тутишга уринишаётганини биз болакайлар эҳтимол англамагандирмиз. Бироқ, бироқ, улар лаънати урушнинг даҳшатли фожиалари ҳақидаги ҳақиқатларни атайлаб бизга сўзлаб бермаётгани, гўзал ёлғонлар билан бизнинг беғубор қалбимизни аяётганини ҳис қилардик. Биз ҳам уларнинг уруш ҳақидаги ҳазил-хузул маталларига гўёки ишонаётган каби жон қулоғимиз билан тинглардик. Ҳа, биз болалар ҳам уларни аярдик. Айтинг, бошқача бўлиши мумкинмиди?

ЕТИМ БОБО

Ғалабанинг 75 йиллигига

- Момо, мен келдим.
- Бунча кеч қолдинг? Мактабинг ҳам бор бўлсин.
- Момо, биз Етим бовоникига бордик. Касал экан. Уй ишларига қарашдик.
- Айланайин сендан, савоб иш қилибсизлар.
- Момо...
- Нима?
- Етим бово энди ўладими?
- Бу нима деганинг, эси йўқ?

– Бово муаллимимизга «Мен ўлсам манави жужуқларинг билан «Етим бовомлаб» йиғланглар», – деди-ку.

– Эҳ-ей, Худойим-а, бечоранинг тағинам жони тош экан.

– Момо, нега у кишини ҳамма Етим бова дейди?

– Уни уруш етим қилган.

– Катталар ҳам етим бўладими?

– Ҳа.

– Момо, Етим бова зўрға, инқиллаб-синқиллаб гапирди: «Мен урушни енгдим. Уни ўзим билан ернинг остига олиб кетаман», деди.

– Тўғри айтибди бовонг. Гўдаклигида отаси урушда ўлиб кетган. Етим ўсган. Пешонасига офтоб тегиб тинч замонда элнинг қадди, юртнинг қадри бўлган маҳалда ёлғизгина ўғли Нурбой ҳам афғон урушига кетди. Ўлиги қайтди. Бундай одамнинг сояси ҳам ерга оғирлик қиладди, болам. Лекин бовонг чидади, айтдим-ку, жони метин экан. Чин, бовонг урушни енгди, шунча дарду ҳасрат билан тўқсонга кирапти. Умри узоқ бўлсин, илоҳим... Бовонгнинг юки оғир, болам.

– Момо, урушнинг дарди шунчалик оғирми?

– Оғир, болам, оғир.

– Бизлар бовомга ёрдамлашсак, ўша оғир юкни биз ҳам...

– Жим!!! Жим, болам, ундай дема! Бу юкни бовонг бошқаларга бермайди, бошқалар кўтармасин, дейди-да. Урушнинг уйи куйсин.

– Момо, сиз урушни ёмон кўрасизми, қарғайсизми?

– Ҳамма ёмон кўради.

– Мен ҳам ёмон кўраман. Мен боламан-ку, болалар ҳам урушни қарғаса бўлаверади-а?

– Бўлади. Ҳеч кимни, ҳеч нимани қарғамасанг ҳам урушни қарғайвер, болам.

...Болакай бир нуқтага тикилиб қолди. Қилтаноқдайгина қариянинг шундай оғир юкни қандай кўтара олиши ҳақида ўйларди. У айна дам болалик билан ҳам хайрлашаётганди.

Р/С.: Орадан йиллар ўтди. Дунёнинг нуфузли адабий

давралари «Урушнинг оғир юки» деган китоб ҳақида бонг ура бошлади. Китоб муқовасига ўзбек адабининг дастхати урилганди: «Мен бу китобимни Етим бобомга бағишладим...»

ЧИНГАЧГУК БОБО

Энди келувдим. Чарчоғим чорпояга малол келиб турган пайтда энам амр этди:

- Чингачгук бобонгни кўриб кел!
- Ҳали отам билан ҳам кўришмадим-ку...
- Отанг туппа-тузук. Тойдай тосирдаб, боғни бошида кўтариб бақириб-чақириб юрибди.

Толнинг тим қуюқ соясида чорпояга чўзилиб то кечгача уйқуни ураман, деб ўйлагандим. Шунча йўлдан озиб-ёзиб йилда бир-икки келаман, ҳали елкам ер искамаёқ, энам эшикка равона қилиб турибди.

- Эна шу... Кечроқ.
- Шу-шулама, болам, бор! Бобонг пишибгина турибди. Тўксондан ошиб кўйган гўдак-да, энди. Йўл қаратма. Отангга тайинлабди! Ўғлингиз келса, кўришсам деб, алағда бўлаяптикан. Тунов кун отанг кўргани борувди, яна сени сўрабди. Отангнинг ҳам оғзида гап ётмайди, келишингдан бурун эл-эломонга жар солиб, маънилатиб чиқади: бизнинг ўғил келяпти, бизнинг ўғил отпускопти, бизнинг ўғил чет элга кетяптийкан, бизни бир кўриб келай, деб йўлга чиқди... Э-эй, хуллас, отангнинг феъли менга маълум, бобо бечорага ҳам бугун келишингни айтган, биров сўрамасаям айтгич одати бор, отангнинг. Шу билан мақтанадими-ей, ишқилиб феъли-рўйда, феъли-рўй!

Энам лаҳзада шунча гапни тўкиб солди. Бирпас тайсалласам бу гаплар дийдиёга айланишини ҳам биламан, шахд ўрнимдан турдим:

- Бўпти, мен кетдим!

Чингачгук бобо, Чингачгук. Ўтган йили кўрганимда анча бақувват эди. Тепкиси тепаликни тўздирадиган, шаппати шамолни эсдан оғдирадиган чолнинг тор хонадонни кенг қилиб ўтирганини кўриб қувонган эдим. Бесўнақай узун қўлини чўзиб, кафтини экскаваторнинг чўмичидай қилиб носвойга тўлдирганда роса завқландим: «Бобо, дев-певнинг авлодимасмисиз?» – дегандим ҳазиллашиб. Бобо тушмагур ҳам гум-гурсдай бўлиб елка учуриб ғулдираб-ғулдираб кулган эди. «Ҳа, сен бола-я, яхшиям жин-пиннинг авлодимисан?..», демадинг.

Бобо чиндан ҳам бақувват, басавлат, бошқаларнинг кўрпасидан оёғи чиқиб қолади. Икки елка икки қоп кунжарани кўрдим демай кўтаради. Кўз тегмасин, кўз ҳам қирғийнинг кўзидай ўткир. Қулоқ жонивор том устидаги тарелка – шалпонглиги майли, минг чақиримлик гапни илиб олади. Узун жағ, дўнг пешона, қирра бурун. Олтмишга кириб-кирмай чолликка даъво қилиб соқол ўстирадиган айрим қишлоқ кишиларида фарқли ўлароқ бобомизнинг буғдойранг силлиқ юзида шу ёшда ҳам бир мўй кўрмайсиз, кунора покида кириб-қиртишлайди. Узун қошлари остида ёниб турган нигоҳида симбати-сиёҳига ножоиз бир меҳрибончилик қалқийди. Маъқул келсангиз қалин лабининг бир бурчида табассум учган кез, кўзлари қисилиб кетади. Қисқаси, бу девсифат бобомиз билан мен яхши чиқишаман. Гули гулига тўғри келганларданмиз.

Болалигимда бобо ҳақида республикадаги болалар нашрлари, ўзимизнинг туман газетамизда ҳам «фронтовик бобо» деб кўп мақолалар эълон қилганман. Бир гал бобо қулоғимни бураб узиб олаёзган: «Ёлғон-яшиқни қўшма, немисни ундай қийратди, бундай қийратди дейверма..!»

Қишлоқ аҳли бободан баджаҳл деб чўчирди. Олдини кесиб ўтадиган бир марду мардак топилмасди.

Топилди. Элчиликда, топилди. Кесиб ўтаман, деб қўшниси Мамат жағ-жағ нима бўлди, сал қолди, орқасидан

ўроқ еб ўлиб кетишига. Шу тиррақи ҳолига денг ичиб келиб кунора хотинини калтаклайди. Аллақаерга про-
рабми, баломи бўлиб ишга жойлашган Мамат жағ-жағ
тез қутурди, чўнтагига кирган бир сўм бия, икки сўм туя
бўлиб кўринди. Кўрмаганнинг кўргани курсин-да. Бобо
бир икки дакки берувди, хўп бўлади, дегандай қилувди,
яна нима бўлиб, сархуш-сармаст ҳолда яримьяланғоч бў-
либ хотинига мушт ўқталиб ҳовлини гир айлантириб
қувиб юрган эди, бобо чидай олмай томорқа адоғидаги
симтўсиқни суғуриб олиб ирғитди-да, жағ-жағнинг қар-
шисида пайдо бўлди:

– Ҳой, тўхта, нима қиляпсан? Уят-э!

Жағ-жағнинг ажинаси отланиб, шайтони бонг урган
эди!

– Сиз аралашманг!!!

– Мана бўлмаса, мана! – Бобо гурзидай қўли билан
жағ-жағнинг тос манглайига туширди. Жағ-жағ тиззан-
лаб қолади, сўнг кетига чақир теккан бузоқдай шаталоқ
урди. «Вой ўлдим-м! Во-ой, ўлдим!» Бобо бунга ҳам қаноат
қилмай бир боғ бедага қадалган ўроқни олиб жағ-жағнинг
ортидан ирғитди. Шувиллаб учган ўроқ тегса, жағ-жағ-
нинг тирик қолиши даргумон эди. У жон уҳмида чап бер-
ди, ўроқ жағ-жағ паналаган тут танасига тегиб қадалиб
қолди. Томошаталаб болалар бараварига бақирвориша-
ди: «Ў-ҳ-ҳ-ей! Ууккағайди, бобоси, Чингачгук экан. Чин-
гачгук!», – чинқирди болалардан бири. Шу-шу, гап тарқаб
лақаби Чингачгук бўп кетди. Кичиклар тугул катталар ҳам
уни Чингачгук деб чақирадиган бўлишди. Ҳа, ўша машхур
фильмдаги оқ танли ва қизил танлилар жанг-жадалида-
ги жасур, ҳиндулар қаҳрамони – Чингачгукка менгзалди
бобо. Бу гапларга ўттиз йиллардан ошди-ёв...

Тол-туш. Жавзонинг жинғиртоб офтоби тиғида бо-
шим қайнаб қишлоқнинг тепасидаги Хўжаипок дарёсига
қараб йўл солдим.

Бобонинг кулбаси қишлоқ тепасида, Хўжаипок ота
дарёси бўйида. Кампири ўтгандан кейин бола-бақраси-

нинг бақир-чақирига ҳам қарамай шу ерга – тубканинг тубига келиб олганига ҳам ўн йилдан ошяпти. Одам иси ёқмай қолди, бобога.

Отамнинг айтишича, тенг-тушлари чолни ўртага олиб: «Буйтиб элдан чиқиб кетма, тўй-маъракага қўшил, бола-чақанг ҳам ер чизиб қоляпти, кампири ўлган бир сенми?...», – деб аччиқ-тизиқ гаплар қилсаям парвойига олмабди. Қайси бир йили хабар олгани борса, бобомиз биргина отамга ёрилиб қопти: «Раҳматбой, эркак киши бургут бўладими, лочин бўладими, қирғий бўладими, осмону фалак бўладими, гўр бўладими, аёли ўзидан олдин кетмасин экан, иним! Эр нима бўлса бўлаверсин, лекин хотин шўрлик тоғ бўларкан... Бургутниям, қирғийниям, осмонни ҳам кўтарадиган тоғ бўларкан, мени тушуняписми, иним?» «Тушундим, тоға, тушундим...» Тушунган бўлсангиз шу гап-да, иним!..» Мана – бобонинг топган гапи! Бунга ҳеч бир иддаога, тангу тажангликка йўйиш керак эмас. Мўрт жойини метин, кемтигини бутун қиладиган инсон йўқ – бобо ёлғиз, вассалом.

«Мени нега чақиртирдийкин?...»

Ҳовли бош-адоқ йўнғичқазор. Кетмон сатҳидайгина жойга ўроқ теккан. Эндигина ўрилган беда ҳиди димоққа гупиллаб урилади. Қишлоқни қишлоқ қилиб турган жиҳат ҳам аслида шулар; тонгда қайнаган сут иси, ўрилган беда, ўт-ўлан ҳиди, тандирдан таралган нон бўйи, юлдузлар тўкилай-тўкилай деб турган ёз кечалари дала-боғлар ичра эсган сархуш бир эпкиннинг дил-диллингни, руҳиятингни тозартиб ўтиши.

Бобо телпак тут тагидаги супада қурдан қайтган қўрбошига ўхшаб, ўтирибди. Вой бу-я, бунчалар озодалигини кўринг: эгнида қордай оппоқ яхтак-иштон, бошда оқ сурп гириллак дўппи. Эй-эй, бу йил соқол қўйибдими, ҳа, соқол қўйибди, қўйгандаям кузабгина, теп-текисгина қилиб қўйибди. Чол ўтган йилгига қараганда бирозгина чўккандай, озгандай туюлди менга.

Айтдим-ку, бобо мен билан чиқишади, опоқ-чапоқ. Гурунгимиз гулхани гуриллади. У ёқ-бу ёққа от солиб, гап-гаштакнинг ҳам чангини чиқардик: бобо ҳам анчадан бери тўлиб ўтирган экан дилидагини дастурхон, тилидагини кенг жаҳон қилди. Йигитлигидан сўзлади: кўпқари, кураш, оғир-оғир меҳнату заҳматдан оғиз очди, бугунги замонларни алқади, нон мўл, ризқ сероб шу кунларни алқади, юрт раҳбарини алқади, чолнинг офтобга чайинган чехрасида шукроналик нури балқибгина турибди.

Мени нимага чақирдийкин? Шу гапларни айтиш учун чақиртирдимикин?

Орага сукут тушди. Бобо ўсиқ қошларининг орасида йилтиллаган ўткир кўзларини менга тикди. Аъзойи-баданам жимирлаб, юрагим орқага тортиб кетди. Чолнинг тиззасига белкуракдай бўлиб тушиб турган қўллари титраётганини пайқадим. Шундай бобо-я?

– Хўш, (томоқ қирди) хўш. Сени гапга етадиган бола деб биламан. Бу қишлоқда бу гапни сендан бошқага айтмайман. Тушунгичдан кўра, кулгич кўп, нима дейсан? Болам, мени шу ҳаёт билан боғлаб турган ришта таранглашиб қолди, эрта-индин узилиб ҳам кетиши мумкин.

– Ундай деманг, бобо...

– Менга қара, сен китоб ўқийсан, китоб ёзасан... Одамнинг кўнглига бир замонлар чўккан бир ажойиб меҳр сира-сира чиқиб кетмас экан-а! Одамнинг ичида ана портлайман, мана портлайман деб юравераркан-а? Шу нарсани босиб, шу нарсага чидаб яшашни ўзи азоб экан-а. Нима дейсан?

– Нима ҳақда гапиряпсиз, бобо!

– Нима ҳақда гапираётганимни ўзинг бил, болам, ўзинг бил! Етмиш йилдан ошди бу ҳақда лом-мим демардим. Бировга оғиз очиб тиш ёрмадим. Дардим ичимда бўлди, гардим сиртимда бўлди. Лекин ҳар куни хаёлимда турди. Мен уни ҳар куни ўйладим. Етмиш йилдан бери.

– Нима турди, бобо?!

Бобо жимиб қолди. Юзидан реза-реза тер оқди. Оғир хўрсинди:

– Уфф-ей! Кейинги икки ойдан бериб тунора тушимга ҳам кирадиган бўлди.

Бобо кўрпачанинг дўмпайиб турган жойини сидириб аллақайси замондан қолиб кетган ёстикдай келадиган жигарранг жомадонни олди. Кўҳна матоҳнинг ичини очди. Қўллари қалтираб, қоғоз-қуғозларни титкилаб, эски бир сувратни олиб менга узатди. Сувратнинг четлари синиб, сатҳига сарғиш қуйинди ранг ўнгиган эди. Мен сувратда ҳарбий уст-бошдаги келишган, дароз, қадди-қоматидан куч-қувват ёғилиб турган йигитни ҳамда унинг кўксига бош қўйган навнихол, кўзлари юлдуздай порлоқ, кўнғир сочлари пилоткаси остидан чиқиб, гўзал чеҳрасининг бир қисмини тўсиб турган, жуда-жуда чиройли қизни кўрдим. Сувратдаги йигит қаршимдаги Амир бобонинг навқирон, қирчиллама пайти ва бу суврат уруш йилларидан эсдалик эканлигини англадим.

Мен сувратни жомадонга солиб қўйдим.

– Болалигингда сенга кўп айтганман. Ёшимга етиб, ўн еттига тўлганимда қирқ учинчи йил урушга кетдим. Қаерларни босиб ўтдим, қайси шаҳарларда бўлдим эшитгансан. Бугун сенга эшитмаганингни айтаман. Мен бу гапни ўзим билан олиб кетмайин, болам.. Одамнинг юрагида гап кўп экан. Сен сувратда кўрган пошкаста (Сурхондарёда қиз-жувонни шундай дейишади) Белоруссиядан. Минскни озод қилган пайтим дуч келганман. Оғир ярадор эдим. Госпиталда тўрт ой мени даволади. Сўнг яна икки ой то тамом тузалиб кетгунимча мендан ажралади, мени боқиб-бовлиди ҳисоб. Ўзи емай, топганини менга ташиди. Шугинага мен ҳам кўнгил бериб эдим, болам. Госпиталдан чиқаётганимда изиллаб-изиллаб йиғлади. Куйиб-куйиб йиғлади. Вокзалгача титраб-қақшаб келди. Поездга чиқаётсам бўйнимга маҳкам ёпишиб, «Мен сени унутмайман. Сен ҳам мени унутма! Сен жуда узоқ яшайсан», деб чинқирди. Ўзим ҳам бўларимча

бўлдим, ич-ичимдан тўкилиб кетдим. «Унутмайман, сира унутмайман...», дедим... Унинг исми Марта эди. Марта... Марта айтганидай бўлди. Мен уни мана шу бугунга қадар унутмадим, деярли ҳар кун бир марта эсга оламан, ишонасанми болам, деярли ҳар куни! Марта айтгандай бўлди – узоқ яшадим, Худога шукр, тўқсондан ошдим. Марта айтгандай бўлди – ичимда, кўксимда яшади у... Мени болам, тўқсонга кириб эсини еб қўйибди, демагин, сен ундай демайсан, сен мени тушунасан, шунинг учун ҳам мен эртага омонатимни топширсам, оёқ узатсам мен билан, Амир бобонг билан бирга Марта деган жуда яхши бир инсон, жудаям чиройли бир аёл ҳам кўмилаётганини дунё билиб қўйсин дейман-да, болам... Инсоннинг қалбида гап кўп экан, болам... Гап кўп экан.

Мен нима деяримни билмай ҳангу манг бўлиб ўтирибман, айнаи кўз ўнгимда ҳозиргина сувратда кўрган жудаям гўзал, жилмайиб турган Марта гавдаланди. Кўнглим алланечук бўлиб, худди мен ҳам Мартани узоқ йиллардан бери биладигандайман. Марта, менинг назаримда, муҳаббат тимсоли, севги рамзи бўлиб туюлади.

– Муҳаббат бу, бобо! Муҳаббатнинг мангу қўшиғи бу, бобо, – дейман...

– Ким билсин болам, ким билсин!

Бобонинг нам кўзларидан нигоҳимни олиб қочаман. Қаршимдаги полвон, чавандозу чапани чол бир зумда кичрайиб қолгандай эди.

– Манавини кўр, ўғлим. – Бобо бош бармоқдаги тирноқдек келадиган ялтироқ темирни кўрсатди. – Буни икки курагимнинг ўртасини кавлаб олишган. Операциядан сўнг Марта берувди. Шуни сен олиб қўй. Йўқотма, болам, ҳозир айтдинг-ку, муҳаббат бор деб, мангу деддинг-ку, болам. Шунинг учун ҳам узоқ яшадиммикин деб ўйлайман. Ол, олиб қўй! Сенда турсин, йўқотма. Вақти-соати келиб, китоб-питоб ёзарсан...

Бобо жилмайди. Оқарган чеҳрасида синиқ табассумни илғадим. Унинг қаршисидан гурзи еган гулаҳдай бўлиб қайтдим – авзойи баданим қизиб борарди.

– Ҳа, болам, бобонг тузукма...

– Тузук, эна, тузук.

Кун бўйи бобони, Мартани ўйлаб юрдим. Ўйларимни тасвирласам адоғи йўқ. На бир нарса ўқиёлдим, на бирор юмушга машғул бўлдим. Шу алпозда кеч кирди.

Тонгга яқин туш кўрибман. Ям-яшил майса қопланган ҳад-худудсиз кенглик бағридаги адирликда бош-оёқ ҳарир оқ либосга бурканган Марта менга қўл чўзиб им-лаяпти. Шу пайт ўртада Амир бобо пайдо бўлди. Эғнида бугунги уст-бош оқ ятак, оқ иштон. Бобо менинг кўкрагимдан итарди-да, ўзи шахд бурилиб адирлик томон – Марта сари вазнсиз бир ҳолатда сузиб кетди.

Кўз очдим. Пешайвон эшиги олдида қўшнимиз Раҳмон амакининг синиқ ва маҳзун овози бутун борлигимга титроқ солди:

– Қўшни, одам боласиники шу эканда-а, эшитдингизми... Чингачгук бобо ҳам кетиб қолибди.

– Пешинда-да...

– Қачон чиқаришар экан?

– Бобо яхши одам эди. Кечагина ўғлим бориб гаплашиб келувди. Энасига бобом яхши деган экан...

Мен тушакни юзимга босиб ўкириб йиғлаб юбордим...

* * *

P.S.: Орадан олти ой ўтди. Мен Минск шаҳар ҳарбий коммиссариатидан хат олдим. Хатдаги ёзув: «...Кичик лейтенант Марта Повловна Поддолская. 1925 йил 6 мартда Минск шаҳрида туғилган. 1944 йил 17 июнда ҳалок бўлган...»

Ҳар гал қишлоққа борганимда Амир ота қабрини зиёрат қиламан. Қабр тошидаги ёзувга кўзим тушади: «Амир ота Мурод ўғли 1925 йил 6 мартда туғилган – 2015 йил 17 июнда вафот этган». Қабр тепасида туриб тирноқдеккина темир парчаси кафтимни чўғдек қиздирётганини ҳис қиламан.

УМР ШОМИДАГИ НУР

Хотирада қарзим, қадрга таъзимим кўп.

Хотира ва қадрлаш байрамида, албатта, қишлоққа – уйимга бораман.

Ярим тунда йўлга чиқувдим, эрталаб етиб келдим. Ҳовлида серрайиб турганимни кўрган энам бечорагина атрофимда айланиб гиргиттон бўлди. Дунё дунё бўлгандан бери бундай дуоларни эшитмаган-ов! Қаердан топаркан, айниқса, ойда йилда мен ғўддайма хонадонда пайдо бўлиб қолишим ҳамона, икки қўл дуога очилиб, энам шундай тўкиладики (ҳа, энам сўзламайди, тўкилади) билмайман, гап булоғини қамаб турган юраги очилиб кетадию, шу юрак қаъридаги фаришталар энамни сайратиб юборади.

Бугун ҳам шундай бўлди, энам дуони оляпти, кафтимни очиб серрайиб турибман.

– Эна, отам кўринмайди, – дейман аланглаб.

– Қулмат бовонгнинг боши болишга (ёстикқа демоқчи) тегибди. Мазаси қочибди, кўриб келай, деб кетди.

– Қайси Қулмат бовам?

– Анави тарих малиминг бор-ку, отангнинг ошнаси... Қулмат калта...

– Шундай демайсизми?

– Ўша малимингникига кетди. Ўзиям, попирос ўлгур оғзидан тушмайди, бургадайгина бўлиб қолган, бунинг қилтанглашини кўр, оғиз қурғурда доимо папирос ўлгур, паравоз-а, паравоз! Шу исқотини ташла, нима қиласан, жонингга азоб бериб, ўпкасиям тутундан тўкилиб кул бўлиб кетгандир, тағинам шунча яшади, муштдайгина ҳолига. Одамнинг умри Эгасининг қўлида эканда-а...

Озғин, киройи-кўргилиги кўримсиз, сарикдан келган татарангор, ингичка бўйнига қовун боғлаб қўйгандай, чувак бошидаги сочлариям сап-сарик, (соч сарик бўлгач қош нима бўларди...) шилпиққўз, пакана ҳолига ғўддайибгина

турадиган Қулмат муаллим кўз ўнгимда бўй кўрсатди. Муаллимни кўрмаганимга ҳам ўттиз йиллардан ошибди.

– Сенам бор. Кўриб қўйганинг яхши-да. Ғаниматликда ғаним ҳам азиз, болам. Отангни ҳам эргаштириб келасан. Йўлда тимирскиланиб туртиниб-суртиниб, йиқилиб-не-тиб юрмасин тағин. Уйда ўтиринг деганимга ҳам қарамай кетди.

Энам «Ғаниматликда ғаним» деб бекорга айтмади. Қулмат муаллим билан сувимиз лойқаланганига ишора бу!

Оёғим тортмаса-да, оғир бўлдим – муаллимникига йўл олдим, борсам борай, ўсал бўлиб ётибди. Гина гуноҳга гумашта. Балки эсидан чиққандир. Ҳамма нарса ўзгариб кетди-ку... Муаллимда нима айб...

Энам айтмоқчи, «Кампири кўпга қўшилгач, ҳувиллаган уйда сўли қуриб сўппайиб қолган, ёлғиз-арзандаси, Худо беҳабаргина ўғил эса ўрисгами-чулчитгами уйланиб, қайси бир гўрларда сарсон-саргардон бўлиб юргач, харобаю хуробо ҳовлида бойўғлига ўхшаб ёлғиз қолган муаллимнинг кулбасига яқинлашганимда, ёғоч эшик очилиб ичкаридан отам билан қўшнимиз Ҳайдар бобо чиқиб келишди. Отам мени кўриб эсанкираб қолди.

– Энам сизни олиб кел деб жўнатди, – дедим ҳол-аҳвол сўрагач.

– Ўзимиз бораверамиз. Бовангни кўриб чиқ, – деди отам ичкари ҳовлига бош ишора этиб.

Нимқоронғи тор хона тўридаги ёғоч каравотга ташланган тўшакда ўзга сайёрадан келган гуманоиддай бир бурдагина бўлиб ётган сап-сарик кимсага кўзим тушди. Ўлай агар, муаллимни таний олмадим. На соч қолган, на қош. Узилган ҳандалакдайгина тап-тақир бош, милтиллаб турган бир жуфт кўз, ёрилган пуфакчадек шалвираган бурун, кичкина оғзини юмиб турган қони қочган лабларидаги изтиробли ихроқ, юрагимга оғриқ солди. Одам боласи шунчалар ўзгариб кетарканда-а...

Муаллимнинг тепасига бордим. У менга ҳайратомуз термилди, кўзлари милт ёниб ўчгандай бўлди.

– Муаллим, ассалому алайкум, мен келдим... Яхшими-сиз?.. (Бошқа нима дейин.)

Муаллим бош ирғади. Сўнг илжайди.

– Мени танидингизми?

Муаллим бош ирғади.

– Сатторов!

Бир қалқиб тушдим. Овози ўттилигини кўринг... Худди ўша чоғдагидай, болалик баҳоримни остин-устин қилиб, парча-парчалаб портлаб садо бергандай бўлди унинг овози.

* * *

– Сатторов!

– Мен.

– Сен бўлсанг доскага чиқ, – дейди пакана, кўзлари ёниб тургувчи сариқ муаллим. – Хўш, айт-чи, урушлар неча хил бўларкан?

– Икки хил! Адолатли, адолатсиз, – деб чувиллашади синфда ўтирган билағонлар.

Мен жим тураман. Негадир адолатли, адолатсиз деган нисбат менга эриш туюлади. Чунки юз ёшга яқинлашган катта момом икки ўғли – энамнинг акалари йўлига қарайвериб кўр бўлиб қолган эди. Ҳар тонг Жонқобил, Норқобил деб фарзандлари номини айтиб чиқираверарди. Катта момом ўғилларини номини айтиб чақириши ҳамона кўчага чиқиб кетардим, момомнинг овози эшитилмайдиган жойга – қишлоқ этагидаги сой бўйига кетиб қолаверардим.

Хуллас, мен синфда жимман. Олтинчи синфда мендан бошқа ўқувчилар бийрон эдилар! «Адолатли, адолатсиз...» уруш...

– Нима экан, Сатторов!

– Ҳеч нима? Уруш ёмон. Ҳамма уруш ёмон, – дейман.

– Немис, фашистлар босиб келди. Бу адолатсиз уруш. Биз Ватанимизни ҳимоя қилдик, бу адолатли уруш! Шуниям тушунмайсан-а, аҳмоқ, ўтир.

Изза бўлдим. Икки баҳо олдим. Бир ой аввал Салим отанинг Собир деган ўғли афғон урушидан ўлиб келувди, темир тобути қайтувди. Чидай олмадим. Болалигимда ҳам қизиққон эдим. Ўрнимдан даст туриб муаллимга савол отдим:

– Афғон уруши-чи? Афғон уруши. Адолатлими шу уруш?! Бизникилар у ерга бостириб боришди-ку?

Муаллим шолғомдай қизарди-я! У ёқдан бу ёққа юра бошлади, сўнг менга қараб чинқирди.

– Йўқол! Йўқол! Чиқиб кет! – у менинг ёнимга келиб кулоқ-чаккамга шапалоқ тортди.

– Босмачининг набирасисанда-а?! Қонинг бузуқ сенинг. Аждод-авлодинг чаён бўлиб ўтганда, гала босмачи!!!

Мен синфхонадан чиқиб кетдим. Ташқари қор-бўрон эди, қаҳратон эди. Қормидир, оппоқ музқуммидир – нимадир юз-қўзимга чирсиллаб урилар, мен совуқни сезмасдим. Уйга келиб бор гапни энамга айтдим. Энам тинмай жавради – Қулмат муаллимнинг гўрига ғишт қалаб, ўт қўйди, тентакдан олиб тентакка солди.

Мен беш чақирим наридаги қўшни қишлоқдаги мактабга қатнай бошладим. Сабаби Қулмат муаллимнинг ўзига дуч келиш у ёқда турсин, эсласам ҳам ич-ичимдан титроқ туриб, тасаввурим чилпарчин бўлиб, номини эшитсам сесканиб кетардим.

Бир кун Ғафур полвоннинг тўйида курашдан олдин отам давра четида турган Қулмат муаллимнинг олдига борди. Кўнглим совуқ бир нимани сезиб мен ҳам отамга эргашдим.

– Ўғлим мактабингдан кетгандан бери кўнглинг кенгайиб қолдими, муродингга етдингми? – деди отам муаллимга.

Мен «қўйинг шунга гапирманг» деган маънода отамнинг чопонини этагидан тортқилай бошладим.

– Ота, уйга кетамиз.

– Қўрқма, болам, қўрқма!

Қулмат муаллим турган жойида тушовланган тойхардай тайсаллаб қолди. Юзи қаҳрли тус олди.

– Ўғлинг ҳам сенга ўхшаш бузуқи бош. Мияси айниган, – деди тиржайиб.

Отам уни силтаб тортди-да, ёнига қаратиб итарди. Қулматнинг нима жони бор, учиб кетди, боши тўйхонани ёритиш учун ўрнатилган симтўсинга бориб урилди. Ўрнидан тура солиб кафти билан юзини тўсган кўйи чинқириб тўйхонадан чопиб чиқиб кетди.

Эртасига уйимизга милиса келди. Отамни икки йилга камашди...

Томорқамиз тепасидан ўтган сой бўйидаги бобомни қизиллар отган жойни отам девор билан ўраб оқ ялов қадаб қўйган эди. Қишлоқда ана шундай уч-тўртта шаҳид жой – боболаримиз қони тўкилган муқаддас маскан бор эди. Қулмат калта улар босмачилар отилган жой, деб юқорига ёзвориб, охири шаҳид жойларни ҳам текислатиб ташлади. Кўп ўтмай бульдозерчи кўр бўлиб қолди. Қулмат муаллимга жин ҳам урмади.

Отам уйга қайтгунча анча қийналдик.

Мен қўшни қишлоқда уч йил ўқиб мактабни тугатдим. Ўқишга кетдим...

Ёшим қирқдан ўтиб бугун болаликнинг синиқ хотираларини тиклаяпман.

– ...Сатторов! Сатторов, – дейди ихроқли овозда муаллим.

– Менман, муаллим...

– Келдингми?

– Келдим.

– Сен ҳам урушда бўлдинг-а?.. Афғонда бўлдинг-а?

– Ҳа, муаллим, – дейман унинг юзига қарашга ботинолмай. Бу ердан тезроқ чиқиб кетгим келади.

– Мен сени урушдан омон қайтишингни Худодан сўраб ялиндим. Кейинги йиллар сени кўп ўйладим. Ҳар гал телевизорда чиққанингда ўзимни қўярга жой тополмадим. Сенинг олдингда гуноҳим кўп. Кўча-кўйда ака-укаларинг, ота-онангни кўрсам, ялиниб-ёлвордим: «Рустамга айтинг-

лар, менга бир учрашсин, зарур гапим бор...» – дедим. Улар мендан ўзини опқочишди. Тўғриям қилишди, қайси юз билан уларга арзи ҳол қилаётганимни ўзим ҳам тушунмасдим. Отанг иккимизни яраштириш учун қишлоқнинг ҳамма оқсоқолларини ишга солдим, уйларингга ўзим ҳам боравериб, бетимнинг суви беш тўкилди...

– Бово, кўйинг энди шу гапларни.

– Ҳар гал Хотира куни қишлоққа келсанг уйингга сени сўраб одам юбордим... Нега излардим, биласанми?

– Йўқ...

– Мен ўрганган илм мени туфлаб ташлади. Мен ишонган тарих ҳам мени алдаганини англаган куним, бу дунёда қуп-қуруқ, ҳеч ким бўлиб қолганлигимни ҳис қилдим.

Муаллим хир-хирлаб, оғир-оғир нафас оляпти.

– Ўша даврнинг шоири, ғояси шундай эди-да, бово, – дейман.

У юзлари бурқсиб менга қарайди...

– Сен мени кечира оласанми – дейди туйқус.

– Кечирганман, бова, кечирганман. Эсимдан ҳам чиқиб кетган экан, қаранг-а, – дейман уни тинчлантириш учун.

– Кечирган бўлсанг, шу ҳовлини сенга топшираман, – дейди у дабдурустан.

Мен ҳангу манг бўлиб қарайман.

– Йўғ-е, керакмас.

– Биладан, сен олмайсан, буни. Лекин уй-жойим, томорқам йигирма беш сотихдан кам эмас. Ўзинг бошқош бўлиб, расм-русумини қилиб, шу жойнинг ярмини одамлар келиб дам оладиган гузар, ярмини кутубхона қилсанг, ёш-ялангларнинг оёғи узилмасди. Гузарга кираверишда менинг тарихим, «босмачи» деб қоралаган боволарингнинг хотирасига катта бир мармар тош кўйиб, уларнинг номини ёзиб қўй. Кутубхонанинг бир хонасини қишлоғимиздан урушга кетиб қайтиб-қайтмаган боболарнинг хотирасига музей қил, афғон урушига борган сафдошларинг тарихи ва тақдирини ҳам унутма.

Шу хонанинг эшиги тепасига «Бу дунёда ҳеч қачон адолатли уруш бўлмаган» деган гапни ёзиб қўйсанг, бас!

Кекса муаллим жим қолди. У оғир-оғир нафас олиб ҳансирайди. Мен унинг пойинтар-сойинтар гапидан ҳайратланаман.

– Бу иш осон кўчади. Маҳалла ҳам, ҳокимият ҳам рози. Эртага нотариусни чақиртираман, – дейди у.

Мен унга яна ажабсиниб қарайман.

– Илтимос, йўқ дема... Эртага бир келиб кет, – дейди муаллим. – Сўнгги илтимосим шу, мени хотиржам ўлсин, десанг, шундай қил!

Мен хонада серрайиб тураман. Ҳаво етишмайди. Муаллимга розиман маъносида бош ирғаб ҳовлига чиқаман.

Борлиқ чароғон. Осмон тип-тиник. Рўпарамдаги тоғ қўл чўзсам етгудай яп-яқин. Юзимга баҳорий ҳузурбахш шаббода урилади. Мен қаерларгадир, олис-олисларга кетгим келади. Қаршимдаги тоғлар ўз бағрига чорлаётгандай бўлади. «Бу рўйи заминда яхшиям тоғлар бор, улар жуда баланд...», деган ўй ўтади хаёлимдан.

ПАЛЬТО

Зайнаб опанинг қаҳри қаҳратонни қалтиратади.

Дераза ойнасига чарсиллаб-чарсиллаб қор учқуни урилади. Қормас, тузми, музми ишқилиб, бир бало ёғяпти. Шундай изғиринда кўчани кўзлаб жуфтакни ростлашга шай турган Холдоровнинг дами ичида, пилдир-пис. Қовоқ уюб остонага тикилиб туради, эгнига яп-янги пальтосини илиб, бўйнига шарф ташлаб олган, оёғида ёрти этик. Нима қилсин, бор-э деб эшикни очиб, бошига суртелпакни бостириб кўчага чиқиб кетсинми? Ёки зардаси зоғора пишираётган манави хотиннинг унини ўчирсинми? Қандай қилиб ўчиради? Кўнглигами, қўйнигами қўл солибми, йўқ, унча-мунчага унинг ўти пасаймайди. Ўзиям аёлининг оғзидан ялла кириб алла чиқмаганига анча бўлди. Қарийб қирқ йилдан бери бир-

га яшайди-я. Холдоровнинг эшитгани шу: «Бўш-баёвсиз. Оғзингизни очиб, ошингизни олдириб юрасиз... Худога шукрки, ўғилларингиз сизга ўхшамайди. Яратган бир томонидан қисса, бир томондан бераркан. Яхшиямки, шугина икки ўғлим бор... Бўлмаса... «Хуллас, хотинининг жаҳли чиқса дамида жавдар пиширади, Холдоровни ўпоқдан олиб сўпоққа уради. Ўзиям шу-да, Холдоров ҳам кўнглини кенг майдон қилганлар хилидан – хоҳласа Хитойни сиғдиради. Парвойи фалак, энсаси элак.

– Нима қил дейсан, бўлмаса? Сенга термилиб ўтира-вераманми? Бугун якшанба бўлса... Айтдим-ку, зарур иш бор... Холмат найнов билан «катта»никига ўтиб келамиз.

– Ҳеч қандай катта-патта сизни чақирмаган. Чақирмай-ди ҳам. Пойи-патак бўлганингиз билан остонада эсдан чиқиб қолаверасиз. Қирқ йилки шу кемтик курсингиздан қимир этмайсиз. Баҳоргача бир амалланг, пенсияга чиқинг, тамом. Сиз ҳам эл-эломонга ўхшаб қуда-анданикига, қариндош-уруғникига боришни ўрганинг. Иш-кўча, иш-кўча. Уйингиздан илон чиққанми? Олтмишгача осмонни олиб бермадингиз, бу ёғи гўр бўлармиди энди.

Хотинининг дийдиёсидан довча тўкилишига кўникиб қолган Холдоровнинг шу тобда кенг кўнгли торайгандай бўлди – бу ёғига гўр бўлармидингиз, деди уккағарди қизи. Шу жойи алам қилди.

– Кўрасан, ҳали! Мени кўтаришмоқчи. Калтафаҳмсан!!! Ўчир овозингни!!!

Илк бор Холдоровнинг гапи гумбурлаб чиқди. Хотин ҳам бир қалқиб тушди. Ёзувчи акамиз айтганидай, оғир тош кўчди. Тепса тебранмаснинг кети тепкини сезди. Хотин анграйиб қолди (шу ҳолинг бор экан-ку, дейдиган одам йўқ).

– Нима-а-а-а? – Овози синиқ ва сўниқ чиқди.

– Эшитганинг!

Нима бўлса бўлди. Хаёлига бу гап қаердан ҳам келди, ўзи ҳам ҳайрон. Энди орқага қайтиш йўқ – айтилган гап, отилган ўқ.

Ҳовли эшиги тарақлаб очилди. Холмат найнов кўри-ниш берди. Эғнидаги отам замонидан қолган эски пўс-тин ёқасини кўтариб, қувачадай бошига киррати, усти чарм телпагининг қулоқчинларини тушириб кийиб ол-ган найнов изғирин қаҳрига дош беролмай турган жойи-да айлана бошлади.

– Ана келди. Шугина сизни каттанинг уйига олиб бо-рарканми? – деди хотини ўсмоқчилаб ва хаёлидан: «Ен-гининг ямоғига бурун артадиган ношуд меҳрибонингдан ўргилдим...» деган гап ўтди.

– Бунга нима қипти? – ихранди Холдоров.

– Ҳеч нима қимапти... Чақирмайсизми уйга. Шўрлик-ни совуқ уриб кетди-ку, қилтанглашини қаранг.

– Уйда нима қилади? Шошиб турибмиз...

Холдоров ҳовлига чиқиш учун хона эшигига қўл узатган ҳам эдики, хотинининг қатъиятли буйруғи жаранглади:

– Чақиринг! Уйга кирсин, олдин чой-пой ичиб олсин. Кейин кетасизлар. Остона ҳатлаган одамни тузу намак-сиз чиқарманг.

Холдоров хотинига ҳайрон боқди.

«Баъзида меҳрибон бўлиб кетади...» Ноилож, ис-тар-истамай Холматни уйга бошлаб кирди. Даҳлизсифат залдаги илгакка кийимларини осишди. Голланди печ гуриллаб турган меҳмонхонага бошлади, ўлмаиннинг кунидан курсига чорлаб, дастурхон-столга манзират қилди. Эрнинг янада ҳайратини ошириб, хотин столга мева-чева, қанд-курс келтириб қўйиб чиқиб кетди. Хол-доров ёнида юзига қон югуриб, кўзгинаси ёниб турган кичик жусса, қотма найновнинг шалпанг қулоғига ни-мадир деб шипшиди, меҳмон бўлмиш кичкина бошги-насини тасдиғу тасаддуқ маъносида ликилллатиб қўйди, илжайди.

Холмат найнов деганимиз биров билиб, биров бил-майдиган кичик идоранинг бошлиғи Холдоровнинг қўл остида ишлайди – муовин. Ўзи қўшни туманда яшай-ди. Икки йил бўляпти, шу ерга юборишган. Ҳар қандай

майда идоранинг гапи катта бўлади – миш-миш тарқалди, Холмат вилоятдаги раҳбарнинг жонжўраси, иккови бирга ўқишганми, армияда бирга хизмат қилишганми, бир бало... Холдоров дастлаб ундан ҳайиқиброқ юрди: «Қайси гўрдан кеп қолди бу. Чинданам хўжайиннинг оғайнисимикин?» Элга илакишавермайдиган, одамови Холматнинг ўзини тутиш-туриши бошлиқнинг шубҳасини ўт олдириб борди, баъзида ишдан бошини кўтармайдиган, соҳанинг сирига сиртмоқ солган, баъзида шундай таклифлар айтадики, ходимлар ҳам тан беришади, кўза калласининг ичида ғуж-ғуж олтин фикр. Баъзида эса довдир-совдир гаплар айтиб, сандирақлаб юраверади, шиша ўлгурга суяги йўқ, отамлашиб ўтирамыз, десанг, отасини ҳам унутворади.

Кунларнинг бирида Холдоров уни зиёфатга таклиф қилди. Шубҳа-гумон тарқамаса имон омон қолмайди, дейишади. Ке, шунинг кўнглига бир қўл урай, деб ўйлади.

Кафеда ўтиришди. Холматвой икки қўл олар олмас, чулдираб қолди, жони мўрт экан, сузилиб майнавозчилик қила бошлади. Тоқати тоқ Холдоров унинг гапини оғзига ургандай қилиб тақатақ тўхтади:

– Менга қаранг, Холматжон, сиз чиндан ҳам вилоятдаги катта билан яқинмисиз? – деди ҳадиксираб.

– Эмасам-чи?..

– Бирга ўқиганмисиз?

– Йўқ.

– Ҳарбийда бирга хизмат...

– Йў-ўқ, – деди кўрсаткич бармоғини бигиз қилган ҳолда ҳаволатиб.

– Қариндошмисиз?

– Йўқ... Ҳи-иқ. Ҳи-иқ

– Кимсиз бўлмаса? – асаби чатнади бошлиқнинг.

– Ҳеч ким... Ҳеч ким! – Яна кўрсаткич бармоқ ҳавони кесди, – одамлар гапираверишади. Найновлар! Вилоятдаги катта қаерда-ю, мен қаерда? Ҳи-иқ. Ҳи-иқ. Қуйинг, хўжайин, отайлик!

Хўжайиннинг кайфи тирриқ бўлди, лекин ичида қувонди ҳам. «Э-эй, бунинг ўзи найнов экан-ку...» Унга шушу «найнов» деб лақаб қўйди. Бунини фақат ичида айтиб юрди, ишхонадагиларга овоза қилгиси келмади, нима бўлган тақдирда ҳам ўринбосари, ўзгалар олдида ерга ургиси келмади. Шу-шу, кўнгли тортганда хилвату холи жойда Холмат билан «байрам» қиладиган бўлди.

Бугун ҳам бу изғирин тўс-тўполонли кунда уйда хотинининг қош-қовоғига қараб ўтириш азобидан қутулиш илинжида Холмат найновга кўнғироқ қилувди. Хотини жавраб жаҳонга жар солган кезде, жин урсин, ўзи ҳам билмай қолди, ҳалиги гап оғзидан чиқиб кетди: «Холмат найнов билан каттаникига ўтиб келамиз...»

Зайнаб опа дастурхонга қайнатма шўрва қўйган маҳалда шишаси яримлаб қолган икки қадрдон бир-бирига меҳр кўзи ила боқиб, лаб-лунжини ишириб газак уришарди. Зийрак хотини ҳозир у нозирлигида Холдоров найновга маъноли қаради.

– Шундай қилиб хўжайин йўқладиларми? Аммо об-ҳаво ҳам аксига олди, – деди бошлиқ деразага бош ирғаб, – қандай бўларкин?

– Катта айтдилар, Қодир Холдоровични олиб келинг, у кишини яхши одам, дейишади, яқиндан танишиб қўйсак ёмон бўлмайди, дедилар, – Холмат ҳам юзингда кўзинг борми демай жавоб қайтарди-да, бошлиққа безрайиб қараб тураверди.

– Энди келаси сафар олиб борасиз, иним, – деди Холдоров ҳам ички бир орзу тўлқинидан масрур ҳолда.

Зайнаб опа косани қўйиб кета қолай демади, дастурхондаги у-бу нарсаларни тузатиб-тозалаган бўлиб тимирскиланиб тураверди. Холдоровнинг эти жунжикди, кўзини чақчайтириб найновни ўйиб олди:

– Катта билан дўстман, денг? Оббо, Холматжон-ей.

Найнов ингичка бўйнини чўзиб, кўрсаткич бармоғини ҳавога ўқталди. Холдоровнинг жон-пони чиқиб кет-

ди, ўлди, ҳаммаси тамом бўлди. Узилиб тушгур кўрсаткич бармоқдан кўз узмай қотиб турди.

– Ҳа. Дўстмиз. Иккимиз афғонда бирга жанг қилганмиз. Бир хандақда ёрти нонни баҳам кўриб, не бир ўлимлардан омон қолганмиз. Бир гал Собиржонни ўқ ёмғири ичидан ўзим кўтариб чиққанман. Ўнг елкасидан ўқ тегувди. У менинг қиёматли дўстим, ҳа, ким бўлишидан қатъи назар, дўстим, вилоятда унга биргина отаси билан мен «сенсираб» гапира оламиз. Хоҳласангиз, ҳозироқ телефон қиламан, тез етиб кел дейман, – Холмат хўроздай хезланиб ўрнидан туриб ён чўнтагидан қўл телефони олиди.

Эс-хушидан айрилган Холдоров ўрнидан дик этиб туриб кетди-да, найновнинг елкасидан босди. Ҳансираб, капалаги учиб, оғир-оғир нафас олди. Зайнаб опа қўлидаги ликопчани тушириб юборди. Холматнинг авзойига боқиб бир сесканди-да, ошхонага пилдириб қолди. Найновни бир амаллаб жойига ўтирғизган Холдоров аросат ўтида тўлғаниб ихрани:

– Гапларингиз чинми, Холматжон?..

– Нима, ишонмаяпсизми?! – деди куйдирги ҳам тиржайиб.

– Иш. Ишондим...

– Келинг, гаров ўйнаймиз. Собиржон чин ўғил бола. Мард. Шу туманга келганимдан бери биринчи марта сизга айтяпман. Сиз яхши одамсиз, хўжайин. Алдаб нима қилдим?

– Со-обиржон, э-эй, Холматжон, у киши мени чиндан ҳам...

– Куйинг, яна биттадан олайлик. Шўрва даҳшат бўлибди, олинг. – Холмат пиёлани даст кўтаргач, шўрвага қўл чўзди.

Холдоровни титроқ босди. Гиппа бўғилди – томоғидан қил ўтмайди, боши гарангсиди. Қаршисидаги жиккак жусса Холмат туйқус салобатга тўлиб, улканлашиб кетди. Холдоров унга қараб илжайгани-илжайган. Зайнаб опа хонага учиб кириб, учиб чиқади. Ийиб кетганидан

хотини тушмагурнинг ўзи сервантдан иккита «Қоратов» ароғини олиб, столга диккайтириб қўйди. Дастурхонда хонадоннинг бор бисоти эъзоз топди. Даҳлизда қўшни Хусан калнинг чийиллаган овози эшитилди.

– Чақиртирган экансиз, янгажон, нима юмуш бор эди?

Холдоров меҳмонхонада туриб Хусан калнинг овозини эшитса-да, унга эътибор ҳам бермади, Хусан калсиз қолибдими, келса келгандир-да...

– Ака, ана, қўрадаги улоқнинг бирини ушланг. Укангизнинг меҳмони бор. Фақат тезлаштиришимиз керак. Кунам кеч бўп қолаяпти, – шанғилади Зайнаб опа.

Орадан бироз ўтгач, дастурхонга улоқ гўшtidан қовурдоқ тортилди. Меҳмону мезбон гоҳ ўринларидан туриб, гоҳ ўтирган қўйи қадахбозлик шавқини туйишарди.

Қиш куни бир тутам. Кеч кирди. Холдоровнинг туман марказидаги ўғли ардоқли меҳмонни уйига элтиб қўйиш учун ўз машинасида етиб келди. Холматжонни кузатиш маросими қизиқ бўлди, калла кетгандан кейин оёқда мадор қоладими; уни даҳлизгача суяб чиқишди. Холматжон алтанг-султанг қилиб юриб келди-да, илгакда турган ўзининг куя еган эски пўстини қолиб, Холдоровнинг яп-янги пальтосига қўл узатди. Холдоров «ий-й-ий»лаб юборди. Бу орада азиз меҳмон пальтони кийиб улгурди. «И-й-й-ий». Хол... Холматжон...», – Холдоров бошқа гапиролмади. Зайнаб опа унинг тирсагидан ўйиб чимдилаб олди. Холмат яп-янги пальтода, бошида эрталабки эски, киррати телпакда ҳовлига чиқди. Эр-хотин уни катта эшиккача кузатиб чиқишди. Ўғил машинани юргизди...

Меҳмон кетди. Эртаси душанба эди. Ишхонада бошига гурзи тушгандай гандираклаб ўтирган Холдоров муовини Холматни чақиртирди. Келмабди. Тушга яқин ходимлардан сўраб-суриштирди, йўқ, дом-дарак йўқ. Қўл телефони ҳам ўчирилган. Бошлиқ безовта бўла бошлади. Ўлиб-пўлиб қолмадимикин? Йўғ-е, Худо асрасин.

Кун пешиндан оғди. Ҳар бир ишхонада бўлгани каби шу идоранинг ҳам жарчиси бошлиқнинг ҳузурига чопиб кирди:

– Келди. Анави келди.

– Ким келди?

– Анави, Холмат...

– Э-э-эй, чақир.

Холмат ҳеч нарсa билмагандай хўжайиннинг хонасида ўзини овсарликка солиб турди. Бошлиқ унинг эғнидаги эски костюмига назар ташлаб, хаёлидан ўтгани шу бўлди: «Пальтони нима қилдийкин?»

– Хўш, Холматжон, – деди жилмайишга уриниб, – кеча... кечаги гап.

– Э-э-эй, хўжайин, кеча зўр ўтирдик, раҳмат.

– Кечаги гап ҳалиги, – энди овози қалтиради, – нима бўлди, каттани айтувдингиз-ку?

– Э-э-эй, хўжайин, кеча роса ролга кирибмиз-да... Шу десангиз гапирган мен эмас, жин урсин, «Қоратов» гапирди, ароқ гапирди, деб қўяверинг.

– Ним-а-а-а-а?! Чик, йўқол! – Холдоровнинг қўли кулдонга етмади. Эшик қарс этди, Холматнинг қораси ўчди.

Холдоров кўксини чангаллаб курсига ҳолсиз ўтириб қолди. Пешонасидан реза-реза тер оқди. Эшик оҳиста очилиб, хонага ҳалиги жарчи – югурдак кирди, қўлида яп-янги пальто.

– Мана, Холмат берди. Пальтонгиз унинг хонасида қолиб кетган экан...

Холдоров беҳолу беҳаловат алпозда сўл қўли билан хона бурчидаги илгакка ишора қилди. Югурдак уни илгакка осиб, сассиз, шарпа янглиғ чиқиб кетди. Холдоров юмшоқ курсига елка тиради. Ич-ичидан олов ўрлади. Ҳаётида илк бор ўз ҳолига ўзи ачиниб, кўзларида ёш ғилтиллади. Нигоҳини юмди. Нафаси сиқилди. Хона сукунати уни ўз домига тортиб бораётганга ўхшади. Туйқус столдаги телефон ваҳимали жиринглаб қолди. У сапчиб тушди. Гўшакка қўл чўзди. Оғриниб тўнғиллади:

– Эшитаман, хўш, хизмат... Ҳа... Менман.

– ...

– А-а? Ҳа! Худди шундай, Собиржон Нарзиевич! Хўп бўлади. Шу ерда... Шу ердалар... Ҳозир, – Холдоров ўрнидан қан-

дай сапчиб туриб кетганини билмади. Илгакдаги пальтони олиб Холматнинг хонасига ҳарсиллаб югургилади.

– Холматжон, Холматвой! Дўстингиз Собир Назирович, катта келяптиканлар. Сизни сўрадилар, – у пальтони ўриндиқда хардамхаёл қийшайиб ўтирган Холматнинг елкасига ташлади.

Холмат унга илажайиб қаради-да, бир кўзини қисиб қўйди:

– Келса келибди-да...

ЧОЛ ХАФА БЎЛДИ

Оташ-а, оташ. Кун ёняпти. Жавзонинг жазавази қўзиган. Қилтонглаган дунёга қилт этган шамол малол, дов-дарахт гунг-соқов.

Шундай иссиқда уйгинангда ўтирсанг бўлмайдими, тепангдан офтоб уриб ярим каллангнинг қолган-қутган қатиғини чиқариб ташласа қай гўрга борасан, дейдиган одам йўқ. Кимга бўларди – Ғулом чолга-да...

Бовоси тушмагур эрталабдан туртиниб-суртиниб ҳали унинг эшигига борди улов сўраб, ҳали бунинг эшигига борди, неварасини вилоят марказига олиб бориб қўлини ҳалоллаб келайин деб. Э-эй-эй, қўлини ҳалоллаб деган гапниям тушунмайсизми? Мусулмон қилиб келади, ана, боринг-ей, чукини кестириб келади. Эрта-индин мактабга чиқадиган боланинг бу аҳволда юриши... а-й-ий, энди муҳокама қилмайлик шуни: борса борсин бово, тўғри ўйлаган. Кап-катта болани на эл, на эр томонда турмаслиги ҳам чакки ишда.

Кап-катта бола бу – Эломон. Ота-онаси Эльбрус деб исм қўйишган. Тоғ чўққиси шундай аталармиш. Улар аллақаерга курортга бориб ўша тоғнинг тепасига чиқишган йили шу бола туғилган. Ўша ёқда ният қилишган экан, ўғил туғилса исми Эльбрус бўлади деб. Лекин бовоси учун Эломон. Бу исмни бово қўйган. Акасининг иззат-хурматига. Не бир урушларга бориб, таёқдай бўлиб

қайтиб келган, алпсавлат акаси, Эломоннинг шарафига (акасининг ўзидан изн сўраб) исмини Эломон деб қўйган. Катта Элмон бурноғи йили юз ёшнинг эшиги кеса-касига қўли етишига бир баҳя қолганда бу дунёга терс қаради, кетди. Оллоҳимдан қарзини қутулди.

Бовога аканинг кетиши оғир бўлди. Жонтомир-қонтомир экан, денг, ортидаги тоғи қулагандай довдиради.

Хуллас, гапдан чалғимайлик, қисқаси, қишлоқда машинасиз ҳовлининг ўзи йўқ ҳисоб. Битта, яримта қари-қартанг яшайдиган уйдан бошқа ҳамма хонадонларнинг эшиги олдини бир мошин банд этади. Лекин шу бугунга қолганда ҳеч ким рўйхушлик бермади. Алининг ёқилғиси йўқ, Валининг вақти, Эшматнинг улови бузуқ, Тошматники ундай, Нурматники бундай... хуллас, ҳеч кимнинг шаҳарга боргиси йўқ.

Охири Қулматни кўндирди. У ҳам тайсаллади, бово бўш келмади яп-янги ўнталик пулдан бир дастасини олдиға ташлади: «Бўлди, гапни калта қил, мижиллама... Туш олдимга...»

Уйдан набирани олишди. Кампирининг ҳай-ҳайлаганига ҳам қарамай гунгу кар бўлиб уловга ўтирди, ёнида набира. Айтган гапи шу бўлди: «Катта ўғлингга тилпон қил. Бир соатда қайтамиз. Келиб қўйни сўйсин... Қўни-қўшни, мачитда йиғилган чолларни пешиндан сўнг чақирсин. Гап бор!»

Чол гапни қисқа қилди. Кампири оғзини очди-қолди, машина жилди.

Чол анчагача жим кетди. Қулмат найнов ҳам димдирс. Хаёлида «Чол шошиб мингталик ўрнига ўн мингталикни отиб юборди. Шаҳарга аталган ҳамённи кира пули билан адаштирди-ёв», деган ташвишли ўй. Охири чидай олмади.

– Бово, шу, йўл пулини сал кўпроқ бериб юбордингиз-ов. Қанчасини қайтарай...

Чол найновнинг олд ойнакдан мўлтирабгина турган кўзларига ўқрайиб боқди:

– Бовонгди гапидан қайтгувчи палағда деб ўйла-
япсанми? Бовонгда бундай ўнталиклардан икки ҳўкиз-
нинг пули бор, – деди димоғ билан. Сўнг набирага қараб
жилмайди: – Бугун Эломонимни бир айлантириб келай,
девдим, сендан бошқаси рўйхуш бермади, ноз қилди,
уловингга улоқ ортармидим уккағарди уллари, ҳе-ей,
савобнинг саволи, ҳурматнинг уволи оёқ ости бўлма-
син-да, болам...

Кулмат найнов бир сапчиб тушди. Орқа чўнтагидаги
бир даста ўнталик думбасини чўғ бўлиб куйдирди, кети
ёниб шимиға ўт кетадигандай бўлди-да, бир тўлғаниб
қўйди, шартта киссадаги пулни олиб чолга узатди.

– Мана, бово, олинг, чин кўнглимдан айтяпман. Боя
бир каллам кетди, шайтон ол деб ёзғирди, энағар...

Найнов машинани тўхтатди. Бу гал унинг ҳам кўзлари
бовога дадил боқди. Кўзлари ичидаги имон ўтидан чўғ
олиб порлаб турарди. Чол бош ирғади.

– Пулни олмасангиз ҳеч қаерга бормайман. Шу ерда
тушинг, сиз ҳам, набирангиз ҳам...

Чол жилмайди:

– Ҳеч бўлмаса ёқилғи пулингни ол. Йўқса биз ҳам сен
билан бормаймиз.

– Бу бошқа гап, бово...

Машина жилди. Бово бу икки ғалати одамнинг торти-
шувига қизиқсиниб, қараб қолган набирага бош ирғади:

– Эломоним, шаҳарга борайлик, сенга велосипед олиб
бераман, ўзинг танлайсан.

– Зўридан. Кейин мултимедия ҳам. Меники эскириб
қолган. Ростакам дурбин ҳам олиб беринг...

Чол болага меҳри ийиб, ўқтомири ўйнаб, қонтоми-
ри қайнаб қаради. Изим менинг, юзим менинг, деган ўй
ўтди. Худойимдан айланайин, одамзодни наслдор, асл-
дор қилиб яратган-да, деб қўйди ичида.

Набира чолнинг ёнида талтайибгина, энди унинг
пинжига тиқилиб олди. Чол ич-ичидан тўлиқиб, кулгиси

келди. Бу кулгини беозор жилмайиш билан юзида зоҳир этди: «Шугинага ҳам нимадир берсанг... ёқасан...»

– Бово, той болага бу нарсаларни ҳалиги ишдан олдин олиб берганингиз маъқул. Шунинг шавқида... енгил кечади. Бўлмаса...

Бово бош ирғиган бўлди. Найнов тушунди. «Гапни калта қил!...»

– Бово, той бола нечи ёшда?

– Бешдан ўтаяпти, – чол набирага қараб қўшиб қўйди. – Беш ёшдан ўтган ўғилни диккайтириб юришлари яхшимас-да.

Кимни, нимани диккайтиради, Кулмат найнов унча илғамади.

– Бово, нимани гапираяпсиз?

– Олим ошнангни айтаман-да. Шу пайтгача шугинанинг қўлини ҳалоллаб қўйиш хаёлига ҳам келмаганини кўр... Ахир қишлоққа келиб эл-эломонни чақириб, ўғлини эрга қўшилганини билдириб тўй берса, қовурғаси қийшайиб қолармикан, дейман-да. Қачон қарасам вақти йўқ, қачон қарасанг иши кўп. Қишлоққа келиб уйга боши кириши ҳамона кети қайтаманга тушади... Охир айтдим, ўзинг ғир этиб келиб, пир этиб кетгунча, болангни ҳам олиб келиб бирон ҳафтага ташлаб кет, деб туриб олдим. «Мен билан ойиси соғиниб қоламиз», деб тихирлик қилаверувди, сермаб ташладим! Ўлмайсанлар соғиниб. Болада мен билан кампирнинг ҳам ҳақимиз бор дедим. Сенлардан оти дунё сўрамаяпман-ку, дедим... Изза бўлишди. Тунов кун келиб ташлаб кетишди.

– Уларга айтмадингизми?

– Нимани?

– Шу қилаётган ишингизни?

– Йўқ. Индамадим. Бир сурприз қилай, дедим.

Бово набирага кўз остидан қараб қўйди. Отасининг ўзи – қуйиб-қўйгандай. Ўғли Олимжоннинг болалиги. Кун икки эди. Ўғли Олимжон ҳам шунинг ёшида эди.

Қишлоқ кўчаларида «айтувчи»лар жар солиб ўтишди. «Ҳамма Ғулом аканикига тўйга-а-а-а!!!»

Ҳовлида қишлоқнинг бош адоғидан одам йиғилди. Қозон осилди. Самовар қайнади. Уйдаги катта бир хона ўртасига уч қават қилиб кўрпа ташланди. Олимжонни ётқизишди. Оғзига битта нонни тишлатиб қўйишди. Уста Рўзи қисма чўплар билан ўғлининг чумбилини қисиб, қўлига покисини олиши ҳамона отанинг юраги дош бермай, ҳовлига отилди, ичкаридан боланинг дод-войи эшитилиб қолди. «Нонни тишла. Тишла нонни. Узиб ол! Е, билинмайди...», деб дўриллади Ҳусан бово. Ўғлининг тепасида турган тумонат қўни-қўшни, қишлоқдагилар гуррос-гуррос овоз беришди: «Хуйдуйду, хуйдуйду!!! Қўли ҳалол бўлди, қўли ҳалол бўлди-и-и!!!»

Ота ичкарига уриб кириб, ўғли бошидан бир сўмми, ярим сўмми ташлаётган одамларни ва тўшакда «мен йиғламаяпман... Мен кучли боламан...» деган маънода талтайиб ётган ўғлини кўрди... Ҳа-ей, ўша пайтлар одамлар ҳам сал бошқачароқмиди-ей! Ҳар қандай маросим-мавлуд кўпчилик билан, аҳли-иноқликда ўтиб кетаверарди-да...

– Бова, Олимжон ошнамнинг вақти бўлмаслиги чин... Катта одам. Иш кўп. Яхши қиялпсиз...

Чолнинг хаёли-хуши жойига қайтди. Олд ойнакка боқди.

– Ҳе-ей болам. Иш, иш дейсан, иш биздан қолган. Ишнинг кичигиниям, каттасиниям кўрдим. Эллик йил оёғим узангида, лекин қўлим кўксимда бўлди.

– Отам раҳматли айтгич эди. Ғулом раиснинг дамига довучча пишарди, деб.

Чол талтайиб илжайди.

– Шивиримиз шамолни тўхтатган пайтлар бўлди, лекин элнинг пойи патаги эдик... Элдан узилиб кетмадик, болам.

Бово шу гапни зорлангандай бўлиб айтди. Қулмат найнов ниманидир сизди, ўзича гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлиб оғиз жуфтлаб эди, ўхшамади, ўзи билмаган ҳолда чолнинг маддасига тегиб қўйди.

– Катталик ҳам ҳаммага насиб қилмайди. Олимжон ошнам сизнинг изингиздан кетди, бово. Кимсан, олис шаҳардаги катта идоранинг эгаси.

Чолнинг кўнглидан ўтгани шу бўлди: «Изимдан кетса кетгандир... Лекин от устида турганингда бир ҳақиқатни билиш ҳаммага насиб қилмайди. Чунки отнинг деви, мансабнинг даъвоси баланд бўлади... Йўрғанг йўртанглаб турса йўлдошинг йўлбарс бўлар, тойчоғинг тойринганда қумурсқа ҳам қасд қилар. Бу гапни ўргатиб бўлмайди, от устидагилар буни ўзлари ҳис қилишлари лозим...»

– Қизиқ, шу гапни ким айтувди-я... Шу гап аҳён-аҳёнда хаёлимда жаранглаб қолади.

– Қайси гап, бово?

Чол бир сапчиб кўйди.

– Кўявер, ўзимга ўзим гапирдим.

Машина шаҳар марказидаги кўп қаватли дўкон олдида тўхтади. Улар алламбало айланадиган эшикдан дўкон ичига киришди. Қулмат найновнинг тавсиясига кўра, чиқими чақсаям чидамли велосипедни танлашди. Катта елим халта набиранинг хоҳиш-истаги билан турли-туман ўйинчоқларга тўлди. Чўнтагига шамол кирса-да, чол ўз ишидан хушнуд эди. Набирани айтмайсиз, ирғишлайди, агар оёғи остидаги ер қўйворса осмонга учиб кетгудай, сапчиб-ўйноқлайди, Қулмат найновнинг ҳам оғзи қулоғида.

Машинага ўтиришди.

– Катта балниса (шифохона демоқчи)га ҳайда, – деди чол секингина.

Тумандаги энг катта шифохонага келишди. Панжара билан ўралган беадоқ, кенг ҳовлининг бош эшигидан набирани етаклаб ичкариларкан, чол Қулмат найновга юзланди:

– Сен қолавер. Шаҳарни айланиб келсанг ҳам майли. Бир соатлардан сўнг уловингни ичкарига олиб кирсанг бас... Бор, боравер, болам.

– Шу ерда кутиб ўтираман. Шаҳарнинг нимасини кўраман.

– Майлинг, болам, майлинг...

Кулмат найнов машина олд ўриндиғини ортга тушириб ухламоққа чоғланди. Кўп ўтмай машина эшиги шахд очилди-ю, Ғулом чол ўзини орқа ўриндиққа урди. Арзи-ҳоли Холиққа маълум. Ҳеч нарсадан беҳабар набира беайбгина айбдор бўлиб қийшайибгина машина эшигига суяниб турибди. Кулмат найнов чолнинг кайфияти тирриқ бўлганини қизариб кетган юзининг тундлиги-ю, пешонасидан реза-реза тер симиллаб оқаётганидан билди. Чол ҳансирарди. Шу тобда ташқаридаги набирага ўдағайлади:

– Кирмайсанми энди, тирмизак. Ҳаҳ, сенинг отангди...

Кулмат найнов, чолга илкис қаради:

– Нима бўлди, бово? Дўхтир йўқмикан?

– Гўр бўлди! Кириб кетишингизга очиқ мозор йўқмикан, демайсанми, ундан кўра?!

– Ўлай агар ҳеч нарсага тушунмадим, бово. Нима гап?!

– Нима бўларди. Изза бўлдим. Ер ёрилса-да, ерга кириб кетсам эди... Дўхтирнинг олдидаям, оқ халатли қизлар олдидаям шарманда бўлдим...

Кулмат анграйиб бир бовога, бир набирага қаради. Набира илжайиб қўйди. Чол тутакди:

– Илжайма. Илжайма, хумпар. Эй-эй, Худойим-а, бу нима деган гап бўлди-а?!

– Бово, нима бўлди? – яна ўсмоқчилади найнов.

– Ҳайда мошинангни. Уйга ҳайда... Манави тирмизак чипрон қилинган экан... Дўхтирнинг олдида дикрайтиб мени гўрга тикди, бу бола.

Найнов ўзини тутолмади, қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди.

Чол секингина, биров эшитиб қолишидан чўчигандай ўзига ўзи пичирлаб қўйди:

– Ҳамма нарса ими-жимида қилинадиган бўп қоптида. Ҳатто шу нарса-ям... Бу нима деган гап-а, бу нима деган гап?!

Найнов ўзини ҳамон кулгидан тўхтатолмасди. Чол набирага яна бир ўқрайди:

– Ҳали отанг келсин. Отнинг қамчиси билан орқасидан ариқ очаман.

Бола яна илжайди.

Кулмат найнов ҳиқиллаб-сиқиллаб кулгидан ёшланган кўзини енги билан артиб чолга гап қотди.

– Уйдаги бугунги тўй нима бўлди энди, бово?

– Тўй бўлади, тўй тўхтамайди. Эломоннинг олдиндан эркак бўлганини элга билдириб кўямиз.

Чолнинг чиройи энди бироз ёришди. Сўнг бош чайқади ва... ўзи ҳам қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

– Болам – деди найновга, – сен бу гапларни бировларга айтиб юрма. Шунчаки шаҳарга тушиб, манави тирмизакка у-бу нарсга олиб бердик, хўпми?!

– Айтмайман, бово, айтмайман!

Чол яна қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди:

– Ҳа боласи тушмагур-а, боласи тушмагур, – набирага илкис қаради – сендан ҳам, отангдан ҳам хафа бўлдим, тирранчалар...

ОЛИС КҮНГИЛ СОЯСИ

Қаттиқ бет қатронни қотирар, юмшоқ юз эпкинда қалтирар. Мўмин изза бўлди. Ҳовлининг қоқ ўртасида сўппайиб турди, кетарини ҳам билмади; оёқлари зил-замбил.

– Оласан-да шуни. Мен ўлиб кетаётганим йўқ-ку? Уҳ, Худо урди кишини... Бир сўм ириган, икки сўм чириган пайтда сен ҳам қисталанг қип турибсан-а? – Мўмин бир қалқиб тушди. Ҳошим йўрғанинг иддаоси жон-жонидан ўтиб кетди.

Уялди, Ҳошимдан эмас, Гулсумдан уялди. Ошхонадан тоғора кўтариб чиққан Гулсум атайлаб ҳовли этаги бўйлаб молхона томон йўл олди. Унга яқин юрмади. Мўминнинг кўнгли алланечук бўлди. Шарт бурилиб ҳовлидан чиқиб кетди. Берганнинг қарзини олганнинг арзи урди.

Мўмин мулзам тортди. Эҳ, Гулсум-а, Гулсум?! Кўнгил қурмағурда ниш урган муҳаббат туйғуси кун ўтса-ю ой

келса, йил битса-ю умр кетса-да, мавж уриб тураверар-канда-а. Бу дунёда абадий нарса шу бўлса керак, ўзинг ўлсанг ҳам муҳаббатинг яшайверади. Шу ҳиссиёт оловида ёнмаган одамлар бу дунёга нега келиб, нега кетаётганини ҳам билишмаса керак. «Қайтага шундай кишилар бахтлидир?...» деган ўй кечди Мўминнинг хаёлидан. Айни тоб юраги бир ўртаниш берди, ёшликни эслади – мактаб даври, синфдоши Гулсум ишқида куйган бўзболалик маҳали. Ёз тунлари, Боғариқ бўйидаги висол чоғлари. Юлдузлардан нур, ойдан қўр, офтобдан олов олиб битган мактублар (ҳа, у пайтлар мактуб деган нарса бор эди, мактубларда инсон қалбининг тафтини туярдинг, тилга кўчмаган сирли шивирларни тинглардинг, набирагинам)... Лекин тақдир экан, қизнинг ваъдаси мўрт чиқди, ўзидай ожиз бўлди. Мўмин ҳарбийга, ҳарбийнинг ҳам қарғиш урган жойи – Афғон урушига кетгач, етти-саккиз ой хат-хабарнинг «оёғи» тортилди. Қишлоқда шубҳа ғирмирлади: «Тинчликмикан, нега дом-дарак йўқ. Ё госпитал-поспиталдамикин? Ярадор-марадор деганларидай...» «Эй-эй, оғзингиз оғилхона эшигидай очилиб қолаверади-я, нафасингиз курсин. Туф, денг-ей, туф-туф, денг...» Хуллас, илгаги иринг илган бундай гапларни эшитган ота-онанинг кўнгли така-пука, юрагида кўрқув эпкини эсади, ёлғиз қизининг келиш-қайтиши номаълум ўғлоннинг йўлига кўз тикишини нодонлик деб ўйлашади. Қиз кўнгил ёргач энанинг эси кетади: «Ўчир овозингни! Севги-певгингминан қирилиб кетгур, бас қил! Ана Тўхли парткомнинг ўғлидан одам кеп турибди. Ҳошимга сўрашяпти сени. Шунга тегасан!!!»

Шу-шу, Гулсум Ҳошимга боғланди, тўй бўлди. Кимсан Тўхли парткомнинг сазасини ўлдириб бўлармикин, бундан кўра сазойи бўл-ей, дейдиганлар ҳам топилди. Шунгаям мана ўттиз беш йилдан ортиқ вақт ўтибди. Мўминнинг кўнглида эса шу қурмағур Гулсумнинг ўти ўчмаган.

Ҳошимнинг ҳовлисини ўлиб қолса ҳам ҳатламасди. Аслида-ку, шу пулни Гулсум туфайли берувди. Ҳошим ке-

либ: «Оғайни, икки минг топиб бермасанг бўлмайди. Тўй қиялпман. Харажат ҳансиратиб қўйди...», деганда кўз олдида Гулсумнинг мунгли қиёфаси келди. Ўйлаб-нетиб ўтирмади. Шахт уйга кириб, икки минг доллар олиб чиқди. «Ма, бори шу. Боққа ишлатаман, деб йиғиб қўювдим. Сеники зарил экан, ол», – деди. «Раҳмат, биродар. Тўйдан сўнг қайтараман». Шундай гап. «Тўйдан сўнг»ги муддат ҳам уч йилга чўзилди.

Икки йилдирки, Мўминнинг ўн гектар гилосзори эрта баҳорда тошиб-кўпириб, қишлоқ одамлари таъбирича «бошини еб», қийғоз гулга киради. Рўйи-замин шу боғнинг ҳосили тагида қолади-ёв, деб ўйлайсиз. Қаёқда?! Кўз тегадими, гирдинбало бўладими, ишқилиб, айна чангганиш чоғлари, қаердан келади, бандасига ноаён, бир совуқ-изғирин гилосзорга қирғин солиб кетади. Икки йилдан бери иқлим номардлик қилади, гилосзорни аёз уради...

Топганини тагига бостирмай шу боққа сарфлаган Мўминнинг эса алами ичида бўлади, унинг ботинини аёз уради. Бугун ҳамёнида шамол ўйнаётганининг боиси ҳам шу.

Орадан бир ҳафта ўтди. Мўмин ҳовлида ўз кўйига андармон бўлиб, нимадир қилиб, куйманглаб юрарди. Катта темир дарбоза тарақлади, ичкарида қадди-бастига пўримлик мосу хос, Яратган давлатдан қисмаган Илҳом бой савлат тўкди. Мўмин ҳайрон бўлди. Нега келдийкин?

– Ассалому алайкум, полвон ака. Сизни анчадан бери кўрмовдим, соғиндим, бироз суҳбатингизни олай, дедим, – бой ўзини дилхушу дилдош этиб, Мўминга кучоқ очди.

Ҳорманг-бор бўлингдан сўнг улар чорпояда чордана қуришди. Суҳбатнинг равиши ён-атроф, об-ҳаво, нарх-наводан нарига ўтмади. Мўмин эса ич-этини еб ўтирди – нега келдийкин? Бекорга бу ерга бош суқмаган бўлса керак.

Илҳом сергагу сезгир йигит, суҳбатдоши кўнглида кўзғалган безовталиқ мавжини ҳис қилди. Гапни чувалаштириб ўтирмасдан муддаога ўтди:

– Полвон ака, сизни яхши кўраман. Мард, ҳалол инсон-сиз. Одамларга кўп яхшиликлар қилгансиз. Бу энди ҳаёт-да, ҳар хил ҳолатлар содир бўлади. Эшитишимча, бироз қўлингиз юпқа тортибди, маблағга муҳтож бўлибсиз. Бирор тўй-маърака, мавлуд ташвиши борми? Сиқилманг, ака, биз қараб турмаймиз.

Мўмин нима деярини билмай қолди. Боши қизиб, пешонасида тер кўпчиди. Дабдурустдан Илҳомнинг ҳотамтойлик қилишга чоғлангани ҳайратини тоширди. Нима деярини билмай энди оғиз очиб ҳам эдики, Илҳом мадорага чек қўйди, Мўминнинг оғзига қулф урди:

– Ака, қўйинг энди. Худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлади, кўнглингизда туғилган ўй-ниятларингиз амалга ошсин. Манавини олинг, икки минг, – у қўйнидан хатжилд олиб дастурхон четига қўйди.

– Э-эй-эй, керакмас, укажон. Керакмас. Сизга буни... қизиқ бўлди-ку, – Мўмин эсанкиради.

– Ака, бўлди. Гап битта. Худо хоҳласа, яхши бўлади. Энди... – бироз ўнғайсизланди Илҳом, – шу у-бу нарсага муҳтожлик сезилса, тортинманг, поччамга эмас, менга айтаверинг, ака. Опам айтдилар, поччамдан қарз сўрабсиз, уларда ҳам ҳозир шу нарса танқисроқ экан. Биласиз, боғдан барака кетди – қишнинг қаҳри қаттиқ келди.

Мўмин ўзини ўнглаб-ўнгламай, Илҳом ўрнидан қўзғалди, кўча эшикка қараб йўл олди. Хайру хўшни қисқа қилиб, ҳовлидан ташқарига чиқиб, машинага ўтирди.

Бироздан сўнг, гандираклаб чорпоя ёнидаги ўриндиққа мук тушди.

Мўмин ўзини қўярга жой тополмади. Шу тобда Хошим йўрғанинг уйига бостириб бориб унинг ёқасидан тутмоқчи, тавбасига таянтирмоқчи бўлди. Ўрнидан яна шахд билан турди... Лекин кўз олдида Гулсумнинг чехраси намоён бўлди ва гандираклаб жойига ўтириб қолди...

ЖАҲОЛАТДАГИ ЖОНҲОЛАТ

Эртанги кун ҳикояси

Ердан меҳр кўтарилди. Одамлар бир-биридан олислашди. Кечанинг кўрпаси бугунга торлик қилди.

Эзгулик фариштаси самовий кўшида заминга хавотир билан тикилди. Сўнг чақмоқдан қанот, шамолдан шахд олиб ер сари учмоққа шайланди; одамларни қутқариш керак. Уларнинг қалби музлаб боряпти.

Эзгулик фариштаси қошида Иблис пайдо бўлди.

– Энди сен уларга ёрдам беролмаслигинг мумкин.

– Нима учун? – деди Эзгулик.

Иблис мағрурона тиржайди:

– Улар сени кўрмайдилар, сени эшитмайдилар. Мен уларнинг қалбидаги ёруғликни кўра оладиган кўзларини ўйиб олдим...

– Бас, бас қил! – деди Эзгулик, – сен бундай қилолмайсан, уларни бир бора маҳв этганинг етади, энди бас қил!

Фаришта фарёд чекди.

Иблис унга яқин келди.

– Ана қара, яхшилаб қара...

Фаришта тубсизликда ерни кўрди: болакай ва қизалоқ мактабдан келишяпти. Иблис уларнинг йўлини тўсди. Болакайнинг қўлидаги китобни юлқиб олди-да, унга нимадир тутди. Қизалоқ ҳам қўл чўзди. «Аввал қўлингдаги китобингни менга бер», – деди иблис. Қизалоқ китобни берди. Иблис унга ҳам нимадир узатди. Болакай ва қизалоқ севинганидан қичқариб юборишди.

– Ур-ре-ей!!!

Болалар ирғишлаб-ирғишлаб, шодликдан дунёни бошларига кўтаришди.

Фаришта титраб кетди. У болаларнинг кўксига зимистонлик ва музликни кўрди. Иблисга юзланди:

– Сен уларнинг қалбини ҳам суғуриб олдингми? – деди титраб-қақшаб.

– Бўлмасам-чи? Қўлидаги китобга қўшиб қалбини ҳам узиб олдим.

– Уларга нима бердинг?

– Шунчаки бир ойна. Энди улар умр бўйи шунга тикилиб яшашади. Бошларига ёғиладиган фалокатни, ҳатто осмон қулаб тушишини ҳам сезишмай қолишади.

Фаришта дод солди:

– Одамларнинг шу нарсага тикилиб яшашидан сенга нима наф?

Иблис қаҳ-қаҳ урди, у ўзида йўқ шод эди.

– Энди улар бир-бирини шу ойнадан топишади, шу орқали гаплашадилар, бир-бирини шу орқали кўришади, ҳақоратлашади, бир-бирининг устига мағзава ағдаривади, иғвою-ғавғо қилишади. Ҳасадгўйлар, ичи қоралар, ёвузлар, ноқислар, фаҳшлар, беҳаёллар, худбинлар... бари-бари – менинг измимдагилар «ойнамайдон»да сенинг тарафкашларинг – эзгудил ва дона, иймонли (қаҳ-қаҳ уриб кулади) ва ҳоказоларинг томон тантанали юриш қилишади.

Фаришта бир қалқиди:

– Одамларнинг қўлига сен тутган қуролнинг номи нима?

– Иблисойна. Улар буни қўлтеелефон дейишади.

Фаришта ғазабланди.

– Самовотда изинг ўчиб, кўринмай қолувдинг. Ерда шу иш билан шуғулланибсан-да-а? Сен қанча одамнинг қўлига ойна тутдинг?

– Ўзинг кўрдинг-ку, – деди иблис чексиз самовот қаъридан ерга ишора қилиб, – бор-йўғи, шу икки нафар норасида қолувди, шуларга ҳам бериб улгурдим. Энди бутун бир халқ менинг ихтиёримда. Энди улар шусиз яшай олишмайди. Шунга турмушга чиқишади, шунга уйланишади.

Фаришта чинқириб юборди. Бир силтаниб тубсизлик сари қанот ёзди. У қўлтеелефон ойнасига тикилиб, унинг қаърига чиқолмайдиган бўлиб кириб кетган шўрлик одамларнинг тош қотиб бораётган юрагига ёруғлик олиб

кириш, уларни уйғотиш учун нур шиддатида учиб борарди. Одамлар эса... қўлларидаги шайтонматохдан сира бош кўтаришмасди. Жонсарақ фариштанинг илтижоси туфайли шамолу ёмғир, осмону булутлар, тоғу тош, ўт-ўлан, дарёлар, дов-дарахтлар, фалакда чарх ураётган қушларга забон битди – борлиқни бир нола зир титратди: «Бошингизни кўтаринг, одамлар. Уйғонинг одамлар!!!»

Одамлар... Одамлар эса...

Самовотда мағрур турган иблис илжайди:

– Уйғотиб бўпсан...

МУНОФИҚ

Ғайрат ака туман марказидан маҳалламизга ўтган йили кўчиб келди. Данғиллама уй солди. Тадбирли-да, тадбирли. Ишнинг кўзини билади.

Мактабдан келишим ҳамона девор ортидан унинг овози янгради:

– Муаллимжон, ҳ-о-о-ов, муаллимжон, тезда бу ёққа чиқинг!

Ҳовлиларимизни иккига бўлиб турган деворнинг қоқ ўртасига ўрнатилган «бола эшик»ни очиб, «чегарадан нарига ҳатладим».

Кўшним уддабурро. Улфат ҳам. Ёқаси борга эп, игнаси борга ип бўлади; ўтинг ўчса қулингни олов этади – киришимли. Таниш-билишдан ҳам Худо берган. Туманда тўхтамай вилоятга ўтаверинг, каттаман деганнинг бари Ғайрат бойнинг таниши. Бу ҳақда Ғайрат бойнинг ўзига қўйиб бераверинг; дейлик, туманнинг катта-паттасидан гап очсангиз бас: «Э-э-эй, уними, таниймиз. Бирга чой ичдик. Ким? Ҳа-я, милисанинг бошлиғими, дўстимиз-ку! Солиқчи Ғанини айтмаяпсизми, хоҳласангиз шу ерга чақираман...» Унинг қаршисида оғзингиз очилиб ўтираверасиз. Худо берганда, Худо берган. Шундай одам сиз билан суҳбатдош бўлиб ўтирганига Худойимга шукр дейсиз, агар, озгина дилингиз суст кетса, оғзингизнинг

бир бурчи қийшайиб ялтоқиланиб ҳам қўясиз; «Ҳа, энди бизнинг ўғилчани ҳам назарингиздан қочирманг, туртиворинг, иши юришиб кетса...»

Шундай одам бизга ўхшаган оддий бир ўқитувчини қўшничилик ҳурмати «бери кел», деб турса, тайсаллаб нима қилдим. Ўша заҳотиёқ бордим. Бораман-да. Бормай нима қиламан?

Бой девор ортидаги ўрик соясида стол тузабди денг. Ҳовли адоғидаги данғиллама очиқ ошхона ўчоғида олов гурилляпти.

– Бола-бақра шаҳарга кетди. Муаллимжон, иккови-миз би-и-ир ош дамласак. Байрам-байрамдай бўлсин, – у чиннигулли чойнақдан пиёлага мусаллас қуяди. – Қани, биттадан олайлик. Бундан ўша замонларнинг даҳо-лари-ю, шоҳлари ҳам татиб туришган.

Мен беихтиёр пиёлага қўл узатаман. Нима қилай? Узатаман-да. Шундай одамнинг қўлини қайтариб бўладими? У кишига мосу хос тарзда мусалласни сипқардим.

– Чиндан яхши экан, – на тик туришимни, на ўтиришимни биламан, бойга мўлтираб қарайман.

У илжаяди:

– Э-э-эй, ўтиринг. Хуллас, бугунги байрам билан табриклайман. Айниқса, бу байрам сизларнинг байрамингиз.

Мен бироз каловланаман.

– Шу... шу.

– Аслида сиз пойтахтда бўлганингизда ҳалигача ўнлаб китап чиқарардингиз, катта шаҳарнинг йўриғи бошқа-да, барибир. Майли, мактабларимизга ҳам ижодкор муаллимлар керак. Бир ҳисобда тўғри қиласиз. Сиз бизнинг фахримизсиз. Кимсан, фалончи муаллим – ёзувчи!

– Раҳмат. Энди шароит. Уй-жой.

– Мен тушунаман. Бугун марказда сизни кўрмадим. Бу... ҳокимга, бизнинг ёзувчи-муаллимни чақирмаганми-динглар, дедим. У киши ёнидагиларни уриша кетди.

Бой ҳеч нарсани англамай турганимни ҳис қилди, шекилли изоҳ берди:

– Э-э-эй, саломат бўлинг, бугун Навоийнинг туғилган куни-ку. Янги очилган кутубхонада китап байрами, концерт бўлди.

– Биз мактабда ўтказдик, – дейман шундай катта тадбирда иштирок этмаганимдан ичим ғимирлаб.

– Гапни эшитинг. Қишлоқ ўртасидаги чорраҳа устида майда-чуйда дўлтахоналарни теп-текис қилиб суриб ташлаб, ўрнига данғиллаган кутубхона қурадиган бўлдим. Ҳоким рухсат берди. Эртага қарорини оламан.

– Э-э-эй, зўр бўлибди-ку, – хайратга тушаман.

– Зўр-да, ёшларни китапга қайтармасак бўмайди. Ҳаммаси тилпонга ёпишиб ўлган, шундан калла кўтармайди. Китап бу миллатни, мамлакатни асрайди. Катта куч. Болтадан ҳам, анави атомдан ҳам кучли. Бутун дунё китапга қайтаяптикан. Биз эса...

– Умрингиздан барака топинг, – мен ич-ичимдан тўлқинланаман. Қаршимда келажакнинг буюк ҳимоячиси тургандай бўлади.

– Мана, сизнинг ҳикоя-пикояларингизни ҳам китап қиламиз. Кутубхонани энг зўр асарлар билан тўлғизамиз. Мен айтганимни қиламан. Мана, қишлоқ адоғидаги Оқтепа устида винзавод қурдим, адирда майиз цехи очдим. Кейинги йил Навоийни туғилган кунини эса янги кутубхонада нишонлаймиз. Ҳоким, келаман, деди. Тошкентдан ҳам зўр-зўр меҳмонларни чақирамиз.

– Зўр, ажойиб! – ютинаман. – Барака топинг.

Чиннигулли чойнакнинг чумаги яна бир бор пиёлар билан «чўқишади».

– Қани олдик, муаллимжон. Навоий учун!

Бой курси четига осилган оппоқ сочиқни олиб, бўйнига ташлайди.

Алламбало шиша товоқда (бойларнинг тоғораси ҳам ғаройиб бўлади)ги гуручни титкилаб тозалаган бўлади.

– Хуллас, китап улуғ нарса. Ёзаверинг, муаллимжон. Вилоятимизнинг каттаси ҳам биз ишбилармонларни, раҳбарларни чақириб маънавият, айниқса, китап, ки-

тап ўқиш эсинглардан чиқмасин, деди. Бир-иккитасини турғизиб Қодирийдан савол берувди, Абдулла Қодирий билан Абдулла (ҳалиги...)ни, ким эди... борку, яна бир ёзувчи, Абдулла...

– Қаҳҳор.

– Ҳа, Қаҳҳор. Шу икковини адаштирворса, денг. Ўша довдирни обориб-опкелди. Чатоқ қилди. Кейин Навоийдан ким қандай ғазал билади, девди, ҳамма жим. Мен шарт ўрнимдан турдим. Шаҳд билан турсанг, ҳар қандай одам сенга ишонади. «Мен дедим. Мен биламан!» Ҳоким: «Ўтиринг, раҳмат сизга», – деди. Кейин қоғозга нимадир деб ёзиб қўйди. Шу-шу, вилоятда менга «зелённый дорога»!

– Яхши қипсиз. Навоийнинг ғазалларини билмаслик, бу дунёдан кўнгил ва ҳайрат кўзи очилмай кетиш, демакдир.

– Ҳа, баракалла, ўлманг, муаллимжон! Навоийнинг шу тўрт қаторгина «Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш» ғазалини билмаслик уят-да ўзиям.

Мен бир қалқийман. Бой акамнинг юзига мусаллас шавқ ургани, ғазал билан рубойини мусаллас ўлгур адаштириб юборганини ҳис қиламан.

Ғайрат бой ошхона томон қарайди:

– Гап билан бўлиб, ўчоқнинг шашти сўнганини ҳам билмай қолибмиз-ку.

Мен ўчоқ бошига зингиллайман. Лангиллаб турган чўққа қуруқ ўтин ташлайман. Ўчоқ ёнида уюлган шох-шаббалар ёнида эса... Кўзларим тиниб кетади. Ич-ичимдан ихроқ туяман. Атроф қоронғилашади. Уятдан ўзимни қаерга қўйишни билмайман. Қанийди, анави одам билан менинг ўртада ҳозир еру осмонни туташтиргувчи баланд девор тушса-ю, мен уни кўрмасам ёки ер ёрилса-ю шу тобда ерга кириб кетсам ҳам майли, ишқилиб анавини кўрмасам...

Мен шарт ўрнимдан тураман, шох-шаббага илашган эски фартукни ерга тўшаб, ўтин ёнида тахланиб турган, тутантириққа маҳжум этилган китобларни олиб жойлай бошлайман. Э-э-эй, улар орасида улуғ ҳазратимиз

Навоийнинг «Топмадим» радифли ғазали сарлавҳа қилиб урилган жигарранг муқовали машҳур куллийёт ҳам бор эди. Яна... кўп ажойиб китоблар... Каминанинг ҳам ўтган ойда ўз дастхатим билан совға қилган ҳикоялар китобим...

Мен ғазабу нафрат билан Ғайратга юзландим. Тишларимни ғижирлатдим. У жойида тош қотиб, менга бақрайиб қараб турарди.

КУРСИЛАР ҲАСРАТИ

Бу воқеа майдагина бир корхонада бўлиб ўтмоқда.

Энг кичкина курси нолиб қолди:

– Кечаси соат ўн бирдан ошди. Белим беланги бўлиб ўлаёздим. Хайрият-э, кетди, ярамас, уйига кетди. Ярим тунда уйига бориб хотин, бола-чақасининг ҳам қонини ичиб, асабига ўйнаса керак, энди...

Ўртанча курси аламли илжайди:

– Шунча ғўрмисан? Мени миниб олган алвасти, говкалла кетмасдан, сенинг устингдаги жинқарча уйига қандай кетсин, юраги ёрилиб ўлади-ю, бечоранинг.

Энг кичик курси тагин ўртанча курсига нолиди:

– Булар нега шундай экан-а?

Ўртанча курси тутакди:

– Курси қуллари булар. Меники ҳам эртароқ кетмоқчи эди, хотини шўрлик манти қилиб кутиб ўтирган экан. Уйига ота-онаси келишибди, ҳеч бўлмаса, шу бугун барвақт келинг, деб ялинди жувон шўрлик телефонда. Бу хумпар: «Эсинг жойидами, ҳали хўжайин шу ерда-ку...» деб нариги хонадаги жингалак сочга ишора қилди.

Шу тобда нариги хонадан ихроқли овоз келди:

– Биргина менинг жингалакқўзимда нима айб? Анави муовиннинг курсисидан сўранглар, бор ҳақиқатни айтади. Ўша силжисагина, меники чироқни ўчириб эшикка қўл чўзади.

Энди бу дийдиёларга чироқлар, компьютерлару телевизорлар, телефонлар ҳам қўшилиб шовқин сола бошлашди:

– Энди куйдим, энди ўлдим, деб чўғ бўлиб қизиби, куяман-куяман, деганимда ўчиради, ярамас, – деди чироқ.

– Иши тугагач интернет титади. Кейин картами, биллярдми, билмадим, шуни ўйнайди, калласи дам олармиш, – деди кичик хонадаги компьютер.

– Меники ҳалигиндақа киноларни ҳам кўради, ярамас, – деди бошқа хонадагиси.

– Менинг эса унинг алмойи-жалмойи гапларидан жоним бўғзимга келиб қолади, – ғудранди стол устидаги телефон, – «жоним-жоним», «хоним-хоним»лаб асабни қақшатади даюс. Нима бало, йили отмикин-а?

Барча хоналарни бирлаштириб турган кабел дарғазаб бўлди:

– Булар кунни шундай ўтказишга ўрганиб қолишган. Менинг бағримдан ток эмас, давлатнинг қанчалаб маблағи беҳуда сувдай оқиб ўтаётганини билишмайди.

– Билишса нима? Булар биз бўлмасак ҳаёт тўхтаб қолади, деб ўйлашса керак... Ёки чиндан ҳам шундаймикин? – қалтиради энг кичкина курси катта шерикларига, – ҳар ҳолда сизларга баланд, мансаби баландлар кет ташлайди, тағинам сизлар биласизлар?

Ўртанча курси қаҳ-қаҳ урди. Ўзидан бир поғона баланд курсига юзланди:

– Сен тушунтириб қўя қол, кичкинамизга.

Жингалак сочининг ўриндиғи кичкина курсига бепи-санд боқди:

– Эй-э-эй, ғўржиян, ҳаёт тўхтайдими йўқми, билмадим-у, агар биздан айрилиб қолишса, буларга ҳеч нарсанинг, ҳатто ҳаётнинг ҳам қизиғи қолмайди. Шунинг учун гапингга қисман қўшиламан. Буларнинг курсиқуллик варажаси карахт этган калласида гўё мана шу идорасидан ташқарида ҳаёт йўқ. Улар биздан учиб кетмасликлари

учун ҳам кети билангина эмас, тиш-тирноғи билан бизга ёпишиб олишади. Ҳали кўп нарсаларни билиб оласан, оғайни.

– Мен бир нарсадан ҳадиксираб турибман. Менинг ҳожам телефонда нуқул кимгадир, «лойим» камлик қилапти. Агар лойим етарли бўлганда, анавининг жойи меники бўларди, – деб ёзғиради. – Нима, энди у ишхонага лой кўтариб келадими?

Бошқа ўриндиқлар кичкинанинг довдирлигидан қаҳқаҳ уриб кулишади. Шифту пол зириллаб кетади. Ҳатто телевизору компьютерлар, стол-стуллар ҳам хандон уришади. Биргина каттакон пўлат сейф рақам билан кодланган оғзини очмади, лекин оғир хўрсиниб, йўталиб қўйди ва «кичкина»га гап қотди:

– Сен лойга арзимаёсан. Сенинг учун лой беришмаса ҳам бўлади.

Кичкина ҳеч нарсани тушунмади, худди шериклари уни калака қилаётгани каби чинқириб юборди:

– Нега мени мазах қиляпсанлар? Сенларни ҳам, устингдагиларни ҳам вақти – соати етса лой билан уриб йиқитаман, ҳали лойни билмабди булар, деди «хўжайиним». Сенларга лой отаман, деб турибди-ку, яна иржаясанлар.

– Лойнинг нима эканлигини биласанми, ўзи?

– Й-ў-ў-ўқ...

– Пул. Ақча. Аниқ айтсак, пора. Булар шуни «лой» дейишади.

– А-а-а?

– Ҳ-а-а-а!!! – ўртанча ўриндиқ атрофга олазирақ, аланглаб қараб қўяди. Бошқа ўриндиқлар ҳам хушёр тортишади.

– Бизнинг лойимиз анча қиммат, болакай, – деб қўяди ўртанча курси шипшиб.

– Менга барибир унинг лойи етмайди, – кулади ўртанчадан анча каттароқ курси.

– Лой отишни билса яхши, ўсади болакай, – деб қўйди жингалак сочининг курсиси.

«Кичкина» энди ниманидир тушунгандай бўлди.

– Сизлар шунчалар қиммат турасизми?

– Айримлар бизни деб ҳаловат билишмайди.

– Баъзи дўстлар бизни деб бир-бирини сотишади.

– Бизни деб ор-номусни пуллашади.

– Бизни деб севгилисидан ҳам воз кечишади.

– Бизни деб энг баланд туйғуларни тупроққа қоришади.

– Ҳамма шундайми?

– Бошқаларни билмадим-у, менинг устимдаги гўрсўхта худди шундай. Ҳозир у нариги хонадаги курсига, яъни сенга кўз олайтириб юрибди, – деди ўртанча ўзидан каттароғига.

– Ухлайлик энди, тарқалинглар, уҳ-ху, тонг ёришай деб қолибди. Эрталабдан яна қовоқ-боши шишиб эгаларимиз кириб келишади.

– Келгани билан тушликкача боши гаранг, иши юришмай ўтиришади, шундоқ, компьютерда кўриниб турган ҳисоб-китобга ечим тополмай гарангсийди, – ижирғанади ўртанча курси.

– Гўр бўладими, ишхонада ярим кечагача ўтиргач, фикри қандай тиниқ бўлсин, – дейди булардан баобрўлироқ курси.

Шу пайт йўлак охиридаги энг катта хонадан энг катта курсининг дўриллаган овози келди:

– Эртага ҳаммангга енгиллик тегади. Маза қиласанлар.

Барча курси-ю, ишхона жиҳозлари жонланиб кетишди. Бари ҳайратда: «Нега, нима учун?»

– Менинг «қулим» ишдан бўшади. Ярим соат олдин кўнғироқ бўлди.

Ҳамма курси довдираб қолди.

– Замон ўзгаряпти, замон, – деди буларнинг гап-сўзига гувоҳ бўлиб, титраб турган дераза, – яхшиси, мен қанотларимни очиб қўяй, сизларнинг бағрингизга ҳам ҳам тоза ҳаво кирсин...

Катта-кичик курсилар қия очик деразага бир мунча мўлтираб қараб туришди. Улар хоналарда ҳузурбахш шабада эсганини ва ташқарида бошқача ҳаёт борлигини ҳис қилишди.

2019 йил

ТОШГУЛНИ ЖИН ЧАЛДИ

Тоштепа – тоғ тагидаги қишлоқ. Тубканинг тубида.

Хайри холаникида тадбиру тавозе – «Бўмишгул» бўла-япти. Эскидан қолган, аёлларнинг маросими бу. Динимизга алоқаси борми-йўқми, бунисини билмайман. (Хуллас, Сурхон томонларда «Бўмишгул», водий ва Тошкент тарафларда «Биби сешанба», «Мушкулкушод» дейишади...)

Хайри хола кўз қири билан разм солди, этаги бутуннинг бари шу ерда. Ойнали айвонда майнадай чуғур урган аҳли аёл бири қўйиб, бири олиб гап сотади. Хуллас, маҳалла-қўйнинг хотин-халажи жам, фақат биргина Тошгул кам. Хола пойгакда патак калишини эндигина ечаётган келини Қирмизгулга сўроқ отди:

– Тошгулни айтмаганмидинг?

– Айтувдим, эна, айтувдим. – Келин бешик тебратардай тебраниб турди. – Келмабди-да...

– Бор, яна бориб айт. Энам чақиряпти, де. Тавба, куш беги билан шавла емабди... Сондан чиқса ҳам элдан чиқмасин. Бу гапимни ҳам айт!

Қари-қуридан иборат «момодавра»да пирпирак пиликдек нур таратиб турган Қирмизгулнинг қораси ўчди – чиқиб кетди.

– Дугон, сазайингни созойи қип нима қиласан! Барибир кемайди. – Ҳамиша фитнанинг уясига олов урадиган Турди момонинг туршак-тиришқоқ юзида киноя ўти гуриллади. Момонинг алами ичида эди; сабабки, ўтган куни неварасига «чилла чиқди» қилиб таниш-билишни чорлаб худойи қилишувди. Қаттиқроқ йўталсанг девори зириллайдиган

жон ҳамсоя бўлиб шугина Тошгул чиқмади, ҳамма келди, яқин-йироқ, хешу бегона дегандай. Фақат Тошгул ўлгур...

– Холчучук момонинг, ундан сўнг Нормурод бованинг жанозасида ҳам кўринмади, – деди Раҳима хола.

– Ҳалима қиз узатди. Шуникига ҳам келмади. Тўғри-ми, Ҳалима? – ўсмоқчилади кимдир.

– Ойсоат опанинг қудачақирдисига ҳам келмади. Томир-помири сувга теккан-ов шунинг, – кесатди Норой опа.

– Томирини билмадим-ов, боши осмонга теккани чин, – ўдағайлайди Раҳима хола.

– Нима мундай деяпсиз, овсин? – ижикилайди Норой опа.

– Бир боласи Англиями, Панглиями шу ёқларга оиласи билан кўчиб кетибди. Бизнесчи-ми, бир бало. Ҳа, анави Тошкентдаги бой парзанди (фарзанди демоқчи) бор эди-ку, Нурматми, Қулматми, шунисини айтаяпман. Яна бирови, индамасгина бўлиб юрадигани борида, шунисининг оти...

– Ҳа, шунисини оти Нурмат. Анави Англияга кетгани Қулмат у, Қулмат, – гапга суқилади хотинлардан бири.

– Ҳа, – ишқилиб, шу Нурмати Оқтепа томонда узум завод кураман, деяптимиш, – Раҳима хола ичидаги куйиндини босиш учун сопол косадаги ўрик шарбатини даст кўтарди.

– Ҳей, замонингдан айланай? Чет эл дегани ҳам катта ариқнинг нариги бетидай, яқин бўп қолди. Харрак кўприкнинг нарёғи чет эл, хулласи гапи... – Ойдин момо билағонлик қилди.

Аммо... аммо... уй соҳибаси Хайри холанинг алами ичида захм еб, ҳовури ҳамон босилмаганди. Шу пайтгача сухани сояда қолмаган эди-я. Ўқласа ўқлови ҳам ўқ отарди. Даврага қараб:

– Нима бало, бу Тошгулнинг элдан бети куйганмикан? Элга эт бўлмаган шайтонга кет бўлади, дегувчийди энам раҳматли, – деб юборди.

– Икки-уч ойдан бери кўчага чиқмай кўйган, – деди тўрдаги Замира хола.

– Нима бало, чиллага кирганми? – кесатди ёнидаги аёл.

Энди давранинг шамоли Тошгулнинг аъмолига қараб эсди.

– Эри ўлгандан бери одамови бўп қолди-ёв.

– Эри ўлганига бир йилдан ошди, келиб-келиб энди одамови бўладими, ўйнаб-кулиб юрувди-ку? Сиз ҳам қизиқ гапирасиз-а?

– Мен қаердан билай? Буни эри ўлганлардан сўранг, сизга қизиқчи бўлиб қолдимма-а?

– Мунча тизилламанг. Келмаса-келмабди, Тошгулсиз қолдикма? Қўйинг. Сиз оғзимиз сенга бормасин...

Давранинг ўт олган ўчоғига Замира хола мой урди:

– Тошгул ҳамсоям ўзини ўқитиб-мўқитиб ташламаса бўлмайди. Ҳовлиси пешонамизда-ку, кўзим тушади: чор-пояда уззукун нимагадир тикилиб ўтиргани-ўтирган. Тунов куни борувдим, мени кўриши билан шахт ўрнидан туриб қорасини ўчирди. Қўлида шапалоқдеккина бир ойнами, билмайман, шунга қараб-қараб қўйди-да, уйига кирди-кетди. Итмисан, эшакмисан, нимасан, демади-я...

– Иб-е-ей, Тошгулни жин чалибди, эмасам, – деди Хайри хола, – қўлидаги шайтоннинг ойнасидир-да. Одам бундай пайти нима кўтариб юрганини билмайди.

Шу тобда, хотинларнинг маърака-мажлиси авжига минаётган пайтда пешайвонда Қирмизгул келин қимтини бўй кўрсатди. Давра дими-дирс тортди. Ҳамманинг нигоҳи Қирмизгулда, ҳаммасининг қулоғи динг.

– Нима деди? – Хайри хола келинига кўз қадади.

– Боролмайман, деди...

– Энам чақиряпти демадингми? Бир уй аёл сизга муштоқ, кўзи учиб турибди, демадингми?

– Дедим.

– Ҳуш...

– Бетоб эканлар, – келин ийманиб бош эгди.

Шу маҳал айвонга ўн-ўн бир ёшдаги зумраша, кампирнинг эрка набираси Кенжавой учиб кирди-да, бурнини торта-торта, бада-банг арзи-ҳол этди:

– Момо, чечам алдаяпти. Тошгул хола бормайман, қишлоқнинг хотинларидай, сенинг момонгдай бекорчи-

масман, деди. Йиғин-пиғинингдан ўргилдим, дунёбеҳабарлар, деб кулди. Чиндан ҳам Тошгул хола бошқача-да.

Давра муз ургандай бўлди. Кимдир ихраб юборди.

– Чиниминан уни жин урган.

– И-бей, ана бўлмасам.

– Сени еб-ютайин-да, ўзинг гўрда, сенинг дунёдан хабардорлигинг ер бўлармиди?!

– Бу бир нарсага йўлиққан.

Хотинлар гапининг калаваси чувалди.

Тошгулнинг «томорқаси» тошга тўлди:

– Яна нима деди? – кампир неварасига ўдағайлади.

– Ҳеч нарса демади. Менга... Менга... Айтаверайми?

– Нега каловланасан? Гапир.

– Менга қўлтилпони кўрсатди. Айпон. Зўр. Ўғли Лондондан жўнатибди. Антенаси ҳам ўзи билан. Тилпони кампутер улабди. Худди телевизор дейсиз. Дунёни кўриб ётибди. Кимлар биландир гаплашяпти ҳам. Ўзим кўрдим, чачи сори (сочи сарик демоқчи) ўрис, тагин қоп-қора негр аёллар билан ҳам тилпонда гаплашаркан. Шулар билан дугона бўлдим, деяпти Тошгул холам.

– Ҳой тирмизак, нима деб жавраяпсан? – Хайри хола набирасига анграйиб қараб қолди.

Набира ҳам дилидагини тили билан отди:

– Момо, мен жаврамайман. Сиз жавраяпсиз. Сиз, манави дугона-пугоналарингиз жаврашади. Сизлар тушунмайсизлар. Мен Тошгул холаникига ҳар куни бораман, холанинг қўлтилпонида ажойиб-ажойиб, зўр нарсалар бор. Менга ҳам кўрсатади. Хола айтади, мен бутун дунёни кўриб тураман, булар эса мана шу Тоштепа қишлоғидан нарини кўрмайди, бечоралар деб сизларга раҳми келади. Тушундингизми? Менга ҳам шундайчакин тилпон опберинглар...

Уй ичи бир қалқиб тушди-ёв. Аҳли ожиза издиҳоми ғимирлаб қолди. Қош қоққан ким, кўз учирган ким, бош чайқаган ким, лаб бурган ким... Хуллас, тирмизак набиранинг вайсаши тагидаги иддаони ҳеч ким тўлиқ ҳис этмаган бўлса-да, болакай тарафдан этни жунжиктирадиган совуқ бир эпкин эсгандай бўлди. Ҳа, куппа-кундуз куни,

ёзнинг айна чилласида шундай бўлди. Буни деярли ҳамма ҳис қилди. Хайри холанинг эти жунжикди:

– Тошгулга қўшиб менинг неварамни ҳам жин чалганга ўхшайди...

...Қишлоқда ҳаёт давом этаверди. Тоштепада тонг отиб, кун ботаверди.

Қулмат бобонинг кампири Норой хола бандачилик қилди. Тошгул хола эшитмади. Бормади.

Ойдин момо омонатини топширди. Тошгул хола беҳабар қолди.

Сайфи тоға ҳам бу дунёни бизга ташлаб кетди. Тошгул хола уйдан чиқмади...

Тошгул хола...

Тошгул хола...

ЙЎЛОВЧИЛАР

Чол вагон деразасидан вокзалга ўйчан термилиб турарди, манзилга ошиққан одамлар тўлқинидаги бесаранжомлик унга шиддатли ҳаёт дарёсини эслатди. «Ҳамиша шундай, одамзод аллақерга шошгани шошган. Лекин, шовуллаб оқаётган умр дарёси ҳаммамизни қўшиб оқизиб кетаётганини англамаймиз...»

Вагонлар шарақа-шуруқ қилиб бир силтаниб олди-ю, поезд юра бошлади. Шу маҳал купе эшиги қарсиллаб очилди. Ичкарига олдинма-кетин икки йўловчи кириб келишди. Уларнинг иккови ҳам ҳансирамоқда, ҳаллослаб югуришган, поездга базўр улгуришган чоғи.

Чол разм солди. Икковлон чолнинг бор-йўқлигига ҳам эътибор қилишмади. Улардан бири қотма, дароз. Бири ўрта бўй, миқти. Иккисининг ҳам салобатида саломингни синдирадиган сир бор, иккиси ҳам эғнидаги қордай оппоқ қўйлакнинг кескир пичоқдай бўлиб тортилган сип-силлиқ

ёқасига бўйинбоғ тақиб олган, иккиси ҳам ўзига мосу хос тим қора костюм-шим кийиб олишган.

Чол қизиқсиниб қаради: «Во-е-ей, валломат кишилар экан-а?»

– Айтим-ку, келмайди деб. У жуда айёр! Бекорга кутиб ўтирдик, поезддан ҳам қолиб кетаёздик, – деди дароз хансираб.

– Мен қаердан билай. Мана, шофёрим унга ҳам билет олиб келувди. Ахир ўзи айтувди-ку, – деди миқти ён чўнтагидан чипта чиқариб.

– Б-е-ей, Тўлқин Расулович! Кўрасиз ҳали, у бир нарсани билади. Телефонни ҳам кўтармади. Соткасини ҳам ўчириб қўйибди.

– Кўтарди-ку. Котибаси кўтарди. Шифохонада, деди-ку.

– Атайлаб ётиб олган. Аттестациядан жон сақлаб қолиш учун. Бюллетень қилади. У катта билан яқин бўлиб олган. Менимча, узатган ҳам чиқар, – чийиллади дароз.

Миқти томоқ қириб, чолга бош ирғаб қўйди. Дарознинг уни ўчди.

Дароз чолнинг рўпарасидаги пасттўшакни кўтариб, унинг сандиғига қўлидаги бежирим портфелни тапиллайтиб ташлади, сўнг шериги миқтипўримнинг сумкасини олиб, унга қараб қолди, миқтипўрим кўзи билан чолга «ишора» қилган бўлди, дароз чолга илкис назар ташлаб илжайди:

– Ассалому алайкум, отам. Яхшимисиз?

Чол алик олди.

– Айбга буюрмайсиз, шу... энди бу ёғига у-бу нарса тамадди қилиб кетамизда-а?

Дароз портфелни пасттўшакка қўйди. Миқти ўтирди. Дароз сумкани очиб купенинг емакстолига ялтироқ, тиллоқоғозга ўралган товук гўшти, шўрбодринг солинган тўртбурчак елим идишни олиб қўйди. Бу туз насиба изидан эса емакстолга диккайтириб битта шишани ҳам қўйди. Чол эътибор бермаганга олиб, секингина юз бурди – вагон ойнасидан поезд ортга улоқтириб қолдириб кетаётган катта-кичик уйлар, темирйўл четида қатор

қад тутган тутларни, адирликка ўйноқлаб чиққан «оқ илон» сўқмоқларни, бедазорда тўп сураётган болакайларни, яшил яйдоқ ортидаги қишлоқни томоша қила бошлади. Қишлоқ шувиллаб учиб кетаётган поезд теграсида гўёки оҳиста айланиб туриб, сўнг ортда қолиб кўздан йўқолгандай таассурот қолдирди.

Чол шерикларига кўз солди. Иккови ҳам унга қимтиниб қараб туришибди. Тушунгандай бўлди, жакети киссасига қўл солди, носқовоғини олди, нос отди. Яна ташқарига кўз югуртирди... Уфққа туташ чўли биёбонни кўрди. «Қизиқ, инсоннинг кўнгли баъзида шунчалар ториқадики, унга ҳатто қил ҳам сиғмайди. Гоҳида шу даражада тўлиқадики, инсон юрагига мана шу чўли биёбон ҳам бемалол сиға олади. Гуржи адиб Думбадзе тўғри айтган: «Инсоннинг юраги бутун ер шарини кўтариб туради», деб...

Чол сездди. Кўнглига айнаи чоғ қил сиғмай турган икки йўлдошни холи қолдириши лозимлигини ҳис этди. Нега ҳис этмасин, мактабда қирқ йил ўқитувчилик қилган, асосан адабиётдан сабоқ берган кекса муаллимнинг ўз ҳамроҳлари кўнглида нима кечаётганини англамаслик мумкинми, албатта, мумкинмасди.

Чол оғзидаги носни бир ёқлик қилиш баҳонасида йўлакка чиқди. Танбурга бориб анча пайт туриб қолди. Ташқарида шом чодир ёйиб, кеч кира бошлаган пайт эди.

– Вагон назоратчиси чолни ўз хонасига, бир пиёла чойга таклиф қилди. Улар анча пайтгача у ёқ-бу ёқдан суҳбатлашиб ўтиришди, назоратчи бип-бинойидаккина, шоирдил, адабиётга ошно йигит экан. Адабиётимизнинг оқсоқол адибларидан тортиб, ҳозирги дами баланд замондош ёзувчи-шоирларнинг деярли ҳамма китобларини ўқиган, уларнинг кўпчилиги шахсан таниши чиқиб қолди. Тепа тоқчадан бир тахлам китоб олиб чолнинг ёнига қўйди.

– Булар янги китоблар. Мана, қаранг, Ўткир Ҳошимов, Одил Ёқубов, Эркин Аъзамнинг китоби. Йўлда доимо ки-

тоб ўқишга ўрганиб қолганман. Тошкентга бориб қайт-гунча биттасини ўқиб чиқишга улгураман, улар менинг шерикларим, – астойдил деди назоратчи.

– Барака топинг. Китобда, адабиётда гап кўп. Китоб ўқиган одамнинг кўнгли тиниқ бўлади. Кўнгли тиниқ одам эса сира ҳам қаримайди, – деди чол жилмайиб.

Чол купега кирди. Шериклар купе чироғини ўчиришибди. Фақат чолнинг тўшаги тепасидаги тиркама чироқ хирагина ёниб турибди. Вагон деразаси орти – ташқарига зулмат чўккан. Олис-олисларда самоват қаъридаги юлдузлар каби элас-элас нур сочган чироқлар кўриниб қоларди. Поезд шу рўйи-заминнинг юкини кўтариб чинқириб олдга интилади, тўғри-да, ҳар бир одамнинг қалбидаги дарду ҳасрат, аламу қайғу, орзу-армон юки ҳазилакам гапми? Ҳар бир йўловчининг қалбида ер шаридан оғирроқ юк бўлиши мумкин. Хаёлига шу тобда шундай фикр келганига чолнинг ўзи ҳам ҳайрон қолди. «Э-е-ей, анави вагон назоратчиси, китобдўст йигитнинг таъсири ҳам кўнглимни кўтариб турибди, чоғи. Садағанг кетай, адабиёт яхши нарсас, ўқиш жудаям яхши юмуш-да!» Чол ўз кунидан қаноат ҳосил этиб, олдинги раис боболар киядиган кенг-мўл кител костюм-шимга ўхшаш, замонавий чолларга мос уст либосини ечиб тўшакка чўзилди. Шериклари миқ этмайди. Ухлаб қолиш-димикин? Чол анчагача хаёл суриб ётди. Ҳадеганда уйқу ҳам келавермади. Ёнидаги тўшакда чўзилган миқти шерик чуқур хўрсинди, ух тортди, ёнбошига ағдарилди, нимадандир безовта бўлди чоғи, ўзича тўнғиллаб қўйди.

– Қўрқаяпсизми? – туйқус тепа тўшакдаги дарознинг овози эшитилди.

– Нима деганингиз бу? – ихрани миқти.

Тепадаги: – Қўрқаяпсиз! Ичмадингиз ҳам. Ухлай олмаяпсиз.

Пастдаги: – Нимадан қўрқаман?

Тепадаги: – Ишдан ҳайдалишдан.

Пастдаги (хўрсиниб): – Сиз ҳали ёшсиз. Менга нафақага чиқишим учун бир йилгина қолди.

Тепадаги: – Ўша ярамас икковимизни ҳам аттестациядан ўтказмайди, кўрасиз.

Пастдаги: – Сиз қаердан биласиз?

Тепадаги: – Текширувчилар дабдала қилиб кетишди-ку... Ёки сиз...

Пастдаги: – Нима демоқчисиз? Мени кимга ўхшата-япсиз?

Тепадаги (кулиб): – Ўхшатсам, ўхшатмасам, йўлини тополмагансиз. Ҳаммамиз йўлини тополмаяпмиз. Бу касофат қаерда сабоқ олган экан-а? Ўзиям тубканинг тубидаги бир вилоятда туғилиб ўсган. Отасиям оддий одам экан, ўқитувчими-мўқитувчими, шундай...

Пастдаги: – Э-е-ей, қўйинг-е, шу гапларни. Ухланг.

Тепадаги: – Мен ухлайвераман, сиз ухлай олмайсиз. Ундан кўра, юз грамм отиб олинг.

Пастдаги: – Секинроқ гапиринг. Чол уйғониб кетади...

Тепадаги: – Чол ухлаяпти. Тошдай қотиб қолганга ўхшайди.

Чолнинг кўзи юмуқ, қулоқлари очик эди. Чол уйғоқ эди. Чол нима қиларини билмас ҳолда, хижолатда эди. Буларнинг гапини эшитмасликнинг иложи йўқ, эшитиш эса ноқулай, ўрнидан туриб ташқари чиқишнинг эса эви эмасди, чол гўё ловуллаган чўғ устида ётгандай эди. Нима қилсин? Қулоқ ўлгур ҳам том битмайди шу тобда.

Пастдаги: – Аввал Аъзам Жабборовичникигага фотиҳага кириб чиқайлик. Кейин вазирликка ўтамиз.

Тепадаги: – Кўнглингизга фотиҳа сиғадими ҳозир? Хотини ўлганига ўн кундан ошди. Аввал ишни ҳал қилайлик.

Пастдаги (хириллади): – Ҳар ҳолда бирга ишлаймиз у киши билан. Унинг ўрнида бошлиқ ё мовун-повун бўлганда бу гапларни айтмасдингиз.

Тепадаги: – Аъзам Жабборовични анавининг қариндоши дейишади.

Пастдаги: – Кимнинг?

Тепадаги: – Хўжайиннинг. Лекин унинг ҳам гапига қулоқ осмаскан, ярамас. Ёш бўлса ҳам чўрткесар, қайсар экан.

Пастдаги: – Мен ухлаяпман, ухланг энди сиз ҳам.

Тепадаги: – Анави вилоятга келганда уч нафар ходим-ни ишдан бўшатувди. Уларни қайраб, ўқлаб қўйдим. Тай-ёр туришибди.

Пастдаги (оҳиста): – Бу нима деганингиз?

Тападаги (секингина): – Ёзишади. Тепага ёзишади. Интернетга ҳам ёзишади. Хориж радиоларига ҳам чиқи-шади. Нима қилиб бўлса ҳам анавини ўрнидан жилдири-шимиз керак. Тўрт-бешта аноним хатлар ҳам бор. Айрим норизо ходимлар ҳам биз томонда.

Пастдаги: – Нега буларни менга гапиряпсиз? Ахир у одам биздан бор-йўғи иш талаб қиляпти, яхши ишла, де-япти. Қўйинг, менга тинчлик керак.

Тепадаги: – Уни тинчитсак, тинчиймиз. Йўқса, тинчи-маймиз. Йўқса, бизга тинчлик йўқ. Сизни билмадим, мен осонгина таслим бўлишни истамайман. Яна бир йўлини ўйлаб қўйдим.

Пастдаги (ижирғаниб): – Бошқа йўлингиз йўқ. Энди ухланг.

Тепадаги (чийиллаб): – Бор. Бор. Менда ишлайдиган бир аёл хўжайиннинг хотини билан таниш экан. Хотин-ларнинг кўзи оч бўлади, биласиз, ўтган ойда у-бу нарса, совға-салом қилиб жўнатвордим. Олибди-ку... Олади. Ўзи олмаса хотини олади.

Чолнинг қулоқлари ловуллаб қизиди, қулоқларини чўғ куйдирди. Оғриқдан қулоқлари шанғиллаб кетди. Чол ўр-нидан турди, вагонга суяниб ўтирди. Шериклар жим бўлиб қолишди. Вагон йўлагига чиқди, ичида оташ ёнарди. Ва-гоннинг очиқ деразаси ёнига бориб, юзини шамолга тутди. Чол негадир ноҳўя иш устида қўлга тушган одамдай ҳис этди ўзини. Чолнинг купега киришга юраги чидамади, ва-гон биқинига ёпишган ўриндиқни туширди, ўтирди. Поезд зимистонлик ичра олдга интиляпти. Чол тонгга қадар шун-дай ўтиришга қарор қилди, купенинг ичи ҳам зимистон, у ердаги шерикларининг қўнгли каби қоронғи эди-да...

Айни тоб купеда шундай гап-сўз бўлиб ўтаяпти:

– Ухламаган экан, энағар. Гапимизни эшитса-эшит-гандир, ниманиям тушунарди бу...

– Ётсангиз-чи, одамни қийнавордингиз.

– Хў-ў-ўп, ухлаганим бўлсин. Чол энди қайси гўрга кетдийкин? Қариганда қувиғинг ҳам бўшаб қолади-да, ҳе-ҳе-ҳех!

Тонг саҳар поезд катта шаҳарга етиб келди. Чолнинг ўрни бўш эди.

– Э-е-ей, отамиз хайру хўшни ҳам насия қилибдилар-да, – ижирғанди дароз.

– Тезроқ бўлинг. Биздан бошқа ҳамма тушиб кетибди, – ҳорғин минғирлади миқти.

Катта идорада нима гап-сўз бўлди, бизга қоронғи, бу ҳаётда кутилмаган ҳодисалар ҳам юз беради, бу аниқ – тасодифми, ё Худо кўнглига инсоф бердими, ишқилиб «Анави» буларнинг «ковушини тўғирлаб» қўймади, имкон берди. Олти ой муддат қўйди. Болта тушгунча кунда дам олибди; миқти пенсия ёшини ўйлади, яхши бўлди-ёв, бир амаллаб етиб олсам гўрга эди, ўзим ҳам тортолмаяпман-да. Дарознинг ҳаёлидан кечгани эса шу бўлди: «Ҳаракатларим зое кетмади чоғи, янгамуллода гап кўпга ўхшайди...»

Пешин пайти ҳамкасби Аъзам Жабборовичдан кўнгил сўрагани фотиҳага боришди. Дароз азадорга сабр-бардош тилади, дардига шерик бўлди, кўзига ёш ҳам олди.

– Хўжайин ҳам хабарлашиб турибдиларми? – деди дароз гўёки сукунатни бузмоқчи бўлгандай.

– Ҳа. Тунов куни ҳам шу ерда эдилар. Бугун амаким билан бирга келишса керак, – деди азадор.

Миқти бош эгиб ерга қараб жим ўтирди. Меҳмонлар кетишга изн сўрашди. Улар энди ўрнидан қўзғалишган ҳам эдики, ҳовли кўнғироғи жиринглаб қолди. Мезбон булардан илдамроқ юриб эшикни очди. Остонада пайдо бўлган кимсани азадор гавдаси билан тўсиб турибди. Улар бағирлашиб кўришди. Сўнг очиқ эшикдан бўйдору

пойдор, бақувват, вуждудидан куч ёғилиб, кўзларидан ўт чақнаб турган, шиддатли, ёш, норғул йигит – хўжайин, (дарознинг таъбири билан айтганда Анови) кўри-ниш берди. Бизнинг йўловчиларимиз уни кўриши ҳаммоно иккови ҳам иккала кўлини кўксига қўйиб, таъзим этиб, турган жойида тош қотишди. Дарознинг хаёлидан «Яхши бўлди келганимиз. Бизни ҳам кўрди...» деган ўй ўтди. Бошлиққа қараб илжайди, сўнг азадорнинг ёнидаги чолни, ҳа ўша йўлдош-йўловчи чолни кўриб юз томирларига чимиллаб оғриқ кирди, юзи жимирлаб, оғзининг бир бурчи қийшайиб, аъзойи бадани титраб кетди, миқти бир қимирлаб ичидан ихроқли товуш чиқарди. Чол буларга қараб кинояли жилмайди. Бошлиқ ҳам уларга разм солиб бироз хижолат тортди, кап-катта одамларнинг бунчалик сертавозе бўлиб туриши малол келди.

– Отажон, бу кишилар мен билан бирга ишлашади, – деди бошлиқ чолга йўл бошланг, ишорасини қилиб.

Чол яна уларга нигоҳ қадади. Дароз сўроқ белгисидайгина бўлиб букчаймоқчи бўлди, миқти турган жойида тайсаллади, қанийди, оёғидаги тушов ечилса-ю, узоқ-узоқларга қочиб кетса, қанийди, оёғи остидаги ер ўйилиблар кетса-ю, ернинг тагига кириб кетса...

Чол уларнинг ёнига келиб ўйчан назар солди, сўнг жилмайди.

– Энди яхшимисизлар, ўғилларим?..

Дароз довдиради, тили айланмади.

– Ях... Ях... Ях...!

– Шу йигит менинг ўғлим бўлади, – деди чол секингина, эшитилар-эшитилмас.

Йўловчилар музу мулзам бўлиб ҳовлидан чиқишди. Энди нима қилишади, Худо билади.

УРУШ ТУГАСА, АЙТИНГ, ҚАЙТИБ КЕЛАМАН...*(Киноҳикоя)***Режессёр укам Сухроб ҲАСАНОВга
бағишлайман****1**

Украинанинг ғарбий ҳудуди. 1941 йил. Тонг пайти. Ёзнинг дастлабки кунлари. Оддий бир ҳовли. Турфа дов-дарахтлар барг ёзиб, ғўра урган. Ёруғ ва ёниқ ҳаётнинг сокин ва осойиш кўриниши. Кўзга иссиқ шу ҳовли орқали оддийгина бир кулбага нигоҳ ташлаймиз. Тонг пайти. Кулба деразалари ланг очиқ. Пардалар тонг сабо-сида оҳиста титраб-тебранади. Ҳолатга мосу хос мусиқа.

2

Кулба ичига ўтамиз. Дераза қанотлари ланг очиқ хона ўртасидаги столда одмигина тузалган дастурхон. Стол атрофида хонадон эгалари нонушта қилишяпти. Уй соҳиблари – тўрт нафар. Ота – 35 – 40 ёшларда, куч-қувватга тўлиқ, алпқомат. Она – 30 ёшларда, жуда келишган, қадди камоли адл, гўзал аёл. Тилларанг сочлари елкасида шовиллаб турибди, чехраси тиниқ ва ёниқ, мовий кўзлари ёлқин, оппоқ чехрасида ёйиқ табассум. У ўз бахтидан масруру мағрур ҳолда қаршисидаги эридан кўз узмайди, ёнида ўтирган беғубор ва маъсум қизчаларидан кўз узмайди. Қизлар ҳали норасида. Уларнинг бири – 7 ёшда. Бири – 6 ёшда. Иккисининг ҳам сочлари худди ойисиники каби олтинтус, нигоҳлари мовий. Хуллас, улар шоду хуррамлик билан нонуштага йиғилишган. Жувон ўрнидан туриб стол четидаги кўзачани олиб дастурхондаги косачаларга сут қўйиб, ўз жигарларига улашади. Қизчаларининг бошини силаб-сийпаб, уларнинг юзидан ўпиб эркалайди, эрига янада хушҳол бўлиб табассум ҳадя этади. Эркак апил-тапил овқатланиб ўрнидан туради. Қиз-

ларини суйиб-эркалаб, хотинининг ҳам чехрасидан ўпиб қўяди-да, остона томон йўл олади. Ишга кетяпти. Жувон уни ҳовли остонасигача кузатиб чиқади, хайрлашган бўлади. Қизчалар очиқ дераза раҳига суянганча отасини кузатиб, ортидан қўл силтаб қолишади. Ишга кетаётган эркакнинг ортидан унинг елкаларини кўриб турамиз.

3

Кичкина қиз (6 ёшдагиси) деразадан ҳовлига қараб турибди. Отасининг йўлига кўз тикиб турибди. Оқшом. Қизча ҳамон дераза ёнидан жилмай, отасининг келишини кутиб ўтирибди. Қоранғилик чўқади.

4

Кулба ичига ўтамиз. Кулбани хира шуъла ёритади – шифт ёки девордаги, балки столчироқ ожиз нур таратиб турибди. Она деразадан ташқарига боқиб турган қизалоқни оҳиста кўтариб олиб келиб, опасининг ёнига ётқизади. Уларнинг устига енгил ёпинчиқ ташлаб қўяди. Осмонда юлдузлар ғужғон. Олис самовот қадар тинчлик ва осойишталик ҳоким. Ташқарида ёз симфонияси авжида: чигирткалар чириллаши, қурбақалар қур-қури, тунги қушлар сайроғи.

5

Ота ишдан кеч қайтади. Остонада уни кутиб олган аёли юзига нечундир хавотир билан қараб тураверди. Аёл ҳам эрининг кўзларига мунгли термилади. Улар дастурхон атрофида бир-бирига ғамгин боқиб тураверишади. Аёлнинг кўзларидан ёш сизади. Ухлаётган қизчаларига мунг ва қўрқув билан қараб қўяди, сўнг нигоҳини эрига қадайдди. Лаблари парпирайди. Ёнига ўтариб эрининг кўксига бош қўяди. Эри унинг олтинтус сочларини силайди.

6

Тонг пайти. Эрталабки нонушта. Бу гал эр ҳам, хотин ҳам қувноқ эмас. Уларнинг чеҳрасида алланечук хавотир ҳамда изтироб ҳоким. Қизчаларга улар ўз аҳволи руҳиятини сездиргиси келмайди. Жувон косачаларга кўзадан кўллари қалтираб сут қўяди. Ўриндиққа минг бир азоб ихроғида ўтириб, иягини икки кафти орасига олиб тирсагини столга қўяди, эрига яна мунгли қараб тураверади. Эркак ўртада ғамгинликни юмшатиш учун базўр жилмайиб, дастурхондан чақмоққанд олиб қизчаларига узатади. Сўнг нимадир эсига тушгандай ўрнидан даст туриб кеча айвонда қолдирган юкхалтасини очади. Унинг ичидан мактаб портфели олиб катта қизига узатади. Қиз ўрнидан туриб сумкачани шоду шодмон ҳолда олиб ўзини отасининг бағрига отади. Уни эркалаб ўпа бошлайди. Кичик қиз ўтирган жойида отасига «Менга ҳеч нарса олиб келмадингми...», деган каби қовоқ уюб қарайди. Ота катта қизини бағридан бўшатиб ерга қўяди-да, юк халтадан катта расм дафтар ва рангли қаламлар тахламини олиб кичик қизига узатади. У ҳам хурсанд бўлиб совғани олади. Отаси уни суйиб-эркалайди. Юкхалтадан икки жуфт этикча олади. Қизил ранглисини катта қизчасига, кўк рангли этикчани эса кичигига беради.

7

Тасвир алмашади. Осмонини қоп-қора булутлар тўсиб келаётганини кўрамиз. Шунга мосу хос мусиқа янграйди.

8

Кичкина қиз дераза раҳига суяниб расм дафтарга қуёшни, тоғлар ва дарёларнинг сувратини чизиш билан банд. Катта қиз ўз тўшаги устида дадаси олиб келган мактаб портфелини кўксига босиб ўтирибди, бир қўлида қип-қизил этикчалари.

9

Айвонда тик турган эрини кучган аёл изиллаб йиғламокда. Эркак минг бир азоб билан эшикка – ичкарига қараб қўяди. У бу ҳолатни, бу эзгинди манзарани қизчалари кўришини асло истамаётганини, хотинига ўзингни қўлга ол, деган маънода илтижоли боқаётганини ҳис қиламиз.

10

Қишлоқ адоғидаги черков гумбази. Черков қўнғироқлари вақтни белгилаб занг уради.

11

Ота кулба ичига отилиб киради-да, иккала қизини ҳам кўтариб олади. Уларни юз-кўзидан ўпади. Аёл эса ташқарида деворга мажолсиз суяниб йиғлай бошлайди. Осмонда самолётлар овози эшитилади.

12

Ота кетяпти. Унинг ортидан кўриб турамиз. Унинг елкаларига кўзимиз тушади. Энди иккала қиз кулба деразасидан унинг ортидан мунгли кузатиб туришади. Эркак кетяпти. Рамзий тарзда тўғри у зимистонлик, уруш ўпқони ичига кириб боради, кадрда энди чинакам уруш манзаралари, отишма, портлаш, ваҳимали чинқириқлар, снарядларнинг чийиллаб учишларини эшитиб, кўриб турамиз. Эркак кетиб бормоқда, уруш зулматини тилкалаб кетиб бораётган одамнинг ортидан биз ҳам кузатиб турамиз. Уруш бошланди.

13

Рамзий тасвир (Символика)

Йўл. Бош-адоғи кўринмайдиган йўл. Йўл борган сайин қоронғилашиб бораверади, яъни зимистонликка бориб

тақалади, сингиб кетади. Тасвирда йўл ушлаб турилади. Сўнг туйқус автоматнинг тариллагани эшитилади. Йўлнинг қоқ ўртасига болалар тақадиган кўзойнак тушади. Тушган кўзойнакни этик кийган оёқ топтаб эзғилайди. Яна автоматнинг тариллаши эшитилади. Йўл ўртасида болалар ўйинчоғи, қўғирчоқми, айиқчами келиб тушади. Этикли оёқ уни ҳам топтаб-эзғилаб, йўл четига тепиб юборади. Яна автомат овози эшитилади. Йўл ўртасига бу гал болакайнинг уч ғилдиракли велосипеди келиб тушади. Этикли оёқ уни ҳам тепиб-тепкилайди ва йўл четига чиқариб ташлайди. Шундан сўнг йўл устига ёш болакайларнинг сон-саноксиз сувратлари хазон япроғидек тўкила бошлайди – автоматнинг эса тариллаши сира тинмайди. Фашистлар болаларни қирмоқдалар. Аянчли мусиқа янграб йўл тақалган даҳшатли манзара – Киев шаҳридаги Баби-Ярь майдони кўринади. (Фашистлар у ерда одамларни отиб, ғорга кўмиб ташлаган.) Урушнинг даҳшати Баби-Ярь осмонини тутган йиғи ва чинқирик, даҳшатли дод солиш ва автоматларнинг тариллаши билан қўшилиб кетади. Тасвир Баби Ярдан осмонга кўчади, даҳшатли мусиқа остида биз қонталаш осмонни кўрамиз.

14

Қаҳрамонларимизнинг ҳовлиси. Ҳамма томон тўзғиб ётибди. Кичкина қизалоқ деразадан ҳовлига қарайди. Ҳовлида портлаш содир бўлади. Ташқарида ўқ овозлари эшитилади. Қизалоқ пардани ёпиб ўзини стол тагига олади. Хонанинг бир бурчида онаси ва катта қизалоқ қўрқувдан дағ-дағ титрайди. Ҳовлида яна портлаш содир бўлади. Этикларнинг гурсо-гурс топташ овози эшитилиб туради. Аёл нима қиларини билмай, карахт аҳволда кулбадан ташқарига чиқади. Кулба ичида, бурчакда дағ-дағ титраб ўтирган катта қизалоқ ҳам эшик томон йўл олади. Стол тагидаги кичик қизалоқ эса уларнинг

ташқарига чиққанини пайқамайди. Ўқ овозлари ва портлаш, аёлнинг чинқириғи эшитилади.

15

Яна ўша йўл. Йўлнинг қоқ ўртасига катта қизалоқнинг ху-ув ўша – дадаси олиб берган мактаб портфели ҳамда кип-қизил этикчалари келиб тушади. Этикларнинг ёнига дадасининг суврати ҳам келиб қўшилади. Этикли оёқ уларни тепкилаб-топтайди. (Биз қизалоқ ва унинг отаси ҳалок бўлганлигини ҳис қиламиз.)

16

Кулба. Кулба эшиги шарақлаб очилади. Кўксига ўққа учган қизалоқнинг ўлигини кўтариб олган она кириб келади. У остонада дағ-дағ титрайди ва дод солиб йиғлаб юборади. Стол тагидан отилиб чиққан кичик қизалоқ ҳам онаси томон югуради-да, унинг оёқларидан қучади. Аёл қўлида катта қизалоғининг ўлиги, энди бир нуқтага тикилиб туради. Лаҳзада унинг юзларига ажин тушиб, сочлари оқариб кетганини кўрамиз. Аёл телбанома бўлиб илжаяди. Қизалоқнинг мурдасини ерга қўяди, у ёқ-бу ёққа аланглайди, сўнг илжаяди.

17

Осмон. Тиниқ осмон. Оқ булутлар орасидан катта қизалоқнинг, дадасининг сиймоларини, уларнинг руҳини кўрамиз. Улар уруш қурбонига айланганини ҳис қиламиз. Шу лаҳзада фалакда бесаноқ фаришталар – уруш ўлдирган ёш норасида болаларнинг руҳини ҳам кўрамиз.

18

Кулба. Тонг пайти. Қоп-қора кийинган аёл, столга кўксини тираб ўтирибди. Унинг рўпарасида кичик қизалоқ. Уларнинг иккиси кўзида ҳам мунг. Аёл ўрнидан

туради. Токчадаги этикчалар, ўққа учган ўша катта қизалоғининг эгасиз қолган қип-қизил этикчаларини столнинг бир четига қўяди. Дастурхондан қора ноннинг бир ушоғини олиб этикчага тутади. «Ма, ол, еб ол», маъносида нон бурдасини унинг ёнига қўяди. Сўнг этикчаларга жилмайиб қараб турди.

Сут солинган стаканни ҳам этикчанинг олдига қўяди: «Ол, сут ич», қабилида бош ирғайди. Яна этикчиларга қараб илжаяди. Қизалоқ эса дағ-дағ титраб ўрнидан туриб, дераза ёнига бориб, ташқарини кузатади. Унинг кўзидан дувиллаб ёш отилади. Аёл ўрнидан туриб гўёки этикчаларга шаппати ургандай бўлади, нон бурдасини этикчаларга теккизади-да ва бирдан уларга қараб ранги оқаради, уларни бағрига босиб чинқириб юборади.

19

Кулба ичига фашистлар – этикли оёқлар кириб олишган. Уларнинг фақат этикли оёқлари кўринади. Қизалоқ ўша столнинг тагига кириб бекиниб, юзини саватми ёхуд бирор нарса, латта-путта билан бекитиб олган. Этикли оёқлар хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлайди. Қизалоқ титраб-қақшаб бекиниб турибди.

20

Кулба ичи. Аёл столдаги ош пичоқни олади. Унга қараб турган қизини бағрига босади-да, унинг юз-кўзидан ўпиб хонадан шахд билан чиқиб кетади.

21

Яна ўша йўл. Автомат тариллайди. Йўлакнинг қоқ ўртасига қонга ботган ош пичоқ келиб тушади.

22

Осмон. Олис осмон бурчида аёлнинг руҳи тип-тиниқ сиймоси кўринади. У аввалгидай гўзал. Юзида ёниқ та-

бассум ёйилган. Биз уни фашистлар отиб ўлдирганини англаймиз.

23

Кулба. Қизалоқ дераза ёнида ташқарига қараб турибди. Қаҳратон нам этган дераза ойналаридан ташқарини кузатмоқда.

24

Тасвир, уруш даҳшатлари, портлашлар кўринади.

25

Қизалоқ ҳамон деразадан ташқарига қарайди. Қиш аёзи нам этган деразага бармоқлари билан (қалам ёки бўёқ билан) ажи-бужи қилиб ёзади: Деразада «Мен кетдим. Уруш тугаса хабар беринглар. Қайтиб келаман!» деган ёзув пайдо бўлади. У тоқчадан суратни олди. Суратда: отаси, онаси, опаси ва ўзи...

26

Йўл. Қизалоқнинг уруш даҳшати, ўқ бўронлари ичидан кетиб бораётганини кўрамиз. Уни ортидан кузатиб қоламиз. Титраб-қақшаб кетаётган қизалоқнинг нозик елкаларини кўрамиз.

27

Вокзал ёки поезд. Поезд вагонларида эвакуация қилинаётган ёш болалар тасвири. (Хроника ёки архивдан топиш мумкин.)

28

Қизалоқ ҳамон кетиб бормоқда. Энди унинг улғайиб бораётганини, бўйи етаётганини, танаси куч-қувватли бўлиб, бўй чўзиб бораётганини кўрамиз.

29

Ўзбекистон. Фронт ортида ишлаётган ўзбек халқи тасвири. (Хроника.)

30

«Сен етим эмассан» фильмидан лавҳа. Шомахмудовлар хонадони. Дастурхон олдида йиғилган, турли миллат вакилларининг уруш бўлаётган ҳудудларидан Тошкентга эвакуация қилинган болалари. Биз қаҳрамонимиз – қизалоқни ҳам шу ерда эканлигини ҳис қиламиз.

31

Ўзбекистонда фронт орти машаққатлари. Аёллар бугдой ўрмоқда ёки шунга ўхшаш оғир меҳнатлар акс этган уруш даври ҳаёти (хроника).

32

Ўзбекистон. Йўлдан бир қизалоқ келяпти. Ҳаракат давомида у улғайиб бораверади. Хаёлида эса уруш манзаралари, Ўзбекистонда кечган фронт ортидаги меҳнат манзаралари лип -лип ўтаверади.

33

Йўл туташган ҳовли. Ҳовли этагидаги энди сочлари оппоқ, юзини оғир йиллар даҳшати ажин этган кампирни кўрамиз. У ҳовли эшигини очиб, ичкари ҳидлайди. Ҳовли четидаги фойзли бир уйнинг эшигини очади. Хонага киради. Юзидан нур таралиб тургани, оқ-сарик чехрасида қат-қат ажинлар, мунгли кўзларидаги мислсиз изтиробни кўрамиз. Кампир айвонга чиқиб кўрпача устида ўтиради.

Оғир хаёлларга толади.

34

Кампирнинг хаёли: кампир ўша болалиги – энг қувноқ дамлар – отаси, онаси, опаси билан биргаликдаги хуш ёқимли паллаларни эслайди.

Мижжаларидан ёш оқади.

35

Кампир яна уй ичига киради. Ичкаридан кийимларини олиб жомадонга тахлайди. Кийимлар тахланиб турган шкаф ичидан ўша болаликдаги сувратни олади. Сувратда дадаси, ойиси, опаси ва ўзи. Сувратни бағрига босади. Жомадонга жойлайди.

36

Ўтирган жойдан деразага қарайди.

37

Дераза орқали Ўзбекистоннинг бугунги кўриниши, мевалар фарқ пишган боғлар, сўлим тоғлар, сойлар, сой бўйида бўйи етган қиз ва йигитларнинг бахтдан сурурли ҳолатда ўйин-кулги билан чўмилишлари, кенг узумзорлардан узум узаётган бахтиёр жувонлар, полизларда сув таратиб юрган деҳқонларни кўрамиз. Тинч ва осойишталик тимсолидаги ёруғ манзаралар, шовуллаган буғдойзорлар намоён бўлади. Кампир сурур билан жилмаяди. Кўзларидан ёш сизади.

38

Кампир нигоҳини деразадан олади. Бир нуқтага тикилиб туради.

39

Кампир ўрнидан туради. Беихтиёр телевизорни қўяди. Экранда Украинадаги бугунги ҳолат намоён бўлади. Данбас, Луганск... Снарядлар портлаши. Вайронага айланган уйлар орасида юз-бошидан қон оқаётган, чинқириб йиғлаётган болаларни кўрамиз. Кампир важоҳатли тарзда экранга термилиб қолади. Унинг кўзларидаги сўнгсиз қўрқув ва азоб юрагимизни ларзага келтиради.

40

Кампир телевизорни ўчиради. Бир нуқтага тикилиб қолади. Сўнг кийимларини жомадондан олиб яна шкафга ўз жойига тахлай бошлайди. Сувратни олиб яна шкафга қўяди.

41

Эшик очилади. Ўз иши билан андармон кампир эшик томон қарайди. Қия очик эшикда олти-етти ёшлардаги, фақат турсик кийиб олган, ярим яланғоч болакайни кўрамиз. Болакайнинг бир қўлида тандирдан узилган иссиқ нон, бир қўлида эса косада овқат. Кампир болакайнинг қўлидан у келтирган емакларни олиб стол устига қўяди. Болакайни бағрига босиб, унинг юз-кўзларидан ўпади. Биз қўшнилари кампирни йўқлагани, қўшни бола унга у-бу нарсани олиб келганини англаймиз. Кампир тоқчани тортади. Ундан қанд-курс ёки бирор ширинлик олиб болага узатади. Бола чиқиб кетади.

42

Кампир яна дераза олдида боради. Олис тоғлар сари нигоҳ ташлайди.

43

Кампир ўз уйидан чиқади. Ёлғиз сўқмоқдан ёлғиз кетиб боради. Биз унинг ортидан, елкаларини кўриб турамиз. Сўқмоқ қабристонга бориб туташади.

44

Қабристон. Қабр. Қабр тош. Қабр тошда эса бундан узоқ йиллар олдин кампирнинг болалиги ўша – қизалоқ ёзган ўша ажи-бужи ёзувни ўқиймиз: «Мен кетдим. Уруш тугаса хабар беринглар. Қайтиб келаман!»

45

Қабр тошдаги ёзувдан сўнг тасвир оппоқ осмон билан алмашади.

ТАМОМ

МУНДАРИЖА

ҚИССАЛАР

«Азизам, табассум қил!»	3
Қуёшни ким уйғотади?	100

ҲИКОЯЛАР

Жонтомир.....	173
Нима бўлди?	181
Олисдаги одам.....	188
Янги йил драмаси	196
«Шарқ юлдузи» борми?	202
Мени Тура бова урди	211
Ҳамён.....	222
Чакки бўлди, адашди.....	233
Ким кимни алдади?.....	237
Оғир юкнинг оғриғи	241
Буюк боболарнинг гўзал ёлғонлари.....	245
Етим бобо	249
Чингачгук бобо.....	251
Умр шомидаги нур	259
Пальто.....	265
Чол хафа бўлди	273
Олис кўнгил сояси	280
Жаҳолатдаги жонҳолат.....	284
Мунофиқ	286
Курсилар ҳасрати	290
Тошгулни жин чалди	294
Йўловчилар.....	298
Уруш тугаса, айтинг, қайтиб келаман... (Киноҳикоя)	306

Адабий-бадий нашр

ҚУЧҚОР НОРҚОБИЛ

УРУШ ТУГАСА, АЙТИНГ,

ҚАЙТИБ КЕЛАМАН

Қиссалар, ҳикоялар

Муҳаррир

Феруза ҚУВОНОВА

Бадий муҳаррир

Зилола ТҶЛАГАНОВА

Компьютерда саҳифаловчи

Дилдора ЖҶРАБЕКОВА

Техник муҳаррир

Умидбек ЯХШИМОВ

Лицензия рақами: АІ № 252, 2014 йил 02.10 да берилган.

Босишга 20.01.2021 йилда рухсат этилди.

Бичими 84x108 1/32.

Босма табағи 10,0. Шартли босма табағи 16,8.

Гарнитура «Century Schoolbook». Офсет қоғоз.

Адади 2000 нусха. Буюртма № 7.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» МЧЖда чоп этилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими: (78) 147-00-14; (78) 129-09-72.

Маркетинг бўлими: (98) 128-78-43.

факс: (71) 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

24. 1502

Ўғлон урушдан қайтди. У зерикди... Ота уй деворида осиглик милтиқни олиб, тоғ сари йўлга тушди – овга! Тик сўқмоқ танобини тортди – баландга чиқди. Ўлжани пойлаб пусиб ётди. Зовгум гирдида боласини эмизиб турган она кийикни кўрди. Ўғлон ётган жойида қимир этмай, чуқур нафас олиб, мўлжалдан адашмаслик учун тош қотди. У она кийикнинг қоқ манглайини нишонга олди. Ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғини милтиқ тепкисига олиб борди.

Бир... икки... уч... У тепкига қўл теккизди, бутун вужуди нигоҳга айланиб, нишонда турган она кийикка қадалди. Бола кийикнинг эса оғзидан сут кўпириб тошар, бу дунёи дундан беҳабар, ўйноқлаб-ўйноқлаб, онаси елинига ёпишарди.

Бир... икки... уч... Бироқ тепкига тегиб турган бармоқлар қимир этмади, жиққа тер бўлди, титради. Ўғлон кўзларини юмди. Лаҳза зимистонлиги узо-о-оқ чўзилгандай бўлди. Кўзини очди. Рўпарасида ҳеч нарса йўқ, кўзга элас чалинаётган, тошқумлоқдан кўтарилган юпқагина кум чангини, тик сўқмоқдан пастга қараб елдай учаётган она кийик ва кийикчани кўрди. Ўғлон енгил тортди – елкасидан нафас олди. Сўнг жилмайди, сўнг... қаҳ-қаҳ урди, кулгиси тоғни титратди. Кейин ҳозиргина жониворлар шамолни ортда қолдириб учиб ўтган тоғ сўқмоқдан пастга қараб туша бошлади.

Ўғлон овдан қуруқ қайтмоқда... Уруш комида унинг мўлжалига тушган ҳеч бир “нишон” қуламасдан қолмаганди. Ахир у жангчи эди... Бугун эса унинг қуроли илк бор ўз нишонини йиқитмади – илк бор отилмади. У қайтаётиб тоғ гулларидан бирини узиб, милтиқ нилига тиқиб қўйди.

Жангчининг елкасидаги қурол худди гул отиб, гуллаганга ўхшарди. Ўғлон қишлоққа куп-қуруқ, бироқ елкасида гуллаган қурол, кўксида эса тирилган, ҳа, тирик юрак билан қайтмоқда эди.

Бу ҳам чинакам ғалаба эди. Чунки у уруш комида инсонийлик туйғусини қолдириб келмаганини, кўксида меҳр илдизлари уйғона бошлаганини ҳис қилди. У йўл-йўлакай жилмаяр, бироқ кўзларидан ёш сизарди... Йиғларди... Нега?..

Шу жумлаларни ёзаётганим маҳали менинг ҳам кўзларимдан ёш қуйилиб келмоқда... Нега, дейсизми? Билмайман.

